

Vázsonyi Vilmosné

Egyszer volt...

• Emlékirat 1947-ből

Budapest, 2015

BUDAPEST TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI 11.

Vázsonyi Vilmosné

Egyszer volt...

Emlékirat 1947-ből

Budapest, 2015

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Szerkesztette, sajtó alá rendezte és a magyarázó jegyzeteket írta
SIPOS ANDRÁS – ZEKE GYULA

Előszót írta
ZEKE GYULA

Lektorálta
SZABÓ DÁNIEL

A borítót tervezte
ÁRMAY-SZABÓ ÁDÁM

Technikai szerkesztő
DEMETER GYÖRGYI

© Budapest Főváros Levéltára

ELŐSZÓ

A hazai polgári modernizáció történelmileg sajnálatosan szűkre szabott korszakának szakemberei és az érdeklődő olvasók Vázsonyi Vilmosné (Szalkai Schwartz Margit 1877–1949) második kötetét tartják a kezükben. Az első csak a két világháború közti évtizedek – újabban pedig a feminizmus és a nőirodalom – kutatói előtt ismert, öt évvel nagynevű férje halála után, 1931-ben *Az én uram* címmel jelent meg. Nem tudni, hány példányban adta ki annak idején a Genius, mindezenetire a bő ötfélszáz oldalas könyv mára szinte hozzáférhetetlen. Néhány nagykönyvtárunk birtokol belőle egy-egy agyonhasznált példányt – kölcsönözhető csupán a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár! –, aukciókon pedig a legritkább esetben bukkant fel az elmúlt évtizedekben. Teljes eltűnésének veszélye azóta nem fenyeget, amióta Reisz László felvette a művet az általa alapított Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívuma anyagába, ahonnan az pdf-ben le is tölthető.

A Budapest Főváros Levéltára által most közreadott, feltehetőleg 1946 és/vagy 1947 első hónapjai során papírra vetett kézirat – amint az a bevezető sorokból kitetszik – az 1931-es kötet folytatásának és kiegészítésének szándékával készült. Születésekor – a szövegből egyértelműen kiderül ez is – Vázsonyiné a kiadására is gondolt, ezt azonban az 1948-as év ismert fejleményei levették a napirendről. A hányatott sorsú szerző 1949. december 10-i öngyilkossága után a kéziratot mártírhalált halt fia, Vázsonyi János (1900–1945) felesége, Milkó Anna őrizte meg, az ő 1978-as halálát követően került fiuk, (ifjabb) Vázsonyi Vilmos (1935–2008) kezébe. Magam övele, az 1956-os nyugati magyar emigráció talán legcsillogóbb szellemi alakjával, 1987 óta álltam barátságban. Beszélgetéseink során többször szóba került a kézirat, ám Vilmos – aki nem tartott példás rendet a dolgai közt – sosem mutatta meg. „Ott van valahol a kupiban...” – mondta mindig, ha szóba került, avval a meghagyással, hogy majd kezdjek vele valamit. Hozzám így csupán bő két évvel az ő – nagyanyjához egyébiránt föltűnően hasonló – öngyilkosságát követően jutott el, a párizsi barát és a Vázsonyiak távoli rokona, Wiener Pál jóvoltából. Ő küldte el nekem a családi hagyaték megmaradt (és Vilmos által megőrzött) töredékének más darabjaival együtt 2011 elején, amint azt a Vilmosról szóló – Hadas Miklós barátommal és szerzőtársammal közösen készített – kötetben¹ is jeleztük.

---

¹ Hadas Miklós–Zeke Gyula: Egy fölösleges ember élete. Beszélgetések Vázsonyi Vilmossal. Budapest, 2012, Balassi Kiadó, 414 p.; 44 p. (A továbbiakban *Hadas–Zeke*, 2012.)

A kézirat valójában gépirat, eredeti formájában kereken 140 sűrűn gépelt oldal. Sem címe, sem alcíme nincs, mindkettőt magam adtam. Az *Egyszer volt...* nem csupán azért tűnt alkalmas címnek, mert a szerző a szöveg számos bekezdését indította evvel a fordulattal, de azért is, mert utal az emlékirat könnyed nyelvi szövetére, csevegő stílusára. Az alcím mindenestől az enyém, s a célja csupán a műfaj és a keletkezési idő gyors, az olvasást bevezető közlése volt. Vázsonyi Vilmosné, amint azt unkájától tudjuk, utolsó éveiben az Andrássy út 130. alatti Ada panzióban lakott.² Itt írta, pontosabban minden valószínűség szerint egy (vagy több) gépelni tudó barátnőjének diktálta a szöveget, több héten át. Erre, a diktálásra utal, hogy az emlékirat nem csupán csapongó, szerkesztetlen és láthatólag nem viseli magán az utólagos gondozás nyomait, de olyan jellegű hibákat is tartalmaz, amelyeket a szerző – a szóba hozott személyek és események közeli ismerője- és részeseként – semmiképp sem követett volna el, ha maga gépeli a szöveget. „...vajjon ki lehet a Kurt Eisner. Az uram tudta és azt mondotta, hogy mérsékelt szociálista, olyasféle mint nálunk Garay Ernő.” – olvasható például a gépirat 54. oldalán Garami Ernő neve helyett! A két indigó közbeiktatásával másod- és harmadpéldányban fennmaradt gépirat értékét növeli, hogy az első példány első tizenöt oldala a deportálásba Mauthausen amerikaiak általi felszabadítása után belepusztult fiú, Vázsonyi János fejléces ügyvédi, illetve az általa vezetett Nemzeti Demokrata Párt ugyancsak fejléces levéllapjait tölti be. A szövegközlés során a számos betűhiba és az említett jellegű hibák javítása mellett a csapongó tárgyalásmód és a sok ismétlés itt-ott szerkezeti módosításokat is szükségessé tett. A diktálás nyomot hagyott a mondatok szerkezetén és a szófüzés nyelvhelyességén is. E szöveghelyek többségét érintetlenül hagytuk, csupán az értelemzavaró hibák javítására törekedtünk. Minden mondat a szerzőé, de nem minden esetben abban a rendben állnak itt, ahogyan az eredeti gépiratban. (A Szomory Dezsőről szóló – az eredetiben a szöveg két egymástól távol eső helyére szórt – passzust például egyetlen bekezdésbe tömörítettem, az olvashatóság érdekében a tárgyat váltó pontokon új bekezdéseket nyitottam, s végül Sipos András szerkesztő társammal nagyobb fejezetekre bontottuk a szöveget.) Mindeme módosítások nem érintik az olykor egymásnak is ellentmondó ismétlések többségét, mert azok jól rávilágítanak az emlékezetmód lélektani kiszolgáltatottságára, s így fényt vetnek a „történeti tény” elbizonytalanodó ismeretelméleti státuszára is.

Az 1931-ben megjelent kötet borítóján a szerző jellegzetes, szálkás betűivel – férje fényképén arany betűkkel rézsút fölfelé futva – ez áll: Vázsonyi Vilmosné. A kötet címe: *Az én uram*, valamint a házastársi szöveghelyzet következetes

---

2 Hadas-Zeke, 2012. 172. p.

végigvitele megerősíti: a nemesített zsidó mátészalkai kereskedőcsaládból származó Szalkai Schwartz Margit a nyilvánosság előtt nem tartotta fontosnak személye más oldalait hangsúlyozni, meg kívánt maradni a nagy történelmi személyiség feleségének szerepében. Az 1947-es gépiraton semmilyen módon nem jelölte a szerzőségét, szövegpozíciója azonban változatlan maradt, ezért döntöttem a Vázsonyi Vilmosné névalak megtartása mellett. Ám a kötet és az itt közreadott emlékirat összehasonlítása egyéb tanulságokkal is szolgál.

Míg a két szöveget szorosan egybefűzi az észjárás, a stílus és a mondatfűzés azonossága, emlékiratunk szinte csapongónak tekinthető az 1931-es kötet szerkesztettségi színvonalához képest. E szétesés magyarázatát maga a szerző fedi fel jelen írása első bekezdésében: „Segítőtársam és tanácsadóm kedves jó barátunk, dr. Kadosa Marcell volt.” – írja. A neves ügyvéd és publicista közreműködését azonban – mivel a nyilasok meggyilkolták – ezúttal nélkülözni volt kénytelen. Az unoka, Vázsonyi Vilmos fönt szóba hozott könyvében két helyen (az 53. és a 174. oldalon) is beszél nagyanyja emlékiratáról, mindkét alkalommal megemlítve Hatvany Lajost, aki emlékezete szerint javításaival és megjegyzéseivel segítette a szerzőt. Erről nem csupán a „Nagyí”-tól lehetett tudomása – akihez gyermekként és kamaszként is igen szorosan kötődött –, de a családi hagyatékban ő maga őrizte meg Hatvany levelét (pontosabban annak fénymásolatát – az eredetivel, ha nála volt, nem tudom, mit tett) a gépiratról. Íme – betűhív közlésben – a levél:

„junius 1.

Drága, jó Asszonyom! Az ön könyvét azért olvastam el olyan gyorsan, mert a multamat panoramikusan vonultatja fel s ezért érdekelt. De én hatvanhét esztendő vagyok. Már pedig Ön az eljövendő nemzedékeknek ír. Azoknak Andrassy, Rakovszky, Gratz [?], Hieronymi, Szterényi stb. a megnevezettek százai és az egyedül meg nem nevezett Fábián, nem jelent semmit. Az utókornak ezeket az alakokat s még a könyv hőséneke alakját is el kell magyarázni. Nem lehet abból kiindulni, hogy akármit is tudnak felőle, felőlük. Annál is inkább, mert a könyv asszonyi causerie lévén, abból indul ki, hogy egy elmúlt kor intimitásai, még elevenek, tehát halmozza az emlékeket. Még pedig szerkezet nélkül, egymás hegyén-hátán.

Tanácsom: abc rendbe szedni az emlékeket így: Abbazia Kávéház, Ady, Andrassy, Antal István, Auer Pál, stb. s úgy beszélni, csevegni felőlük, mintha egy teljesen informálatlan hallgatósághoz szólna. B. betű: Béke, a hosszú béke illúziói az emberiség és a bankbetétek s a pénz értéke felől, Baracs Marcell, Bárczy István és „Báta” stb.

Ha ezt a fáradságot sokalja, csak Vázsonyiné segíthet azon, amit Vázsonyiné megírt. A folytonos ismétléseket törölni kell, Csontos bácsi véleménye a politikáról, Vázsonyi nézete a pénzszerzésről, a színészek jellemzése, amely sovány, keveset mondó, annak, aki őket nem látta=hallotta, bizonyos egyéni reflexiók, adomák kétszer-háromszor is megismétlődnek. Tessék nekiülni, törölni, ollóval vagdalni, pemzlivel ragasztani.

Folyton dolgozom Petőfi=könyvemen, könyvtáram nincs többé, s ezért ebben a melegben, minden apró adat miatt, a Nemzeti Múzeumba kell szaladgálnom, halálos fáradtan térek haza, mégis estig dolgozom. Cikkeket is gyűrok, hogy nevem újra forgalomba hozzam. Mert szükségem van a tanári s az írói honoráriumra; feleségem is munka után fog látni, ha az én ügyem rendben lesz. Ezért nem igen lehetek mondain=látogató, de a felolvasáson ott leszek s azután, ha csak lehet, valahol még megbeszéljük a könyv dolgát.

Szemelvényeket, szívesen kiválogatnék a Haladás számára jó 100 forint, az is valami. Két=három mutatóványos részlet akad a könyvben (József fhg., a sírkő állító gazfickó, a levélközvetítő gazok stb.)

Más.

A Népszálló, Angyalföld, Neumann Árminné stb., nem oldották meg a szociális kérdést, akármilyen szép szándékok megvalósításai a házak, vagy megvalósítója volt is, a néhai asszonyosság. Azt nem lehet mondani, hogy 'akkor még nem volt szó proletár nyomorról' (azt hiszem ezt vagy ilyesfélét ír.) Amikor Vázsonyi Münchenben sír, az olyan megható jelenet, hogy meg kell nyomni a tollat. A Lukács=pört, frankpört ismertetni kell, hiszen maga mindent tud az ügyről, Asszonyom. A házassága történetét az abc rend megbontásával az első könyvből átvinném, bevezetésnek. Mert ez, akár hiszi, akár nem, a Chef d'oeuvre=je.

Kezét csókolja

HatvanyLajos.

Feleségem és a mi Klárikánk
köszönik a szíves és gyöngéd
figyelmét. Mindketten üdvözlük.

A magam októbrista felfogása szerint, jelképes írás, – a polgárság a saját vesztét siratja.”

Hatvany Lajos élettörténetének ismeretes ténye, hogy 1947 tavaszán tért haza Oxfordból Magyarországra, a levél fölé szúrt dátum, „június 1.” így az egyetlen biztos támpontunk a gépirat elkészültének idejét illetően is, amelyen semmilyen időmegjelölés nem olvasható. Láthatjuk, a szerző iránt érzett baráti szeretet és tiszt-

telet nem akadályozza meg Hatvanyt a pontos fogalmazásban: „asszonyi causerie” (azaz beszélgetés, csevegés, könnyed előadás), adja meg az emlékirat műfaját, s azt sem hallgatja el, hogy a két munka közül Vázsonyiné 1931-es kötetét tartja „Chef d’oeuvre”-nek, főműnek. Sőt, a kritikája odáig megy, hogy az emlékirat lexikon szócikk-szerű átalakítását javasolja, amivel gyakorlatilag azt közli, hogy megítélése szerint az írás nem üti meg a folyamatos olvasásra alkalmas munka színvonalát. Az utókor szerencséjére Vázsonyi Vilmosné nem próbálkozott Hatvany kritikájának megfelelően átalakítani a szöveget – erre sem türelme, sem képessége nem lett volna –, s a megírást (lediktálást?) követően nem foglalkozott többé vele. Nem tudhatjuk, mi történt volna, ha megteszi, így viszont örülhetünk annak az új politika- és kultúrtörténeti adattömegnek, amelyet az emlékirat ebben a könnyed formában mégiscsak tartalmaz. (Hatvany utolsó mondata ráadásul, melyet a levelét lezáró vonal alá írt, sokkal inkább őrá szól, mintsem Vázsonyiné szövegéről. Nehezen fogható föl, az én mai eszemmel legalábbis, hogyan volt képes nem észlelni, hogy a polgári rendet világszerte megroppantó nagy kataklizma, s kivált az itthon készülődő új diktatúra őt, az „októbrista” intellektuelt is maga alá temeti! De ez nem tartozik az itt elvégzendő filológiai feladatok közé...) Hatvany megjegyzése: „de a felolvasáson ott leszek” talán arra az Abbazia kávéházbeli alkalomra utal, amelyről emlék-monológjában az unoka Vázsonyi Vilmos is beszél.³ Megjegyzendő végül, hogy Hatvany nem váltotta be a levélben jelzett tervét, s nem közölt részleteket a *Haladás* hasábjain a szövegből.

Az *Egyszer volt...* bizonyos passzusai nehezen feloldható problémák elé állítják majd a korszak kutatóit. Nem csupán az 1931-es kötet és az itt olvasható szöveg között találunk ugyanis egymástól eltérő történetváltozatokat, de a 1944. március 19-i német megszállás napját és az azt követő eseményeket illetően Vázsonyiné elbeszélését módjukban áll majd összevetni az unoka Vázsonyi Vilmos fent említett kötetében olvasható emlékezéssel. A párhuzamos elbeszélések – hiába származnak az eseményeket jórészt együtt megélt két embertől – néhány ponton egymással összeegyeztethetetlennek tűnnek, s hogy a helyzet még zavarosabb legyen, harmadik történetváltozatként ott állnak a már szintén nem élő történész, L. Nagy Zsuzsa monográfiájának⁴ ide vonatkozó részei. A jelzett oldalakon a kiváló történész az unoka, Vázsonyi Vilmos 1977-es szóbeli közléseire is alapozva állítja, hogy „Vázsonyi Jánosnak sikerült elkerülnie a tavaszi letartóztatást,

---

3 *Hadas-Zeke*, 2012. 174. p.

4 *L. Nagy Zsuzsa: Liberális pártmozgalmak 1930-tól 1945-ig*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 179–182. p.

1. *A szerző és unokája 1941-ben.*

A kép hátoldalán Vázsonyi Vilmosné betűivel: „1941. április 26. szombat
a Múzeum Kertben Nagyí és Vilmos Tamás az én drága mindenem”
(Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

és a nyilas hatalomátvételig Budapesten volt, noha zsidó és ellenzéki volta miatt illegálisan.” (181–182. p.)

Mindeme – a történeti kutatásban amúgy szokványosnak tekinthető – problémák ellenére Vázsonyi Vilmosné jelen emlékirata, mely hatvannyolc évvel a megszületése után lát napvilágot, fontos forrás lehet majd a polgári korszak politika-, város- és művelődéstörténetészei, a gender-kutatók, de még az irodalomtörténetészek számára is.

Óbudán, 2014. február 14-én

Zeke Gyula

EGYSZER VOLT...

„Egyszer volt...” nem jelenti, hogy a régi híres Andersen mesékről, vagy más gyermekmesékről akarok írni, amelyek rendszerint így kezdődtek, hogy: Egyszer volt.... Azután jöttek a jó tündérek, a gonosz mostohák és a szörnyű boszorkányok. A gyermekek éjjel vagy felrettentek álmukból, mert a boszorkányt, vagy gonosz mostohát látták, vagy boldog mosollyal álmodtak a jó tündérről. Itt ezekről nem lehet szó, mert könyvemben sem mese, sem költészet nem fordul elő, hanem csak valóság. Szeretném megmutatni a maiaknak egy egyszerű polgárasszonynak szemszögéből nézve, hogy ötven éven keresztül tulajdonképpen mi is történt Magyarországon. Mielőtt azonban könyvem írásába belefogok, meg kell emlékezniem egyik legjobb barátomról. Emlékét meg akarom örökíteni. Öt évvel uram halála után, 1931-ben könyvet írtam Az én uram címmel. Segítő-társam és tanácsadóm kedves jó barátunk, dr. Kadosa Marcell¹ volt. Negyvenöt éven keresztül, tehát nemcsak az uram életében, hanem halála után is, amikor már uramnak kreatúrái mind elhagytak, ő hűségesen megmaradt vasárnapi látogatónak. A második háború kitörésének kezdete óta mindig ahányszor benyitott, azt kérdeztem: mi a Zimmermann Lajos doktornak véleménye az eseményekről? Zimmermann Lajos² sváb származású, nagy németbarát, nyilas érzelmű ügyvéd volt, aki minduntalan kiutazott Németországba, és azután az ügyvédi aulában a zsidó ügyvédeknek éveken át azzal szórakoztatta, hogy előre bementa, ha bejönnek a németek és a nyilasok uralomra jutnak, mi lesz az ő sorsuk. Zimmermann Lajosnak jóslása bevált és hetyke nyilas legénykéek felfegyverezve, különbséget nem téve elvitték tényleg a zsidó ügyvédeknek színe-javát. Ezek között volt az áldott lelkű, igen nagy tehetségű és nagy képességű Kadosa Marcell is. Ő volt a leghetykébb legény, ha nem is a csárdában, de a bécsi országúton, mert fegyvere nem volt, csak hetven év nyomta vállát, és ezüstös fejjel kellett a kisebb és nagyobb nyilasok parancsait teljesíteni. Ott is maradt valahol az útszéli árokban, és nem érte meg idehaza, hogy Zimmermann Lajost lefogják. Kadosa Marcell nem

-
- 1 Kadosa Marcell (1874–1944) ügyvéd, újságíró, szerkesztő, író. Vázsonyi Vilmos Demokrata Pártjának az alapítástól kezdve egyik belső embere. Szerkesztője a Vázsonyi alapította Új Század című hetilapnak (1901–1905), a Nép (1905-) és Láncki Jenővel együtt a Szociálpolitikai Szemle (1910-) című lapoknak. Szépirodalmi és szociálpolitikai írásai a Világban, a Magyar Hírlapban, a Nyugatban és a Függetlenségi Újságban jelentek meg.
  - 2 Zimmermann Lajos (1876–1946) ügyvéd, 1944-ben a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet alapító tagja, 1946-ban a népbíróság első fokon 5 évi börtönbüntetésre ítélte. Halála miatt az ügyben jogerős ítélet már nem született.

tartozott azon emberek közé, akik örültek a más kárának. Bizonyára még sajnálta volna is ezt a magyarelleses, németbarát, komolytalan figurát.

Kadosa Marcell tanácsai dacára első könyvem, amely 1931-ben jelent meg, nem volt olyan sikeres, mint szerettem volna. Talán azért, mert dilettáns voltam, de még inkább azért, mert hiszen a cenzúrával számolni kellett. Mondj igazat és beverik a fejed – ez tulajdonképpen a cenzúrának az alapelve, mivel akkor sem regényt írtam, hanem élő valóságot, nem óhajtottam a fejemet prédának odadobni. Hiszen semmiképp sem írhatnám én ma meg, hogy „Egyszer volt egy fejem, de a hatalmon levő cenzúra azt lefejeztette.” Egyszerűen nem írhattam volna meg például, amit most már le merek írni, hogy milyen korlátolt ember volt József főherceg³ és milyen jellemtelen Albrecht.⁴ Nem hallomás után, hanem személyi tapasztalatok íratják ezt meg ma velem. Drága Kadosa barátom, aki vérbeli íróember volt, és aki írni tudott volna, szintén a cenzúra hatása alatt arról mindinkább lemondott és visszavonult. Puritán, egyszerű és nagyszerű ember volt, akinek e néhány sort szentelem. Ebben is kivüláglik az emberi háládatlanságnak a jele, mert hiszen tulajdonképpen egy egész kötetet kellene nekem öneki szentelnem. Nem lehet „mert egyszer volt valaki, aki még sokkal közelebb állott szívem és lelkemhez és kivel úgy terveztem, együtt élünk és együtt halunk.” Egy ifjú és egy örök életnek közös nagy élményeit.⁵ Nem lehetett, mert erre az uramnak már nem volt ideje. Túl korán ment el mellőlem. Most azután megírhattam volna a fiammal, aki „egyszer volt”, és aki utolsó levelében azt írta, könyvet írok azzal a címmel, hogy: Rabszolgák voltunk. Azt gondoltam, hogy ebben majd segítőtársra lehetek. Egyelőre azonban magamnak kell megírni az ötven év élményeit, ma

-
- 3 József Ágost, Habsburg főherceg, magyar királyi herceg (1872–1962), katonatiszt, tábornagy, a Habsburg-háznak a Monarchia összeomlása után is Magyarországon élő tagja, József nádor (1776–1847) unokája. 1918 október 27-től a király személyes magyarországi meghatalmazottja, október 31-én ő nevezte ki miniszterelnökké gr. Károlyi Mihályt. Ezt követően alcsmúti birtokára vonult vissza, a tanácsköztársaság idején házi őrizetben tartották. 1919. augusztus 6-án kormányzóként átvette az ideiglenes államfői tiszte, de az antant-hatalmak felszólítására lemondani kényszerült. Ezt követően államfői ambícióit feladta. 1927–1944 között tagja volt a felsőháznak, számos közeleti tisztséget töltött be, 1936–1944 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. 1945-ben elhagyta az országot, az USA-ban, majd Regensburgban élt.
  - 4 Albrecht, Habsburg-Lotharingiai királyi herceg (1897–1955), a Habsburg-háznak a Monarchia összeomlása után is Magyarországon élő tagja. 1927–1944 között a felsőház tagja. A szélső-jobboldali mozgalmak ismert szereplője és támogatója, a II. világháború idején németbarát politikus. 1945-ben elhagyta az országot, Argentínában telepedett le.
  - 5 Az idézőjel fiktív, pusztán a gondolat kiemelésére szolgál. A bekezdés mindenesetre bizonyítja, hogy Vázsonyi Vilmosné az „Egyszer volt...” szövegét 1931-es kötete, Az én uram pótlásának, kiegészítésének is szánta.

már talán cenzúra nélkül, úgy, ahogy én azt láttam, nagyon sokszor szépnek, mert hiszen ötven év előtt még fiatal voltam, és az ifjúság már maga a szépség. Azután természetesen voltak sötét és csúnya napok is, de elhallgatni azt sem fogom.

„Egyszer volt egy igazi szép békevilág...”

A könyvemet azzal kezdem, hogy 1894-ben, amikor én még egy csitri tizenhat esztendőös leány voltam, már Budapesten Vázsonyi Vilmos, akinek még a nevét sem ismertem, megalakította a Magyar Demokrata Pártot.⁶ Nagyon nehéz volt megszokni ezt a szót, hogy „demokrata”. A Szociáldemokrata Párt akkor Magyarországon már persze megvolt,⁷ tehát a munkásosztálynak lehetett kihez fordulnia. A kispolgároknak ellenben, a kis szatócsnak, asztalos- vagy lakatosműhelyesnek, ahol csak egy segéd volt, ott a gazda nem tudta, ha valamire szüksége volt, hogy kihez is menjen. A kormánypárt az mindig a nagytőkések pártja volt. A Kossuth-pártba⁸ nem akart a kispolgároknak nagy része belemenni. Ezért gondolta Vázsonyi, megcsinálja a Demokrata Pártot, nem a szocdemekkel szemben, hanem egymás melletti sínen haladva. Gerinces kispolgárságot akart nevelni, hogy azoknak is meglegyen a szavuk, ha fel akarnak szólalni saját érdekükben, és ezt meglehetik a Demokrata Pártban.

A millenniumi évben, 1896-ban Vázsonyi Vilmos már régen a Pesti Hírlapnak vezércikkírója volt, és rendkívül szellemes cikkei szerdán és szombatonként fel-

---

6 Vázsonyi 1894-ben még nem alapított pártot. Ez év novemberében tartott budapesti törvényhatósági választáson sikerült bejutnia a főváros közgyűlésébe, ami az első komoly rést ütötte a kerületenként szervezett nagypolgári klikkek úgyszólván kizárólagos hatalmán a várospolitikában. A választás után híveivel megalakították a terézvárosi Demokrata Kört, mint a politizálás folyamatos szervezeti keretként szolgáló klubot. Miután a későbbi években más kerületekben is alakultak demokrata körök, melyek szintén Vázsonyit ismerték el vezérüknek, ezt „Központi Demokrata Körnek” is nevezték. Az 1894-es győzelem kivívásában részt vevők ugyanakkor választási pártként már ekkor „demokrata párt”-nak nevezték magukat. Az országos politikai párt 1900. március 11-én alakult meg a Demokrata Kör helyiségében Radikális Demokrata Párt néven. Az 1900 szeptemberében történt első pártszakadás után a „radikális” jelző lekopott, ezt követően a pártot egyszerűen Demokrata Pártnak, időnként Országos Demokrata Pártnak hívták. 1919 őszén Nemzeti Demokrata Párt néven alakult újjá.

7 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890-ben alakult meg. Vázsonyi kezdetben többször is tiltakozni kényszerült az összemosás ellen, hangsúlyozva, hogy az ő Demokrata Pártja a magántulajdon alapján áll.

8 A szerző itt valószínűleg a '48-as alapon álló függetlenségi pártokra összefoglalóan utal ezen a néven.

tűnést keltve jelentek meg. A Városházán is akkor már több éve városatya volt,⁹ és a legerélyesebben szólalt fel a korrupció és a panamák ellen. Ebben az évben a bécsi demokrata pártnak vezére Kronawetter¹⁰ jött le Budapestre, és avatta fel tulajdonképpen a Magyar Demokrata Pártot. Milyen különös véletlene a sorsnak. A Magyar Demokrata Párt megalapítójának neve nem látható és nem hallható sehol ma, amikor Magyarország a demokrácia jegyében él. Volt egyszer egy alföldi képviselő, parasztember, akit Csontos Jánosnak¹¹ hívtak. Nemigen szólalt fel a házban, de néha közbeszólt, és egyszer-másszor rá is talált az igazságra. Ő mondta, amikor valamikor a politika nem úgy indult, mint ő azt szerette volna, „Hát jau uraim, ez a politika?” Hát bizony ez. A politika olyan, mint a tenger. Hullámszik, egyszer apály van, és egyszer dagály van. Vázsonyi Vilmos fanatikus magyar volt, és szerelmese Budapestnek. Ő a nagy Monarchiában élt, nem volt se Szlovákia, se Csehország, sem Tirolból átvedlett Olaszország, hanem útlelél nélkül be lehetett utazni sok-sok olyan országot, amely ma teljesen különállóan, hogy úgy mondjam: lóg a levegőben. Őt tehát a külpolitika nem érdekelte. Nem érdekelte más, mint hogy Budapestből egy gyönyörű, szociális, demokratikus, igazi világvárost fejlesszen. A szociáldemokraták mellett ő volt az első polgári politikus, aki elszántan követelte az egyenlő és titkos választójogot. Annyira bízott a szocialistákban, és annyira józan volt velük, hogy elmondhatok egy kis intimtást.

A zsidóknál az volt a szokás, hogy a szülők még életükben odaadták leányuknak a hozományt. A keresztényeknél fordítva volt. Ott mindig várták a szülők halálát, hogy megkaphassák az örökségnek nevezett hozományt. Az én hozományom nem volt sok. Hatvanezer korona.¹² Abból bizony húszezer elment lakásunk berendezésére. Most azután gondot okozott Vázsonyinak, aki negyvenezer koronával nagytőkésnek érezte magát, hogy mit is csináljon ennyi pénzzel. Erre

---

9 1894 novemberében szerzett közgyűlési mandátumot.

10 Kronawetter, Ferdinand (1838–1913) osztrák politikus, 1873-ban választották be először az osztrák Birodalmi Tanácsba ahol ettől kezdve következetesen képviselte a demokrata eszméket. 1860–1898 között a bécsi Magsztrátusnál töltött be tisztviselői állást.

11 Valószínűleg Csontos Imréről (1860–1931) van szó, aki 1920–1931 között Karcag képviselője volt a Kisgazda-, majd Egységes párt színeiben, és ízes magyarságú beszédmódja a Ház népszerű figurájává tette.

12 Vázsonyiné édesapja Schwartz Jakab igen jómódú mátészalkai földbirtokos, aki fivérével, Mórral együtt szeszgyárat, olajütőt és gőzmalmot is működtetett. A gyártelep egyik érdekessége, hogy már az 1880-as években használt villamos energiát, és – Magyarországon elsőként – elektromos utcai világítást is létesítettek saját költségükön.

egyszerűen beadta a szocialisták nyomdájába, amit Tipográfiának neveztek.¹³ És erre minden szombaton megkapta a kamatját. Gyermeki módra tudott ennek örülni, mert a pénz értékét soha nem ismerte. Szerette, ha van, mert szerette a polgári jólétet, de gyűjteni sohasem akarta. Elajándékozta mindég és mindég a Terézváros szegényeinek.

Édesapja szegény néptanító volt.¹⁴ Ő Csabrendeken született, Zala megyében. Azután az édesapját Sümegre tették át, és ott voltak szerényen szülei hat gyermekkel. Ő volt közöttük a legfiatalabb. A legidősebb fivére autodidakta volt. Tanult és tanult tizenhét éves koráig, és akkor azt mondotta: én pedig Sümegen nem lehetek semmi, felmegyek Budapestre és állást vállallok. A kis Vilmos akkor csak egy esztendő volt. 1868-ban született. Dávid bátyja a Posner papírgyárban kapott alkalmazást. Nappal dolgozott, éjjel tanult, és két év múlva azt írta haza szüleinek: gyertek fel mindannyian, szeretném, ha budapesti lakosok lehetnétek. Így csomagolt össze a szegény néptanító, és három serdülő leányával és két fiával feljöttek egyenesen a Terézvárosba, a Vasvári Pál utcába. Itt vett fel nekik lakást az akkor már tündöbajos Dávid fiú. A kis Vilmos három esztendő volt. A Vasvári Pál utca zsákutca volt, de nem messze a Sugárúttól, amelyet később Andrássy útnak neveztek el. Az Operaháznak még nyoma sem volt. Ott egy nagy térség volt, ahol a gyermekek metáztak, mert a futball még nem volt divatban. Mellette a Hájós utcát még németül Schiffmans-strassénak hívták¹⁵ azért, mert onnan hordták a munkások zsákokban a terményeket le a Dunához. Általában akkor még Pest nem Budapest, csak Pest volt, vagy mint sokan nevezték, Ofenpest, és majdnem minden utcának német neve volt. A kis Vilmos így került a Terézvárosba, és halála napjáig ott is lakott.

Egyszer volt... Egyszer volt egy fiatalember, aki az iskoláit az elemtől kezdve mindvégig jelesül végezte. Így lett az egyetemi ifjúságnak egyik vezére, huszonkét éves korában pedig már a Pesti Hírlapnak jeles vezércikkírója. Tulajdonképpen, mivel ötven évnek ha nem is történetét, de egyes eseményeit akarom leírni, 1894-től 1944-ig volt az az időszak, amelynek legérdekesebb élményeit feljegyeztem. Már említettem, hogy 1894-ben alapította meg Vázsonyi Vilmos

---

13 Schwartz Margit és Vázsonyi Vilmos 1898-ban kötöttek házasságot. A szociáldemokrata párt csak 1905-ben hozott létre saját nyomdavállalatot, a Világosság nyomdát.

14 Weiszfeld Adolf (1832–1917) hitközségi elnök Sümegen és a zsidó népiskola tanítója. Életéhez, valamint a Vázsonyi családban összefutó családok és személyek élettörténetéhez lásd *Hadas–Zeke*, 2012. 43–68. p.

15 A Hájós utca 1875-ig Schiffmans Gasse volt, a későbbi Vasvári Pál utca Kleine Schiffmans Gasse. 1886 óta viseli Vasvári Pál nevét.

a Magyar Demokrata Pártot, de ezt nem tudom eléggé ismételni azért, mert csak ötven év múlva, húsz évvel a halála után érett meg tulajdonképpen Magyarországon a demokrácia.

Mint az egyetemi ifjúság vezére, a Múzeumkertben húszesztendősen korában hatalmas ellenzéki beszédet tartott.¹⁶ Másnap a Budapesti Hírlapban Rákosi Jenő, aki akkor azt lehet mondani, a legelső magyar publicista volt, vezércikket írt, amelynek címe: „Weiszfeld Vilmos” volt.¹⁷ Ugyanis akkor még azon töprengett, bár Csabrendeken született, de születése után az apját azonnal Sümegre helyezték, hogy Sümegire magyarosítsa a nevét. Közben azonban egyik legjobb barátja fűrgébb volt, és ő magyarosította magát Sümegire, Vilmos is volt, ebből a Sümegi Vilmosból lett a Kossuth-szakállas legsovinisztább ellenzéki erdélyi képviselő. Mivel rokonsága volt Nagyvázsónyban, elhatározta, hogy Vázsonyi lesz. Így lett ő és Jenő fivére, a későbbi Magyar Államvasutak elnöke¹⁸, Vázsonyi. Vázsonyi Vilmos az ellenzéknek egyik legnagyobb debattora, Vázsonyi Jenő pedig egyike a legpuritánabb, legkiválóbb állami hivatalnokoknak. Abban az 1894-es évben én még csitri kisleány voltam, mert abban az időben a tizenhat esztendősen lányokat „bakfis”-nak hívták, és gyerekszámba vették. Dehogyan tudtam én akáclombos nyírségi kis mezővárosomban, hogy van Budapesten egy nagyszerű ellenzéki politikus, akit Vázsonyi Vilmosnak hívnak.

Két esztendővel később, 1896-ban, akkor voltak a híres erőszakos Bánffy-féle választások¹⁹ az országban, akkor már nagyon kezdett érdekelni engemet is a politika. Az apám kormánypárti ember volt, vagyis ahogy akkor mondták „szabadelvű”. Unokabátyám, Szalkai Sándor,²⁰ később szintén nemzetgyűlési képviselő.

---

16 Vázsonyi első feltűnést keltő politikai beszédét 1889. január 16-án tartotta a Függetlenségi Párt helyiségében tartott gyűlésen, a véderő törvényjavaslat elleni tiltakozó mozgalom keretében. Rákosi Jenő említett cikke a Budapesti Hírlap január 18-i számában jelent meg. A beszédet közli: Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai I–II. Budapest, 1927, Országos Vázsonyi Emléki-kiállítás, I. kötet, 35–36. p. (A továbbiakban: Vázsonyi Vilmos beszédei...)

17 Uo. 36–37. p.

18 Vázsonyi Jenő (1864–1940) a gépészmérnöki oklevél megszerzése után az államvasutak alkalmazásába lépett. 1906-tól vasúti és hajózási főfelügyelő, 1914-től MÁV-igazgató, az I. világháború alatt szénkormánybiztos, 1918-tól államtitkári címmel a MÁV elnökgazgatója lett, a tanácsköztársaság idején e tisztségéből elmozdították. Életéhez lásd *Hadas–Zeke*, 2012. 47–50. p.

19 Bánffy Dezső báró (1843–1911) miniszterelnök (1895–1899) az 1896. évi országgyűlési választásokon kirívó mértékben alkalmazta a hatósági befolyásolás és a választási korrupció eszközeit az ellenzék visszaszorítása érdekében.

20 Szalkai Sándor (1853–?) nagybirtokos, szeszgyáros, a Függetlenségi Párt Szatmár vármegyei elnöke, 1910–1918 országgyűlési képviselő.

2. Vázsonyi Vilmos és bátyja, Vázsonyi Jenő 1885-ben
(Lapkivágat ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatékából)

selő, olyan fanatikus kossuthista, hogy amikor megnősült, feleségét, kántorjánosi Mátyás Etelkát nászútra egyenesen Turinba vitte Kossuth Lajoshoz. Elképzelhető, hogy így a családban a legjobb egyetértés mellett is mindig politikai villongások voltak. A Bánffy-féle képviselőválasztáson a kormánypárt jelöltje Mátészalkán Barthos Andor miniszteri titkár²¹ volt, az ellenzéke odaválói földbirtokos, Kende Béla.²² Barthos Andorral egy egész trupp utazott le, hogy segítségére legyen. Már nem emlékszem másra, mint Vidacs Jánosra,²³ aki a legszebb emberek egyike volt az országban, és a legnagyobb krakéler.²⁴ Egy év alatt harminchat párbaja volt, és azért két évig ült a Csillag-börtönben Szegeden. Jóval később nagyon megszélidült, és Miskolcon az Államvasutak üzletvezetője lett. Aztán vele jött Santelli, a híres vívómester.²⁵ Katona Béla,²⁶ akkor még egész fiatalon, de később egyike a legnagyobb közgazdasági íróinknak. Végül Krivácsy Géza, szintén miniszteriális kollégája. Harmincezer koronát hoztak magukkal, amit odaadtak Ilosvay Endre főszolgabírónak, mint pártkasszát, hiszen költségek voltak. Óriási kortestollat [csináltattak] piros-fehér-zöld színben, mindegyiken impregnált papíroson ugyancsak nemzetiszínű falevél, amelyen arany betűkkel rajt állott: „Éljen képviselőjelöltünk Szigethy-Barthos Andor”. A kortézia járta a falukat, mert negyvenkét falu tartozott Mátészalkához. A választások napja előtt Fábriánházán leitatták a választókat, részben becsukták az iskolába és részben különböző istállóba. Másnap aztán, mire be kellett, hogy hozzák őket a szavazásra,²⁷ felébredtek és kijózanodtak. Elkezdtek zörgetni a becsukott ajtókat, de bizony senki se nyitotta ki. Azt mondja Bakos bácsi: Komám uramék! Úgy mondják, hogy a paraszt furfangos. Hát akkor most járunk túl az urak eszén. Verjük be az ajtót, és mondjuk azt, hogy meggondoltuk a dolgot, és a kormányra szavazunk. Csak-

21 Barthos Andor (1865–?) 1896-ban miniszteri segédtitkár a Kereskedelemügyi Minisztériumban, később ugyanott helyettes államtitkár, 1922–1926 között nemzetgyűlési képviselő.

22 Kende Béla (1848–?) földbirtokos, 1896–1901 között a mátészalkai választókerület függetlenségi párti képviselője.

23 Vidacs János MÁV-hivatalnok évtizedeken át Miskolc politikai és közéletének volt ismert alakja.

24 Krakéler: kötekedő, izága ember.

25 Santelli, Italo (1866–1945) a millenniumi kardvívó verseny győzteseként meghívták a Magyar Atlétikai Club vívómesterének. Ettől kezdve Magyarországon élt, kardvívók nemzedékeinek oktatója.

26 Katona Béla (1872–?) közgazdasági szakíró, újságíró, a Magyarország Közgazdasága című évkönyv szerkesztője.

27 A korabeli választásokon a szavazás kizárólag a választókerületek központjaiban történt, ahol a szavazók pártok szerint sorakoztak fel a szavazóhelyiségnél, hogy „élőszóval” adják le a nyílt szavazatot. Oda szállításukról a jelöltek kortesei gondoskodtak.

ugyan addig dőngették az ajtókat istállón és iskolán, amíg beverték, és elmentek a Községházára, hogy a jegyző adjon fuvar, bemennek Szalkára, és megválasztják a kormánynak a jelöltjét. Bakos bácsi azonban kijelentette suttyomban, hogy ő eltűnik és nem szavaz senkire, mert ő úgy az ellenzéknek, mint a kormány főemberének bizalmasa, hát ő bizony nem szavaz sehová. De Ti, ha bementek, akkor már csak Kende Bélára adjátok le a voksot, mert elvégre ő itt földesúr, Barthost meg a kutya se ismeri.

Akkor történt az az eset is, hogy a főszolgabíró, mikor egyszer birtokára, Gebére ment a kis bricskáján, meglátta az öreg Csizmadiát, akit nagy kalapú Csizmadiának hívtak, mert sok volt a Csizmadia nevű, de ez mindig óriási kalapokat hordott azért, mert igen gazdag paraszt volt, és avval akarta jelezni, hogy ő más a többinél. Csizmáját egy boton a vállán vitte, és úgy bandukolt az országúton. Leszólt a főbíró: Ül fel, Zsiga, a kocsimra, mit mászol itt gyalog. Az öreg Csizmadia nagy Kossuth-párti volt, és azt mondta: Köszönöm, tekintetes úr, megszoktam én a gyaloglást. De a főbíró csak noszogatta: Ne bolondozz Zsiga, ül fel, elviszlek, és ne mondd nekem, hogy tekintetes úr, szólíts egyszerűen a nevemen. De bizony a választásnál Csizmadia Zsiga mégiscsak az ellenzékre szavazott, és választás után vagy két héttel megisméltódott a jelenet, hogy a főbíró ismét kocsin ment a tanyájára, és Zsiga bácsi pedig ott gyalogolt az árokparton. Egyszerre csak odaszól a főbírónak: Végy fel Lacikám a kocsira, most igazán fáradt vagyok... Mire a főbíró megcsattogtatta az ostorát és lekiáltott a bakról, mert ő hajtotta maga a lovait: Mit gondolsz, te bűdös paraszt, az választás előtt volt, és azt hittem, hogy meg tudlak téríteni, de megbuktattátok a jelöltünket, menj csak ezentúl gyalogszerrel. A szépítőszereknek szokott reklámja lenni: használat előtt és használat után. Így volt a régi világban nyílt szavazás mellett Magyarországon: választás előtt és választás után.

Ugyanakkor Zemplén megyében Olaszliszván fellépett egy idegen budapesti fiatal ügyvéd, Vázsonyi Vilmos, természetesen demokratikus, ellenzéki programmal, de mivel Magyarországon nem tudták azt a szót, hogy „demokrata” akceptálni, hát mint Kossuth-párti szerepelt.²⁸ Nem elfogultság ez tőlem, hanem

---

28 Vázsonyi az 1889. évi véderőtörvény-ellenes mozgalom, a zsidó vallás egyenjogúsításáért 1889–1895 között folyó küzdelem, valamint publicisztikája, különösen a Pesti Hírlapba 1894 óta rendszeresen megjelenő vezércikkei révén már országosan ismert személyiség volt. Politikai háttérét a fővárosi törvényhatósági választásokon öt választási pártként támogató terézvárosi Demokrata Kör jelentette. Az 1896-os olaszliszvkai jelöltség Vázsonyi első kísérlete volt arra, hogy fővárosi sikerét, a közgyűlési mandátum megszerzését az országos politika színterén is megismételje. A demokrata irányzat közjogi pártkeretektől független fellépésére, önálló pártalakítási kísérletére csak 1898-ban került sor a Radikális Demokrata Párt megalakításával.

valóság, hogy programbeszéde után tényleg azt mondták: itt van Zemplénben az új Kossuth. Nagy pártja is lett volna, de reggel tíz órakor, a választás napján, a Zemplén megyei főbíró azt az üzenetet küldte: ha azt akarja Vázsonyi, hogy a választói közé lövessen, akkor maradhat Olaszliszkán, de élve Budapestre többet nem megy vissza. Jobb lesz tehát, ha beadja a derekát, és a déli gyorsal elhagyja a választókerületet. Vázsonyinak is hatalmas kortéziája volt, összedugták a fejüket, és bár egész bizonyos, hogy megválasztották volna, azt mondták, hogy véráldozattal mégsem jöhet be a magyar Parlamentbe, és így tényleg otthagya csapopot, egy Melzer nevű úr,²⁹ Horthynak a sógora lett a képviselője akkor ennek a kerületnek. Ilyenek voltak a nyílt választások abban az időben Magyarországon.

Egyszer volt... Azonban 1901-ben a nyílt szavazás dacára fordult a kocka. Vázsonyi Vilmos akkor már több éven át várostatya volt, és rengeteget dolgozott szegény kisemberek érdekében. Hetenként megjelenő cikkei mindig különös pikantériával hatottak. Maró gúnnyal és szatírával írta őket. 1901-ben elhatározta, hogy vidékre soha többé nem megy, de fellép a Terézvárosban, hiszen akkor már harminc éve lakott ebben a kerületben. Én kisfiammal együtt Mátészalkán voltam, amikor ezt a szenzációt nekem megírta. Annyira megijedtem, hogy másnap azonnal vonatra ültem, és sürgönyöztem, hogy várjon a Keletinél. Alig szálltunk ki a kupéból, már jóformán ráförmedtem, hogy az istenért, miért akar megbukni, és honnan veszi a pénzt egy ilyen nagy vállalkozáshoz. Mosolyogva felelte: Nem medve maga, hogy így dörög. Várja csak meg, míg a fiáker befordul velünk a Lövölde térre, aztán nézzen fel a házak ablakaira, majd meg fogja látni, hogy helyesen cselekedtem-e. Addig ne szóljon egy szót sem. Tényleg, már a Szív utcánál csodálkozva láttam, hogy a házakon sokkal több a Vázsonyi-zászló, mint ellenfelének, Radocza Jánosnak.³⁰ Látja – mondotta – egy ilyen háznak egy háziura van, de lakik benne húsz-harminc lakó, és ezekből több mint a fele az én választóm. A háziurak csak maradjanak ott, a kormány jelöltjénél. Nem reflektálok rájuk. Így indult hát el erre a kacskaringós, tüskés pályára.

Október 2-án volt a választás napja. Verőfényes, gyönyörű, napsütéses, igazi vénasszonyok nyara volt. Délelőtt már fél tizenegykor vezetett. A város vissz-

---

29 Vázsonyiné itt valószínűleg téved. Melczer Vilmos a segesvári kerületet képviselte, az olaszliszka kerület képviselője Molnár Béla volt.

30 Radocza János (1835–1926) ügyvéd, politikus, először 1872-ben lett országgyűlési képviselő, 1867-től Pest város, 1873-tól az egyesített főváros törvényhatósági bizottságának tagja. 1896-ban a VI. kerület parlamenti mandátumát nyerte el, a fővárosi közgyűlésben a terézvárosi többségi várostatyák vezérének számított. Tekintélyét mutatja, hogy 1896-ban a főváros millennium alkalmával tartott díszközgyűlésén ő tartotta az ünnepi beszédet.

hangzott a kortesnótától. „Jaj, de magas, jaj, de magas ez a vendégfogadó, van-e benne, van-e benne Vázsonyira szavazó, ha nincs benne Vázsonyira szavazó, dőljön össze ez a vendégfogadó.” Kisgyermekek, felnőttek, öregek, mind ezt énekeltek akkornap a Terézváros utcáin. A VI. kerületnek előljárója, Mátray,³¹ mikor hírről hozták neki, hogy Vázsonyi Vilmosnak nagy esélyei vannak a megválasztásra, öklével rácsapott az asztalra, és azt mondta: No, majd én megmutatom, hogy amíg én élek, Vázsonyi nem lesz képviselő a Terézvárosban! Vérmes ember volt, izzasztó meleg volt, az ökörnyal csak úgy úszott és parázslott, mint hogyha kánikula lenne. Talán ezt nem bírta Mátraynak a szíve, hanyatt esett íróasztala előtt, és szívszélhűdésben meghalt. Ugyanakkor történt, hogy háziurunk, az Eötvös utca 19-ben laktunk, beszólt: „Szavazni megyek, mert nem akarok lekésni. Majd én is eldanolom a kortesnótát.” Dél volt, és arra kértem Frankl bácsit, ne menjen ebbe a forráságba, hisz szétnyomják egymást az emberek, nem késik el akkor sem, ha délután megy a szavazóhelyiségbe. Nem, nem – szabadkozott az öregúr – én nem várom meg a délutánt. Csakugyan elment, leszavazott, és tényleg talán a fullasztó meleg, az izgalom, mert azon a napon valahogy mindenki Vázsonyinak drukkolva izgatott volt, és az öregurat egy kapualjba kellett vinni, mert rosszul lett, és ugyancsak meghalt Vázsonyinak választási napján.

A választásnak éjfélkor lett vége. Akkor ment el Vázsonyi a mandátumot átvenni, hozta haza az óriási paksamétát. Gyönyörű holdvilágos éjjel volt, és egy egész sereg ember kísért be az udvarra. Mi földszinten laktunk. Beszaladt a gyermek szobájába, kiráncigálta az ágyából, és a másfél éves fiúcskát karjára véve rámutatott a tömegre: „Látod, kislíam, Te ennek a Terézvárosnak vagy a gyermeke, amely engem ma megválasztott.” A kisfiú pedig addig soha még egy szót nem beszélt, és abban a pillanatban, hallván a dörgő éljenzést, ő is elkiáltotta magát: „Éljen az én Apukám!” Én viszont azt mondtam, hogy asszonyt így még meg nem bélyegeztek. Hát a gyermekem nem az apjéé, hanem az apa ismeretlen, hiszen egy egész tömeget nevezett meg a gyermek apjának. Óh, de boldog idők, mikor az a sok ember ezen mind kacagni kezdett, felrohantak a folyosóra, a vállukra emelték az új képviselőt, kinek karjaiból alig bírtuk visszarántani a gyermeket, és úgy akarták levinni a közeleső Millennium kávéházba, hogy áldomást igyanak. Hát bizony az áldomást itták is majdnem korán reggelig, mert már besütött a nap, amikor az új honatya szobámba lépett, ha nem is mondom, hogy elázva, de bizony pityókásan.

---

31 Mátray József VI. kerületi előljárót a kiadott hivatalos közlemény szerint „a képviselőválasztási izgalmak közepett, hivatalos ténykedése közben váratlanul érte utól a halál”. Fővárosi Közlöny, 1901. 71. sz. 1295. p.

Nagy dolog volt az, megtört Budapesten egy klikk-rendszer. Eddig a Terézvárosban Radocza János mellett Tanczer Pál³² volt a fővezér, és úgy táncoltak az emberek, ahogy Tanczer fűtyült. Radocza, hogy úgy mondjam, én még régimódi vagyok és nekem megbocsájtható, ha azt mondom, úgy viselkedett, mint ahogy az ember az igazi urat képzei. A választás után másnap az első gratulások között volt, és mondhatom, ez nem volt farizeuskodás, hanem tényleg jó barátságba kerültünk egymással. Radocza János már a másik választáson nem a kormánypártra adta le szavazatát, hanem Vázsonyira. Hiszen akkor könnyen kontrollálható volt, hogy ki kire szavazott, mert nyílt szavazás volt. Bizony megesett, hogy láttunk a kormány listáján olyan szavazatokat, akik már régen a temetőben feküdtek, és a sírkövekről írták le a neveiket.

Jött azután az 1905-ös híres Hieronymi–Vázsonyi választás.³³ Hát ez igazán „egyszer volt”. A Terézváros harctérhez hasonlított. Január 22-én és 23-án huszonkét fokos hidegben ellepték az emberek a Nagymező és Próféta³⁴ utcát. Ott álltak a szuronyos katonák, teljesen úgy, mint egy csatatéren, örködve, hogy összetűzés ne legyen a vázsonyisták és a kormánypárti szavazók között. De zsidongott az egész város. Sőt még az országban is érdeklődést keltett, mert a kereskedelemügyi miniszter több helyen lépett fel, például Szatmáron is, ahol szintén egy fiatal ügyvéd, dr. Kelemen Samu volt az ellenjelöltje. A komáromi főügyész felesége hatalmas orosz kucsmában beállított ebben a jéghideg időben, hogy ő misét akar szolgáztatni Vázsonyi Vilmos győzelméért. Ugyanakkor Kabos Edének, a jeles írónak apósa, a „kültelek” híres Fisch bácsija, a jeles zongoraművész, Kabos Ilonkának nagyapja, pénzt adományozott a karmelitáknak, de ugyancsak a Dohány utcai zsidó templomnak, hogy imádkozzanak Vázsonyi győzelméért.

---

32 Tenczer Pál (1836–1905) politikus, publicista, lapszerkesztő, a neológ zsidó közelet egyik vezető egyénisége, fővárosi törvényhatósági bizottsági tag, a Terézvárosi Kaszinó elnöke.

33 Az 1905. január–februári választásokon a 30 éve kormányzó Szabadelvű Párt, mely az 1867-es kiegyezés alapján állt, súlyos vereséget szenvedett az ellenzéki koalíciótól, melynek fő ereje a Függetlenségi Párt volt. Vázsonyi tagja volt a koalíció vezérő bizottságának, s személyes súlyát is mutatja, hogy a kormánypárt Hieronymi Károly (1836–1911) kereskedelemügyi minisztert léptette fel vele szemben a Terézvárosban. Az országos figyelemmel kísért szavazás, melynek megnyerése Vázsonyi életre szóló büszkesége volt, két napig tartott, a dátumot illetően azonban a szerző téved, mert a fővárosi választásra január 26–27-én került sor. A kormánypárti elnök lassítani igyekezett a szavazást, így a választók óráig voltak kénytelenek sorba állni a nagy hidegben, az első nap éjszakába nyúlóan is mindössze háromezren szavazhattak. Vázsonyi végül 4034, Hieronymi 3812 voksot szerzett.

34 Ma Hegedű utca.

Rettenetes erőszakkal dolgoztak a kormánypártiak. Vázsonyi annyira nem bírta a győzelmében, hogy már előre névjegyeket nyomtatott azzal a mondattal: „Kérem, forduljanak Andrássy út 102. alá Hieronymi Károly miniszter úrhoz.” Ezt azon célzattal tette, hogy a rettenetes nagy tömeg szegény embert, aki már évek óta belőle élt, rázúdítsa az új terézvárosi képviselőre. Vörös Elek, a híres Somossy-Orfeum cigányprímása bandájával együtt hajnali öt órakor a dermesztő hidegben, fiakkal, hegedülve, cimbalmozva járták a Terézváros főbb utcáit a Vázsonyi-féle kortesnótával. Gyermekek az iskolában nem akartak tanulni és nem akartak más társaikkal játszani mint azokkal, akik vázsonyisták voltak. Soha ehhez hasonló választása Magyarországnak nem volt. Végül a második nap hajnalán 222 szavazattal Vázsonyi legyőzte a minisztert. A nyílt szavazásnak mandátumából csodálatos dolgok világlottak ki. Azt hitte volna az ember, hogy Vázsonyit talán a zsidóknak nagy többsége választotta meg. Szó se róla. A szavazatoknak egy nagy része postások és vasutasokból került ki, tehát éppen azokból, akikre legjobban számíthatott a kereskedelmi miniszter. Amikor a mandátumot átnéztük, azt láttuk, hogy kb. 60–65%-a a szavazatoknak keresztény oldalról jött, és mivel a zsidók mindig kisebbségben voltak, itt is a kisebbség szavazott Vázsonyira. Természetes volt ez azért, mert a nagytőkének nagyon sok zsidó ember volt lekötözve, és ezért kényszerítve voltak oda szavazni. Ugyanakkor Szatmáron is megbukott a kereskedelmi miniszter. Természetesen azért mégis bejött egy másik vidéki helyen, és ő is éppen olyan előkelő ellenfélnek mutatkozott, mint hajdan Radocza János. Amikor Vázsonyi a választások után először bement a Parlamentbe, Hieronymi volt az első, aki a folyosón két kezét kitarva sietett eléje, és azt mondta: „Gratulálok Vilmos, ezt nagyszerűen csináltad.” Vázsonyi a zsebébe nyúlt, kiszedte a már előre megnyomtatott névjegyeket, és azt mondta: „Íme nézd, mitől szabadultál meg. Rád akartam szabadítani a Terézváros összes szegényeit. Most mégiscsak visszavarrtam saját nyakamba őket.”

Ez az ülőszék nem tartott úgy, mint ahogy a törvény előírta, öt esztendeig, hanem sokkal hamarabb véget ért, mert az ellenzék folyton és folyvást obstruált. Így hát ismét csak „egyszer volt” egy u. n. darabont kormány³⁵ Magyarországon.

---

35 Az 1905. januári választásokon megbukott az 1875 óta kormányzó Szabadelvű Párt. Az uralkodó azonban nem volt hajlandó a győztes koalícióra bízni a kormányalakítást, hanem Fejérváry Géza báró vezetésével parlamenti felhatalmazással nem rendelkező kormányt nevezett ki. Fejérváry csaknem két évtizedes honvédelmi miniszteri működés után 1904-től a budai várban való szolgálat teljesítésére felállított darabont testőrség kapitánya volt, mely tisztségéből a miniszterelnöki kinevezését megelőző napon mentették fel. A „darabontkormány” elnevezés lényegében gúnynév, amely arra utal, hogy a kormány kizárólag az uralkodó bizalmát élvezte.

Báró Fejérváry Géza³⁶ tábornok, Ferenc Józsefnek kedvence lett a miniszterelnök, tehát egyszerűen diktatúra lett. Katonaember nem volt még Magyarországon kormányon. A belügyminiszter Kristóffy József³⁷ volt, aki azzal a programmal jött, hogy megcsinálja az egyenlő általános titkos választójogot. Magyarországon elsőrangú szakértője ennek – mint már említettem – Vázsonyi volt. Nem csoda tehát, ha Kristóffy nap-nap mellett eljött Vázsonyit megdolgozni, hogy valamilyen formában adja be a derekát, és legyen ő a választójognak minisztere. Vázsonyi azt mondotta: Még választójogot sem akarok másképp, mint alkotmányosan szerkeszteni. Ennek a kormánynak nincs létjogosultsága, és én nem állok kötélnek.

A miniszterelnökségi sajtófőnök Vészi József³⁸ volt, a Budapesti Napló főszerkesztője. Vészi József is eljött, és egy egész csodás ajánlatot tett nekem. Azt mondotta: Itt van két takarékkönyv.³⁹ Mind a kettőn a Kereskedelmi Bankban van húsz-húszezer korona letéve. Az egyiken Margit név volt, a másikon Jani. Vegye rá az urát, hogy valami úton-módon vállalon akár államtitkárságot, vagy ha nem akar névleg szerepelni, akkor busásan megfizetik, ha megcsinálja Kristóffynak a választójog tervezetét. Mondhatom, örültem meg voltam lepve erre az ajánlatra, mert hiszen rögtön átláttam, hogy ez minden, csak nem tisztességes dolog, hogy engemet és gyermekemet megfizessenek azért, hogy az uram olyasmit csináljon, ami elveivel ellenkezik. Azt mondtam Vészinek: „Mindenesetre hagyja itt ezt a két takarékkönyvet, majd megpróbálom szerencsémét.” Természetesen azonnal tudtam, hogy ilyesmit csinálni nem fogok. A könyveket elzártam szekrényembe, és amikor este az uram a Vigadó kávéházból,⁴⁰ ahová minden vacsora előtt az úgynevezett városi asztalhoz járt, mert ott jöttek össze a polgármesterrel az élén egyes bizottsági tagok és tanácsnokok, azt a kérdést szegeztem mellének:

–Vilmos, akar-e gazdag ember lenni?

---

36 Fejérváry Géza báró (1833–1914) katonatiszt, tábornok, 1884–1903 között honvédelmi miniszter, 1905. június 18– 1906. április 8. között miniszterelnök.

37 Kristóffy József (1857–1928) tisztviselő, politikus, 1905–1906-ban az ún. „darabont kormány” belügyminisztere.

38 Vészi József (1858–1940) író, publicista, 1894-től a Pesti Napló, 1896-tól a Budapesti Napló, 1913-tól a Pester Lloyd főszerkesztője, Ady egyik főfedezője.

39 A történet dramaturgiai hasonlósága föltűnő a szerző „Az én uram” című könyvének 188–191. oldalán leírtakkal. Ott név nélkül, más összegekkel és a gázgyár megváltása kapcsán olvassuk ugyanezt. Mint más esetekben, itt sem tudhatjuk, mi mivel mosódik össze Vázsonyiné emlékezetében.

40 A Vigadó épületében, a Deák Ferenc utca felőli sarkon állott Vigadó kávéház városházi törzsasztala. Vázsonyi és a törzsasztal kapcsolatához lásd még *Harrer Ferenc: Egy magyar polgár élete* I. Budapest, 1968, Gondolat Kiadó, 101. p.

Ő szegény igazán úgy bámult rám, mint a borjú az új kapura.

– Hogyan értsem ezt? Gazdag ember sohse akartam lenni. Mindig annyim legyen, amiből polgári fogalmak szerint kényelmesen meg tudunk élni. Mire való ez a kérdés?

– Két takarékkönyvem van – feleltem – nem kell ingyen éjszakákon át töprengeni, hogy az egyenlő és titkos választójogot hány osztályhoz kösse iskolák szerint, vagy analfabéták is megkaphatják-e.

– Két takarékkönyve? Kitől? Micsoda infámia ez? Csak nem fogadott el valakitől pénzt azért, hogy engem más irányba győzzön meg, mint ahogyan én ezt elképzelem?

– Nem, a pénzt nem fogadtam el, de a takarékkönyvet azért tartottam itt, hogy megmutassam magának, hogy akarnának engem megvesztegetni, hogy magát becsalogassák a darabont-berkekbe.

Megnézte a két takarékkönyvet, rettenetes dühbe gurult, és azt mondotta:

– Egy pillanatig sem tűröm, hogy ez a lakásomban maradjon.

Szomszédunk ugyanazon az emeleten, szintén ügyvéd, dr. Erney Ábris volt. Hamar átvitte a két könyvet, és azt mondotta:

– Kollégám, legyen szíves, zárja be ezt a két könyvet a kasszájába, mert én nem tudnék nyugodtan aludni, hogyha ez egy éjszakán át a lakásomban volna.

Természetesen elmondta, hogy miről van szó, és megmondotta, hogy másnap reggel tíz órakor, ha Vészi a válaszáért jön, át fog vele menni, hogy Vészi meggyőződjön róla, hogy a könyvek nem voltak birtokában. Így is történt. Másnap tíz órakor Vészi bejött, nevetve fogadtam.

– Drága Vészi – mondtam – maga engem akart becsapni, és asszonyi fuffanggal én csaptam be magát. Csodálom, hogy azt képzelte rólam egy pillanatig is, hogy én az uramat át fogom hangolni, mint egy rossz zongorát.

Vészi nagyon mérgelődött, de ekkor már bejött az uram, aki viszont nagyon kíméletlen tudott lenni, és durván megtámadta Vészit.

– Látod – mondta Vészi – nincs igazad. Én miniszteri tanácsos lettem most, és méltóságos úr. Pedig a Weisz kocsmáros fia vagyok. A te apád meg egyszerű tanító volt, tehát bizony, ha valamire akarod vinni, akkor neked is meg kell görbíteni a hátcsontodat, különben sohasem viszed semmire.

– Füttyölök a méltóságos címkére – mondotta Vázsonyi – meggörcsült háttal nem akarok semmi se lenni. Vagy megmarad a gerincem, vagy elpusztulok, de menjünk be Erneyeihez, mert annak tárgyalásra kell menni, és vidd vissza a megszégyenítő darabont-pénzt.

Evvel az esettel kapcsolatban történt még egy nagyon mulatságos dolog.

Egyszer volt... a Nyugati pályaudvar közelében egy szálloda, amelyet London szállodának hívtak. Annak a pincéjét pedig Bacchus pincének⁴¹. A darabont kormány feldühítve, hogy Vázsonyi nem állt kötélnek, felfogadott egy egész csomó csöcselékből került embert, és rábírta őket, hogy este kilenc óra tájban – hiszen ez nyár volt, mikor hosszúak voltak a napok – Vázsonyi lakása előtt nagy tüntetést rendezzenek. Ezek voltak azok, akiket Vázsonyi napról-napra pénzelt. Eljöttek hát hozzá, és megmondták:

– Képviselő úr, nem szívesen, de tetszik tudni, hogy szegény emberek vagyunk, és ma este egy pár perces tüntetésért, amit a képviselő úr ellen kell, hogy rendezzünk, az asszonyok és a gyerekek egy koronát, mi férfiak pedig két koronát fogunk kapni. A Bacchus pincéből indulunk, és az Andrássy úton végig, amíg befordulunk a Teréz körútra – akkor Vázsonyinak irodája és lakása az Edison kávéház⁴² felett volt – folyton csak azt kell kiabálnunk: Abcug Vázsonyi, le vele! Azért jöttünk el ezt megmondani – mondta a négytagú küldöttség – hogy tessék gondoskodni, hogy valahogy ez ne sikerüljön.

Az egésről én nem tudtam semmit. Este az uram a Vigadó kávéházból már nyolc órakor hazajött, és szokása ellenére nagyon sürgette: – Vacsorázzunk, vacsorázzunk, mert tüntetés lesz ellenem. Kinyitjuk az utcai ablakokat, a gyerek is álljon oda, és vegyen részt most először abban, hogy az apját nem éljenzik, hanem abcugolják.

Komolyan mondom, azt hittem, hogy megbolondult.

– Hogy képzeled ezt, hogy a nyitott ablakhoz állunk, és végignézzük a tüntetést, ami Isten tudja, hogy mivé fejlődik?

– Bízsa csak rám – mondotta – én már gondoskodtam róla, hogy az egész nevetésbe fog fulladni. Még vacsoránál ültünk, amikor tényleg hallottuk már a zsvajt, a nagy morajt, hogy sok száz torok kiabálja:

– Abcug Vázsonyi, le vele!

---

41 Vázsonyi Vilmosné húsz háznyit téved, a Bacchus pince nem a Nyugati pályaudvarral szemben 1859-ben épült és 1936-ban lebontott, a Váci körút 65. szám alatt emelt London szállodáé volt, hanem a 25. szám alatti 1850-ben épített Páris Városához nevű szállodához tartozott. Lásd *Gundel Imre–Harmath Judit*: A vendéglátás emlékei. Budapest, 1982. 97. p. (A továbbiakban *Gundel–Harmath*, 1982.)

42 Weingruber Ignác Teréz körút 24. alatti Edison kávéháza – amely 1894-es alapításától 1947-es megszűnéséig Budapest legfontosabb nagykávéházainak egyike volt – talán a túlzott közelség miatt nem tartozott Vázsonyi törzskávéházai közé. Flóra nevű papagályának esetét a kávéház főpincérével lásd *Vázsonyi Vilmosné*: Az én uram. Bp., 1931. 103. p. (A továbbiakban: Az én uram...)

Hamar az ablakhoz szaladtunk, a fiam hét esztendőös volt, a zsebeit telerakta építőkockákkal, és éppen ki akart egyet dobni az ablakon, amikor az apja megfogta kis kezét, és azt mondta:

– Bátor gyerek vagy, fiam, de bízd csak az apádra.

És akkor látom, hogy ő nyúl bele a zsebébe, valamit kimarkol, és kidob az ablakon. Fogalmam sem volt róla, hogy mi lehet. De a villamosok megálltak, és a néhány perccel előbb még üvöltő emberek már mind hason csúszva feküdtek a földön, és ott kapingáltak.

– Mit jelent ez, Vilmos? – kérdeztem.

– Csak annyit – mondotta – hogy beváltottam húsz koronát új két filléresekre, mind úgy néznek ki, mint az arany tízkoronások. Ezt a húsz koronát dobtam le, és íme, megszűnt az abcugolás, és mint egy torokból, úgy kiabálták ismét az emberek, majdnem üvöltve:

– Éljen Vázsonyi, mégiscsak ő a mi emberünk!

És tényleg, hogy drasztikusan fejezzem ki magamat, közröhejbe fulladt a nagy ellentüntetés.

De nem csak a politikai élet zajlott. Eszembe jut, hogy két bájos kislányról is megemlékezzek, akik később „Dolly Sisters” név alatt világhírré tettek szert. Az Aradi utcában laktak, ahol az édesanyám. A kislányok rendszerint a tavaszi nap-sütésben az udvaron táncoltak, mi pedig ledobáltuk nekik az obulust. Azután feljöttek édesanyámhoz, és megismerkedtünk a családdal. Két kis táncfenomén volt. Önmaguk énekeltek, sőt néha füttyörsztek, és úgy táncoltak. Ha jól tudom, még az első világháború előtt vándoroltak ki Amerikába. Így aztán eltűntek a szemünk elől. Ostende-ben voltam az urammal 1925-ben, amikor nagy plakátok hirdették a „Dolly Sisters”-ek felléptét. Bizony elfelejtkeztem arról, hogy Jancsika és Rózsika az Aradi utcai kis táncosnők lehetnek. De olyan szépek voltak a plakáton, és uram annyira hódolója a női nemnek, hogy elhatároztuk, hogy este elmegyünk az elegáns lokálba, ahol táncoltak. Egy egész kicsi színpadon egyszerre csak megjelent a nem is annyira szép arcú, mint szép termetű két nő. Egészen furcsán öltözve. Ruha bizony nem volt rajtuk, csak hatalmas nagy, világoszöld strucc tollak fedték testüket. Amint ott ültünk társaságban, egyszerre csak Jancsika lependerült a színpadról, és elkiáltotta magát:

Nini! Vázsonyi bácsi! – és már ott ült uramnak ölében. Óriási feltűnést keltett még az ostende-i tánclokálban is. De olyan nagyon megörültünk egymásnak, hogy szinte jól esett látnom felnőve a kislányt, aki az Aradi utcában táncolt, most itt, hogy uramnak nyakát átölelte, és hatalmas csókot cuppantott rá. Azután találkoztunk még másnap, de őket szerződésük elszólította, én pedig azután Párisba és Londonba utaztam, mert még nem láttam ezt a két nagy világvárost. Az uram nem

akart akkor velem jönni, szabadjára engedett, hogy a híres Wembley kiállítást⁴³ London mellett megnézzem. Soha szebb nőt, mint az elárusítónő a kiállításon, életemben nem láttam. Mind külön odaállhatott volna a filmoperatőr elé, és bizonyára nagy sikert arattak volna. Az angol nők között a szőkék különösen, igazán mondom, feltűnően szépek voltak. Azután már nem találkoztam többé a Dolly-nővérekkel, mert gondolom, hogy ők Amerikában élték életüket, én meg odáig soha el nem juthattam.

De visszagondolok derűs fiatalságomra, amikor még a nők nem adtak a vonalakra, hanem ellenkezőleg, a divat azt parancsolta, ha soványak voltak, akkor mű melleket csináltattak maguknak, hogy minél formásabb legyen keblük! Hátul pedig a szoknyákon vastag orgonatűll volt varrva, hiszen egy kis népdal is arról zengett: „Turi vásár sátor nélkül, mit ér a lány turnér nélkül, sej haj, szép is a babám, szeret is az engem igazán.” Ha most rágondolok, hogy milyen ronda viselet volt az az úgynevezett Turnüre, amire tulajdonképpen, mint egy balkonra, rá lehetett volna ülni. Mennyivel szebb a mai egyszerű, angolos ruha. De voltak szépségei is a divatnak, hogyha szép nő viselte. Például Pálmai Ilka, a régi Népszínháznak primadonnája, kis fitos orrával, raccsoló beszédjével elbűvölő volt a „Niniche”⁴⁴ című operettben. Ha rázendített, hogy „miért is van szárnya az irigy időnek”, akkor már tombolni kezdett a közönség és valóságos tapsorkán tört ki. Azt hiszem, ő volt az első primadonna, aki trikónadrágban mert kijönni a színpadra, mikor fiú szerepeket adott. Az álszenteskedő publikum eleinte pisszegett is, de később megszokta, és nagyon tetszett is [neki]. Unokahúga, Petráss Sári szintén primadonnája volt a régi Népszínháznak, és nagynénjét igyekezett, amennyire csak tőle tellett, utánozni. De Pálmai Ilka mégiscsak egy volt az egész világon.

Ugyanakkor a régi Népszínháznak még két remek primadonnája volt. Komáromy Mariska és Kopácsi Juliska, akit Karczag Vilmos, a bécsi Josephstädter Theater igazgatója vett el feleségül. Kopácsi Juliska leánya pedig a híres bécsi színésznék, Marischának lett a felesége. Általában remek színészgárdánk volt abban az időben. A Vígszínházban Varsányi Irén és Delly Emma vezettek. Hegedüs Gyula szintén a Vígszínháznak volt prominens tagja. A Nemzetiben Újházy Ede, azt hiszem, még ma is megvan az Újházy-tyúkleves, amit Újházy Ede komponált.

---

43 Wembleyben 1924–1925-ben rendezték meg a Brit Birodalmi Kiállítást.

44 Alfred Hennequin és Albert Millaud: *Niniche* című bohózatát – zenéjét szerezte Marius Boullard – már a születése évében, 1878-ban bemutatta magyarul a Népszínház Csepreghy Ferenc fordításában. Vázsonyiné a Fővárosi Orfeum 1902-es előadására emlékezhethet. Igazolható módon ekkor, december 17-én este énekelte Pálmai Ilka (1859–1945) a főszerepet. (*Dr. Jónás Alfréd: Életrajzok* I. kötet. Budapest, 1935/36, Kézirat, 32. p. OSZK Színháztörténeti Tár)

Különben is volt egy nagy hirdetés a villamosokon, ami úgy szólt: „Újházy mondta, marha, igyál Gottschlig-rumot”. Újházynek szavajárása volt, hogy mindenkinek azt mondta: marha. Egyszer együtt voltunk Abbáziában, mindig hatalmas szivar volt szája sarkának szélében, és kedélyesen diskurálva ültünk a sétatá-nyon, amikor azt mondja nekem:

– Nézze, marha, mégse lehet azt mondani, hogy Abbázia szebb a Lidónál.

Mire rém dühösen felpattantam, és azt mondtam:

– Kedves Újházy, én elismerem, hogy maga egy nagyszerű színész, de nekem aztán ne mondja, hogy marha, mert akkor maga a marha.

– Bocsásson meg, drágám – mondotta – én ezt úgy mondom, mint más a jó napot mondja. Ne haragudjon, ez egy olyan szólásmód, belátom, hogy nagyon csúnya, ahogy én ezt mindig mondom, de már kicsúszik a számból, és nem is tudom, hogy mikor kinek mondom.

Újházy olyan nagy színész volt, és olyan kedves ember, hogy azután tényleg figyelembe se vettem ezt a szavajárását. Annál finomabb színész volt azonban Császár Imre, szintén a Nemzeti Színház tagja, a kedves Alszeghy Irma színésznőnek férje. De szép is volt az az élet, amikor hetenként ott vacsoráztunk a Pannónia szállodának éttermében a színész- és színésznőkkel együtt, akik ugyan előadás után nagyon fáradtak voltak, de mégis kedves, derűs hangulatot hoztak a társalgásba.

Gyermekkori pajtásom, Szomory Dezső⁴⁵ mint katonaszökevény éveken át Párizsban élt. Amikor hazaérkezett, én boldog örömmel vettem őt észre a Pannónia éttermének egyik sarkában. Ő is mátészalkai volt, mint én, de mikor utoljára láttam, akkor még Weisz Móricnak hívták. Bizonyára nagyon haragudna reám, ha élne, és olvasná, hogy megírom a nyilvánosságnak az igazi nevét. Sokat járt Mátészalkára, mert édesapjának testvérei ott éltek, és én mint fiatal leányka – mert ő körülbelül négy-öt évvel volt idősebb nálam, egy darabjának ezt a címet adta: A rajongó Bolzay lány – én is rajongva néztem reá. Szép, deli fiatalember volt. Annyira megörültem neki, hogy odaszaladtam, és azt mondtam:

– Drága Mórickám, csakhogy megint itthon látom.

Nem akartam én ezzel rosszat, de mikor együtt játszottunk, mint fiatal gyerekek, akkor így szólítottam. Ő roppant dühösen azt felelte:

– Ki az a Mórickám? Kiről beszél?

Kiről beszél? Akkor észhez kaptam, és azt mondtam neki:

---

45 Szomory Dezső (1869–1944) nyolc évvel volt idősebb a szerzőnél. Igaz, kapcsolatuk korai éveinek történetén a „Levelek egy barátnőmhöz”-ben Szomory is torzít, amint azt Vázsonyi Vilmos, az unoka is megjegyzi (*Hadas–Zeke*, 2012, 54. p.).

3. Vázsonyi Vilmosné fiával, Jánossal 1904 körül.
(Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

– Nézze, én odahaza is Margitka voltam, most legfeljebb csak Margit lettem, de maga ne haragudjon, én csupa szeretetből hívtam úgy, mint gyerekkoromban, és azt se tudom, hogy szebb-e a Dezső, mint a Móric. Akkor mindjárt kibékült velem, és mikor írta a Nyugatban folytatásos regényét, amelynek címe: *Levelek egy barátnőmhöz* volt, ott bizony nagyon szépen megemlékezett a mi kiskorunkról. Nem érdemelte meg azt a szörnyű véget, ahogy szegény meghalt.⁴⁶ Rendkívül tehetséges, kedves, finom modorú, álmatag, azt lehet mondani, hogy egy kicsit olyan biedermeieres allűrökkel rendelkező ember volt.

Teljesen ellentéte volt Szomorynak az én másik nyírségi pajtásom, Krúdy Gyula. Szilaj, szeretve a bort, a szép asszonyt és a muzsikaszót. Ő nem a biedermeier fajtához tartozott, hanem inkább az a régi fajta Szabolcs megyei dzsentrí volt, aki még nem akart reggelire, ebédre, vacsorára zsidót enni, liberálisan gondolkodó, remek koponya.

Ugyanakkor voltak Magyarországon az ifjú titánok az írók között, úgy mint Molnár Ferenc és Bródy Sándor. Bródy Sándor úgynevezett gyönyörű férfi volt. Nagy fekete szemekkel, dús hajzattal és nagyon szép kezekkel. Rendkívül tehetséges volt. Felesége is író volt,⁴⁷ kint laktak a Marczibányi téren, és én rendkívül szerettem oda eljárni. Négy vagy öt fiú rosszalkodott körülöttünk, és szegény Judith mindig szomorú volt, hogy az ura elhagyta, kislánya meghalt, és végeredményben ő is nagyon fiatalon pusztult el.

Molnár Ferenc zseniális ember, és zseniális feleséget vett magának. Vészi Józsefnek, a Pester Lloyd szerkesztőjének Margit nevű leányát, aki szintén rendkívül ügyesen forgatta a tollat. Ebből a házasságból egy gyermek született, Márta nevű leánya, kinek második ura, szintén író ember, mégpedig tehetséges, a nyilasok áldozata lett.⁴⁸ De amint mondják, két dudás nem fér meg egy csárdában. A két zseniális ember nem tudott sokáig együtt maradni, és szétvált. Vészi Margit később egy olasz ember felesége lett, Molnár Ferenc pedig elvette Fedák Sárít.

---

46 Szomory Dezső 1944. november 30-án halt meg szívrohamban a Pozsonyi út 22. számú házban, az úgynevezett „svéd” házak egyikében, ahová októberben költöztették át öccse, Szomory Emil Szent István körút 13. alatti lakásából. Az éhhalálával kapcsolatos legendák, melyekre itt a szerző is utal, a nyilas uralom és az ostrom bizonytalan hírállapotai következtében kaptak lábra Budapesten.

47 Rosenfeld Izabella, írói nevén Fehér Judit (1869–1908) életéhez és művéhez lásd: Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai. Budapest, 2007.

48 Molnár Ferenc és Vészi Margit lánya, Molnár Márta (1907–1966) előbb Horváth Zoltán publicista, utóbb az író és szerkesztő Sárközi György (1900–1944) felesége lett. Vele szerkesztette 1938-tól a népiek *Válasz* című folyóiratát, majd irodalomszervezői-szerkesztői munkájukat férj-meggyilkolása után egyedül folytatta.

Amikor az anyakönyvhöz indult, pontosan nem emlékszem, hogy uram volt-e tanúja, vagy csak más ügyből kifolyólag volt nálunk, azt kérdezte, miért nem öltözik díszbe, ha esküvője van, mire ő azt felelte, ez csak premiereken szokás, repríznél nem szokás. Sokat voltak házam vendégei, úgy Molnár Ferenc, mint Zsazsa. Végtelenül sajnálom, hogy egy olyan nagytehetségű színésznő, mert Zsazsa az volt, elgaloppírozta magát a politikában. Lehet, hogy nem helyes a felfogásom, mert szerintem színész, festő, szobrász végezze politikamentesen hivatását. Harmadik felesége Molnár Ferencnek a bűbájos Darvas Lili volt, szintén kitűnő színésznő, és sokkal okosabb, mint Zsazsa, mert tényleg csak a művészetnek élt, mert nem ártotta bele magát semmiféle pártnak politikájába.

Molnár Ferenc, amilyen nagy tehetségű ember volt, éppen olyan kicsi is. Ugyanakkor, amikor az uram vezércikkírója volt a Pesti Hírlapnak, ő akkor a legötletesebb, legmulatságosabb tárcákat írta. Hosszú éveken keresztül minden vasárnap délben a Pesti Hírlapnak szerkesztőségi tagjai és munkatársai⁴⁹ nálunk ebédeltek. Kenedi Géza volt a főszerkesztő, Smittely József az éjjeli szerkesztő, Muray Károly a humorista, Béldy Izor a színházi kritikus, Wurm Adolf a közgazdász, Molnár Ferenc az ifjú titán, a zseni. Légrády Imre a lapnak tulajdonosa. Az ebédek mindig belenyúltak az estékbe. Elviccelgettek, elhumorizáltak este hétig, de akkor menni kellett, mert mi minden vasárnap az urammal az Operába jártunk. Hétköznapi ő erre nem ért rá, viszont nemcsak imádta a zenét, de ha gazdag szülők gyermeke lett volna, bizonyára kiképezték volna, és elsőrangú tenoristája lett volna talán egész Európának, olyan gyönyörűen csengő hangja volt. Az előszobánkban fel volt állítva egy kis asztalon egy kis tálca, azzal a célzattal, hogy a vendégek abba bele tegyék a borraivalót a szobalány és a szakácsnő részére. A békeidőkben ez így volt divat. Egy koronánál kevesebbet senki sem adott, csak Molnár Ferenc volt az, aki egy húszfillérest dobott a tálcára. Mire a mi kedves Juliska szobalányunk, aki hosszú évekig volt nálunk, odament, és azt mondta, Molnár úr, össze tetszik engem téveszteni egy hordárral, az is csak egy félórára kap húsz fillért, én meg hordom egész délután a feketét és a bort, mire Molnár kedélyesen felfogva a dolgot, a húszfillérest zsebre vágta. Mindezek dacára én igen-igen szerettem Molnár Ferencet, mert mindig szerettem az ötletes, szellemes embereket.

---

49 Pesti Hírlap: 1878-ban alapított független politikai napilap, az első magyarországi modern üzleti lapvállalkozás. Felelős szerkesztője 1881–1902 között Kenedi Géza volt. Vázsonyi 1894-től rendszeres cikkírója a lapnak.

Ha már az íróknál tartok, akkor természetes, hogy meg kell emlékezniem Ady Endréről. Az Abbazia kávéházban⁵⁰ volt egy kerek asztal a tükör alatt. Azt addig, amíg Eötvös Károly élt,⁵¹ a tiszaezlári pernek híres védője, és az Utazás a Balaton körül című gyönyörű regény írója, Eötvös-asztalnak hívták. Halála után örökségül maradt ez az asztal Vázsonyi Vilmosnak, attól kezdve azután Vázsonyi-asztal lett, de utána már nem volt, aki örökölje. Az Eötvös asztal körül ültek Eötvös háziorvosa, dr. Reiner Ede⁵², aki először mondta ki a budapesti városházán a mondatot, hogy Budapest fürdőváros. Folyton és folyton azzal kardoskodott, hogy sehol a világon ennyi keserűvíz forrás nincsen, és ezt értékesíteni kell, mert ebből a városnak óriási jövedelme lehet. Másik oldalán Eötvösnek irodavezetője, Perl Soma,⁵³ de akit nemcsak Eötvös, hanem az egész város Perl öcsémnek nevezett. Azután ott volt egy kúriai bíró, Jókuthy Albert,⁵⁴ akire abban az időben bámulva néztek, hogy mint független bíró mert egy prononszál ellenzéki asztalhoz leülni. Azután ott volt a több ezer holdas kapitalista Schlézinger Samu bácsi, a tördeli nagybirtokos. Vázsonyi és Eötvös Károly minden este összevesztek. Eötvös, aki liberális ember volt, ismétlem, ő volt a tiszaezlári per védője, mégis mindig szidta a zsidókat. Vázsonyi replikázott, nekem szabad a fajtám bűneit ostromozni, de te tartsd meg a véleményed, mert különben én meg a te fajtádat fogom ostromozni. Ez így ment estéről-estére. Hiszen nem csak ez a néhány ember, akit névleg megneveztem, de ott ült egy egész sereg ellenzéki képviselő és egy egész sereg újságíró is. Bár úgy Eötvös Károly, mint Vázsonyi imádták a női nemet, ehhez az

50 Az Abbazia kávéház (VI. Andrassy út 49., Oktogon, 1888–1949) és az Eötvös-asztal történetéhez lásd *Schweitzer Gábor*: Lapok az Abbazia kávéház történetéhez (az 1888-as alapítástól az 1944-es ideiglenes bezárásig). In: Budapesti Negyed, 12–13. szám, 1996. nyár – ősz, 121–138. p.; valamint *Saly Noémi*: Törzskávéházamból zenés kávéházba – Séta a budapesti körutakon. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 86–92. p.

51 Eötvös Károly (1842–1916), a „Vajda” 1916. április 13-án hunyt el. A törzsasztal – melyet attól fogva kezdtek Vázsonyi-asztalnak nevezni – mindennapjaihoz lásd Vázsonyiné 1931-es kötetének „Az Abbazia” című fejezetét (Az én uram... 111–126. p.).

52 Dr. Reiner Ede (1861–?) orvos, 1897–1918 között tagja a fővárosi törvényhatósági bizottságnak, a Központi Demokrata Kör egyik vezető egyénisége. „Budapest fürdőváros” című munkája 1909-ben jelent meg.

53 Perl Soma (1857?–1927) ügyvéd, 1903–1918 között tagja a fővárosi törvényhatósági bizottságnak.

54 Jókuthy Albert (1841–?) kúriai bíró, 1906-ban vonult nyugalomba. Ferenc József 1904-ben, tekintetbe véve „negyven évet meghaladó kifogástalan közszolgálatát”, „Jókuth-Zomorfalvy” nemesi előnév viselésére jogosította fel. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 19 Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek, 71. kötet, 702–703. p.)

asztalhoz nőnek ülni tilos volt. Így ültem tehát mindig az asztal szomszédságában az ablakmélyedésben.

Oda jött be Ady Endre Lédával, hattyú nélkül, de Léda urával, Diósyval, és ugyancsak ott ült velünk Purjesz Lajos,⁵⁵ a Világnak szerkesztője is. Ady Endrének szemei úgy ragyogtak, mint csillag az égen, soha, sem azelőtt, sem azóta olyan tündöklő két szempárt nem láttam. Léda asszony sokkal magasabb volt Ady Endrénél, és az akkori divathoz mérten mindig páncélfűzővel, meglehetősen nagy mellekkel és irtózatosan nagy kalappal jött be a kávéházba. Tudva, hogy Ady Endre jön a háta mögött, olyan magasan tartotta a fejét, és olyan öntelten jött be a kávéházba, mint ahogyan a polgárember elképzelte, hogy valaha a fejedelem-asszonyok jöhettek így be uszályos ruhában, mert tudták, hogy hátul az apródok viszik az uszályt. Léda asszony okos nő volt, és azt hitte, hogy tényleg kitűnő múzsája lehetett Ady Endrének. Mert a legnagyobb zseninek az mindig kell, hogy legyen inspirátora. Sokat vitatkoztam Adyval, mert én az akáclombos Nyírséget védtem, ő pedig Bihar-országért lelkesedett.

Bihar megye ugyanis egészen külön kis állam volt az államban, legalábbis úgy gondolták ezt a Tisza-rajongók, mert hiszen Tisza is bihari⁵⁶ volt, de így gondolták azok is, bár nagyon kevesen voltak Biharban, akik Tisza-ellenesek voltak. Persze ezek az idők a tényleges gyönyörű békeévek voltak, jóval az első világháború előtt. Ki is gondolt volna akkor háborúra. A képviselőházban azon vitatkoztak, hogy a katonaságnál a vezényszó végre magyar legyen, és nem német. Azután arról is szó volt már, hogy legyen egy Magyar Nemzeti Bank, és legyen egy magyar honvédség. Az ülések belenyúltak az éjszakába, mert a vitatkozásoknak se vége, se hossza nem volt. Egyik rá akart licitálni a másikra a magyarságukat illetőleg. Még a felvidéki képviselők, akik máma tótoknak vallják magukat – emlékszem például Smialovszki Valérra,⁵⁷ Kubinyi Gézára⁵⁸ és több ilyen Turóc, Liptó és Árva megyei képviselőre –, akik mind a magyarságukért harcoltak. Bizony más idők, más emberek!!

---

55 Purjesz Lajos (1881–1925) publicista, lapszerkesztő, 1907–1918 között a Budapesti Újságírók Egyesületének főtítkára.

56 Tisza István gróf (1861–1918) miniszterelnök (1903–1905 majd 1913–1917 között) családi kastélya és birtokainak központja a Bihar vármegyei Geszten volt.

57 Smialovszky Valér (1854–?) ügyvéd, 1887–1905 között a zsolnai kerület országgyűlési képviselője, szabadelvű párti.

58 Kubinyi Géza (1851–?) 1882-től a Rozsnyói járás főszolgabírája, 1891–1905 között a jolsvai kerület országgyűlési képviselője, szabadelvű párti. 1910-ben a Nemzeti Munkapárt színeiben ismét megválasztották.

Egyszer volt... Azt hiszem, nem veszik politikának, hiszen ez már történelem, ha Ferenc Józsefről is megemlékszem. Nem ismertem személyesen Ferenc Józsefet, de édesapám igen. Apámnak nagy gazdasága, szesz- és olajgyára volt Mátészalkán, és nagy súlyt helyezett az ökörhízalásra. A hízott ökrök Bécsbe kerültek. Azért lett híres a „Wiener Mastrostbraten”. Körülbelül 1882-ben Bécsben egy terménykiállítás volt, és erre édesapám is felutazott. Ferenc József öccsével, Lajos főherceggel, Ferdinánd trónörökös apjával járta végig a kiállítást, és szólította meg a kiállítókat. Kora ősz volt, az eső szemergett, és fázósan húzódtak meg az emberek. Édesapám, bár még fiatal ember volt, már teljesen fehér hajjal rendelkezett, nem volt kopasz, csak nagy homloka volt. Bécsben a császár németül beszélt. Budapesten a király magyarul. A császár odaért apámhoz, ki természetesen levett kalappal állott. Úgy mondták, hogy Ferenc Józsefnek elő volt mindig írva, hogy kitől mit kérdezzen. De az nem lehetett előírva, hogy azzal szólította meg apámat, kérem, tegye fel a kalapját, mert addig nem beszélek magával. Bizonyára családos ember, és ha meghül, nem csak maga, hanem az egész családja a császárt fogja szidni. Apám úgy tett, mintha nem hallaná, mire ráförmedt, hát süket maga, ha akarja, hogy beszéljek magával, tegye föl a kalapját. Mire Lajos főherceg szelíden megszólalt, engedelmeskedjen, és tegye fel a kalapját. Mit volt mit tenni, apám feltette a kalapját, és akkor jöttek a sablonos kérdések. Nem tudom, okos ember volt-e Ferenc József vagy sem, mindenesetre a szörnyű nagy etikett tartása nem vallott nagy okosságra, vagy talán evvel gondolta a tekintélyt tartani, de az emlékezőtehetsége bámulatos lehetett.

Ezután a kis incidens után három évvel, 1885-ben apámnak, aki a legpuritánabb ember volt, legnagyobb meglepetésére a Szatmár megyei főispán elhozta a kutyabőrt, vagyis a nemesi levelet.⁵⁹ Édesapám a világért sem akarta ezt elfogadni, szinte mint egy kis régimódi bakfis (ma már nem tudják, hogy ez micsoda, de akkor még a tizenöt-tizenhat esztendőös lányok pirulni tudtak minden legcsekélyebb olyan dolognál, ami nem volt illő előttük). Apám is ilyen volt, direkt szégyellte, hogy ő most nemes legyen, mert ez mire jó, azt mondotta, de a többsége az asszonyoknak mindig szerette a díszet. Édesanyám azt felelte, mire jó, a fiadnak és majd az unokádnak. Szegény nem tudta, hogy egy demokratikus világban ez nem fog számítani. Azt mondja a magyar közmondás: ajándék lónak ne nézd a fogát, ez pedig ajándék volt. Mert nem kellett érte fizetni úgy, mint később aztán

---

59 Schwartz Jakab és törvényes utódai részére az uralkodó 1887. április 4-én adományozott nemesi rangot „szalkai” előnévvel „a hazai gazdaszat és ipar, nemkülönbén a közjólét előmozdítása körül szerzett érdemei” elismeréséül. (MNL OL K 19 Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek. 69. kötet 14. p.)

megfizették a címeket busásan. El muszáj volt tehát fogadni, visszautasítani nem lehetett. Ezzel csak éppen annyi ceremónia járt, hogy amikor Ferenc József Budapestre érkezett, akkor apámnak fel kellett menni Budavárára frakkban, fehér kesztyűsen, és audiencián megköszönni azt, amit ő nem kért, és ami neki még csak örömet sem szerzett.

Most mutatkozott meg Ferenc Józsefnek remek emlékezőtehetsége. Természetesen a fogadóterembe apám levett kalappal, azt a kezében tartva lépett be, a király az íróasztalánál ült. Fölnézett, és azt mondotta, no látja, itt már nem mondom, hogy tegye fel a kalapját, mert idebent nem esik az eső, itt nyugodtan beszélhetünk kalap nélkül. Ferenc József egy óriási nagy monarchiának volt császára és királya, jöttek hozzá Prágából, Krakkóból, Pozsonyból, Budapestről és meg sem tudnám mondani, hogy honnan, hát mégiscsak a csodával volt határos, hogy a sok ember közül három év után megismerte azt, akivel egy kiállításon pár szót váltott. Itt Budavárán természetesen magyarul beszélt a király.

Még egy kedves apróságot tudok elmondani Ferenc Józseffel kapcsolatban. Még fiatal leány voltam, amikor a budapesti kereskedők egy úgynevezett Concordia bált rendeztek Budapesten. Erre a király is megígérte eljövetelét. Azt hiszem, akkor már Paar gróf⁶⁰ volt a szárnysegédje. Annak volt a kezében a papírlap, amiről mindig felolvasta halkan a királynak, hogy kitől mit kérdezzen, de hát a király sem volt fából, ő is csak férfi volt, és a ragyogóan szép nők közül meglátta a legszebbet. Nem hederített Paar grófra, és odalépett egyenesen egy szép, fekete, sudár termetű, karcsú leánykához, és azt mondotta, örülök, kedves kisasszony, hogy ilyen szép magyar virágszálat látok. Mire a leányka nagy zavarában lesütötte a szemét, és németül felelt:

– Majestät, ich verstehe kein Wort noch ungarisch. Ich bin hier als Gast, bin aber eine Österreicherin.⁶¹

A király összecsapta a bokáit, és azt mondotta:

– Es freut mich, aber schade doch, dass Sie keine Ungarin sind.⁶²

Mire a leányka zavartan azt felelte:

– Majestät, wir empfangen jeden Donnerstag, Nachmittag.⁶³

---

60 Paar, Eduard gróf (1837–1919) katonatiszt, lovassági tábornok, 1887-től Ferenc József főhadsegéde.

61 Felség, én egy szót sem értek magyarul. Osztrák vagyok, itt vendégeként.

62 Örvendek, de azért kár, hogy kegyed nem magyar.

63 Felség, csütörtökönként fogadunk délután.

Ez aztán szállóige lett Budapesten bizonyos társaságban, hogy minden csü-törtökön. A király mosolygott, és folytatta tovább a cerclet.⁶⁴ Ez az egész, ami emlékezetemben maradt Ferenc Józsefről, mert én nem akarok a nagy politikába bocsátkozni, és nem írom az ő számlájára az 1848-nak tizenhárom vértanúját. Abban az időben még a tizennyolc éves fiatalemberekre azt mondták, hogy tejfelesszájúak, hiszen nem estek át annyi szörnyűségen, mint a mai generáció, beleszámítva a főhercegeket is, akik ugyancsak lecsúsztak. A király körül volt az úgynevezett kamarilla, egy közönséges klikk, akik a fiatalemberrel azt írták alá, ami nekik tetszett és jólesett. A világért sem akarok védője lenni száz év után Habsburg Ferenc Józsefnek. Csak sokat élve és látva a politikában, tudom, hogy nem mindig az a bűnös, akire ráfogják a bűnt. Nagyon gyakran szaladgálnak közöttünk azok, akik tényleg bűnösök, és sok szárad a lelkükön, és mártírhálát haltak gonoszságból, emberi szadizmusból az ártatlanok.

Egyszer volt egy nagyon vidám élet Budapesten, amikor az Angolparkot még Ósbudavárának⁶⁵ hívták, és amikor a Jardin nevű⁶⁶ mulatót a magyar argó Jardenkertnek nevezte. Ósbudában vidám élet folyt. A tengerentúli világhírű sztárok, bár ekkor még ezt a kifejezést nemigen használták, mind eljöttek Budapestre, sőt, az volt a csodálatos, hogy a vendégszereplés, amely két hétre vagy egy hónapra szólt, mindig meg lett toldva, mert a vendégszereplők úgy megszerették Budapestet, hogy nem akartak innen elmenni. A híres Barrison nővérek⁶⁷ például, akik táncosnők voltak, nem csak egy nyáron, hanem három nyáron tértek vissza Budapestre. A mulatt nevető kupléénekesnő Morkas Chani megneveztette Budapestet egy egész nyáron keresztül. Azután az első néger táncospár, aki Budapestre

---

64 Cercle: kör, zárt társaskör. Protokolláris eseményeken a felsorakozott meghívottak szertartásos bemutatása az uralkodónak vagy államfőnek.

65 Az 1896-os millenniumi kiállításra megnyílt Ósbudavára mulatónegyed a Millennium évétől 1907-ig állt nyitva a későbbi Vidámpark és környéke helyén.

66 A Jardin de Paris (azaz Párizsi Kert) nevű mulatót 1907-ben rendezte be a legendás éjszakai és nappali pályafutását Ósbudavára pezsgős pavilonjának kibérlésével megalapozó Wabits Lujza az Erzsébet királyné útja és a Hermína út sarkán. Ennek jóvedelméből építette a 1913-ban a Nagymező utca 22–24. alatti Jardin d'Hiver-t, azaz: Télikertet. Ezt hívta a pesti köznyelv – Vázsonyiné emlékezete szerint – Jardenkertnek, ami magyarra fordítva ennyit tesz: Kertkert. (Valószínűleg nem él már ember, aki meg tudná mondani, vajon franciásan 'zsárdenker'-nek, avagy fonetikusán ejtették...)

67 Az Egyesült Államokban az 1890-es évtized elején alakult Barrison Sisters öt énekes-táncosa európai vendégútjaik alkalmával vált világhírűvé. Budapesten első ízben 1896. nyarán léptek fel. (Simon Géza Gábor: Ragtime sz Osztrák-Magyar Monarchiában. <http://www.pannonjazz.hu/article.php?id=12&key=>)

jött, milyen gyönyörűen táncoltak, és milyen elegánsak voltak, az ember szíve repesett az örömtől. Nem szabad azt gondolni, hogy ezt csak a felső tízezer, vagy a polgárság élvezte. Olyan csekély volt a belépő, hogy ott épp úgy örültek a munkások, mint a középosztályi társadalom. Ósbudavára igazgatója egy Friedmann nevű ember⁶⁸ volt, rendkívül ügyes, aki utazott, és hozta a legelső számokat. Mellette volt a híres Beketow cirkusz.⁶⁹ Őtőle vettük meg a Lendvay utca 20-as számú kis földszintes házikót,⁷⁰ mire az uram meg is jegyezte, mit keres egy koldus a kapitalisták között? Én meg azt feleltem erre, hát hol keressen egy koldus, ha nem a kapitalisták között? A kis házban malacok, tyúkok, libák, mindenféle szelíd, nemes, jó kis háziállatok tanyáztak. Át kellett az egészet építeni, hogy némileg lakhatóvá tegyük. Az uram nagy botanikus volt, minden fűszálnak, minden borkornak tudta a latin nevét, és passzióval kertészkedett ezen a kis területen, mert a kis háznak háta mögött kertecske volt. A kertecskéről visszatérek a másik mulatóra, a Jardinre. Ez az Erzsébet királyné út sarkán volt, és már tényleg inkább az előkelőségek mulatóhelye. A leánynevelőintézet főnöknője, Wabits Lujza⁷¹ híres nőszemély volt Budapesten. Csaknem olyan, mint a Magyar utcai Maison Frida.⁷² Gyönyörű lányok elegánsan keringtek az asztalok körül, dúdolgattak, és folyt a pezsgő, a magyar és francia borok, mert gondtalan volt az élet, mert béke volt. Az egyetlen szép szó az egész szótárban, béke, béke és ismét csak béke. Minden anyának, minden feleségnek, minden nőnek kötelessége volna a világ összes kormányaihoz felíratot intézni, hogy soha többé háború ne legyen.

Az első háború kellős közepén gyűjtőíveket szerkesztettem, és az egész országban szétküldöttem a feministák segítségével, hogy tiltakozzunk mi nők a há-

---

68 Friedmann Adolf (1857–190?) vendéglátó- és szórakoztatóipari vállalkozó, Ósbudavára üzletvezetője, majd bérlője.

69 Matvej Ivanovics Beketow (1867–1928) clown, műlovar, cirkuszigazgató 1904-től volt a városligeti cirkusz bérlője és igazgatója. Nevéhez kötődik a cirkusz század eleji fénykora, 1928-ban öngyilkosságot követett el.

70 A VI. Lendvay utca 20. alatti házat a Vázsonyi-házaspár 1915. június 15-én vásárolta meg Beketow Mátyástól 80.000 koronáért. (Budapest Főváros Levéltára XV.37.c. Pesti telekkönyvi betétek, 3049.) 1932-ben adta el a család. (BFL XV.37.d. Budapesti telekkönyvi betétek 3951.) A második világháború idején bombatalálatot kapott, helyén modern lakóház épült.

71 Wabits Lujza életéhez és pályafutásához legújabban lásd *Buza Péter*: Lujza, az ügyes. Budapest, 2013/12. szám, 8–12. p.

72 A Magyar utca 34. alatt Maison Fridaé (1878–1948) volt Budapest egyik legelőkelőbb nyilvánosháza. A hely múlt századfordulót követő évtizedeinek legérzékenyebb leírása *Vajda Sándor*: Egy nagy hírű ház a Magyar utcában. In: Budapesti Negyed, 2010. tél, 70. szám, 508–510. p.

ború folytatása ellen. Össze is hoztunk egymillió aláírást, amelyeket beküldtünk a képviselőházba. Sajnos a német erőszakkal szemben már akkor sem lehetett semmit elérni. IV. Károly, amikor trónra lépett, az első tette volt, hogy különbékét akart, bármilyen áron is. Csak a vérengzés megszűnjön. De Hohenzollern Vilmos, kinek bajuszát így dedikálták: „es ist erreicht”⁷³ tényleg, hogy mit akart elérni, senki nem tudta, de nem engedett Károly király kérésének, és a háborút folytatni kellett.

Egyszer volt egy igazi szép békevilág. 1910-ben kint nyaraltunk a Margitszigeten. Akkor még csak két szállodája volt, az úgynevezett nagy- és kisszálló. A gyönyörű platánfák alatt patriarkális élet folyt. Majdnem egy családot képeztünk ott mi, nyaralók. Akkor nyaralt ott a volt miniszterelnök, báró Bánffy Dezső is. Bimbó utcai házát javították. Felesége, egy kitűnő, egyszerű polgárasszony, egész nap ott vigyázott a lakásban, hogy minden úgy történjen, ahogyan az urának majd kényelmes legyen. Bánffy pedig tolókcocsiban kint a fák alatt rendszerint egész délelőtt velem eldiskurálgatott. Kitűnő humorú ember volt. Az a szóbeszéd járta, hogy amikor miniszterelnök volt, és Bécsbe ment a királyhoz, igyekezett németül beszélni, mivel ez volt a Vorschrift.⁷⁴ De nagyon törte a német nyelvet, és a király egyszer azt mondta neki, kérem, ne fáradjon, beszéljen csak magyarul, mire Bánffy azt felelte: „Ich will mich aber üben, Majestät”, vagyis magyarul: „Gyakorolni akarom a német nyelvet, Fenséges Uram!” A szigeten nyaralt akkor egy nagy pénzintézetünk igazgatójának a felesége is. Egyszer megkért engem arra, hogy mutassam be Bánffyt öneki. Bánffy betegeskedett, és megkérdeztem tőle, hogy szabad-e a hölgyet bemutatni. Természetes udvariaskodással felelt, hogy hogye. Önagysága odajött, és azt mondta:

– Most van Pápán a református konvent, hogy fáj nekünk, hogy a Kegyelmes Úr beteg, és nem lehet ott.

Huncut mosollyal mondotta Bánffy:

– Ugyan Nagyságos Asszonyom, mióta tetszik reformátusnak lenni?

A hölgy nem vette észre, hogy mire tendál, és azt mondotta:

– Óh Istenem, már két évvel ezelőtt tértünk át.

– No látja – mondotta Bánffy – én meg reformátusnak születtem, és nekem egy cseppet sem fáj, hogy nem lehetek ott. Nyugodjon csak bele, nem lesz ebből semmi baj.

---

73 Vagyis: „elvégeztetett”-bajusz. II. Vilmos udvari borbélyja által kifejlesztett, a bajusz formáját biztosító tinktúra viselte ezt a márkanévét, ennek nyomán hívták a császár által viselt felfelé pödört bajuszt „Es ist erreicht”-bajusznak.

74 Előírás.

Elragadó kisleánya, Dóra szintén ott játszott a tolókosci körül, körülbelül egy-
idős volt a fiammal. Okos, igazán demokratikusan nevelt kisleány volt. Egyszer
a szigeti gyermekek remek műkedvelő előadást rendeztek. Bánffy odatolta a
tolószékét, gyönyörködött kisleányában és a többi gyermekben, és azt mondta

– Hát ezekből aztán majd külön embereket nevel a sors, mint mi voltunk,
mert nem lesznek annyira elkényeztetve sem a szülőktől, sem magától az élettől.

De sokat gondolkodok rá, hogy mennyire igaza volt!

A szigeten ott nyaraltak Magyarország legnagyobb írói, amellet szerény pol-
gáremberek is, de még azt mondhatnám, hogy a munkások is, mert hiszen a ki-
szolgáló pincér, pincérnő mind ott talált elhelyezést, és éppúgy élvezték a virágok
illatát, a holdvilágos, gyönyörű éjszakákat, a nyugodalmas békét, mint mindenki
más. A kultúra még kevés volt. Nem volt folyó víz, nem voltak este dizőzők a
bárban, mert bár sem volt. De ez nem is kellett. Vacsora után kiültünk a kert fái
alá, és élveztük a csendet és nyugalmat, a tücsköknek ciripelését és a szellemes
emberek csevegését. Olyan érdekes volt például, amikor egyszer Molnár Ferenc
és Váry Albert,⁷⁵ a későbbi koronaügyész arról beszéltek, hogy az egyetemen,
amikor mindketten oda jártak, két párt volt. Azt mondta Molnár, hogy az egyiket
valami Ortner nevű egyetemista vezette. Azt mondta Váry, az én voltam. A mási-
kat valami Neumann vezette. Azt mondta Molnár, az pedig én voltam. Őt nyáron
át nyaraltunk a szigeten egészen a háború végéig, és nekünk akkor a sziget sokkal
szebb volt. Utána még egy párszor kimentem az új csárdába és az új szállodába,
aminek már olyan vásári íze volt, és nem nyújtotta többé a gyönyörű biedermeier
kornak emlékét, amit ott lakásunkkor élveztünk.

Az is nagyon érdekes, hogy egyszer megjelent ott egy fiatalember, igazán na-
gyon dőlceg és jóképű, de akkor gigerlinek hívták, aki olyan nagyon vigyázott
az öltözetére. A fiatalembernek, amint ott állt a szálloda előtt, fehér girardi ka-
lapja volt. Volt Bécsben egy híres színész, Alexander Girardi, ez után nevezték
el a kis kerek szalmakalapot, köröskörül egy szalaggal. A fiatalembernek egyik
zsebéből kikandikált egy halványlila zsebkendő, és ugyanolyan színű harisnyája
volt, a másik zsebében kis tiszti lánc volt. Új jövevény volt, és úgy állott ott, mint
egy győztes hadvezér, pedig csak konflisra várt, hogy bejöhessen a városba. Az
uram nem volt emberismerő. Végignézett rajta, és azt mondta, látja, ez az igazi
dzsentritípus, hogy van ez felöltözve, milyen gögösen áll ez ott. Az embernek

---

75 Váry Albert (1875–1953) jogász, 1908-tól királyi ügyész Budapesten, 1918-ban helyettes fő-
ügyész, 1921-től helyettes koronaügyész. A tanácsköztársaság után számos fontos kommunista
vezető ellen ő képviselte a vádat. 1926-tól ügyvédi gyakorlatot folytatott, 1926–1939 között
országgyűlési képviselő.

viszket a keze, hogy felpofozza. De én azt mondtam, várjon egy percre, megkérdelem a portást, hogy kicsoda ez, én nem nézem dzsentrinek. És már be is futottam. A portás azt mondta, egyelőre nem tudok mást mondani, mint azt, hogy Kéry úrnak hívják. Visszafutottam, és az uram azt mondta, látja, hogy igazam volt. Van egy Kéry nevű alispán, bizonyára ennek a fia. Azok a magyar dzsentrik egyenlők a porosz junkerekkel. Egy pár kivételével utálom őket. Estére aztán kiderült a valóság. Kéry nem volt dzsentri, nem volt az alispán fia, hanem Kéri Pál⁷⁶ volt, Az Estnek munkatársa, és később nagyon is baloldali lett. Nagyon jóba lettünk, mert okos, szellemes embernek bizonyult. Eltekintve attól, hogy mint ma megengedhető a nagy szabadságúság, akkor még furcsán hangzott, és azt mondták, hogy szeret disznólkodni, vagyis pikáns témákat feszegetni.

A szigeten együtt ültünk keresztények és zsidók a legnagyobb egyetértésben, sohasem feszegetve sem faji, sem vallási kérdéseket. Ott volt például Jeszenszky, az akkori főkapitány-helyettes,⁷⁷ akinek leánya, Sasa, igazán azt lehet mondani, hogy szépség volt. Éppen olyan szívesen fogadta a zsidó fiúknak udvarlását, mint a többiekét. Egy szép napon hatalmas csokrot kapott, és a csokor közepén az állott: Dessauer Miksa. Sasa fiatal leány volt, odaszaladt hozzám, és kérdezte, hogy tudom-e, ki az ő ismeretlen rajongója, aki ezt a csokrot küldi neki. Én, aki szerettem kutatni családfák után, azt mondtam, hogy Dessauer Miksa nevéről még sohasem hallottam, ez valami álnév lehet. Este a vacsoraasztalnál, én is egy kicsit szabadabb szájú lévén, mint ahogy meg volt engedve – de akkor járt a Népszínházba a Madame sans gêne, a Szókimondó asszonyság – azt mondtam, jelentkezzen az a csacsi, aki Sasának ma csokrot küldött. Amire feltette az ujját Drégely Gábor,⁷⁸ a 'Szerencse fia' című darab szerzője – a darab kitűnő volt és sok százszor ment –, és azt mondta: Én voltam a csacsi, nem volt nálam névjegy, hát az apám névjegyét tettem a csokorba. Az isten áldja meg, hát miért nem húzta ki a nevét, és írta alá: Drégely Gábor. Maga már nem is csacsi, hanem számár. Mire egyszerűen azt felelte, arra én nem is gondoltam. Én azt nem is tudom megérteni, hogy Drégely Gábor hogyan tudott két vagy három olyan nagyszerű darabot írni, mint amilyen akkor forgalomban volt.

---

76 Kéri Pál (1882–1961) újságíró, Károlyi Mihály híve. A tanácsköztársaság bukása után kapcsolatba hozták Tisza István gróf meggyilkolásával, és 1921-ben halálra ítélték. Fogolycserével a Szovjetunióba került, onnan Bécsbe, 1934-ben Prágába, Párizsba, majd a német megszállás elől az USA-ba távozott.

77 Ekkor nem szolgált ilyen nevű rendőrfőkapitány-helyettes. Nem tudjuk, kire gondolt a szerző.

78 Drégely Gábor (1883–1944) mérnök, író, sikeres színpadi szerző.

Nem szeretném, ha könyvemnek csak régi politikai íze volna, ezért szúrok bele egy-egy kis társadalmi eseményt. De azért mégiscsak visszamegyek, mert a mesterségünk mégiscsak a politika.

Egyszer volt egy olyan világ, ahol egy ilyen egészen egyszerű polgárembernél, mint amilyen az én uram volt, kivéve Fejérváry Géza bárót, a darabont kormány volt miniszterelnökét, mint miniszterelnök megfordult a házukban. Széll Kálmán,⁷⁹ a Vörösmarty-vő, nagy nőbarát, igazi charmeur, szellemes, elmés ember. Az Operaháznak volt akkor egy prímabalerinája, Sarkadi Mariska. Igaz volt-e vagy nem, de egész Budapest azt beszélte, hogy az az ő barátnője. Ha igaz volt, jó ízlésére vallott.

Azután ott volt Khuen-Héderváry Károly.⁸⁰ Ebéd után járt hozzánk, és direkt az ő kedvéért, mert nekünk nem volt rá szükségünk, vettem egy pezsgőhűtőt, mert figyelmeztettek, hogy csak úgy lehet vele célt elérni, ha behűtök egy kis üveg pezsgőt, ami akkor olcsóbb volt, mint ma egy közönséges asztali bor. De ő csak a clicot-özvegyet, vagyis a veuve-t szerette.

Így lett például képviselő Pető Sándor⁸¹ Óbudán, mert meg tudott vele az uram egyezni, hogy a kormány nem állít komoly ellenjelöltet. A demokrata képviselők nagyon kevés számban voltak. Leitner Adolf ügyvéd, egy aranyos kis ősz szakállú bácsi lett Miskolcon megválasztva. Mint már említettem, Pető Sándor Óbudán, aztán később sajnos uramnak nem sikerült két kreációja, két fiatalember, egyik Nagyszőlősen, másik Pestkörnyékén. Jóval később még a nagyon kedves, tehetséges Pakots József,⁸² és azután még Gál Jenő.⁸³ Csodálatos volt ez a demokrata párt. Voltak sokan, akik már akkor és még ma is a szociáldemokrata párt

---

79 Széll Kálmán (1843–1915) politikus, 1868-tól országgyűlési képviselő, 1875–1878 között pénzügyminiszter, majd a bankszférában játszott vezető szerepet. 1899–1903 között miniszterelnök.

80 Khuen-Héderváry Károly gróf (1849–1918) politikus, 1875-től országgyűlési képviselő, 1883-tól horvát-szlavón-dalmát bán, 1903-ban és 1910–1912 között miniszterelnök, 1913–1918 között a kormányzó Nemzeti Munkapárt elnöke.

81 Pető Sándor (1867–1921) ügyvéd, politikus, a terézvárosi demokrata párt egyik alapítója, 1903-tól tagja a főváros törvényhatósági bizottságának, 1896-ban majd 1910-től országgyűlési, 1920-ban nemzetgyűlési képviselő.

82 Pakots József (1877–1933) író, újságíró, politikus, országgyűlési képviselő 1922-től, Vázsonyi párthíve, 1920-tól a főváros törvényhatósági bizottságának tagja. Az 1920–1930-as évek egyik meghatározó demokrata politikusa.

83 Gál Jenő (1872–1940) ügyvéd, politikus, fiatal korában Eötvös Károly ügyvédi irodájában dolgozott. 1926–1935 között országgyűlési képviselő, 1920-tól a főváros törvényhatósági bizottságának tagja.

4. Anya és fia. Vázsonyi Vilmosné és János 1906 körül.
(Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

tagjai voltak, de eljártak hűségesen a szombat esti vacsorákra ezért, mert különös csemege volt Vázsonyi Vilmosnak egy-egy szónoklata. Kedves jó barátom dr. Földes István⁸⁴ is szocdem volt, és mégis hűséges barátja uramnak, fiamnak és most nekem. Vagy Gárdos Dezső,⁸⁵ aki szintén régi szocdem tag. Tudom, hogy nem veszi rossz néven, ha megírom, hogy csodálattal adózott az uramnak, és apai szeretettel szerette a fiamat. Őh Istenem, sokan voltak ilyenek, de sokan voltak renegátok is. Nagyon sokan nem tudták, hogy mit jelent az a szó, hogy demokrácia. Azt hitték, hogy valami alsóbbrendűség, lekicsinyelték, és azért nem léptek be a pártba. A kereszténység azért nem, mert a szocdem párt megalapítója zsidó volt. Vidéken, Mezőtúron volt egy kiváló demokrata vezető, dr. Bentsik László ügyvéd,⁸⁶ rajongással szerette az uramat, és követte árkon-bokron keresztül. Éppen úgy Kolozsváron dr. Várady Aurél⁸⁷ jeles keresztény ügyvéd, aki szintén hozzá csatlakozott, és hű maradt hozzá mindvégig. A demokrata pártot akkor még nem vették komolyan, inkább csak társadalmi alakulatnak tekintették. Vázsonyi Vilmos pedig nagyon is komolyan vette, mert ő a kispolgárságért harcolt, és ment tűzön-vízen keresztül. Milyen gazdag ember lehetett volna, ha hagyta volna magát bevásárolni egyes nagyvállalatokhoz, vagy ha jogtanácsosa lett volna néhány nagybanknak vagy takaréknak. De ő mindig azt mondotta: csak annyit akarok keresni, hogy polgári módon kényelemben tölthessem majd öreg napjaimat.

Micsoda botrány volt az, amikor egy ízben a következő eset történt, amit viszont én mint asszony, feleség és anya követtem el, gondolván arra, hogy mégiscsak jó lenne nem részletre vásárolni, hanem amit megveszünk, azonnal ki is fizetni. Még leánykoromból ismertem egy nagyon derék biztosítási képviselőt, Hegedüs Dánielt. Egy szép napon eljött hozzám, és azt mondotta. Egyik biztosító társulatnál, ahol Batthyány Tivadar gróf⁸⁸ az elnök, megüresedett egy igazgatóság-

---

84 Földes István (1880–?) Vázsonyi mellett ügyvédi gyakornok, majd 1911-től ügyvéd Újpesten, képviselőtestületi tag, a tanácsköztársaság idején a Belügyi Népbiztosságon dolgozott. Bécsbe emigrált, 1925-ben tért haza, ettől kezdve Budapesten folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1944-ben a Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese.

85 Gárdos Dezső (1884–?) tanító, iskolaigazgató, pedagógiai szakíró, szociáldemokrata, 1919 után nyugdíjazták, 1945-ben reaktiválták.

86 Bentsik László 1897–1912 között ügyvéd Mezőtúron, majd Rozsnyón.

87 Várady Aurél (1869–1931) ügyvéd, hírlapíró, szerkesztő Kolozsvárott, 1926-tól az Unitárius Teológiai Akadémia és Főgimnázium felügyelő gondnoka.

88 Batthyány Tivadar gróf (1859–1931) politikus. 1892-től országgyűlési képviselő, 1905-ben csatlakozott a Függetlenségi és 48-as Párthoz, az 1905/06. évi politikai válság idején Vázsonyival együtt tagja volt az ellenzéki koalíció vezérő bizottságának. 1917–1918-ban különféle miniszteri tárcákat töltött be, Károlyi Mihály híve, de 1918 végén szakított vele.

gi tagság. Tudom, hogy Batthyány minden héten itt van maguknál a választójogot tanulmányozni, szóljon neki, és akkor az urának 3.000 fix jövedelme lesz évente. Nem vártam meg a szerdai napot, amikor Batthyány el szokott jönni hozzánk, hanem elrohantam. A folyosón az első ember, akivel találkoztam, a lengő szakállú Batthyány Tivadar volt. Egy kedves barátom volt velem, és nekirontottunk Batthyáynak, hogy magát most az Isten küldötte. Megmondottam neki, hogy nem régen kaptam ezt a hírt, és meg lehetne ezzel az uramat lepni, talán ha készen kapja feltálalva, elfogadja. Természetesen, mondtam a grófnak, ne szóljon erről az uramnak, mert én nagyon kikapnék. Ezt úgy kell neki feltálalni, mintha a Gróf úr ötlete volna. Batthyány elkacagta magát, és azt mondotta, hogy képzelet ezt a Nagyságos Asszony, hiszen erre az állásra már egy egész csomó pályázó van. Kelemen Béla,⁸⁹ Hoitsy Pali,⁹⁰ Hentálér Béla⁹¹ és az egész csürhe. Van Magának fogalma arról, hogy milyen csürhe ez az egész társaság? Hosszú orral mondtam, óh, bocsásson meg, és vegye úgy, mintha nem is szólottam volna.

Egyszer volt Óbudán képviselőválasztás. Komjáthy Béla⁹² és Holtzschpach voltak a jelöltek. A választás előtt, amikor a korteskedés megindult, az uram lázasan feküdt, és muszáj volt elmenni Óbudára beszédet tartani. Sok hónap múlt már azóta, hogy én Batthyányval az előbb említett ügyről beszéltem.⁹³ Batthyány is kiment Óbudára, és ott bizony nem gentleman módjára kitalálta azt, hogy vannak politikusok, akik adják a puritánt, de a feleségük megy el helyettük állást kunyerálni. Másnap reggel olvastam a Pesti Hírlapban Batthyáynak ezt a beszédét. Az uram még mindig betegen feküdt, bementem hozzá, odakészítettem a gyógyszert, és azt mondtam, sürgősen el kell mennem, de remélem, hogy egy óra múlva vissza is jöhetek. Tél volt, rövid kis bunda volt rajtam, és láttam, hogy az uram valahogy nagyon nézi a bundám egy sarkát. Mire már ki is nyújtotta a kezét, és meghúzta a bunda alól kilógó kutyakorbácsnak egy szíját. Az volt a szándékom, hogy

---

89 Kelemen Béla (1863–1944) politikus, 1902-től országgyűlési képviselő, a Függetlenségi és 48-as Párthoz tartozott, 1906–1910 között és 1917–1918-ban Csongrád vármegye és Szeged főispánja, 1919-ben az első szegedi ellenforradalmi kormány belügyminisztere.

90 Hoitsy Pál (1850–1927) politikus, újságíró, szerkesztő, 1881-től országgyűlési képviselő, 1906–1909 között a Függetlenségi és 48-as párt ügyvezető alelnöke.

91 Hentallér Lajos (1852–?) hírlapíró, 1881–1901, majd 1905–1910 között országgyűlési képviselő.

92 Komjáthy Béla (1847–?) ügyvéd, politikus, 1875–1906 között országgyűlési képviselő, függetlenségi párti.

93 Batthyány Tivadar gróf a Gresham Biztosító igazgatósági tagja volt 1906–1911 között. A szerző emlékezetében valószínűleg több esemény keveredik, az itt előadottak leginkább az 1910-es választásra utalnak, ekkor azonban nem az általa megnevezett jelöltek indultak Óbudán, hanem a demokrata Pető Sándor nyert a függetlenségi Botzenhardt János ellenében.

bemegyek a Házba, és végighúzzok egyet Batthyány, de az uram azt mondta, hogy mióta járnak az asszonyok komissziózni kutyakorbáccsal. Akkor eltört a mécses, és elmondtam elejétől végig, hogy mi történt köztem és a gróf között. Tanú reá a barátnőm és Hódy Lala képviselő⁹⁴, aki szintén ott állott a folyosón, amikor Batthyányval beszéltem. Hát ott még nem tartunk, hogy egy asszony védje meg az urát, majd megvédem én magam. Harminckilenc fokos lázzal kikelt az ágyból. A kis konflis ott állt a ház előtt, és elvitette magát A Napnak szerkesztőségéhez. Rettenetes megijedtem, rohantam a telefonhoz, felhívtam Braun Sándor szerkesztőt és Hacsak Géza felelős szerkesztőt. Mondottam, hogy az uram minden percben ott lehet, és könyörgöm, ha valami nagyon erős kitélt akar használni Batthyány ellen, akkor azt ne írják meg, mert lázas is, dühös is. A Nap egy bulvárlap volt, szenzációéhes, dehogyis hagytak ki egy szót, inkább hozzátettek. Így megjelent uramnak egy dörgedelmes cikke Batthyány ellen. Előre lehetett tudni, hogy Batthyány bepereli az uramat. Az első tárgyalásra be lettem idézve, az uram elkísért a törvényszék kapujáig. Számtalanszor megismételte, azt valljam, amit Batthyány mondott, sem többet, sem kevesebbet. Egy Nagy Béla nevű vizsgálóbíró elé kerültem, aki, mikor azt mondtam, hogy Batthyány azt mondta: van-e magának arról fogalma, hogy mennyi csűrhe van ebben a pártban, a bíró azt felelte, kérem, nem hagyhatnánk ezt ki, mégsem lehet a Függetlenségi Pártot így kompromittálni. Azt feleltem, bíró úr kérem, én szívesen kihagynám, ha Batthyány kihagyta volna, de én a szent igazságot kell, hogy valljam, az igazság pedig ez. Így tehát jegyzőkönyvbe került a vallomás. Mire kiértem a kapun, ott várt az uram egy egész csomó hívével együtt. Elmondtam a tárgyalás menetét, és nagyban gratuláltak. A per tehát folyt tovább.

Egyszer volt, hogy a Városházáról elindult egy kis csoport Párisba és Londonba tanulmányozni a szociális intézményeket.⁹⁵ Bárczy István polgármester,⁹⁶

---

94 Valószínűleg Hódy Gyula (1868–?) képviselőről van szó.

95 A főváros vezetőinek londoni útjára 1909-ben került sor, ekkor tárgyaltak az első nagyobb külföldi kölcsön felvételéről a beruházási program céljaira.

96 Bárczy István (1866–1943) Budapest polgármestere 1906–1918 között, majd 1918-ban főpolgármestere. Polgármesterségének a világháborúig terjedő szakasza hatalmas beruházási, intézményfejlesztési teljesítményével, a modern közüzemi szektor megteremtésével, a városigazgatás funkcióinak kiterjesztésével szociális és kulturális területen a budapesti várospolitikai kiemelkedően sikeres időszaka, melyet azóta is „Bárczy-korszakként” szokás emlegetni, s egyik legfőbb közgyűlési támasza és szövetségese Vázsonyi Vilmos volt. A forradalmak alatt visszavonult, az antant-hatalmak által 1919 novemberében kijelölt koalíciós kormányban az igazságügyminiszteri posztot töltötte be. 1920–1931 között parlamenti és fővárosi képviselő, az ellenzéki liberális-demokrata áramlatokkal tartott. 1926-ban a szociáldemokratákat és a

Sztankovich Szilárd, a titkára, botfai Hüvös József,⁹⁷ az akkori városi villamosnak, most Beszártnak elnöke, legdrágább és legjobb barátom. Csak könnyezve és meghatva tudok reá gondolni. Nem emlékszem a társaság többi tagjaira, de talán még ketten vagy hárman voltak. De az uram, mint egyedüli perfekt francia és angol, nagyon becézett tagja volt ennek a társaságnak. Amíg odavoltak, éppen arra az időre esett volna a végtárgyalása ennek a szomorú Batthyány ügynek. Az egyik demokrata képviselő aztán addig-addig beszélt Batthyányba, hogy ez őrá nézve csak kompromittálással fog végződni, amíg Batthyány aztán fancsalogva bár, de mégis bocsánatot kért. Akkor járta az a vicc, hogy Kohnnének meghal az ura kártyacsata közben a kávéházban, és senki sem akarta vállalni, hogy az özvegynek a kártyacsata közben meghalt Kohnnak halálát tudassa. Fölment Kohnné lakására az egyik kártyapartner, becsöngetett, és amikor Kohnné ajtót nyitott, azt mondotta, bocsánatot kérek, itt lakik özvegy Kohnné? A Borsszem Jankó, az egyik kitűnő vicclap közölte azt a rajzot, hogy az uram kinéz az ablakon, és Batthyány az ablak előtt azt mondja:

– Bocsánatot kérek, jó helyen járok, itt lakik özv. Kohnné? Ezzel figurázták ki a tárgyalásnak menetét. Így szakadt meg a nagy barátság Vázsonyi és Batthyány közt, mindaddig, amíg azután egy napon lettek miniszterek. Mindenestre Batthyány eljött hozzánk, és azt mondotta: őszintén sajnálom a történeteket, mert belátom, hogy helytelenül cselekedtem, mert még a korteskedésbe sem szabad belevinni egy úriasszonynak a nevét, amikor az diszkréció alatt kért tőlem valamit. Ez a politika, hiába, a legcsúnyább mesterség a világon. Így zajlott a politikai élet, nem mindig rózsákon haladva, hanem nagyon sokszor több volt a tövis, mint a rózsabimbó.

A rózsabimbóról eszembe jut, egyszer volt egy gyönyörű dal a rózsabimbóról és a méhecskéről, amit Magyarország egyik legjobb színésze, Hegedüs Gyula énekelt a Vígszínházban, ahol Varsányi Irén, Magyarország egyik legnagyobb művésznője volt a partnere. A húszas években ráfogták Hegedüs Gyulára,

---

liberálisokat tömörítő „demokratikus blokk” felléptette polgármesterjelöltnek, a kereszténymezeti jobboldal azonban megíúsította a Bárczy-korszak feltámasztására irányuló kísérletet. Ezt követően – meddőnek látva a további ellenzéki politizálást – csatlakozott a Bethlen István kormányát támogató városi párhoz. 1931-ben a törvényhatósági bizottság örökös tagjává választották, 1928–1931-ben a BSZKRT elnöke, a Fővárosi Közmunkák Tanácsában is tevékenykedett.

97 Hüvös József, botfai (1848–1914) ügyvéd, közlekedési szakember, a Budapesti Városi Villamosvasút Rt. vezérigazgatója (1897-től), majd elnöke (1907-től). 1879-től tagja volt a fővárosi törvényhatósági bizottságának, a VIII. kerületi '67-es alapon álló liberális városatyák vezére. 1897-ben kapott nemességet „botfai” előnévvel.

hogy kezd antiszemita lenni, pedig nem volt igaz. Mert amikor az uram meghalt, könnyezve jött el, és ő volt az első között, aki kezemet megszorította. A Vígszínháznak remek gárdája volt. Ki emlékszik ma még Delly Emmára, aki a Trillbyben, Márton Miksa első feleségére, Harmat Hédyre, aki a Csöppségben utolérhetetlen naivának bizonyult. Haraszi Hermin és Mikó Lilla a kitűnő komikusnők. Fenyvesi Emil, Göth Sándor, Tanai Ferenc a legremekebb színészek voltak. Megállták volna helyüket Párisban, a Comédie Française-ban. Ugyanakkor a Nemzetiben ott volt Jászai Mari, mindig azt mondták, hogy a hangja olyan, mint a kassai dómnak a harangja, annak volt olyan különös bűgása. Az Elektrában páratlan volt, végig is járta az egész országot ezzel a szereppel, és mellette a „szőke csoda”, Márkus Emília. Felejthetetlen élmény volt őt látni a Monna Vannában, A vasgyárosban, vagy a Kaméliás hölgyben. Csillag Teréz a legbűbajosabb színésznők egyike. Lánczy Ilka a megtestesült finomság. És a szép Hegyessy Mari. Lehetne még egy egész csomót felsorolni, de a férfiakról is meg kell emlékezni. Nádai francia darabokban utolérhetetlen, Császár Imre amorózó, Gyenes az intrikus. Gabányi Árpád, A peleskei nótáriust ő vitte sikerre. Később Rózsahegy Kálmán milyen utolérhetetlen volt a Vén gazemberben, vagy Vízváry mint komikus. A Népszínházban természetesen Blaháné vezetett, a nemzet csalogánya, mellette ott ragyogott Pálmai Ilka. Aztán jöttek sorban Komáromy Mariska, Kopácsi Juliska, aki felesége lett később a bécsi An der Wien színház igazgatójának, Karczag Vilmosnak. Hegyi Aranka a Cigánybáró legkitűnőbb Saffija. Németh Jóska, Szirmai Imre milyen elegáns volt a Lillyben. Aztán jöttek már újabbak, Küry Klára konkurrens, Fedák Zsazsa a János vitézben mint Kukorica János csörtető ostorával, kancsal, rövidlátó szemeivel, pici hangjával óriási sikert aratott, mellette volt az Iluska Medgyaszay Vilma, még ma is kitűnő dizőzünk, a francia királykisasszony pedig Szamosi Elza volt, később az Operaháznak egyik sztárja, és Környei Bélának, a híres tenoristának a felesége. Nagyszerű zeneszerzőkkel rendelkezünk, Szirmai Albert, Jacobi Viktor már az újabb gárdához tartoztak, de a népszínművekben például kiváló volt Csepreghy, aki annak előtte Mátészalkán apám malmában molnároskodott.

Aztán jött a vidámabb éjszakai mulató, a Somossy Orfeum,⁹⁸ a mai operettszínháznak az elődje, mert abban az épületben volt. Ott egy ragyogó szépségű osztrák nő, Carola Cecília volt a sztár. A kis Rott, ha egy fejjel magasabb lett volna, bizonyos, hogy a Nemzeti Színház legkiválóbb tagja lett volna, így mint komikus, de mint kiváló komikus működött a Somossyban. Aztán megnyílt az

---

98 Somossy Károly varieté- és orfeumvállalkozása a Nagymező utcában a mai Operettszínház helyén. Történetéhez lásd: *Gundel-Harmath* 1982. 256–260. p.

első kabaré, a Bonbonnière-kabaré.⁹⁹ Ott egy László Rózsi nevű fiatal leány egy kupléval, amelynek címe az volt, hogy Fedák Sári szobaleánya, hónapokon keresztül tartotta lázban azt a pesti közönséget, amely kabaréba járt. A másik kiváló tehetség Kornai Berta volt. A mozinak abban az időben még híre hamva sem volt, és így természetes, hogy a színházak, a kabarék és orfeumok minden este zsúfolásig megteltek. Minden zsánerű embernek megvolt a maga szórakozóhelye. A Józsefvárosban például majd egy esztendeig vendégszerepelt egy orosz-lengyel-zsidó színtársulat, amely részben héberül, részben jiddisül adta elő színdarabjait, és csodálatos módon nemcsak zsidók töltötték meg a színházat, hanem keresztények is, mert az ő tragikájuk olyan kiváló volt, hogy érdemes volt oda többször is elmenni, ha az ember a nyelvüket nem is értette. De különben itt vendégszerepeltek a világ összes nagyjai. A Vígszínházba minden évben eljöttek Párisból a francia színészek, Sarah Bernhard több ízben is járt itt. Már akkor is, amikor fél lába amputálva volt, nadrágban játszotta a Sasfióknak szerepét. Wedekind, a Tavasz ébredésének híres írója feleségével itt jártak, és nem röstellem bevallani, bár németek voltak, hogy örültem, amikor házam vendégei lehettek. De itt volt az úgynevezett Feld-színházban¹⁰⁰ az olasz tragika, Eleonore Duse is.

Szegény Eleonore Duse egy igazi nagy csirkefogóra pazarolta életének nagy szerelmét, D'Annunzióra,¹⁰¹ aki visszaélt ezzel. Szegényen és elhagyottan halt meg ez a világhírű, nagy művésznő. Sokkal később épült fel a Városi Színház. Márkus Géza építész tervezte és építette.¹⁰² Fivére annak a Márkus Miksának,¹⁰³

---

99 A Bonbonnière kabaré 1907–1910 között működött a Teréz körúton, a magyar kabaré bölcsőjének összefoglaló történetét lásd *Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901–1944.* Budapest, 1979, Magyar Színházi Intézet, 25–26. p.

100 Feld Zsigmond által 1879-ben alapított favázas nyári színház az Aréna úton, neve Városligeti Színkör. 1909-ben közsínházzá építették át. 1952-ben bontották le. Történetéhez lásd *Alpár Ágnes: A Városligeti Színkör 1889–1934.* Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet 1991.

101 D'Annunzio, Gabriele (1863–1938) olasz költő, politikai agitátor

102 Márkus Géza (1872–1912) Jakab Dezső (1864–1932) és Kómor Marcell (1868–1944) építésszel együtt tervezte az 1911-ben a Tisza Kálmán (ma II. János Pál pápa) téren megnyitott Népoperat, amely 1917-től vette fel a Városi Színház nevet. Jelenleg az Erkel Színház épülete.

103 Márkus Miksa (1868–1944) hírlapíró, szerkesztő, a Magyar Hírlap főszerkesztője és kiadótulajdonosa, 1908-tól udvari tanácsos, 1926-tól a Pesti Hírlap főmunkatársa, a Magyarországi Újságírók Egyesületének elnöke. A majdani demokrata politikust a vele vívott párba járszethette az elavult intézmény elleni, 1893-ban induló, heves publicisztikai fellépésére. Idevágó cikkei egy részét külön fejezet tartalmazza a halála után megjelent, már idézett kötetében (Vázsonyi Vilmos beszédei... I., 61–74. p.).

aki évekig volt az újságírók egyesületének elnöke, és akivel az uram egyetlen és utolsó párbaját vívta még mint egészen fiatal ember. Kardpárbaj volt. Márkus Miksa megvágta uram jobb kezének három ujját. Ettől kezdve az uram a párbajellenes mozgalomnak élére állt. Márkus Miksával pedig igen-igen jó barátságba lépett, és maradt egészen haláláig. Ezek a Márkusok mind nagyon tehetséges emberek voltak. A harmadik, Márkus Dezső karmester¹⁰⁴ a jeles énekesnök, Szoyer Ilonának a férje. A Városi Színház egy kissé túldimenzionált lett. Rossz volt az akusztikája. Hatalmas páholyai voltak. Az egyik a Városházáé volt, amelybe mi is rendszerint beleültünk, mert az [uram] igen nagy zenebarát és zeneértő volt. Kiváló vendégszereplők voltak ottan. Titta Ruffo, a híres tenorista. Saljapin, a talán még híresebb basszista. A milánói Scala színháznak színe-java mind eljött vendégszerezni a Városi Színházba. Élmeny volt egy ilyen előadás. [A színház] abban az időben közlekedési szempontból még egy kicsit kiesett. A Tisza Kálmán tér sarkán volt és van ma is. Az ilyen nagyszerű és kitűnő előadások után nem lehetett csak úgy uk-muk-fukk hazamenni, hanem mindig betértünk a nem túl messze levő Rákóczi úti Pannónia szálló éttermébe¹⁰⁵. Találkozóhely volt ez íróknak, művészeknek és politikusoknak. Nem lehet ezt az időszakot másképp hívni, mint Lehár Ferenc egyik darabjának címével: A mosoly országa.¹⁰⁶

Ki ismert akkor még nyomortanyákat! Hiszen ekkor volt épülőben az Angyalföldön az úgynevezett Tripolis¹⁰⁷ városrész. Nem Magdolnaváros,¹⁰⁸ nem annak

---

104 Márkus Dezső (1870–1949) karmester, színházigazgató, pedagógus. (A három Márkus testvér voltát az 1929-es, Ujvári Péter szerkesztette (Magyar) Zsidó Lexikon címszavai is megemlítik.)

105 A Rákóczi út 5. alatti Pannónia szállóban 1865-ös megépítése óta – mint szinte minden nagyobb szállodában – folyamatosan üzemelt étterem és kávéház is.

106 Vázsonyi Vilmosné emlékezetcsúszását bizonyára a cím magyarázza: Lehár Ferenc (1870–1948) híres operettje, A mosoly országa bemutatója a berlini Metropol Theaterben 1929. október 10-én volt.

107 Az akkori VI. kerület kültelkén, Angyalföldön a főváros által Krausz Mayer nagykereskedő és nagyiparos örököseitől megvásárolt telektömbön épült 1911–1912-ben a Palotai úti kislakásos telep, melyre egyes vélemények szerint egy közeli vendéglátóipari egység (Kocsma a Tripolishoz) után ragasztotta rá a köznyelv a Tripolis nevet. Mások szerint az elnevezés azzal függ össze, hogy építésének idején zajlott Olaszország Tripolitánia (Líbia) elfoglalására irányuló hadjárata, így Tripolis neve közszájon forgott. Az elnevezés később átment a környéken utóbb épült más kislakásos és szükséglakás-telepekre is. A két világháború között egyértelműen kétes hírű, rossz közbiztonságú, lepusztult szegénynegyed képzetével fonódott össze az elnevezés. Az 1970-es években bontották le, lakótelep épült a helyén.

108 Az 1930. évi fővárosi törvénnyel megállapított új kerületi beosztás alapján ténylegesen 1938-ban megszervezett XIII. kerületet fővárosi közgyűlés 1938. február 16-i döntése alapján Magdolnavárosnak nevevezték el a kormányzó hitvese, Horthy Miklósné Purgly Magdolna tisz-

neve után, aki építette, és aki kigondolta, hanem abban az időben Tripolist akkor is az olaszok a földből varázsolták elő. Érthetetlen volt előttem mindig, miért lett ez a városrész Magdolnaváros, mikor az, aki után elnevezték, tulajdonképpen sohasem csinált egyebet, mint nevével megzsarolta a tehetős társadalmat. Tripolis az Angyalföldnek egy gyönyörű kis része. Csupa kis munkáslakás modernül építve. Mindegyikhez már kis kert, melyben megtermett az évi szükséglet. Hetenként legalább egyszer kijártunk oda, mert az uram gyönyörködött benne. Egy gazdag pesti polgár, megyeri Krausz Mayer halt meg, és ezek mind az ő telkei voltak. A város megvette örököseitől.

Itt a közelben, az Aréna úton épült azután fel a Népház és a Népszálló.¹⁰⁹ Azután jöttek sorban az iskolák, kórházak, templomok. Bárczy polgármester égisze alatt, ő volt a bábaasszony és Vázsonyi a szülőanya. De milyen szép szociális intézmény volt a Terézvárosban az általános Szociális Nőegylet. Az előljáróság épületében volt a népkonyha. A tehetősebbek tíz fillért fizettek, és két nap kivételével mindig levest és húst kaptak. Két tál ételt. A szegények ingyen. Sorban ültek a tiszta asztaloknál fehér porcelánokkal és rendes evőeszközökkel. Mindennap más két hölgy volt jelen, aki osztotta és szortírozta az adagokat. Senki nem érzett ott megaláztatást. Éppen olyan kiszolgálásban volt ott része az ingyenesnek, mint akik tíz fillért fizettek. Vasárnap délutánonként oda jártunk az úgynevezett munkáskaszinóba. Műsoros délutánok voltak. Szavalt ott Jászai, Márkus. Énekelt Pálmai Ilka és Petráss Sári, és mókázott Sziklai Kornél, a híres komikus. Íróasztalok voltak papírral, téntával, hogy az a munkás, aki odahaza nem tudja levelét megírni, megírhatja ott. Zongora volt, amelyen, ha valamelyiknek tehetsége volt, gyakorolhatta magát. Szóval valóságos, igazi és hamisítatlan szociális intézmény volt. Nem mondom, volt az más kerületekben is. De ilyen ügyesen vezetve, mint a Terézvárosban, sehol. Az elnöke Stieber Vince terézvárosi plébános¹¹⁰ volt, és

---

teletére. Az indoklás szerint Angyalföld Budapest szegényekkel legsűrűbben lakott városrésze, és a kormányzóné „a szegények és az elesettek gyámloltásával olyan érdemeket szerzett, amelyek Budapest várostörténetében maradandók.” A városrész 1945-ig viselte ezt az elnevezést.

109 A Népház és a Népszálló a Bárczy-féle beruházási program keretében megvalósult szociális létesítmények. Az akkori V. (ma XIII.) kerület Vág utca 12–14. alatti Népház (1911) foglalkoztató műhelyt, hálótermet, gyermekmegőrzőt, népkonyhát, olcsó nyilvános étkezdét, gyermekétkezdét és népkönyvtárat foglalt magában. Épületében jelenleg szakképző iskola működik. Az Aréna út (ma XIII. kerület Dózsa György út) 152. alatt található Népszálló, amelyet 1912-ben adtak át, 396 hálófülkével és 42 szobával olyan férfiak számára kínált olcsó és hangsúlyozottan kulturált szállás- és étkezési lehetőséget, akik egyébként ágybérletre lettek volna utalva. Jelenleg hajléktalanszálló, a Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei székhelye.

110 Stieber Vince 1886–1914 között a Terézvárosi Avilai Szent Teréz plébánia plébánosa.

mellette Vázsonyi Vilmos. A lelke dr. Neumann Árminné, [a férje] Erdély egyik kerületének képviselője, kitűnő nevű ügyvéd az Andrássy úton.¹¹¹ Gyermektelen házaspár volt, és Neumanné egész életét annak szentelte, hogy istápolja és gyógyoltsa a szegényeket. Mellette aztán sorakoztunk mi, a fiatalabb gárda.

Egyszer volt... Rátérek arra, hogy lett a régi világban egy keresztény családból zsidó család. Mostanában nagyon aktuális volt ez a téma. Saját családfámat írom itt le, hogy milyen hajszálon múlik néha vagy mindig az emberek sorsa. Az írások, amelyek dokumentumok voltak erre vonatkozólag, a húszas évek végén, amikor Mátészalkán az olajgyár leégett, és átsapott a tűz a lakóházra, sajnos odaégték, pedig megvoltak az összes feljegyzések. Amikor még Nagy Frigyes nem tette le porosz csizmáját Sziléziában, volt ott egy kis helység, amelynek neve Schöneberg¹¹² volt. Schönebergnek várura, Max Baron von und zu Schöneberg, felesége egy Dolgureckoy hercegnő. Ennek a házaspárnak volt két idős leánya és egy fiatal fia, aki szintén apja nevét viselte. A fiatalember már akkor Bécsben járt iskolába, de természetes, nyaranta visszajött a várkastélyba. A zsidók valószínűleg elkülönített gettóban laktak. Nevük tulajdonképpen az volt, amit jónak láttak felvenni. Vagy a mesterségük után nevezték el őket, vagy a helység után, ahová valósiak voltak. Itt, Schönebergben volt egy ezermester órás. Híre messze elterjedt, zenélő órákat gyártott mindenféle formában. Ennek folytán a neve Uhr volt. Tudvalevő, hogy Uhr magyarul órát jelent. Felesége egy másik kis osztrák községből származván az Oestreicher Henriette nevet viselte. Henni néninek két fivére volt. Természetesen azok is Oestreicherek voltak. Két nővére [közül] pedig valószínűleg az egyik mandulával kereskedhetett, mert a Mandel névre hallgatott a férje. A másik talán vetőmaggal üzérkedett, mert a neve Kern volt. Kern magyarul magot jelent. Uhr bácsinak is volt két nővére. Az egyik fekete gyászholmikkal kereskedhetett, mert Schwarz névre hallgatott. A másik nővérét pedig Brody városából vette el valaki, akit ezáltal szintén Bródinak hívtak. Ennek a Bródinak a fia is bent volt Uhr apónak az üzletében, és tanulta az órásmesterséget. És ezek különben is mindig egymás között nősültek és házasodtak, mert nem akartak idegent befogadni a családba. Uhr apóéknak két leánya volt, az idősebb a Friderika, akit unokatestvére, Bródi Jakab vett feleségül. A másik Leontin volt, Tininek becézve, két szőke copffal, sokkal később, amikor Goethe megírta a Faustját, akkor Gretchen ebben a darabban lett ábrázolva ilyen szőke copfokkal és merengő szemekkel. A fiatal Max Schöneberg báró és várúr hallott erről az órásmesterről.

---

111 Neumann Ármin (1845–?) ügyvéd, 1887–1904 között országgyűlési képviselő.

112 Schöneberg valószínűleg a sziléziai Schöberg (ma Sulikow, Lengyelország), vagy Schömberg (ma Chelmisko Śląskie, Lengyelország) helyiségek valamelyikével azonosítható.

Huszonnégy éves fiatalember volt, szentimentális, mint az akkori ifjúság. Egy szép napon lesétált titokban a várból a gettóba, hogy megnézi az ezermesternek műveit. A kertnek vadszőlős lugasában ott ült Tinike, és valami kézimunkán hímzett. A fiatal bárónak a lába gyökeret vert. Ő mindig azt hitte, hogy a zsidónők feketék, borzosak, lomposak, piszkosak. Most egyszerre itt látott egy gyönyörű, szőkefürtű, kékszemű, sudár termetű leánykát habfehér ruhában szemlesztve, amint nézegette keze munkáját. A szerelem a régi világban és ma is kiszámíthatatlan tünemény. Nem lehet tudni, mi okozza, hogy egyik percről a másikba két szempár vonzódik egymáshoz, és azt hiszi, ha örökre nem lesznek egymásé, akkor belepusztul a világ. A fiatal báró most már naponta leszökött és előolvasott Tinikének, aki áhitattal hallgatta. Egy szép napon azt mondotta, hogy feleségül veszi. A szülők nem voltak elragadtatva, mert abban az időben még nem ismerték sem az át-, sem a kitérést. Az öregúr feleségével együtt kezdték lebeszélni a fiatalembert szándékáról. De a leányuk is ott pityergett, és azt mondotta, hogy belehal, ha nem lehet a Max felesége. A fiatalember előbb nővéreinek mondta meg a szándékát, mert anyja túlzottan erélyes volt, és avval ezt nem is merte közölni, nővérei természetesen kétségbe voltak esve. Hogy egy Schöneberg báró elvegyen valakit a gettóból. Ilyen még nem fordult elő a világtörténelemben. Annyira szerették öccsüket, hogy elmentek az apjukhoz és tőle kérdezték meg, vajon mit fog ehhez édesapjuk szólni. Az öreg Schöneberg kedélyesen fogta fel a dolgot, és azt mondotta, hogy hozd el a leányt a parknak végébe, majd odajövök. Hadd lássam ízlésedet. A fiú boldogan, kéz a kézben jött el a kis tündéri lénnel, ahol apja már várta őket. Az öreg Schöneberg rákacsintott a kisleányra, megveregette fiának vállát, és azt mondotta, nincs rossz gusztusod, fiam. Az én áldásom az megvan, de mit fog szólni anyád. Tőle semmi jót nem várhatsz. Amikor az édesanya megtudta a komoly házassági tervet és még hozzá azt, hogy az ő fia zsidó akar lenni, egész egyszerűen azt mondotta, hetedíziglen elátkozom családot, és leugrott a vár kútjáról. Bizony így nem jól kezdődött az a kimondhatatlan boldogság. Négy leány és egy fiú született ebből a családból. Mind a négy[en] rokonokhoz mentek feleségül. Így lett az egyik Mandelné, a másik Brodiné, a harmadik Schwarzné és a negyedik Kernné. A fiuk pedig, akit Schöneberg Józsefnek hívtak, szintén rokonleányt, Brodi leányt vett el feleségül.

Nemsokára reá jött a híres szatmári békekötés. Károlyi Sándor gróf, aki Schöneberg Miksának iskolatársa volt Bécsben, azt írta neki, ha már elkövette azt a nagy számárságot, hogy zsidó lettél és zsidó gyermeket hoztál a világra, akkor add át őket nekem. Nekem Magyarországon szükségem van zsidókra. Tehát nem vándoroltak be Galíciából, nem jöttek handlézni, hanem idetelepített Szatmár megyébe két sógort, a Schwarzot és a Kernt. Szabolcs megyébe Mandeleket, Ungba

30. Ungarischer Staatsmann (Arier mit starkem hyperboreischem Einschlag).

5. Vázsonyi, mint az „árja típus” megtestesítője Karl Felix Wolff
„Fajtudomány” című könyvében.

(Karl Felix Wolff: Rassenlehre. Leipzig, 1927. VIII. tábla.
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)

a Bródiékat és a Schöneberg fiút Zemplén megyébe. Schwarz kocsmát kapott, és hozzá földet megművelni. Mandel üvegfüvő volt. Brodi órás és Schöneberg szintén csak földműves. Így került a családom Magyarországra. Körülbelül 1712 és 1715 között. Némi joggal mondhattuk tehát, hogy magyarok vagyunk. Bizonyára volt több és sok család, akik így be lettek ide telepítve. Családomnak legnagyobb része nevük változtatásával vallásukat is rég megváltoztatták. Követték szépapjuknak azt a vallását, amelyet ő a szerelemért feláldozott.

Ezt a kis történetet azért akartam közbevetni, hogy fajkutatók lássák, mennyire hamis dolog vérvizsgálattal fajokat vagy vallásokat megállapítani. De hiszen különben erre nézve egy nagyon mulatságos eset történt a híres német pedantériának szégyenére. Kiadtak egy könyvet Lipcsében *Rassenlehre* címmel, persze ez már Hitlernek akart bizonyosságot szerezni. Ebben a könyvben temérdek fénykép van, európai, amerikai, kínai, japán, mindenféle nemzetiségű embernek a képe. Név nélkül ugyan, de megjelölve, hogy ez miért árja típus. Csodálatos módon Magyarországon csak egy fénykép van ebben a könyvben, amely birtokomban van ma is. Ez az uramnak jól sikerült fényképe. Az aláírás magyarra fordítva: „magyar államférfiú árja, erős hiperboreus besugárzással”.¹¹³ A könyvben aztán meg van írva, hogy ez mit jelent. Azt jelenti, hogy széles vállú, szőke hajú, kékszemű embertípus. Ez mind stimmelve is, csak a valódi ársasággal volt némi hiba. Vajon nem blamáta magát Hitler esetleg Göbbels-szel, Ribbentroppal vagy Rosenberg urakkal? Mindig arról volt szó, hogy a németek rendkívül alaposak és körültekintőek. Hát itt aztán nagyon blamálták magukat.

Úgy mondták tényleg mindig, hogy az uram a régi jó magyar táblabírákra emlékeztet. Zömök, széles vállú, bajuszos, mosolygó, kék szemű ember volt, ízes magyar beszéddel, és tényleg semmiféle jele annak nem volt, hogy ő a semita fajhoz tartozott. Mégis, amikor Magyarországon 1919 végén és a húszas évek elején kezdődött a tánc, amikor Hitlernek nyoma sem volt, amikor itt már HH gyilkoltatott, Horthy és Héjjas¹¹⁴ Orgoványtól Izsákon keresztül Siófokig, min-

---

113 Karl Felix Wolff: *Rassenlehre*. Leipzig, 1927. VIII. tábla, 30. kép. „Ungarischer Staatsmann (Arier mit starkem hyperboreischem Einschlag)”.

114 Héjjas Iván (1890–1950) földbirtokos, tisztviselő, különítmény-parancsnok. Mint a háború végén leszerelt repülő főhadnagy megszervezte és vezette azt a – hivatalosan a „Nemzeti Hadserg” karhatalmi századaként működő – különítményt, amely a tanácsköztársaság bukása után a Duna-Tisza közén a fehérterror egyik legkíméletlenebb megvalósítója volt. Többek között Kecskeméten, Kiskunhalason, Solton és Orgoványon hajtottak végre számos statáriális kivégzést és közönséges gyilkosságot. 1921-ben vezető szerepet játszott az Ausztriának ítélt területek megtartásáért indított nyugat-magyarországi felkelésben. 1926–1931 között országgyűlési képviselő keresztény ellenzéki programmal, 1935-től a Kereskedelmi Minisztérium vezető tiszt-

den ok nélkül nem tettek mást, csak gyilkoltattak. Azt hitte volna az ember, hogy a divatnak országa Franciaország, és a divat Párizsból indul ki. Sajnos voltak divatok, amelyek Magyarországon kezdődtek, és csak máshol folytatódtak. Ez a három HHH betű Hitler, Horthy és Héjjas örökre emlékeztetésben marad a magyar emberiségnek. Nem is szabad ezt elfelejteni sem a mai, sem a jövő, de még sok más generációnak sem.

Egyszer volt egy világ Magyarországon, amiről csak könyvem későbbi részében akarok beszélni, mert nem akarom a békevilágot összevegyíteni a húszas éveknek gyilkoló hordáival. Ismét csak visszatérek a Ferenc József-i korszakhoz, amelyet tudom, hogy nagyon de nagyon sokan [szoktak] elítélni, mert azt mondják, hogy akkor gúzsba volt kötve az ember keze. Pedig higgyék el nekem, akik e könyvet olvassák, hogy akkor igenis megvolt az 1848-ban elképzelt sajtószabadság. Mindenki azt írta, amit akart, és az a szó, hogy cenzúra, ismeretlen volt. Ezt csak az első világháború termelte ki. Óh, Isten, mennyi gúnydalt énekeltek Ferenc Jósikról egész nyíltan és szabadon, és csak nagyon ritkán történt meg, hogy valaki felségsértésért be lett volna perelve. És hogy mondták már akkor szélteben-hosszában: mégis huncut a német, hogy a fene enne meg. Legnagyobb bizonyossága ez annak, hogy Magyarországon sohasem örvendtek a németek valami nagy szimpátiának.

Magyar katonaságnál a vezényszó német volt, hiszen legtöbbször osztrák tisztek vezényeltek. Csodálatos módon a magyar fiúk mégsem tanultak meg németül, három évi katonáskodás után a tudományuk csak odáig terjedt, hogy azt mondták: nix dajts. Hiába, a magyar koponya nemigen vette be a német szót. Ez is mutatta, hogy semmi azonosságot nem éreztek velük, dacára annak, hogy a Monarchiában éltek, ahol tulajdonképpen a régi világban még Bécsre mondták azt: Wien, die Kaiserstadt, nur Du allein. A Habsburgok tényleg Bécsért és Ausztriáért rendkívül sokat tettek. Kultúrát és civilizációt teremtettek. Nagyszerű középületek voltak Bécsben, nagy volt a zenei élet, és oly ravaszul volt például kieszelve az Orient Expressnek a járata Pétervár és Páris között, mert akkor még nem Leningrád volt, hogyha egy utas mégis Pestre akart volna jönni, nem kapott csatlakozást, hanem egy éjjelen át Bécsben kellett maradnia. Az osztrákok tényleg nagyon háládatlanok voltak a Habsburgokkal szemben. Magyarországnak nem sok köszönnivalója volt. Lehet, hogy a puritán, demokrata Károly király más lett volna. De neki nem volt alkalma jó szándékát kimutatni.

---

viselője. 1938–1939-ben a Kárpátalján revíziós céllal vállalkozásokat végrehajtó irreguláris Rongyos Gárda egyik vezetője. 1945-ben Spanyolországba távozott.

Nagy perek és politika

Egyszer volt... egy olyan ügyvéd Magyarországon, aki nem azt nézte, hogy vagyont gyűjtsön, hanem öröme teltett az olyan perekben, amelyekre rá kellett fizetni. Vázsonyi Vilmosnak életében négy nagy pere volt. Nem beszélek a privát perekről, az egészen más lapra tartozik. Ezek országos és világviszonylatú perek voltak. Hármát megnyert, a negyedikbe belehalt. Az első per volt az úgynevezett vasutas sztrájk per.¹¹⁵ Tizenhárom vasutas, majdnem mind mozdonyvezető (ma már csak egy él közöttük) sztrájkba lépett. Ismeretlen fogalom volt az még jóformán akkor. Vázsonyi odaállt melléjük, védte őket és megnyerte a perüket, megkapták a béremelésüket és a beosztott munkaidőtartamukat.

Azután jött a híres Polónyi–Lengyel per.¹¹⁶ Polónyi Géza a Belváros Sas Köreinek¹¹⁷ volt vezetője. Sokan azt mondták róla, hogy cigány eredetű. Arcvonásai tényleg arra emlékeztettek. Nagyon okos és nagyon ravasz ember volt. De

-
- 115 1904 április 19-én a MÁV alkalmazottai sztrájkba léptek, miután országos nagygyűléstük megtartását a vezetőség és a hatóságok minden eszközzel igyekeztek megakadályozni, és egy hétre megbénult a vasúti forgalom. A kormány a sztrájkot erőszakkal, a sztájkolók katonai behívásával törte le, a sztrájkot vezető 13 tagú bizottság tagjait perbe fogták. Vázsonyi, aki mindvégig a sztájkolók mellett állt, vezető szerepet játszott a védelemben, s a vádlottak felmentését a kortársak az ő nagy ügyvédi sikeréért is értékelték.
- 116 Polónyi Géza (1848–1920) ügyvéd, függetlenségi párti politikus, 1881-től kisebb megszakításokkal országgyűlési képviselő, 1873-tól tagja a főváros törvényhatósági bizottságának, a belvárosi városatyák vezére. 1906-ban a koalíciós kormány igazságügy-minisztere. A függetlenségi politika újkonzervatív, antiszemitizmusra hajló áramlatának egyik vezető képviselője volt. Ameddig a várospolitikában kerületi klubok alkui voltak irányadók, a Saskör szorosan együttműködött a többi kerület óliberális-hatvanhetes beállítottságú vezető csoportjaival. Bárczy István polgármester és Vázsonyi szociális reformtörekvésektől átitatott politikájával viszont kemény ellenzékként helyezkedett szembe. 1907-ben miniszterként rágalmozásért beperelte Lengyel Zoltán függetlenségi képviselőt (1873–?) azon állításáért, hogy Polónyi fővárosi pozícióját vagyonszerzésre használta fel. Az ügy miatt a sokat támadott miniszter lemondásra kényszerült. Az 1908 április–májusban megtartott főtárgyaláson, melyen Lengyel védelmét Vázsonyi látta el, az esküdszék, politikai hisztéria légkörében hozott dodonai ítélettel, becsületsértésben elmarasztalta Lengyelt, de rágalmozás vétségét nem állapította meg. Ezzel hallgatlagosan hitelt érdemlőnek fogadta el azokat az állításokat, hogy Polónyi vesztegetési pénzeket fogadott el, általa ügyvédként képviselt vállalkozások érdekében használta ki városházi befolyását, és közgyűlési felszólalásai mögött is sok esetben üzleti érdekek álltak.
- 117 Saskör: eredetileg IV. kerületi Társaskörként alakult 1892-ben. 1896-ban a Sas és Kórház Rt. Vámház körút 4. sz. alatti épületébe tette át a székhelyét, és hamarosan felvette a Saskör nevet. Közel állt a Függetlenségi Párthoz, és Polónyi Géza vezetésével állandó harcot vívott a Belváros szabadelvű párt klubjaival a kerületi vezető szerepért. A századelőn kezében tartotta a Belváros fővárosi közgyűlési helyeinek nagy részét.

éppen olyan komisznak is mondták. Lengyel Zoltán ellenzéki vezér örmény származású [volt], nekiment Polónyinak, azt mondom, leleplezi, hogy védelmezte több nyilvános háznak tulajdonosát, és mint ügyvéd és képviselő nagy pénzeket szedett be ezért, és egy követ fújt az akkori rendőrkapitánnyal. Súlyos vádak voltak ezek, mert Polónyi közben igazságügy-miniszter lett. A Monarchiának, azért mondom így, mert Wallenstein Róza nem csak magyar kémnő volt, hanem működése áterjedt a császárvárosra is, ahol igaz-e nem-e, ahogy mondani szokás, én nem tartottam a gyertyát, de azt beszélték, hogy a király szárnysegédének, Paar grófnak a barátnője is volt. Wallenstein Róza szekszárdi zsidó leány, az akkori szépségdivatnak megfelelt, magas termetű, nagykeblű, szőke hajú démon volt. Fondorlatosan ravasz, ügyes és okos. Milliós pere volt. Sok ügyvédet foglalkoztatott. De valamilyen nagyobb dologgal, állítólag Polónyinak tanácsára, aki ádáz ellenfele volt Vázsonyinak, éppen az uramat választotta ügyvédjének. A perben Wallenstein Róza Polónyinak lett volna tanúja. Ugyanakkor azonban volt terézvárosi ügyvédje, dr. Herz Mór is, akit közismerten, akkor az újságok is megírták, az ügyvéd kistermetű lévén, az ágy alá bújtatott, amikor Lengyel Zoltánnak az emberei eljöttek hozzá, hogy felvilágosítást kérjenek tőle egy és más dologban, amelyekben Polónyi mint kijáró szerepel. Egyszerre csak észrevették, Róza az ágyban feküdt, csipkésen, gyönyörűen feldíszítve, hogy az ágy alatt mozog valami. Nem is gondoltak másra, mint hogy kiskutyája van. Az egyik az urak közül észrevétlenül az ágy alá pillantott, és akkor látta, hogy dr. Herz Mór. Másnap délután a rikkancsok így kiáltották ki az újságokat. „Esti újság Abendblatt, a kis Herz az ágy alatt.” Természetes, hogy Herz mint tanú akart szerepelni ennél a beszélgetésnél, amit Róza asszony a két úrral, egyiknek a nevére még emlékszem, Dózsa Mihály és fővárosi alkalmazott volt, folytatott. Természetes, Herz ügyvédnek ki kellett bújni az ügy [bizonyára: ágy – Z. Gy.] alól, és nagy volt a konsternáció, mert így rájöttek, hogy Wallenstein Róza tulajdonképpen Polónyinak akar tanúskodni, nem pedig ellene. Másnap éjjel nagy összejövetel volt nálunk. Lengyel Zoltán, Pap Zoltán, Benedek János,¹¹⁸ Sándor Pál,¹¹⁹ Szatmári Mór¹²⁰

118 Benedek János (1863–?) ügyvéd, hírlapíró, lapszerkesztő, 1901–1926 között országgyűlési majd nemzetgyűlési képviselő, kezdetben függetlenségi párti, majd 1919 után a Nemzeti Demokrata Párthoz csatlakozott.

119 Sándor Pál (1860–1936) cégvezető, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés elnöke, 1912–1920 között a Budapesti Közüti Villamosvasút Rt. igazgatója, 1901–től parlamenti képviselő, kezdetben szabadelvű párti majd pártönkívűli, a két világháború között a liberális ellenzék soraiban.

120 Szatmári Mór (1856–1931) hírlapíró, szerkesztő, 1901–1910 között függetlenségi párti képviselő.

függetlenségi képviselők és egy egész csomó újságíró Dénes Lászlóval az élen ott beszéltek meg az előtte való éjjel történetét. Egyszer csak belibegett éjfél körül Wallenstein Róza. Jaj, de szomjas vagyok, mondotta, kérek egy pohár konyakot. Mire én felcsattantam, és azt mondtam, hogyne, majd konyakot adunk magának, hogy holnap kiírassa, hogy leitattuk. Egy pohár hideg vizet a vízvezetékéből azt kaphat, az legjobban oltja a szomjúságot. Semmiféle szeszest italt nem engedek magának adni. Wallenstein Róza sértődötten bevonult kisebbik irodánkba, és panaszkolta egyik-másik férfinak, hogy ilyen fogadtatásra mégsem számított. De mit tesz Isten, másnap a lapokban azt adatta le, hogy őt Vázsonyiéknál leitatták, és így nem tudta, hogy tulajdonképpen mit beszél. Milyen jó volt a sok tanú, aki mind mellettem tanúskodott, hogy hideg vízen kívül önagysága – vagyis ő méltósága, mert fogott magának egy züllött báró Schönberget,¹²¹ hogy címe legyen –, aki szemérmetlenül hazudta a dolgokat, amelyekről egyáltalán szó nem volt, [semmit nem kapott].

Lengyel Zoltán nagy diadalt aratott, mert az uram megnyerte perét. Polónyi Géának le kellett köszönni tiszteletéről, és ő volt az egyetlen miniszter, aki amikor elment, nem kapta meg a v. b. t. tanácsos címet.¹²² Lengyel Zoltán a per folyamán egyszer nagy szemrehányást tett az uramnak, hogy miért olcsó jánoskodik, rontja az összes többi ügyvédnek a nívóját azáltal, hogy kevesebb honoráriumot kér, mint akármilyen kis zugügyvéd. Mikor aztán elérkezett a tárgyalás napja, Lengyel már korán ott volt, az uram pedig még a fürdőkádban lubickolt. Bekiabált neki, Vilmos siess, lekéssük a tárgyalást. Az uram jókedvűen kiáltott vissza, Zoltán siess, fizess, nem megyek a tárgyalásra. A cigányképű Lengyel Zoltán belesápadt, és azt mondta, csak nem gondolod komolyan, hisz ez politikai per, ezért csak nem fizetek neked. Ja, politika ide vagy oda, tárgyalásra kell menni, kocsit kell venni, bélyegköltség van. Fizess, Zoltánkám, nem megyek. Közben felöltözködve kijött a fürdőszobából. Rácsapott Lengyel Zoltán vállára, és azt mondotta, látod, te Csacsi, Te prédikálsz nekem, és itt gürcölök hetekig a pereden, és megjedsz, ha fizetni kell. Csak nem képzeled komolyan, hogy én a lelki gyönyörűségedet megfizettetem veled. Így mentek el aztán ketten a tárgyalásra, de ami igaz, az igaz, a fiakert ekkor Lengyel Zoltán fizette. De meg is nyerte a pert, és az ő irodája óriási módon fellendült.

---

121 Wallenstein Róza Schönberger Béla báróhoz ment férjhez

122 Polónyi már a per előtt, 1907 februárjában lemondott. A dualista Monarchiában szokássá vált, hogy a kormány tagjai távozásuk után császári és királyi belső titkos tanácsos címet kapnak, ami Polónyi esetében elmaradt.

Azután volt a harmadik nagy per, amely már az ország határain is túlment. Désy Zoltán államtitkár, képviselő¹²³ a becsületességnek, a puritanizmusnak a mintaképe azzal vádolta meg az akkori miniszterelnököt, Lukács Lászlót,¹²⁴ hogy ő a világ legnagyobb panamistája. Szegény drága Désy, ha tudta volna, hogy téved. Mert az igazi panamisták csak jóval azután kezdtek működni. Lukács László nem a saját zsebére akart panamázni, hanem az ország javára, csak nem csinálta a kellő óvatossággal a dolgot. Természetesen, mivel nyílt ülésen hangzott a vád el-
lene, beperelte Désy. Ez közvetlenül a világháború előtt, 1913-ban volt. Zsitvay Leó volt a Kúriának elnöke, és akkor történt először, hogy gramofonlemezre felvettek Magyarországon egy beszédet. Ez az uram beszéde volt. Védőbeszéde Désy Zoltán mellett. Sajnos a lemezt, melyet János fiam kegyelettel őrzött, az ostrom alatt vagy ellopták, vagy eltörték. A pert megnyerte az uram, a bankettre a Royalba nekem is szabad volt elmennem, pedig akkor még nagy ritkaság volt, hogy asszony politikai cécókra eljárjon. Lukács László megbukott. Szegény Désy Zoltán pedig rá egy esztendőre elbukott. Mint ötven éven felüli ember önmaga jelentkezett harctéri szolgálatra, és mindjárt tizennégyben ott esett el a harc mezején, Galícia környékén. De porhüvelyei itt vannak a Kerepesi úti temetőben. Soha becsületesebb, derekabb embert nem ismertem ebben az életben nála. Kitűnő barát volt, és a jó embernek mintaképe.

---

123 Désy Zoltán (1862–1915) jogász, politikus, 1892–1896 között, majd 1905-től ismét országgyűlési képviselő, az 1906-ban megalakult koalíciós kormányban pénzügyi államtitkár. A világháború kitörésekor önként jelentkezett a frontra, 1915-ben harctéren esett el.

124 Lukács László (1850–1932) jogász, tisztviselő, 1895–1905 és 1910–1912 között pénzügyminiszter, 1912–1913-ban miniszterelnök, egyben belügyminiszter és király személye körüli miniszter is. Désy Zoltán képviselő 1912. szeptember 18-án nevezte őt nyilvánosan „Európa legnagyobb panamistájának”, azzal vádolva, hogy több millió korona közpénzt költött a kormány választási céljaira. Lukács beperelte Désy, aki Vázsonyit kérte fel a védelmére. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék Désy egyhavi fogházra ítélte. Az Ítéletábra azonban megsemmisítette az ítéletet és új eljárást rendelt el. Az óriási érdeklődéssel kísért megismételt főtárgyalás egyik csúcspontja Vázsonyi 3,5 órás beszéde volt 1913. június 2-án, melyben részletesen kifejtette a panama és a politika rendszer összefüggéseit. A június 3-án kihirdetett felmentő ítélet után a miniszterelnök beadta lemondását. Vázsonyi mint politikus és mint jogász is óriási győzelmet aratott, az ellenzéki közvélemény őt tekintette a per hőségének.

A negyedik per a frankhamisításnak¹²⁵ pere volt. Az uram a kisebbségi csoportot védte.¹²⁶ Nem bírta elviselni, hogy a kormányzó hamisításra megengedte a térképészeti hivatalnak felhasználását. Bethlen István¹²⁷, a miniszterelnök szintén benne volt a játékban, éppen úgy, mint az országos főkapitány, Nádosy Imre. Az egészet kitervezte Windischgrätz herceg.¹²⁸ Windischgrätz egy igen jólelkű, degenerált ember volt, semmi sem jellemezte jobban, mint az, hogy rokonai és barátai úgy nevezték: Vichi, amint tudnivaló magyarul marhácskát jelent. Nekem

---

125 1924–1925-ben különböző, magyar kormánykörökhöz közel álló csoportok több ezer hamis ezerfrankost készítettek azzal a céllal, hogy a hamis pénz értékesítéséből befolyt összegeket irredenta célokra fogják felhasználni. A hamis pénz előállításának színhelye a honvédség Térképészeti Intézete volt. A pénzhamisító társaság hamis ezerfrankosokkal 1925 decemberében Hollandiába küldött ügynökei a legelső értékesítési kísérletnél lebuktak, és kirobbant a botrány. A vizsgálat eredményeképp 1926. január 4-én letartóztatták a hamisításban való részvétel gyanúja miatt Windischgrätz Lajos herceget (volt minisztert), két nappal később pedig Nádosy Imre országos főkapitányt. A nyomozás során előkerült dokumentumok nyilvánvalóvá tették, hogy előkelő körök és a kormányhoz közelálló személyek is tudomással bírtak a hamisításról. Az ügy vádlottainak nagy érdeklődést kiváltó törvényszéki tárgyalásait 1926 májusában tartották, amelynek során több közéleti személyiséget is kihallgattak. A perben május 26-án hirdettek ítéletet: Windischgrätz Lajos herceget és Nádosy Imre főkapitányt 4 évi, a többi vádlottat 4 hónaptól 1 évig tartó fogházbüntetésre ítélték. (A herceg és a volt főkapitány 1928 tavaszán kormányzói kegyelemben részesült.)

126 A frankhamisítási botrány lehetőséget adott az ellenzéki politikusoknak, hogy koncentrált támadást indítsanak a kormány és Bethlen István miniszterelnök személye ellen. Az alaphangot Vázsonyi újévi beszéde adta meg, amelyben 1919-ig visszamenően vádolta a kormányt a fajvédők támogatásával és annak a politikai morálnak intézményesítésével, amelynek alapján „mindent meg szabad csinálni, ha valaki ún. hazafias felbuzdulásra hivatkozik”. A nemzetgyűlés heves összeecsapás után vizsgálóbizottságot küldött ki, mely 1926. február 20-án fejezte be a bizonyítási eljárást. A többségi jelentés szerint sem a kormányt, sem magát Bethlen Istvánt nem terhelte felelősség. Ezzel szemben az ellenzéki politikusok a Vázsonyi által készített kisebbségi véleményben hangsúlyozták, hogy a politikai felelősség szempontjából elsősorban gróf Bethlen Istvánt és kormányát tartják bűnösnek, ezért a kormány lemondását követelték. A vizsgálóbizottság jelentéseinek tárgyalásait botrányba fulladt nemzetgyűlési ülések és Bethlen elleni sajtótámadások tarkították. Ugyanakkor a miniszterelnök márciusi genfi tárgyalásainak véget értével elszálltak az ellenzék azon reményei, hogy a kormány megbuktatásához külföldről kaphat segítséget, Bethlen helyzete megszilárdult.

127 Bethlen István gróf (1874–1946) politikus, 1921–1931 között miniszterelnök. Országgyűlési képviselő 1901–1918 és 1920–1939 között, 1939-től felsőházi tag. 1945 áprilisában a Szovjetunióba vitték, fogságban halt meg.

128 Windischgrätz Lajos, herceg (1882–1968) nagybirtokos, katonatiszt, 1918-ban közéleti miniszter, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő, ismert politikai kalandor. A frankhamisítási akció egyik fő szervezője, a per fővádlottja, 4 évi fogházra ítélték. Az 1930-as években szoros kapcsolatokat épített ki a náci Németországgal. 1945 után Ausztriában élt.

tulajdonképpen azért nincs jogom semmit ellene írnom, vagy mondanom, mert mégis ő volt az negyvennégyben, akit elküldhettem Veessenmayerhez¹²⁹ megkérdezni, hogy hová vitték a fiamat. Meg is tette, visszajött és azt mondotta, mint ahogy az igazságnak megfelelt, mert később a fiam maga is megírta ezt, hogy Breslau¹³⁰ közelében, Sziléziában van. Nincs rossz dolga, de kivenni, sajnos anynyi ereje már nem volt. De legalább tudtam, hogy él és megvan. A frankper olyan vehemenciával folyt, a franciákat ugyan a jelenlegi francia követ, dr. Auer Pál¹³¹ képviselte, de folytonosan köszönő leveleket írtak az uramnak, hogy tulajdonképpen ő is az én érdekeimet [ti. Auer Pálét – Z. Gy.] védi. Itt azonban úgy az akkori igazságügy-miniszter Pesthy Pál,¹³² mint a belügyminiszter Rakovszky Iván¹³³ az uramat nemzetgyalázónak mondták. Rakovszky a Házban nyíltan kimondotta, hogy Vázsonyit pedig nem védi a mentelmi jog, hanem az ütheti le, aki akarja, ott ahol akarja.¹³⁴

---

129 Veessenmayer, Edmund (1904–1977) német gazdasági szakember, külügyi főtisztviselő, 1944. március 19. után a Nagynémet Birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottja és követe, a katonai alakulatok kivételével irányítása alá tartozott a teljes megszálló apparátus. Háborús bűnösként 20 évi börtönrre ítélték, de 1951-ben kiszabadult. A Vázsonyi családdal 1944-ben történetekre lásd jelen kötet Üldözöttein 1944-ben c. fejezetét, valamint *Hadas–Zeke*, 2012.

130 Breslau ma Wrocław (Lengyelország).

131 Auer Pál (1885–1978) ügyvéd, diplomata, publicista. 1919-ben Magyarországot képviselte a Nemzetek Szövetségét előkészítő nemzetközi konferencián. A két világháború között ügyvéd, a francia követség jogtanácsosa volt. 1926-ban a frankhamisítási ügyben a francia államot képviselte. A 1945 után parlamenti képviselő, majd elnöke lett a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának. 1946-tól párizsi követ, 1947-ben lemondott, és Franciaországban maradt. Párizsban telepedett le, ahol élénk közéleti és publikációs tevékenységet fejtett ki.

132 Pesthy Pál (1873–1952) jogász, politikus, 1924–1929 között igazságügyminiszter, 1919–1931 az Egységes Párt elnöke.

133 Rakovszky Iván (1885–1960) politikus, tisztviselő, 1922–1926 között belügyminiszter, 1928–1935 között a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, 1941–1944 között a Közigazgatási Bíróság elnöke, 1944 augusztusától az nyilas hatalomátvételig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

134 A Nemzetgyűlés 1926. február 9-i ülésén Rakovszky Iván belügyminiszter – Vázsonyi azon bejelentésére reagálva, hogy a frankügy kipattanása óta titkosrendőri megfigyelés alatt áll, és telefonját lehallgatják – ezt tagadta, és közölte, hogy a detektívek a *Le Matin* című francia lap tudósítójának biztonságára vigyáztak, amikor felkereste Vázsonyit, mert a hatóságok értesülése szerint az újságíró inzultus veszélyének volt kitéve. „Én tehát arra szoltam fel Vázsonyi Vilmos képviselő urat, hogy ha bármikor az a gyanúja támadna, hogy őt megfigyelik, forduljon a legközelebbi rendőrszemhez, és igazoltassa az illetőket, mert a detektívek őt nem figyelik meg, nem fogják megfigyelni a jövőben sem, ha csak véletlenségből személyes biztonságának megőrzésére ő maga nem kéri detektívek kirendelését.” (Nemzetgyűlési napló, 1922–1927.

Így is történt. 1926. február 16-án korán reggel kaptam a telefonértesítést, hogy uramnak legkedvesebb, legfiatalabb nővére, Mariska, meghalt a Szeretetrórházban. Tudtam, hogy aznap nincs a frankpernek tárgyalása, és hogy ki akar menni hozzá látogatóba. Csak azt nem tudtam, hogyan mondjam meg neki a szomorú valóságot. Tíz óra tájban, akkor már taxin járt, azt mondotta, hála Isten, ma nincs frankper tárgyalás, kimehetek Mariskát megnézni. Már nem lehet, feleltem. Hogy-hogy nem lehet? Nincs ennek semmi akadály, mondotta, és nézett rám kutatóan. Az akadály az, Vilmos, hogy Mariska az éjjel meghalt. Elkezdett zokogni, és azt mondta, ez volt a legkedvesebb testvérem. Most már ő sincs. Most hát mit csináljak a mai délelőttel. Kint laktunk a Lendvay utcai kis házikóban, az irodánk pedig a Teréz körút 24. alatt volt. Menjen be az irodába, és próbálja magát elfoglalni. Jani is bent van már, és úgyis gondoskodni kell a temetésnek részleteiről. Erre tényleg a ház előtt álló taxiba ült, és bement az irodába. Szomszédunkban, a Bulyovszky utcában községi ételmisszerűzem volt. Kaptam a kis kosaramat, és átmentem bevásárolni. Abban a pillanatban, ahogy visszajövet beléptem a kishallba, ahol a telefon állott, meg is szólalt. Felvettem a kagylót, és egy hang azt mondotta: itt az Új Nemzedék.¹³⁵ Az akkor egy déli lap volt. Mit szól kérem urának merényletéhez? Előbb nem értettem a kérdést. Miről beszél, kérem? Hát nem tudja, hogy az ura ellen merénylet történt, mondotta az ismeretlen férfihang. Nem, feleltem, eddig nem tudok róla, de ha bármi történt, az Önök lelkén szárad, mert hetek óta uszítanak ellene. Szégyelljék magukat. Abban a pillanatban lépett be hozzánk Fenyő Miksa,¹³⁶ aki sohasem volt bejáratos minálunk, azt mondotta, hála Istennek, nincsen semmi baj. Az ura megmenekült. Soha, de soha az életben ezt a szép gesztusát Fenyőnek nem tudom elfelejteni. Akkor már ismét szólt a telefon, de akkor az uram beszélt, boldogan hallottam a hangját, amikor azt mondotta: két gazfickó merényletet akart ellenem elkövetni, de amint hallja a hangomon, nincsen semmi baj, most a rendőrségre megyek, azután jövök haza. Óh, Istenem, a lakás egyszerre megtelt a legkülönbözőbb emberekkel, mindenki tudott valamit,

---

XXXIX. kötet 219. p.) Az ellenzék a robbanásig feszült légkörben elhangzott utóbbi kitélt célzatos uszításnak tekintette, és a másnapi ülésen Hegymegi Kiss Pál képviselő bejelentette Vázsonyi mentelmi jogának sérelmét.

135 Új Nemzedék: 1919–1944 között megjelent jobboldali radikális déli napilap.

136 Fenyő Miksa (1877–1972) ügyvéd, kritikus, a Nyugat c. folyóirat egyik alapítója, 1908–1917 között szerkesztője, 1921–1929 között főmunkatársa. A Gyáriparosok Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója, e tisztségéről 1938-ban az ún. első zsidótörvény folytán lemondott. 1931–1935 között országgyűlési képviselő. 1944-ben Budapesten bujkált. 1945-től a Gyáriparosok Országos Szövetségének tiszteletbeli elnöke, 1948-ban külföldre távozott, attól kezdve emigrációban élt.

de senki sem pozitívumot. A fiam az apjával ment át együtt a Mozsár utcai rendőrségre, hogy jelentsék az esetet. Akkor már heteken át be volt dobva a kis kertajtónkon egy-egy cédula, amelyen ez állt: Reszkess, nem nyugszunk, amíg meg nem ölünk. A 101-es bizottság. Ez valamelyik Prónay-különítmény¹³⁷ volt. Napokon keresztül a merénylet előtt láttam a ház előtt őgyelegni egy fiatalembert bricseszadrágban, tiroli kalappal, amint föl és alá járt. Inas házmesterünk volt egy személyben, akinek mondtam, kérdezze meg ezt az alakot, hogy mit keres itt nap nap után a ház előtt. Mire ostobán azt felelte, fogorvost keresek, azt mondták, hogy itt egy fogorvos lakik. Erre én mentem ki, és azt mondtam, hol keres itt fogorvost, ha nincsen kint a táblája, rendőrrel vitetem el, ha itt fog naplopóskodni. Ejha, de harcias a kis menyecske. És evvel a micisapkájához emelte ujját, és távozott. Amint később kiderült, ez volt a hírhedt Vannay László.¹³⁸ Az uram és a fiam kisvártatva hazajöttek, és akkor mesélték el, hogy mi történt. A kapu aljában várakozott két ember, Gyulai Molnár Ferenc¹³⁹ züllött henteslegény és Vannay László leventeoktató. Molnárnál revolver volt, Vannaynál revolver és boxer. Mikor a soffőr leugrott helyéről, és kinyitotta a kocsiját, az uram elgondolkozva és szomorúan nővérének halála miatt, kiszállt, eléje ugrott a két alak. Az uram meglátta Gyulainál a revolvért. Kitérte télikabátját és a szívére mutatott, és azt mondotta: Ide lőj, te kutya, ha mersz. Gyulai annyira meghökkent (készakarva nem írom azt, hogy Molnár Ferenc, mert nem akarom, hogy ennek a világhírű írónak egy ilyen névrokona legyen, mint az a gazember volt), Gyulai erre annyira meghökkent, hogy eldobta revolvért, és futásnak eredt, Vannay azonban a boxerrel uramnak homlokára ütött.

---

137 Prónay-különítmény: a tanácsköztársaság idején Prónay Pál báró parancsnoksága alatt megalakult első ellenforradalmi különítmény, mely 1919 júniusától működött a Nemzeti Hadsereg Fővezérsege alárendeltségében, a fehérterror egyik különösen rettegett alakulata, melynek nevéhez számos kivégzés és kegyetlenkedés fűződik. Prónayt 1921-ben eltávolították a hadseregből, alakulatát feloszlatták. Ez év őszén Prónay a nyugat-magyarországi felkelésben részt vevő szabadcsapatok fővezére. Továbbra is vezető szerepet játszott az irredenta és fajvédő titkos társaságok tevékenységében.

138 Vannay László, vitéz, (?–1945) főhadnagy 1919–1921-ben különítményes tiszt, 1931-ben szélsőjobboldali puccskíséret vezetője, 1944 novemberében önálló zászlóaljzat szerveztek a parancsnoksága alatt (Vannay-különítmény), mely részt vett a budapesti csatában. Az 1945. februári kitörési kísérlet során esett el.

139 Gyulai Molnár Ferenc (1894–?) 1919-ben különítményes tiszt, majd az irredenta és szélsőjobboldali szervezetek aktív tagja. 1944-ben Budapest védelmében a Prónay Pál parancsnoksága alatt álló alakulat tisztjeként vett részt.

Egész furcsa beállítású ember volt az én uram. Szegény szülőknek a gyermeke, aki nem akart villamossal járni, mert azt mondta, hogy fizikai fájdalmat érez, ha valaki a testéhez dörgölődzik. Éppen ezért színházba is csak nagyon ritkán mentünk, mert azt mondta, részben kinőttem az iskola padjából, részben nem bírom azt, hogy a szomszédom jobbról és balról hozzám dörgölőzzön. Ezért mindig valaki mással páholyt vettünk, ahol ő kényelmesen ülhetett. Ez a boxerütés a homlokára egészen megzavarta egész lényét, egyszerre csak a szíve lett ezáltal az ütés által megtámadva. Délután öt órára beidézték a rendőrségre engem is, hogy vajon megismerem a két merénylő közül az egyiket, aki esetleg azonos azzal az emberrel, aki napokon át a kapunk előtt járt. A legkitűnőbb színházrendező nem tud jobban megrendezni egy darabot, mint ahogy a rendőrség megrendezte akkor ezt a jelenetet. Bevittek egy szobába, ahol teljesen félhomály volt, fel volt állítva tíz ember egyforma fekete ruhában és egyszerű keménykalappal. Azt mondta nekem, nem tudom, hogy milyen rangú rendőrtiszt, kérem, vegye szemügyre ezeket a fiatalembereket, megismeri-e ezek közt azt a bizonyos fiatalembert, aki a kapu előtt napokon keresztül ácsorgott. Mindig rövidlátó voltam. Ebben a félhomályban egyáltalán nem tudtam az arcokat kivenni. Azt mondtam ennek a rendőrtisztnek, úgy látszik, Ön tudja, hogy van egy olasz darab, Pirandellonak híres darabja. Hat szerep keres egy szerzőt. Hát én itt nem tudok komédiát játszani az urakkal, a mi kapunk előtt sem fekete ruhás, sem keménykalapos ember nem járkált. Tessék rájuk adni a micisapkát és a bricsesznadrágot, akkor majd megismerem. De kikérem magamnak, hogy velem komédiázzanak. Sarkon fordultam, és már mentem is ki.

Milyen csodálatos volt ez a február 16-a! Február 16-án súlyos vakbélműtétet végzett rajtam a nagyhírű báró Herzl professzor. Kitűnőbb belgyógyász és kitűnőbb sebész nálánál nem volt. De a legjobb és a legszellemesebb és a legkedvesebb embere volt ő ismeretségi körömnek. Ez a nagy tudású ember nem tudott katedrához jutni Magyarországon. Elvitte a spanyoljárvány fiatalon, mert nem tudta önmagát kezelni. Február 16-án halt meg, mint már említettem, a sógornőm, és aznap volt a merénylet az uram ellen, amelybe ő halt bele három hónappal később. Február 15-ig jó dolgunk volt, nem volt semmi panaszom. Milyen különös dátum ez a február 16. A fiam akkor feküdt az országúton kabát nélkül a munkatáborban. Egy dátum, amely örökké emlékezetes marad. Éppen úgy, mint a 19-es szám fiam életében. 1900-ban, tehát 19-ben született május 19-én. Surányi József, aki a komaságot töltötte be, akkor még a Nagy János utca 19-ben¹⁴⁰ lakott. A fiam lakásunkon, az Eötvös utca 19-ben született, és Budapestről elvitték a

---

140 Ma Benczúr utca.

németek a lovagias magyar nemzet segítségével március 19-én a toloncba. Egy csillagász ezekből a számokból talán sok mindent ki tudna hámozni és ki tudna olvasni. Én csak meditálok, hogy hogy van összefüggés a 16-os és a 19-es számok között. Sajnos az én szellemi képességem odáig nem terjed, hogy ebből valami jót, valami szépet vagy legalábbis valami kellemeset ki tudnék olvasni. Ez volt hát a merénylet, amelynek áldozata egy becsületes magyar politikus lett. Mikor májusban otthagytam az uramat Badenben, ahol gyógyulást kerestem, és kikísért a vonathoz, én már bent álltam a kupé ablaka előtt, amikor ő letről felszólva hozzám azt mondotta: Barátnőm, ne felejtse el, hogy mindig csak magát szerettem. De maga meg ígérje meg, hogy nem felejtí el soha azt a nevet: Vannay László. Ezzel már gördült is ki a vonat a pályaudvarról, és nekem huszonöt esztendeje cseng a fülemben ez a szörnyű név, hogy Vannay László. De miért is mondta ezt nekem, hiszen én sokkal kisebb pont voltam és vagyok, semhogy egy Vannayval megbirkózhattam volna.

Művészek, politikusok, főhercegek

Egyszer volt... egy zajos társadalmi élet Budapesten. A mi életünk különösen zajos volt, mert egészen különböző emberekkel jöttünk össze. Minden csütörtökön a kültelekre mentünk, ahol a korteseknek és választóknak törzskara volt. Vielwenig Lajos¹⁴¹ bácsi vezette a csoportot. Krakkauer Samu a fuvaros, Majtin Lázár, Tarnay a tejgazdász, dr. Bischitz az orvos, Fisch bácsi, a híres írónak apósa voltak a főemberek. Minden csütörtökön kijártunk, bizony nehéz vállalkozás volt, mert rém rosszul volt világítva a kültelek, és az utcák nagyon elhagyottak. Igaz ugyan, hogy akkor még vetköztetésnek nyoma sem volt, még gondolatban sem álmodta az ember, hogy ilyesmi egyszer be fog következni.¹⁴² Csak kedélytelen volt éjszaka a konflison való hazajövetel. Rendkívül derék és megbízható emberek voltak ezek a kispolgárok. Olyan lelkesedéssel és tüzzel dolgoztak az uram érdekében, hogy ezt ma talán el sem lehet hinni. Igaz ugyan, hogy ez ő érdekük

---

141 Vázsonyi Vilmos hűséges emberéről a szerző már az 1931-es könyvben is ír: Az én uram... 152. p. Az unoka Vázsonyi Vilmos önéletrajzi interjúkötetében (*Hadas-Zeke*, 2012, 70. p.) látható is a család, amint „Vielwenig bácsi” vendéglőjének, a Demokrata Párt kortestanyájának tekinthető, Aréna (ma: Dózsa György) út 106. alatti Kéményseprő vendéglőnek a kerthelyiségében ülnek 1916. június 8-án.

142 1945-ben a főváros ostroma után még jó ideig nagyon rossz volt a közbiztonság, fegyveres fosztogató bandák garázdálkodtak és kirabolták a járőkelőket, ezt nevezte a korabeli köznyelv „vetköztetésnek”.

is volt, mert hiszen az uram naphosszat járta a városházát és a különböző minisztériumokat, hogy segítsen rajtuk. Bizony kérés az volt bőven. Azért is jutott kevesebb időnk az irodai munkák elvégzésére, ami tulajdonképpen jövedelmet jelentett volna. Kisemberek segélyezése, ha nem készpénzzel történt, de az eljárás maga sok pénzbe került.

Azután természetesen volt olyan társaságunk, középosztálybeli emberek, lateinerek, bankemberek, akikkel megint máshol jöttünk össze. Sohasem a Ritzben vagy a Carltonban, hanem az Operaházzal szemben levő kávéházban, a Drechslerben.¹⁴³ Az uram nemigen akart kimenni, ha nem volt muszáj, a Terézvárosból, csak egyszer hetenként, amikor a városházi urakkal a Pannónia szálló vendéglőjébe ment, és naponta a Vigadó kávéházban volt a városházi asztal. Nagy kávéházi ember volt különben is az uram. Ebéd után átszaladt az Abbaziába, vacsora előtt a Vigadó kávéházba, és rendszerint úgy tíz óra tájban azt mondta, hát na, csak szolid voltam, már elmúlt tíz óra, és még itthon vagyok. De most már menni muszáj, mert várnak az Abbaziában. Milyen kár is volt nem összeírni azt a sok szellemi sziporkát, ami egy olyan Abbazia estén elpufogott úgy a levegőben, mint Szent István napkor a görögtűz.

Természetesen ez minden az első világháború előtt volt. A háború kitörésekor már nem akart sehová nyilvános helyre menni, mert nem akart veszekedni olyan emberekkel, akik lelkesültek a háborúért. Az első háborúban ugyanis nagyon sokan voltak háborúpártiak. Ő ellenben az első perctől kezdve azt mondta: Magyarország gyönyörűen van határolva, fent a Kárpátok és a havasok, lent a tenger, az Adria, mi nem nyerhetünk semmit, mi csak veszthetünk. Valósággal szívfájdalma volt, és szenvedett, amikor hallotta, hogy énekelve vonulnak el a katonák. Minden ok nélkül, mondotta, viszik ezeket a szerencsétleneket a vágóhídra. Okolta Tiszát és az egész kormányt, hogy nem tudtak az öreg királyra hatni, hogy Magyarország Svájként semleges maradjon. Pedig mi volt ez a háború a másodikhoz képest. Majális. Hiszen akkor a háború a lövészárkokban zajlott le, úgy, amint ez egy rendes háborúhoz illik. A városi ember csak akkor vett tudomást erről, ha családjának egy kedves hozzátartozója vonult be, különben ment minden a rendes kerékvágásban. A cenzúra, a zárórarendelet, minden csak 1917-nek volt már a terméke.¹⁴⁴ Az első háborúban ott dolgoztam a Város-

---

143 Az Andrássy út 25. alatti Drechsler árkados teraszáról készült nagykávéházaink múlt századfordulós „aranykorában” a leglátványosabb felvétel, a korszakkal foglalkozó számos kötet kedvelt és ismert címlapfotója.

144 A sajtótermékek előzetes cenzúrázásáról már a hadiállapot beállta előtt, 1914. július 27-én kiadott rendelet intézkedett. 1916. március 1-jén jelent meg az a rendelet, amely a vendéglátó és

házán, a Gerlőczy utcai oldalon, ahol ruha- és cipőkiosztást végeztünk. Rengeteg volt a menekült, különösen Galíciából jöttek, lerongyoltan, ahogyan lakásukból ki lettek űzve. A szabadkőműves páholyok óriási segítségünkre voltak. Például 1916-ban Svájból egyszerre negyvenezer pár gyönyörű gyermek és felnőtt cipőt kaptunk. A gyermekek különös gonddal lettek mindennel ellátva. Azonkívül volt egy akció, amelynek az volt a neve: otthonmunka. Azok az asszonyok, akiknek férjei be voltak vonulva, és nagyobb családjuk volt, úgyhogy nem tudtak volna házon kívül dolgozni, minden szombaton feljöttek a Demokrata Körbe, ahol kitűnő leányok és asszonyok vezették ezt a munkát, megkaptak egy-egy garnitúrát, egy inget és egy nadrágot, amit otthon megvarrtak, és készen leszállítottak. Az anyagot a Honvédelmi Minisztérium szállította. Sajnos már 1916-ban nagy panamak történtek, és két akkori tábornokot letartóztattak, mert rosszul gazdálkodtak a hadbavonultaknak kijáró anyagokkal.

Brüll Alfréd¹⁴⁵, a kitűnő sportférfiú, aki vagyonát, szívét és lelkét jótékony célra adományozta, az MTK-nak híres elnöke, Vöröskereszt megbízott volt. Vele és gróf Batthyány Lajossal hármásban mentünk fel a Honvédelmi Minisztériumba, hogy panaszt tegyünk, hogy mindig kevesebb anyagot kapunk, és nem tudjuk szállítani az előírt garnitúrák számát. Mivel katonasággal, a tiszti körökkel sohasem érintkeztünk, nem tudtam, hogy mit jelent egy katonatiszti nadrágon a vörös lampasz. Az előttem álló és velünk vitatkozó úrnak bizony folyton azt mondtam, hogy ezredes úr. Úgy látszik, hogy sem Brüll Alfréd, sem Batthyány nem vették észre a tévedést, mert nem figyelmeztettek arra, hogy ennek a katonatisztnak nagyobb a rangja. Vagy talán azért történt, mert hiszen kilógott a lóláb, az illető úr elsápadt, dadogott és hebegett, mert később kisült róla, hogy ő volt a főbűnös. Alig értem haza, telefonhoz szólítottak. Ez a katonatiszt volt, aki durván reám förmedt, és azt mondotta, nem akartam Nagyságos Asszonyt itt, az adjutánsom és az urak előtt megsérteni, de nem látta a nadrágon a vörös lampaszt? Bizony azt feleltem, még azt sem tudom, hogy mi a lampasz, mit akar tőlem az ezredes úr. Már megint ledegradál, én tábornok vagyok, engem megillet ez a címzés. Nézze meg ezentúl jobban a katonatisztek nadrágját. Egész szerényen feleltem, bocsásson meg, tábornok úr, én még nem néztem meg eddig senkinek a nadrágját, én mindig azt hittem, hogy az agyvelővel beszélek. Egy egész jeles ki színésznőnk, akit azt hiszem Dióssy Paulának hívtak, ennek volt a férje ez a tábornok, akit

---

mulatóhelyek nyitva tartását korlátozta, éjjel 1 órában állapítva meg a legkésőbbi záróra idejét.

145 Brüll Alfréd (1876–1944) üzletember, sportvezető, mecénás, 1905–1940 között az MTK elnöke. Az auschwitzi elpusztításáról szóló – ismereteim szerint máshol le nem írt – történetet kötetében az unoka Vázsonyi Vilmos mondja el (*Hadas–Zeke*, 2012, 136–137. p.).

lefokoztak, és a vörös lampasz nem került többé a nadrágjára. Nem voltak ezek még akkor világraszóló panamák, de mégiscsak azok voltak. Például itt voltak a bakancsszállítók, akik olyan bakancsokat szállítottak a hadseregnek, amelynek talpa papír volt, holott akkor még elég bőr volt, és a szerencsétlen bakáknak, alig tettek pár métert, már levált a lábukról. Óriási összegeket lehetett volna keresni, de az uram azt mondotta, közönséges gyilkosok vagytok, és nem vállalta a védelmüket. Soha hadseregszállítót nem is védett.

A háború kitörésének napja előtt, július 31-én súlyos betegen szállított be Herzl tanár a jelenleg is létező Fásor szanatóriumba.¹⁴⁶ Szokás szerint a Margitszigeten nyaraltunk. Az uram másnap kis konflisába ülve ott dőcögött a Margit hídon, hogy kijön engem meglátogatni. Akkor még nem autóbuszok, csak omnibuszok voltak. Az omnibusz nekiment a kis sárga csészának, az uram kiesett, és a saját konflisa keresztülment a lábán, úgy hozták be a mellettem levő szobába. Augusztus 1-én kitört a háború. Az uram tehetetlenül feküdt, amikor egy éjjel az egyik fiatal demokrata képviselő bekopogtatott a szanatóriumba. Illetlenül és neveletlenül azt mondotta, holnap reggel itt leszek magáért egy fiákerrel, mert úgy hallottam, hogy az az ezred, amelybe én be lettem osztva, már holnap indul a harcra. Engem tehát helyezzenek át a Mollináry ezredbe, amely egészen biztos, hogy a háború tartama alatt nem megy át Pestről. Az uram, aki betegen és lázasan feküdt, azt mondotta, hogy képzelem azt, hogy reggel a városparancsnoksághoz megyek, amikor meg sem tudom mozgatni a lábamat. És különben is hogy lehet bejönni éjjel kettőkor a szanatóriumba, ahol csupa súlyos beteg fekszik. A kis jelentéktelen képviselő azt felelte, a képviselő háborúellenes, hát akkor csak nem kívánhatja, hogy engem kivigyenek, amint mondani szokta, a vágóhídra. Addig fűzte az uramat, amíg megígérte, hogy holnap reggel az orvosi vizit után elmegy a városparancsnokságra. Ez így is történt, de hát a sors kiszámíthatatlan. Három vagy négy nap múlva az az ezred, amelybe ez az erőszakos kis ember bekíváncozott, ki lett vezényelve a harctérre. A másik, ahonnan elkívánta magát, tényleg itthon maradt 1917-ig. Amikor búcsúzni jött, azt mondotta, hogy azonnal lengetni fogom a zsebkendőmet, mert én aztán nem harcolok egy pillanatig. Így lett már tizennégy őszén hadifogoly. Egész jó dolga volt, műkedvelő előadásokat tartottak, újságokat szerkesztettek, semmi rosszban dolga nem volt. Aztán valahogy sikerült neki tizenhét elején megszökni, és nagy kerülővel hazatért, nemsokára rá, hogy az uram miniszter lett.¹⁴⁷ Természetesen örültünk neki, hogy épkézláb

---

146 A Városligeti fásor 9. alatti Fásor Szanatóriumot 1890-ben Herzel Manó sebész alapította, helyén 1949 után a BM központi kórháza működött.

147 Vázsonyi 1917. június 15-én lett igazságügy-miniszter Esterházy Móric gróf kormányában.

ismét idehaza van, de ő nem nyugodott. Azt mondotta, hogy a szabály az, hogy ha valaki hat hétig idehaza van, ismét jelentkezni kell, és akkor biztos, hogy kiviszik a harcterre. Muszáj tehát valamit csinálni, hogy ő idehaza maradhasson, két öccse már úgylis kint volt a fronton.

Éppen arra az időre esett, hogy bírakat kellett kinevezni és előléptetni, mert az egész háború alatt szünetelt a dolog, és sok bíró már el is esett, helyükbe új kellett, viszont sok öreg nyugdíjba ment, sokat már megilletett az előléptetés. Az igazságügyi minisztérium osztályfőnöke Nádosy Imre, később országos főkapitány lett. Ügynevezett kurzusember, hű szolgája minden főnökének. Tulajdonképpen olyan, mint a régi szélkakas a háztetőn. Arra fordult, amerre a szél fújt. Mivel az uram nem volt státuszbeli ember, de különben is az a híre volt, hogy féktelen, vad és neveletlen, azt akartam, hogy hivatalnoktársai megismerjék a saját otthonában, a lakásában. Aznap, amikor miniszter lett, Nádosy tisztelogni jött, úgy amint akkor divat volt, csikos nadrágban, fekete redingote-ban¹⁴⁸ és cilinderrel a kezében. A másik szobából néztem a jelenetet. Az uram szembeült velem, Nádosy háttal állott. Erre intettem a kezemmel, hogy ültesse le. De az uram könnyedén megcsóválta a fejét, csak én vettem észre, hogy nem. Mikor aztán vége volt a hivatalos tisztelgésnek, bementem, és egész egyszerűen azt mondtam, arra kérem, Nádosy, hogy az uram közvetlen munkatársait legyen szíves minden hétfőre vacsorára meghívni, Önt én hívom meg. Szeretném, ha az uramban nem csak a principálist látnák, de a barátot is. Az így is volt egy teljes éven keresztül. Később megkérdeztem az uramat, hogy miért nem ültette le Nádosyt. Azt mondotta, azért, mert lássa ő csak bennem a főnökét, és ne gondolja, hogy majd együtt megyünk birkát lopni. Tekintélyt kell tartani egy hivatalban, különben megette a fene az egészet.

Hogy visszatérjek a kis erőszakos képviselőre, meghallotta, hogy Nádosy felment Badenbe a királyhoz, és viszi körülbelül háromszázötven bírónak a kinevezését, áthelyezését és előléptetését. Felszaladt hozzánk, hogy ő is bíró akar lenni, akkor nem kell neki a harcterre menni. Az uram igazán ugyan háborúellenes volt testtel és lélekkel, de utálta és megvetette a gyáva embereket. Hidegen felelte, szokása ellenére, menjen fel a minisztériumba, és beszélje ezt meg Nádosyval, nem avatkozom bele. Az uram eltörölte az albírói címeket. Így hát lelkesedve jött másnap vissza, hogy Nádosy bevette a listára, mint törvényszéki bírót. No látja, mondta az uram, most majd legalább hozhat igazságos ítéleteket az árdrágítók és a hamisítók ellen. Ez a kis emberke olyan volt, mint a kullancs, ez folyton az uram nyakán ült, és folyton akart valamit. Néhány nap múlva ismét bekopogott,

---

148 Szalonkabát.

6. Vázsonyi Vilmos 1918-ban.
(Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

és azt mondta, Nádosy elutazott és elvitte a listát, de nekem azt mondták, hogy a király nagyon is átnézi a listát, és akinek a háborúban nincsen valami különösebb érdeme, azt majd törlik. Legalább húsz százalékot törölnek. Na és mit tehetek én, most már rajta van a listán, most mit akar még. Most azt akarom, felelte a kis fekete ember, akit mindig csak núbainak hívtunk magunk között, hogy tessék telefonálni a kabinetirodába, hogy én ne legyek azok között, akiket törölnek. Sajnálom, mondta az uram, ezt már mégsem kívánhatja tőlem, hiszen nem tudok semmilyen érvet felhozni arra nézve, hogy magából most egyszerre miért legyen bíró. Evvel sarkon is fordult az uram, és bement a másik szobába. A kis emberke azonban nem nyugodott. Egyszerre csak azt látom, hogy odalép a telefonhoz, kéri az interurbánt, és felhívja a badeni kabinetirodát. Miniszteri telefon volt, tehát három perc sem kellett, kaptuk a vonalat, mire mint egy Svengali¹⁴⁹ kezembe nyomta a kagylót, hogy mondjam azt, hogy őt okvetlenül nevezzék ki. Báró Nagy Géza volt a kabinetiroda főnöke. Azt mondtam neki, báró úr, megjött már Nádosy a bírói kinevezési listával, nem, mondta, de várjuk percenként. Kérem, a kinevezettek között van egy F. B. nevű fiatalember¹⁵⁰, aki megszökött az orosz fogságból, és a legnagyobb viszontagságok után került haza, kérem, hogy őt okvetlenül nevezzék ki Budapestre törvényszéki bírónak. Természetesen, felelte, ahogy méltóztatik parancsolni, meglesz.

Abban a pillanatban jött vissza az uram, és kipirulva, dühösen támadt reám, az Istenért, mit csinált. Hogy szabad a hátam mögött ilyesmit tennie, hát mit gondolnak ott, hogy én egy pipogya fráter vagyok, vagy pedig magának a szeretőjéről van szó. Alig tudtam meggyőzni, hogy én ártatlan vagyok, mert már fel volt hívva a kabinetiroda, amikor kezembe nyomta ez a kis erőszakos ember a kagylót. Így lett törvényszéki bíró, és nem kellett kimenni a frontra. Amikor az uram lemondott, mint miniszter, mert a király visszavonta a szavát az általános titkos választói jogra nézve, ami neki szívügye és programja volt, azt mondta ennek az újdonsült bírónak, nézze fiam, mondjon most már le a bírásról, és legyen ismét

---

149 George du Maurier: *Trilby* című regényének figurája nyomán köznévvé vált kifejezés olyan embert jelent, aki ártó szándékkal átveszi az irányítást valaki más viselkedése felett.

150 Fábán Béla (1889–1966) ügyvéd, politikus. Ügyvédjelöltként Vázsonyi irodájában dolgozott. A világháború kitörésekor még nem volt képviselő. 1915-ben orosz hadifogságba esett, Szibériából megszökött, és 1918 márciusára sikerült haza jutnia Magyarországra. Élesen kommunista-ellenes álláspontot képviselt, a tanácsköztársaság idején letartóztatták. 1920-tól vezető szerepet játszott a Nemzeti Demokrata Pártban és utódpartjaiban, 1922–1939 között nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, 1920-tól tagja a főváros törvényhatósági bizottságának. A német megszállás idején letartóztatták, Auschwitzba került. A háború után emigrációba ment, az USA-ban telepedett le.

ügyvéd. Én most megnyitom az irodámat, de magyarul mondván nincsen pofám ahhoz a bíróhoz menni tárgyalni, akit én neveztem ki, mert én azt az embert egy kellemetlen szituációba hozom. A tanácsadó én leszek, maga meg, fiam, elmegy tárgyalni, és megfizessük a honoráriumot. Ha a fiam már kész ügyvéd volna, akkor nem volna erre szükségem, mert hiszen ő nyugodtan mehetne ezekhez a bírákhoz, akiket nem is ismer, és akikhez neki tulajdonképpen semmi köze sincsen. Volt egy rovatja a *Borsszem Jankónak*, az volt a címe, *Mihaszna András*. Sokszor nevezték úgy ezt a kis núbait, hogy *Mihaszna András*. *Mihaszna András* arrogánsan azt felelte, mit képzelsz a kegyelmes úr, hogy én még egyszer ügyvédi irodát nyitok, szó sincs róla, én majd felviszem a kúriai tanácselnökségig, én már csak bíró maradok. De hozok maga helyett egy fiatal ügyvédet, akit erre a célra fel lehet majd használni. Ez nyár elején történt, és az uram akkor néhány hétre *Abbáziába* utazott. Arról volt szó, hogy irodáját csak szeptemberben fogja ismét megnyitni. Tényleg akkor hozott is ez a jelenlegi törvényszéki bíró egy nagyon kellemes külsejű fiatal ügyvédet, dr. *Telek Györgyöt*, aki belement abba, hogy az uram tanácsadása után ő megy tárgyalni, és bizonyos részesedése lesz a perek után. Ez a társulás akkor csak hat hétig tartott, mert hiszen kiűtött a forradalom. Mi akkor külföldre utaztunk, és egyelőre ügyvédi praxis nemigen volt. A fiatal bírót azonban nemsokára elmozdították állásából, mert hiszen két könyvet írt azon nemzet ellen, amelynél a hadifogságot töltötte, és a két könyv hemzsegett a valótlanágtól.¹⁵¹

Hazajövet azonban Budapesten községi választások voltak, és a fiatalemberben dúlt az ambíció, most már fővárosi bizottsági tag akart lenni. *Pető Sándor*, aki képviselő volt, és még egynéhány jó barátunk eljöttek hozzánk, mert akkor én csak egyedül voltam odahaza, és azt mondták, hogy semmiképpen nem akarják, hogy ez az ellenszenves, törtető fiatalember bekerüljön a városházára. Őszintén megmondom, minden ellenszenv nélkül, sokkal többet ártott az ügynek, mint használt volna. De a bizottsági tagság nem elégítette ki. Jött a képviselőválasztás, és most már képviselő akart lenni. *Ugron Gábor*¹⁵² volt soron, a volt belügyminiszternek, a nagy *Ugronnak* a fia, de nem tudta legyűrni, dacára, hogy termetre

---

151 *Fábián Béla*: Oroszország pusztulása a bolsevik uralom alatt. Bp. 1919.; *Uő*: 6 ló - 40 ember. Hadifogoly-feljegyzések. Bp. 1929.

152 *Ugron Gábor* (1880–1960) vármegyei tisztviselő, főispán, politikus. Apja *Ugron Gábor* ellenzéki, függetlenségi párti politikus volt, nem töltött be miniszteri tisztséget. Ő maga belügyminiszterként 1917–1918-ban *Vázsonyi miniszter*társa volt *Esterházy Móric* gróf, majd *Wekerle Sándor* kormányában. A tanácsköztársaság bukása után a liberális ellenzék oldalán politizált, 1920-ban demokrata programmal Budapest 14. választókerületében szerzett mandátumot. 1926-ban csatlakozott *Bethlen István* gróf kormánypártjához, 1935-ig volt tagja a parlamentnek.

óriási volt közöttük a különbség, mert Ugron magasabb volt az átlagnál, ez az emberke pedig alacsonyabb volt az átlag férfinál, mégis az erőszaka nagyobb volt, törtetett, és megkapta a Pestkörnyék mandátumát.¹⁵³ Így mászott fel az uram hátán, mint a folyondár a házak falán. Később aztán elvette Budapest egyik leggazdagabb leányát, és most már anyagilag is teljesen független volt. Napi vendégem volt ez a kis emberke, előbb egyedül, később a feleségével együtt, már olyan otthonos volt, mintha a családhoz tartozna. Uramnak temetésénél beszédet tartott,¹⁵⁴ és többek között azt mondta, sohasem fogom elhagyni ezt a kis családot. A család bizony kicsi volt. Csak két tagból állott. A fiam és én. De a fiam még nem volt kész ember, bár már doktor volt, de nem volt még meg az ügyvédi vizsgája, folytatta Telek Györggyel az apja irodáját.

Sajnos Telek Gyurka, akit mindig igazán nagyon korrekt, becsületes embernek ismertünk, egyszer csak lelépett a tisztesség útjáról, és megtartotta azon kliensek pénzét, akik csak azért jöttek az uram irodájába, hogy rajtam így segítsenek. Tekintve, hogy az iroda neve így ment, hogy Vázsonyi-iroda, féltem, hogy senki sem fogja elhinni, hogy fiam nincsen benne a játékban. Ezért a kis készpénz, ami összesen hatvanezer pengőt tett ki az uram halála után, elúszott, mert abból negyvenezer pengőt a károsultaknak ki kellett fizetnem. Közben a fiam letette kitüntetéssel az ügyvédi vizsgát, és így szétváltak Telek Györgytől. Amennyire lelkes ügyvéd volt az apa, annyira nem szerette mesterségét a fia. Az uram büntetőjogász volt. A fiából szeretett volna kereskedelmi ügyvédet csinálni, azaz, hogy kényelmesebb élete legyen, legszívesebben valamely vállalatnak jogtanácsosává lenni lett volna az, ami az ő egyéniségéhez illett volna. A kis emberke, akiről elmondottam, hogy előbb nem akart a bíróságról lemondani, jogi tudása nagyon kevés volt, de annál több a becsvágya. Mindig azt mondtam neki szemébe, hogy a könyökén a kabát ujjá rongyos a sok könyökléstől. Az uram halála után még szükség volt reám. Abban az évben ismét országos választások voltak. Hosszú gyászfátyolommal ki kellett mennem Pest környékének egyes helységeibe, mellette beszédet tartani. Bevallom, ezt azért is tettem, mert azt hittem, amilyen az adjon Isten, olyan lesz a fogadj Isten. Ha egyszer majd a fiamnak lesz öreá szüksége, akkor majd helyt fog állani. Rosszul ítélt meg ezt a fiatalembert. Többször felkértem, hogy legyen most már ő a tanácsadója a fiamnak. Igaz, hogy nemigen lett

---

153 Fábíán 1922–1939 között Budapest-környéket képviselte a parlamentben.

154 Vázsonyi 1926. június 1-jei temetésén számos beszéd hangzott el, utolsóként Fábíán Béláé, aki a korabeli sajtó tudósítása szerint valóban „megesküdött a ravatal előtt, hogy sohasem hagyja el Vázsonyi családját, és a kisembereket, akikért Vázsonyi harcolt.” (Pesti Hírlap, 1926. június 2. 5. p.)

volna sok haszon az ő tanácsaiból. De azután két évvel később, hogy uram elhalt, igen nagy epebajt kaptam, és beszállítottak a Zsidókórházba, Biedermann főorvos úr osztályára. Konzíliumra elhívták még Korányi professzort is. Korányi ugyan tisztában volt anyagi viszonyainkkal, mégis azt mondotta, hogy menjek el Svájcba, Parasba, mert nekem nemcsak karlsbadi vízre van szükségem, de a jó hegyi levegőre. Az orvosok sajnos hiába vizsgálják röntgennel a beteget, a zsebek vizsgálatlanok maradnak. Mit volt mit tennem, mint a még megmaradt ékszeremet feláldozni, hogy elutazhassak, mert fiam nélkül sehová menni nem akartam. Azt gondoltam, megkérek négy demokratát, hogy adjanak kölcsönt az ékszeremre, és ha módom lesz rá, majd kiváltom. Természetesen mint gazdag emberre és mint a leglelkötelezettebbre nekem, elsősorban erre az ügyvédre gondoltam. Azután Gáspár Fülöp¹⁵⁵, az akkor még nagy fakereskedő, Gál Jenő, a Lipótvárosi Demokrata Kör elnöke és Láng Lipót,¹⁵⁶ az Angol Magyar Bank ügyésze jöhettek számításba. A három utolsó tényleg azonnal azt mondotta, hogy hajlandók egészségem érdekében ékszerre pénzt adni. Ez a kis fekete ügyvéd, akiről mostanában azt hallottam, hogy Auschwitzban teljesen a németek szolgálatába állott, és ütötte-verte magyar hittestvéreit,¹⁵⁷ ez ellenszegült, mondván, Vázsonyinét nemrégiben moziban látták, akinek pedig mozira telik, az ne kérjen kölcsönt. Ez huszonnyolcban volt, közel húsz esztendeje, azóta hála Isten nem volt egymáshoz szerencsénk. Ez a jellemrajza annak az embernek, akit minden jóval elláttunk, és mindig azt mondtam, hogy mindent tőlünk kapott, csak éppen hogy nem én szültem.

Egyszer volt... hogy Magyarországon élt egy kitűnő író, akit Mikszáth Kálmánnak hívtak. Képviselő volt, és minden héten megjelentek cikkei, amelyeket

---

155 Gáspár Fülöp kereskedő, 1920–1923 között a főváros törvényhatósági bizottságának tagja.

156 Láng Lajos (1885–?) ügyvéd, az Angol-Magyar Bank jogtanácsosa és igazgatósági tagja, 1925–1942 között a fővárosi közgyűlés liberális ellenzéki tagja, 1932–1944 között a főváros által delegált felsőházi tag.

157 Vázsonyi Vilmosné halála évében a Haladás című lapban az Amerikai Népszava közlésére reagálva, melyben Vázsonyi Vilmos legjobb barátjának és a Demokrata Párt vezérének titulálja F. B.-t, egy interjúban még elmarasztalóbban nyilatkozott Fábián Béláról: „...Buchenwaldba cipelték. Rossz természetűt a deportálásban sem tagadta meg. Rövidesen »kapó« lett belőle. Hogy ezt a felemelő rangját megtarthassa, ütötte, verte, rugdosta zsidó testvéreit konkurrálva a náci örökkel, és amint hallom, brutalitásban nem maradt el »Korbácsos Ilonka« mögött. Tiltakozom, hogy az Amerikai Népszava férjem legjobb barátjaként ünnepelje ezt a jellemtelen frátert, aki Vázsonyi Vilmos sírjánál tett esküjét gyalázatosan megszegte. Arra kérem az amerikai zsidóságot, hogy a deportálás szomorú sorsközösségében fajtestvéreit terrorizáló, ütlegelő kegyetlen »kapót«, Fábián Bélát közzösítse ki.” (Kovács Dénes: Vázsonyi Vilmos özvegye kéri: közzösítsék ki maguk közül az amerikai magyarok Fábián Bélát. Haladás, 1949. február 10. 7. p.)

mint képviselő falun levő feleségéhez írt. Mindegyik remekmű volt. Elbeszélései, regénye, a Szent Péter esernyője annyi évtized után is mulatságot és szórakozást nyújt az ifjúságnak. Ugyancsak itt volt a híres nagy költőnk, Kiss József. Simon Juditját minden hangversenyen szavalták. Nem nézték hitét és fajtáját. Nem úgy, mint a húszas években, amikor egyszer egy jótékony célú ünnepségen nagyszerű művésznőnk, Darvas Lili Petőfinek versét, az Őrültet akarta szavalni. Bizony azt be kellett mutatni a cenzúrának, és a cenzúra nem engedte. Már akkor mondtam, hogy valószínűleg a cenzor azonos a versnek címével. Őrült, aki nem engedélyezi Petőfinek a versét. Ugyanakkor jobboldali írónk is volt, mert Pekár Gyula határozottan az volt. Gyönyörű szál ember, de írásai igazán nagyon gyatrák voltak. Jobboldali író volt ugyanakkor még Vadász István a vadásztörténeteivel. De milyen kevesen emlékeznek ma már rájuk, és mennyire tudják még mindig, hogy ki volt Mikszáth Kálmán, és ki volt Kiss József. Kiss József igazi bohém is volt. A Hét című lapot szerkesztette, és a legkitűnőbb írói gárdával vette magát körül. Róla beszéltek azt a kis adomát, hogy egyszer a híres Delly-féle csemegeüzlet kirakatában télnék idején ki volt téve egy gyönyörű ananász. Lánczy Leó, a Kereskedelmi Bank vezérigazgatója és dúsgazdag ember bement megkérdezni, hogy mibe kerül. Azt mondták, hogy húsz koronába. Ezt Lánczy nagyon sokallotta, köszönt és bement a bankba. Délben jelentették, hogy Kiss József szeretne vele beszélni. Azonnal fogadta is, és Kiss József arra kérte, hogy adjon neki kölcsön húsz koronát, mert odahaza a családjának nincs mit ennie. Lánczy gavallérosan azonnal át is nyújtotta. Délben, a téli napsütésben hazafelé sétálva meggondolta magát Lánczy, bement ismét Dellyhez, és azt mondta, talán mégis megkaphatnám tizenöt koronáért ezt az ananászt. Sajnos már eladtuk. Kiss József vette meg az imént. Ilyen volt az igazi bohém.

Egyszer volt... egy ilyen szép békességes élet. Az emberek nem azon gondolkodtak, hogy milyen a kézigránát, milyen az atombomba és milyen más gyilkoló fegyver. Magyarországon a millenniumi kiállítás volt. Erre természetes, hogy eljött Ferenc József, hiszen akkor nyitotta meg az utána elnevezett földalatti vasutat. Ferenc József akkor még igazán szép szál délceg ember volt, és eléggé fiatal. A szakállát éppen úgy utánózták, mint azután a Chaplin, vagy Hitler bajuszt. Ő nyitotta meg természetesen a legünnepélyesebb formák között a kiállítást. Egy díszbandérium vonult fel, a legelőkelőbb arisztokrata dzsentrik és polgári ifjak a legtarkább díszmagyarban ülték meg a híres bábolnai és mezőhegyesi tenyészlovakat. Ebből kifolyólag volt is egy országos affér. A Park Club elnöke br. Atzél

Béla¹⁵⁸ volt. Amikor meghallotta, hogy ebbe a díszfelvonulásba Karsai Sándor,¹⁵⁹ Karsai Albert dúsgazdag zsidó földbirtokosnak a fia is részt akar venni, borzasztón kikelt ellene, hogy nem tűrhető az, hogy Karsai Sándor a díszmenetben a mágánásokkal együtt lovagoljon.¹⁶⁰ Vázsonyi Vilmos a Pesti Hírlap vezércikkében megtámadta Atzél bárót, és borzasztóan kikelt ellene, hogy ha Karsai Sándor egy jó lovas, és éppen úgy üli meg a lovat, mint akármelyik más dzsentrí, akkor miért nem engedhető meg, hogy ő is ott baktasson a ló hátán. A lónak, írta Vázsonyi, egészen mindegy, hogy milyen vallású embert visz. Akkor legyen Atzél bárónak, mint kultúrembernek is ez egészen mindegy. Atzél báró másnap elküldte a segédeit, és párbajra hívatta Vázsonyit. De Vázsonyinak egyetlen egy párbaja volt, mint egyetemi ifjú, húsz éves korában, ahol Márkus Miksa, a későbbi Magyar Hírlapnak főszerkesztője, akkor neki egyetemtársa, a jobb kezének két ujjába alaposan belevágott. Vázsonyi ettől a perctől kezdve párbajellenes lett, és ő vezette tulajdonképpen Magyarországon a párbajellenes mozgalmat. Megmondta tehát a segédeknek, hogy a bíróságon szívesen találkozik a báró úrral, de semmiféle fegyvernek használatára nem vállalkozik. Mi történt másnap? Bejött hozzá Atzél báró az irodájába, bemutatkozott, és azt mondta, kedves barátom, nagyon imponált nekem, bevallom, a cikked is, de az üzeneted is. Hát nem fogunk párbajozni, és nem fogunk perelni, és én nem fogom ellenezni a Karsai Sándor lovaglását, cserébe csak egyet kérek. Kivett fehér pikké mellényzsebéből, ez akkor nagy divat volt az elegáns embereknél, és a lábukon kamásniban jártak, mert akkor a szappannak és szódának kérdése nem volt luxuscikknek beállítva, és árai nem emelkedtek toronymagasságba, hanem mindez a higiéniához tartozott, hogy mosni kell a fehérműt, és tisztáknak kell lenni az embereknek, testben, és valljuk

---

158 Atzél Béla báró (1850–1900) földbirtokos, 1892-től országgyűlési képviselő, a Park Klub alapítója.

159 Karsai Sándor (1868–1926) jogász, tisztviselő. Édesapja édesapja Karsai (eredetileg Karpeles) Albert izraelita földbirtokos. Ő maga állami szolgálatba lépését megelőzően kikeresztelkedett. A hazai gyermekvédelem úttörője, az 1906-ban megalakult Országos Gyermekvédő Liga egyik kezdeményezője és első igazgatója volt. 1892-től a Belügyminisztériumban szolgált, majd 1920-tól a Népjóléti Minisztériumban irányította a gyermekvédelmi területet.

160 Karsai a Nemzeti Kaszinóban feliratkozott az 1892. évi koronázási jubileum ünnepeire szervezett lovasbandériumba jelentkezők közé, nevét azonban a szervezést irányító Atzél Béla báró kitörölte, arra hivatkozva, hogy nem tagja a kaszinónak, és így csak egy kaszinótag ajánlásával kerülhetett volna a listára. Az ügy pisztolypárbajba torkollt, melyben Atzél súlyosan megsebesítette Karsait. A liberális közvélemény számára nem volt kétséges az elutasítás antiszemita motívuma, s éppen abban az időszakban, amikor a politika napirendjére került a zsidó vallás egyenjogúsításának kérdése, Karsai sorsa és áldozata a konzervatív arisztokrácia „rothadt előítéleteinek, elrozsdásodott észjárásának” szimbóluma lett.

be, hogy nagy többségben lélekben is. Szóval benyúlt pikké mellényének zsebébe, kihúzott egy nagyon szép, kitűnően járó Schaffhausen aranyórát, és azt mondotta, ha nem sértelek meg, fogadd el ezt az órát, de mivel tudom, hogy neked is van órad, lehetőleg ne húzd fel, álljon meg ebben a pillanatban, és ahányszor ezentúl találkozni fogunk, juttasd eszembe, hogy hány óra és hány perckor vedtettem át a Park Club elnökéből igazi demokratának. Atzél Béla báró be is tartotta a szavát. Házunknak gyakori vendége lett ez a rendkívül nagy műveltségű, finom lelkű úriember, és nagy kára volt a magyar társadalomnak, hogy talán három-négy évre ez után a história után hirtelen meghalt, és itt hagyta azt a társadalmat, amelyiket igyekezett átformálni, ma azt mondanák talán, hogy egy reakciós társadalomból demokratikust akart csinálni.¹⁶¹

Minden szezón meghozta a maga újdonságát. Felépült a Városi Színház.¹⁶² Messze kint a Tisza Kálmán téren. Még alig volt oda rendes járműforgalom, mert csak sokkal később indult meg a kettős villamos éppen azért, hogy onnan kiindulva a kultúrának centrumából végigjárja a várost, mert hiszen átszelte a VIII., VII., VI. kerületeket, hogy szállítsa a publikumot abba a színházba, ahol a legnagyobb, legérdekesebb előadások zajlottak le. Csak a Milanói Scalában voltak hasonló előadások, mint itt a Városi színházban. Titta Ruffo, Saljapin, Nizsinszkij, Anna Pavlova mind ott léptek fel. Nizsinszkijnek volt egy balett tánca, a Rózsatánc, hasonlót nem lehetett azóta látni. Tündéri módon lebegett, mert nem is lehetett mondani, hogy a földön táncolt. Talán éppen mert ilyen nagy művészlélek volt, szeretett bele Magyarország egyik legnagyobb művésznőjének, Párdány Oszkárné Márkus Emiliának lányába, Romolába. Ha Romola maga nem is volt színésznő, de mégis művészlélek volt, hiszen Pulszky Ágost, a leghíresebb magyar esztétikus volt az édesapja, Márkus Emília első férje.¹⁶³ Romola tehát úgy anyai, mint apai ágon terhelt volt a művészettel szemben. Írt maga is könyvet az uráról, Nizsinszkijről, s ha nem is tett világhírré szert ezzel, akkor is csak azt lehet mondani, hogy két művészlélek találkozott egyszer. Kár, hogy Nizsinszkijnek már fiatalon elborult elméje, és nagyon hamar letűnt csillaga a művészet egeről. Két leánya már inkább polgári hajlamú, bár az egyik maga is színésznő, mégsem lehet azt mondani, hogy teljes mértékben örökölték apjuk és nagymamájuk nagy te-

---

161 Vázsonyinak Atzél Béla báró halálára írt nekrológja: Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai I. 84–86. p.

162 A mai Erkel Színház épülete 1911-ben nyílt meg Népopera néven, 1917-től Városi Színház.

163 A szerző téved, Márkus Emília (1860–1949) első férje – Pulszky Romola (1891–1978) édesapja – nem Pulszky Ágost (1846–1901) jogfilozófus volt, hanem testvéröccse, Pulszky Károly (1853–1899) művészettörténész.

hetségét. Márkus Emiliának idősebbik leánya Tessza Schmedes Ehrik¹⁶⁴ világhírű svéd énekesnek volt felesége, aki évekig a híres bécsi operának volt elsőrangú tenoristája. Általában ez a korszak minden téren rendkívüli sok művészt adott az emberiségnek. Ugyanakkor, amikor Jókait és Mikszáthot említettem, nem említettem, hogy Magyarországnak volt egy festője, aki szintén világhírű lett nagy festményével, a Krisztus Pilátus előtt és az Ecce Homo-val. A kis munkácsy asztalos legényke, Liebner Miksa¹⁶⁵ később a világhírű Munkácsy Mihály lett. De vetekedett vele a más irányban is működött Barabás, a biedermeier kornak világhírű arcképfestője. És voltak annak a kornak nagyszerű politikusai is. Trefort Ágoston¹⁶⁶ vallásügyi miniszter, báró Eötvös¹⁶⁷ és Szapáry¹⁶⁸ miniszterelnök. Később, sokkal később ott volt Szilágyi Dezső,¹⁶⁹ mint valóságos lángész.

Kossuth Lajosról nem beszélhetek azért, mert ő még sokkal-sokkal előbb volt, mint ezek a politikusok, írók és művészek, de egyet mégis tudok róla. Nagymihályban, ahol anyai nagyanyámnak háza volt, lakott Kossuth Lajos teljesen szomszédságában. Mielőtt a híres amerikai útjára vállalkozott, mert abban az időben még nem repültek úgy az emberek, mint a fecskék és a gólyamadár, hanem nagy elhatározás volt a tengeren túlra menni. Nagyapám bérlője volt a Szirmai grófoknak, akik azóta teljesen kihaltak. Értette nagyon a gazdaságot, és így Kossuth Lajos is rábízta saját, jelentéktelennek számító pár hold földjének kezelését. A búcsúzásnál azt mondta neki, ha visszajövök, akkor majd elszámolunk. Ha nem jönnek vissza, ott van a dolgozósobámban egy íróasztal, rajta a kalamáris, mivel azt látom, hogy maga itt egy dőcögős asztalnál írja Szirmai úrnak a számláit, írást adok róla, hogy ez az íróasztal a magáé marad. Kossuth Lajos Nagymihályba sohasem tért többé vissza, az íróasztal nagyapámhoz, később anyámhoz került, ma pedig itt áll szemben velem, és eltűnődöm mindig, a tekintetem mindig ráesik, hogy milyen más világ lehetett Kossuth Lajos idejében. Az íróasztalban egészen 1919-ig ott volt két Kossuth bankó, és mellette Kossuth levele, amelyben megírja nagyapámnak: „Tisztelt Szomszéd! Úgy ahogy mondtam, az íróasztal mindaddig ott marad a helyén, míg vissza nem térek. De ha nem jönnek vissza, akkor fárad-

---

164 Erik Schmedes (1868–1931) svéd operaénekes,

165 Vázsonyiné téved, Munkácsy születési neve Lieb Mihály volt,

166 Trefort Ágoston (1817–1888) politikus, 1872–1888 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

167 Eötvös József báró (1813–1871) író, politikus, politikai gondolkodó, 1848-ban majd 1867–1871 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

168 Szapáry Gyula gróf (1832–1905) politikus, 1890–1892 között miniszterelnök.

169 Szilágyi Dezső (1840–1901) jogász, politikus, 1889–1895 között igazságügy-miniszter, a legnagyobb parlamenti szónokok egyike.

ságáért és rám való emlékezésért tartsa meg, és írja a nyugtákat Szirmai úrnak továbbra ezen az asztalon. Tiszteli Kossuth Lajos.” Ez egyszer volt és soha többé, mert a Kossuth Lajosok csak nagyon ritkán születnek, száz évben egyszer, néha évszázadok múlnak el, míg ismét egy Kossuth születik.

De jó eszű, de nem teljesen Kossuth Lajosok megteremtek Magyarország minden részén. Azt legjobban lehetett látni Tisza István¹⁷⁰ alatt, a híres obstrukciónál, amikor Tisza, nem tűrve az ellenzék magatartását, palotaőrséget szervezett, és ha egy-egy ellenzéki képviselő olyat mondott vagy olyanról beszélt, ami Tiszának nem tetszett, már megszólalt az elnöknek az a csengője, amely a palotaőröket behívta a terembe, és egyszerűen kivezették az akkori ellenzéknek vezérszónoka-
it.¹⁷¹ Justh Gyula,¹⁷² idősb Ugron Gábor,¹⁷³ Papp Elek,¹⁷⁴ Benedek János, Lovászy Márton,¹⁷⁵ Apponyi Albert gróf¹⁷⁶ és Hoitsy Pál voltak azok, akiket legelőször kivezettek. Vázsonyi Vilmos azt mondta, énhozzám pedig semmiféle őr nem fog hozzám nyúlni, és kiment önszántából a teremből, ahová heteken át vissza sem nézett. Ez igazán nem vallott arra, hogy a mentelmi jog védi a képviselőket. Tisza István amilyen nagy koncepciójú ember volt, olyan szörnyen makacs is volt, és a politikájából soha engedni nem akart, holott Bismarck azt mondta, hogy csak

---

170 Tisza István gróf (1861–1918) nagybirtokos, politikus, 1884-től országgyűlési képviselő, 1903–1905 között miniszterelnök, 1912–1913-ban a képviselőház elnöke, 1913–1917 között ismét miniszterelnök. 1918. október 31-én ismeretlen katonák villájában megölték.

171 Tisza István 1912–13-ban képviselőházi elnökként rendszeresen karhatalommal vezette ki az obstrukciót – a törvényhozás tudatos lassítását, akadályozását hosszú felszólalásokkal – folytatni kívánó, renitenskedő ellenzéki képviselőket.

172 Justh Gyula (1850–1917) földbirtokos, politikus, 1884-től országgyűlési képviselő, a függetlenségi ellenzék egyik vezéregyénisége.

173 Ugron Gábor (1847–1911) politikus, 1872–1896 majd 1899–1911 országgyűlési képviselő, a függetlenségi ellenzék egyik vezéralakja. Kalandos élete, romantikus egyénisége, székely öntudata miatt „Rabonbán”-nak nevezték (a Székely krónika szerint a honfoglalás-kori székelyek legfőbb bírása és papja).

174 Papp Elek (1837–?) mérnök, 1884–1910 országgyűlési képviselő, függetlenségi párti, Justh Gyula híve.

175 Lovászy Márton (1864–1927) politikus, újságíró, lapszerkesztő, 1901-től országgyűlési képviselő. 1918. október 31-től a Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, az év végén szakított Károlyival. A tanácsköztársaság idején letartóztatták, a kommün bukása után rövid ideig külügyminiszter, újjáalakította a Függetlenségi és 48-as pártot. A fehérterror elleni tiltakozásul emigrációba ment, 1926-ban tért haza.

176 Apponyi Albert gróf (1846–1933) politikus, 1872-től haláláig kisebb megszakításokkal országgyűlési képviselő, 1906–1910 között, majd 1917–1918-ban ismét vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1919–1920-ban a magyar béke delegáció elnöke.

az ökrök konzervatívok. Évtizeden keresztül folytak a csaták az országházban. A legjobb barátok majdnem ököltre mentek. Odabent az ülésteremben civakodtak, verekedtek, aztán mintha mi sem történt volna, átmentek a büffettbe, ahol szabadelvűek és ellenzékiek a legnagyobb barátsággal fogyasztották el a délelőtti tormás virslit.

Este azután a Pannónia vendéglőben gyűlt össze a társaság, akkor már elhozták az asszonyokat is, és ott heccelték egymást a délelőtti nagy képviselőházi csaták miatt. Volt egy külön városházi asztal a Pannóniában. Az asztalfőn Márkus József főpolgármester,¹⁷⁷ Márkus Emíliaának bátyja ült. Mellette az alpolgármesterek, Rózsavölgyi Antal,¹⁷⁸ Vaszilievits János,¹⁷⁹ gróf Festetich Géza¹⁸⁰ és Magyarevics Mladen,¹⁸¹ Budapest tiszti főorvosa ültek. Utána azután a bizottsági tagok élén Vázsonyi. Duhaj jókedv között mindig megbeszélték, mit lehetne Pesten szépíteni, hogy lehetne Pestet előbbre vinni. Bécsben ugyanis meghagyták a patinás palotákat, házakat, tereket. Budapesten az építkezés, mikor megindult, éppen a csúnya szecessziónak idejére esett. Rettenetes volt az az építkezés. Rikító színekkel mázolva, sehol egy erkély vagy veranda, hanem elképesztően csúf és kényelmetlen beosztás. Jó, hogy nem tartott sokáig ez a korszak. Ugyanakkor voltak, amikor például a festészetben is kezdtek ilyen furcsaságok előtűnni, és az igazán híres nagy művész, Kernstock Károly, emlékszem egyszer szintén a kiállításának egy képére, amely rózsaszín és sárgában játszó lovat ábrázolt. Mikor Kernstockot megkérdeztem, hogy micsoda furcsa állat ez, azt felelte, lent jártam az Alföldön, és higgye el, a napsütésben ott heverésző lovakat ilyeneknek láttam. Most, hogy az elképedését látom a közönségnek, magam is azt mondom, hogy rossz szemüvegen keresztül néztem szegény párát, és ezentúl a lovakat, higgye el, megint csak natúr színűre fogom festeni. Ez Kernstocknak csak egy nagyon rövid idejű kisiklása volt, és művészete azután tovább hozott dicsőséget a magyar Hazának. Különben is nemcsak nagyszerű festőművész volt, hanem igazi kultúr-, kedves, aranyos ember. A Pannóniában még táncra is perdültünk. Márkus

---

177 Márkus József (1852–1915) várospolitikus, 1875-től Budapest székesfőváros tisztségviselője, 1896-tól polgármester, 1897–1906 között főpolgármester.

178 Helyesen Rózsavölgyi Gyula (1851–1924) 1874-től fővárosi tisztségviselő, 1897–1915 között alpolgármester.

179 Vaszilievits János (1857–1913) 1879-től fővárosi tisztségviselő, városgazdálkodási szakember, 1906–1913 között alpolgármester,

180 Festetich Géza gróf (1865–1917) 1882-től fővárosi tisztségviselő, 1907-től tanügyi tanácsnok, 1915–1917-ben alpolgármester.

181 Magyarevics Mladen (1867–1916) orvos, 1904-től Budapest tiszti főorvosa.

Józsefnek volt egy kedvenc dala a lajbijának apró kicsiny gombjáról, és Banda Marcinak bandája néha este tizenegyől hajnali ötig is ezt húzta. És mégsem volt ez léha élet. Nem volt léha, mert közbe-közbe mégiscsak mindig Budapestnek fejlődéséről volt szó.

Hiszen Budapest tulajdonképpen, ha fővárosnak is nevezték, de hogy germanizálva fejezzem ki magamat, csak egy nagyobb provinz város volt. Németországban sok-sok nagyobb városa volt abban az időben, mint Budapest.¹⁸² Szociális téren akkor kezdett Pest fejlődni. Megépült a Népház, a Népszálló, meg lett váltva a Gázgyár, a községi üzemek létrejöttek, rengeteg iskola épült, a vallásosságra is gondoltak, templomok épültek, minden felekezetnek a magáé, és milyen szépen megfértek egymás mellett mindenféle faji és vallási mellékgondolatok nélkül. Nagy hibája volt Pestnek, hogy nem voltak elég terei. London, Párizs, Bécs mindig gondoltak arra, hogy a közhalmazok, vagyis a nagy bérkaszárnnyák között nagy tereket létesítsenek, ahol ingyen leülhettek a padokra az aggastyánok, a játszadozó gyermekek, sőt még a fiatal szerelmesek is. Budapesten mindent beépítettek, kivéve a gyönyörű Duna partot, de ott meg a Buchwald nénikék mint a ragadozó állatok néztek körül, és ha meglátták az áldozatot, aki egy székre letelepedett fáradtan és a napi munkától agyonhajszoltan, mátt ott termettek és beszédtek az obulust. Jaj volt annak az anyának, aki fölállt, és karikázó kisfiát vagy labdázó kislányát akarta leültetni helyére, és ismét ott volt a néni és ismét fizetni kellett. Emlékszem, évtizedekkel ezelőtt nyáron Aix-les-Bains-ben voltunk, ott a fürdő közepén volt egy hatalmas rét, ahová este munka után egész egyszerűen a munkát végzett férfiak, nők kényelmesen leteregettek a rétre kabátjukat, vagy lefeküdtek, vagy leültek, szólt a zene, teljesen ingyen klasszikus muzsikát játszva, és ők élvezhették szabadon az Isten ege alatt a gyönyörű napsütésben úgy a levegőt, mint a zenét. Vázsonyi ezt szerette volna meghonosítani Budapesten is. Rétek, terek, minél több virág. Volt is egy akció a virágzó Budapestről, amit az akkori polgármester Bárczy István kezdeményezett, hogy mindenki az ablakát, vagy ha erkélye, balkona volt, felvirágozza, és erre díjak voltak kitűzve, hogy versenyezzenek egymással különösen a hölgyek, akik a virágokat ápolták és gon-

---

182 Ez ebben a formában nem igaz: Budapest lakossága 1910-ben (a korabeli városterületen) 880 ezer fő volt, Berlin ekkor 2 millió, Hamburg 931 ezer lakossal rendelkezett, a többi német nagyváros népességszáma elmaradt Budapestétől. A különbség abban mutatkozott meg, hogy míg Magyarországon Budapest volt az egyetlen európai mércével mérve is kiemelkedő modern nagyváros, addig a Német Birodalomnak 48 százer főnél népesebb városa volt, köztük féltucat a félmillióes népességszámot is meghaladta, vagy megközelítette.

dozták. Még a nagy villany ívlámpák körül is muskátli és folyondár csüngött alá. Ha nem jön a tizennégyes háború, Budapest tündérvárossá fejlődött volna.

Nem emlékszem pontosan évszámra, de hiszen mindegy is, az 1900-as évek legelején volt. Vázsonyi, Bárczy István és botfai Hívös József, a városi villamos művek elnöke, Sztankovich Szilárd, a nagy sportsman és még néhányan a várostól elindultak Bécs, Párizs és Londonba tanulmányozni az ottani életet és kultúrát. Hazajövet első tettük az volt, hogy ki kell küszöbölni Pestről a gázlámpákat, amik éjjel inkább pislogtak, mint világítottak, és hatalmas villamos ívlámpákkal kell pótolni. Vázsonyi akkor a Teréz körút 24. szám alatt lakott, a híres Edison kávéház fölött. Mivel egész nap konflison járt, este egészségügyi sétát tett, mégpedig akként, hogy lakásából az Abbazia kávéházig és onnan a Nyugati pályaudvarig számolgatva harmincig ment fel és alá. Különösen tette ezt akkor, amikor az ívlámpák készültek a Körúton és az Andrássy úton. Mindig gyönyörködött saját művében. Hiszen ő, azt lehet mondani, tiszteletbeli polgármestere volt évtizedeken át Budapestnek. Bárczy túlzottan bohém ember volt, szerette a muzsikát, a színházat, a nőket, de lelkiismeretesen keresztülvitte Vázsonyinak elképzeléseit. Amikor ott feküdtek az ívlámpák póznái a járdák szélén a Teréz körúton, és Vázsonyi Eötvös Károlynak háziorvosával, dr. Reiner Edével mint hű kísérelvel sétálgatott fel és alá, egyszerre csak azt mondja. Te Edus, most, hogy még sötét van, és az ívlámpák a földön hevernek, belebotlik egy-két pesti polgár, és egészen biztosan azt fogják mondani, fene egye meg ezt a Vázsonyit, minek ide ívlámpa, megvultunk éveken át gázlámpa mellett is. De ha fel lesznek állítva, és ragyogó lesz a világosság, ugyanaz a pesti polgár azt fogja mondani, de nagyszerű ember ez a Bárczy polgármesterünk, mit szólsz hozzá, hogy kivilágította nekünk Budapestet. Így gúnyolódott önmaga felett.

Egy nagyon gazdag ember, akit megyeri Krausz Mayernek hívtak, örült sok telket halmozott össze a Terézvárosnak kültelkén. Akkor Angyalföldnek hívták. Vázsonyi ezt megvétette a várossal, és ezt a komplexumot azután elnevezték Tripolisznak, mert abban az időben esett ez, amikor az olaszok Tripoliszt meghódították, és itt is, ezen az angyalföldi Tripoliszon, azt lehet mondani, egyik óráról a másikra nőttek ki a városi kislakások. Minden házacskában két lakás, és minden lakáshoz egy kis kert, amit az illető lakó megművelhetett, azt a zöldségtermést, amire egy esztendőben szüksége volt. Hónapokon keresztül vitt ki minket a kis sárga cséza az öreg Krausz bácsi gebéjével a Tripoliszba, mert Vázsonyi gyönyörködni akart művében. Meg is volt érte, csodálatos módon, ami egészen szokatlan, az emberi hála. Mert a legközelebbi képviselőválasztásnál az egész Angyalföld, mint egy ember Vázsonyira szavazott.

Az a választás pedig nem volt mindennapi választás. Vázsonyi szemben állt a magyar hatalmas kereskedelmi miniszterrel. Akkor még nagy Magyarországot írtunk, és tényleges nagyhatalom volt egy-egy miniszter Magyarországon. Kedves ember volt Hieronymi Károly, e rettenetes ellenfél. Az ember azt hitte volna, hiszen nyílt szavazás volt, hogy minden vasutas, minden postás, szóval minden államhivatalnok a miniszterre fogja szavazatát leadni. A választás három napig tartott. Január 23–24 és 25-én lett vége, olyan hideg télen, amilyenre a legöregebb emberek sem emlékeztek, mert a hőmérő 24–23 fok hideget mutatott. Az angalföldiek hosszú társzekerekben jöttek be mégis a Nagymező utcai választóhelyiségbe, hogy szavazatukat leadják. A korteseknek fél méter hosszú, nemzeti színre festett libatoll ékeskedett kalapja mellett, mindegyikre zöld levél rátűzve, és arany betűkkel ráírva: Éljen Vázsonyi Vilmos! Vázsonyi mindig azt mondta, az én szerencsém az, hogy a nagy bérházakban, ahol negyven-ötven lakó van, de csak egy háziúr, ott rendszerint a háziúr és négy-öt lakó szavaz a kormánypártra, de a többi negyven, a kispolgárság, az mind énám szavaz.¹⁸³

Abban az időben nem volt Budapestnek népszerűbb embere. Volt Vázsonyihoz kocsma címelve, és a vicclapokban hetenként – a Borsszem Jankóban, az Üstökösben, a Kakas Mártonban és az akkor békebeli antiszemita Herkó Páterben – majdnem minden címlap Vázsonyinak karikatúrája volt. A választásokon ki volt rendelve a katonaság, hogy ha kell, sortűzet adjon, mert bizony nagyon hangosan folyt a korteskedés. Apponyi Albert, Zichy Jenő, Polónyi Géza, a későbbi hatalmas ellenfél, Andrássy Gyula és Kossuth Ferenc, akik már túl voltak a választásokon és már képviselők lettek, mind eljöttek Vázsonyi mellett szónoklatot tartani. A gyermekek az iskolában sem akartak tanulni, és a választás napján szünetet kellett adni, mert már az elemi iskolások korteskedni jártak. Egy hölgy Komáromból, a komáromi tisztí főügyész felesége, a neve sajnos már kiment az eszemből, felutazott Budapestre, hajnali ötkor elment a terézvárosi templomba misét szolgáltatni a Vázsonyi győzelméért. Ugyanakkor Kabos Edének, a híres írónak apósa a karmelitáknak adakozott a kültelken és a Dohány utcai zsinagógának, mondván, na most majd meglátjuk, hogy az Úristen és a Fia együtt örökönek-e Vázsonyi felett. A választás befejezése után, amikor Vázsonyi diadalmasan legyőzte Hieronymi kereskedelemügyi minisztert, mert a nyílt szavazásnál könnyen volt megállapítható, hogy úgy a vasutasok, mint a postásoknak nagy része Vázsonyira adta le szavazatát. Az Abbazia kávéházban, amely gyűlhelye volt a Vázsonyi-pártnak, heccelni kezdték az öreg Fischl bácsit: „No mit gondol, ki győzött? Az Úristen-e vagy a Fia? ” Mire Fischl bácsi nagy flegmával felelte:

---

183 A választásról lásd a 33. sz. jegyzetet.

„Mind a hárman. Az úristen, a Fia és Vázsonyi.” Az összes kirakatokban Vázsonyi képek voltak, és csodálatos módon a nők, akik nem is tudták, hogy szép ember-e vagy csúnya, öreg-e vagy fiatal, jellemes-e vagy jellemtelen, kirakatbeli tárgyat látván benne, egyre-másra írogatták a leveleket, és felkínálták – hogy úgy mondjam – a barátságukat. Féltékeny nem voltam ugyan soha, bár nagyon szerettem az uramat, de valahogyan szégyelltem magam a női nem nevében, hogy ilyen is létezhet. Csak később jöttem rá, hogy ugyanez megvan a férfiaknál is, akik buknak a színésznőkre. Szóval a közéletet élő férfi, vagy a közszereplő nő vonzó személy.

Hiszen visszamehetünk az 1900-as évek még előbbi korszakára, amikor Széll Kálmán volt miniszterelnök. Milyen kevesen vannak ma Magyarországon, akik egyáltalán emlékeznek, vagy tudják, hogy volt egy miniszterelnöke Magyarországnak, akit Széll Kálmánnak hívtak, pedig Vörösmartynak, a híres költőnek volt a veje. Ő maga pedig szintén nagy tisztelője a női nemnek. Akkoriban a Magyar Királyi Operaháznak volt két híres balerinája, a Sarkadi nővérek, és mint miniszterelnök, megengedhette magának azt a luxust, hogy az a hír terjedjen el róla, hogy mind a két nővér egyszerre a barátnője. Ma nagyon nem szívesen mondják ki azt a szót, hogy liberális. Pedig magyarul csak annyit jelent, hogy szabadelvű, és ha valaki szabadelvű volt, és szerette és akarta a szabadságot, az Széll Kálmán volt. Hisz ami azt illeti, szabadelvűnek mondták az akkori időben még az öreg József főherceget¹⁸⁴ is.

Fiáról,¹⁸⁵ azt hiszem, ezt ma kevésbé lehet elmondani. Nekem két esetem volt vele kapcsolatban. A fiam Davosban, Svájcban mint beteg tartózkodott évenként¹⁸⁶ ugyanabban az időben, amikor Károly király számkivetésben ugyancsak Svájcban élt, de nem a hegycsúcson, hanem lent a Genfi tó partján, Pranginsban. Idehaza úgy volt elterjedve, mintha én a királyhoz bejáratos volnék, és legalább egyszer hetenként Davosból 1800 méter magasból lecsúsznék a Genfi tó partjára, és a királlyal együtt konspirálnék.

Egyszer hazajövet Budapestre egy jó barátnőmnél találtam otthonra, mert lakásunk évekig el volt rekvirálva. Egyik napon megjelent nálam Libits Adolf, József főherceg jószágkormányzója, hogy a Fenséges úr kéret, jönnék fel másnap délután uzsonnára, az autót értem küldi. Nekem már akkor megvolt a véleményem József főhercegről, ugyanis a háború alatt nem úgy, mint ahogy mondták,

---

184 József Károly, (1833–1905) Habsburg főherceg, József nádor (1776–1847) fia, József Ágost főherceg édesapja. 1869-től haláláig a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka.

185 József Ágost főherceg, lásd a 2. jegyzetet.

186 1918–1920 között.

a magyar bakák „József apánk”-nak tartották, ellenkezőleg, ő inkább „Josephin” szerepét akarta betölteni a bakákkal szemben. Azt hiszem, az olvasók itt megértik, hogy mire célzok. A háború után, ahogy a forradalom kitört, az első között volt, aki megjelent Károlyi Mihály köztársasági elnöknel, letette az esküt, és lemondott Habsburg nevéről azzal, hogy őt ezentúl csak Alcsut Józsefnek hívják.¹⁸⁷ Másnap Libits Adolf értem jött autóval és felvitt a Várba, délutáni teára. Nem tudtam elképzelni, hogy miért részesülök ebben a kitüntetésben. Jelen volt Augusztia főhercegnő, Libits Adolf, Magdolna hercegnő és Adler Illés főrabbi.¹⁸⁸ Furcsa összetétel ez, úgy-e? József főherceg a királyról érdeklődött, hogy vajon elhatározott szándéka-e még egyszer visszatérni Magyarországra. Mire azt feleltem, valószínűnek tartom ezt azért, mert hiszen ő le sem mondott trónjáról. József főherceg, aki akkor már ismét Habsburg és nem Alcsut volt, azt mondta: de hiszen neki semmi létjogosultsága, hogy magyar király legyen. Tulajdonképpen nekem dukál a magyar trón. Fel is ajánlották éppen a múlt héten. Itt járt nálam Székely Ferenc,¹⁸⁹ a zsidó hitközség elnöke, tiszasülyi Polnay Jenő¹⁹⁰, aki két napig miniszter volt, és Adler Illés főtisztelendő úr. Csodálkozó szemekkel néztem a házigazdámra, és ezt ő észrevette. Furcsállja talán Excellenciád ezt a hármast? De mennyire furcsállom, mert a Fenséges úr, úgy tudom, magyar király akar lenni, és nem a zsidóknak királya. Mire közbevágott Augusztia németül, mert sohasem tanult meg magyarul: no persze, magyar király, magyar király akarna lenni az Albrecht,¹⁹¹ de tudja miért? Most őrá bámultam, mire folytatta: azért, mert az apja egy Prónay volt. Azt hiszi tehát, hogy ő magyarabb az én Józsefemnél. Komolyan nem tudtam, hogy tulajdonképpen hol tartózkodom, valamelyik vásárcsarnokban, a minden ok nélkül lenézett kofák között, vagy hol hallok én, mint idegen, ilyen intim nyilatkozatokat. József erre ismét hozzám fordult: mit gondol, kérem, a kedves férje mellém állana, hogyha királynak kikiáltatnám magamat? Megbocsát a Fenséges úr – mondtam – de én az uram nevében,

187 József főherceg, mint a király magyarországi helytartója (homo regius) 1918. október 31-én a radikális ellenzék vezérét, Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnöknek, majd fiával, József Ferenc főherceggel együtt hűségnyilatkozatot tett a Magyar Nemzeti Tanácsnak.

188 Adler Illés (1868–1924) óbudai rabbi 1896–1907 között, majd a Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga rabbija.

189 Székely Ferenc (1858–1936) bankigazgató, közgazdasági szakíró, udvari tanácsos, a forradalmak és az ellenforradalom idején a Pesti Izraelita Hitközség elnöke.

190 Polnay Jenő (1873–1963) közgazdász, politikus, az Adria Tengerhajózási Rt. vezérigazgatója, 1919-ben rövid ideig közéleti-kezelési miniszter. A két világháború között vezető szerepet játszott a zsidó felekezeti életben.

191 Albrecht főherceg Frigyes főherceg, tescheni herceg fia, lásd a 4. jegyzetet.

aki jelenleg Bécsben tartózkodik, erre felelni nem tudok mást, csak annyit, hogy az uram személyileg volt Károly király-párti, mert megszerette benne a puritán és demokratikusan gondolkodó fiatalembert. Különben úgy tudom, hogy az uram köztársasági párti.¹⁹² Habsburg József nagyot nézett, és azt felelte: hát hiszen efelől még ráérünk gondolkozni, remélem, hogy majd rólam is beismeri tiszta magyarságomat, mert hiszen édesapám még cigányul is tudott beszélni. Sokáig elbeszélgettünk, és az volt a benyomásom, hogy IV. Károly királyt a főhercegi család lenézi és megveti. Nem tartotta be soha az etikett szabályokat, nem parádézott, és így nem imponált nekik.

Később, gondolom 1920 vagy 1921-ben volt Magyarország gazdasági bojkott alatt. Hegyeshalomnál kimenni nem lehetett. Akkor ismét idehaza tartózkodtam, de szerettem volna visszautazni Svájcba, és azért elmentem a Podmaniczky utcai István király szállóba, ahol akkor a folyamórség volt, és Miklós Béla nevű vezetőjétől engedélyt akartam kapni a kiutazásra. Óh, de nevetett ez a fiatalembér, hogy én így túlbecsülöm az ő hatalmát. Feltelefonált a Belügyminisztériumba, az akkori Endre Lászlónak, Áldásy¹⁹³ államtitkárának. Amit ő mondott a telefonba, persze hogy hallottam. Azt mondotta: itt van nálam Vázsonyiné, aki Svájcba akar visszautazni, megadhatom-e neki az engedélyt? Azután lecsapta a kagylót, és azt mondotta: Áldásy már közben bent járt a belügyminiszternél, Dömötörnél,¹⁹⁴ és őt kérdezte meg, de az kereken letiltotta, hogy én pedig ki nem utazhatom. Erre felmentem a Várba a Miniszterelnökségre, a miniszterelnök akkor Simonyi-

---

192 Vázsonyi valójában legitimista alapon állt, azt az álláspontot képviselte, hogy IV. Károly, mint törvényesen megkoronázott király uralkodói jogai élnek, s a jogfolytonosság és alkotmányosság jegyében e jogokat el kell ismerni. Nem utasította el elvből a köztársasági államformát, de úgy vélte, hogy Magyarországon a forradalmak után ennek nincsenek meg a feltételei. A köztársaság 1918. novemberi kikiáltását nem ismerte el legitim, a nemzet akaratát kifejező aktusnak, de hamisnak minősítette a „szabad királyválasztók” azon érvelését is, hogy a dualista monarchia felbomlásával a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. Az adott helyzetben a legitimista állásfoglalás szembefordulást fejezett ki Horthy államfői ambícióival. Ugyanakkor saját személyes tapasztalatai, karrierje fényében is úgy látta, hogy a Monarchiában, különösen annak IV. Károly alatti utolsó időszakában, sokkal inkább benne rejtett a demokratikus irányú fejlődés lehetősége, mint a kifomálódó Horthy-rendszerben.

193 Áldásy József a Belügyminisztérium kivándorlási és útlevél ügyekkel foglalkozó ügyosztályának vezetője volt. „Akkori Endre Lászlónak”: bizonyára Endre László 1944-ben betöltött belügyi államtitkári pozíciójára céloz, Áldásy azonban nem viselt államtitkári rangot.

194 Dömötör Mihály (1875–1962) ügyvéd, politikus, 1919-ben az ún. második szegedi ellenforradalmi kormány tagja, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő, 1920-ban belügyminiszter.

Semadam Sándor¹⁹⁵ volt, nem régen még Budán a Kacsá utcában ügyvéd. Őt kértem meg az engedély megadására. Simonyi vörös szakállát simogatva azt felelte: hogy képzeli kérem, hogy én kiengedhetem Svájcba, oda, ahol a király van. Ezt egyedül csak Horthy, a kormányzó teheti. Tessék tőle az engedélyt megkérni. Horthyhoz semmiképp sem akartam menni, tehát felmentem József főherceghez. Most már ismét Habsburg lett és főherceg. Majdnem úgy tett, mint sokkal később mostanában a volksbundisták csinálták. Német névvel jöttek be Magyarországra, azután megmagyarosították a nevüket. De a német megszálláskor hamar visszanyerték eredetüket. Drehr volt az adjutánsa. Őt kérdeztem meg, vajon a Fenséges úr fogad-e. Péter-Pál napján¹⁹⁶ volt ez, a Vöröskereszt nagy katonai parádé volt. Őt perccel előbb jött meg József apánk, és én meghatódtam, mert azonnal fogadott. Azt mondtam neki, kérem, legyen olyan szíves, telefonáljon át a kormányzóhoz, hogy ne szeressenek itt engem annyira, hogy nem akarnak kiengedni az országból beteg uram és beteg gyermekemhez. Lökjenek ki, most arra van szükségem. József főherceg pulykavörös lett, és dühösen válaszolta, hogy én telefonáljak a kormányzónak? Tudja-e Excellenciád, hogy mi történt ezelőtt egy órával? Nem tudhatok semmit, mert én már a kiutazásom miatt két óra hosszat járom a kálváriát. Az történt, mondja József, hogy a kormányzó után nem én, a József nádor unokája következem, hanem az ő két taknyos kölyke. Csodálkozva néztem rá, tehát miért nem szólt a Fenséges úr a kormányzónak, aki úgy látszik, nem járatos a sorrendben, hogy előbb jönnek az idősebbek, és csak azután kullognak a fiatalok. Mire József ismét dühösen kifakadt, bocsánatot kérek, azt az embert le kellene szúrni. De hát én mégsem szúrhatom le. Nyugodtan feleltem: én még kevésbé. Ebben a pillanatban jött be Auguszt, és szörnyűködve kezdték tárgyalni ezt a komolytalan esetet. Hamarosan elkészöntem, magam sem tudva, hogy most már mihez kezdjek. Egy fiáker várakozott rám, abba beültem, és teljesen elcsüggedve mondtam a kocsisnak, hogy hazamegyünk.

Amikor a Lánchídon átértünk, a Gresham előtt óriási csődület volt. A kocsis megkérdezte az ott posztoló rendőrt, hogy mi történik itt. Azt felelte: ez a cseh követség. Ez a sok ember mind ki akar utazni a cseh-szlovák gyógyfürdőkbe. No – mondom a fiákeresnek – álljunk meg, én is megpróbálom a szerencsémemet. Egy kicsit megijedtem, hogy ha itt sorba állok, kb. este lesz, mire bejutok, ha egyáltalán bejutok a hivatalba. De mit tesz az igazi demokrácia. A sok száz ácsorgó ember között meglátott a sasszemű hivatalszolga. Nemcsak meglátott, de megis-

---

195 Simonyi-Semadam Sándor (1864–1946) ügyvéd, politikus, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő, 1920 március 15–július 19. között miniszterelnök.

196 Június 29.

mert, mert azelőtt az Igazságügyben teljesített szolgálatot. Odaszaladt hozzám, és barátságos kézsorítás között kérdezte, hogy vajon én itt mit akarok. Tíz koronát nyomtam ezért a szívességéért a kezébe, és azt mondtam, hogy jelentsen be soron kívül, hogy ma este még én is elutazhassam. Már röpiült is, mint a madár, és percek múlva egy másik bejáraton át besurrantunk a követségre. Előadtam hosszú fáradásaimat, hogy kijussak szép délibábos hazámból, de hogy erre semmiféle mód nincs, mert azt hiszik, hogy sem az uram, sem a fiam nem érdekel, csak a király. A követségen azt mondták, szerezzek egy tisztiorvosi bizonyítványt, hogy Karlsbad vagy Franzensbadba kell utaznom gyógykezeltetés céljából. Jöj-jek azzal vissza, és megkapom a kiutazásomat. Így is történt. Hamar fiákeren dr. Demkó Bélához, megadta a bizonyítványt, hogy fürdőre van szükségem, ez még csak nem is volt hazugság, és robogva vitt a fiáker haza. Otthon már várt Bárczy István, a volt polgármester, aki tudta, hogy este utazni akarok, és kíváncsi volt, hogy menni fog-e a dolog. Mikor elmeséltem neki a tortúrákat, harsányan nevetve mondta: maga mégiscsak ügyes asszony, és én jövök a kocsival, és viszem ki hat órákor a hajóhoz.

Így is történt. A hajóhoz lejövet még kabint kaptam, és örömmel konstatáltam, hogy jobb- és baloldali szomszéd kabinjaimon amerikai zászló leng. Megkérdeztem a hajóskapitányt, hogy kik a szomszédjaim. Jobboldalt két magyar származású férfi volt, akik azonban már amerikai állampolgárok voltak. Emlékszem a nevükre, egyiket Keszlernek hívták, a híres magyar színikritikus, Keszler Józsefnek testvére volt. A másik a Horn névre hallgatott. Benyitottam hozzájuk, bemutatkoztam, és elmondtam kálváriámat. Kértem őket, ha a határra, Hainburgba érkezünk és valami molesztálásba volna részem, úgy legyenek segítségemre. Öszintén szólva egész egyszerűen kidobtak a kabinból. Azt mondták, hogy ők a magyar kormány megbízásából voltak itt és mennek vissza, tehát nem kívánhatom tőlük, hogy ők igazoljanak. Keressek erre magamnak olyan egyént, aki távol áll a kormánytól. Nem ijedtem meg, hanem egyenesen bementem a baloldali kabinba, ahol egy nagyon csinos fiatalembert találtam. Furcsán nézett rám, amikor bejöttem, de azonnal bemutatkozott. Hladiknak hívták, leszerelt főhadnagy volt, és az amerikai gazdasági bizottságnál Bécsben hivatalnokoskodott. Budapestre azért jött, mert rizst és tápszereket hozott a gyermekeknek. Neki már bővebben kellett elmagyaráznom esetemet, mert hiszen osztrák születésű lévén nem volt fogalma arról, hogy Vázsonyi Vilmos milyen szerepet töltött be Magyarországon. De udvariasan azonnal rendelkezésemre állt, hogyha bármilyen kellemetlenségem lenne, ő majd támogat. Gyönyörű holdvilágos éjszaka volt, a fél éjszakát átültük a fedélzeten, ő szegény elkeseregte, hogy mérnöki tanulmányait sem tudja befejezni, mert katonának ment. Most hát egyelőre örül, hogy álláshoz jutott.

Rendkívüli tisztességes, derék fiúnak mutatkozott. Másnap, mikor Hainburgba befutott a hajó és feljött az útlevel-vizsgáló, útlevelem rendben találta, egy szót sem szólt, szalutált és továbbment. Mikor a Hladik útlevelét meglátta, amelyben fényképe még a régi főhadnagyi uniformisban ábrázolta, vérbe borult a szeme, és azt mondta: Ön pedig nem megy tovább, hanem itt kiszáll. Most rajtam volt a sor, hogy én próbáljam kihúzni a csávéból. De csak annyit értem el, hogy Hladik ideadta az amerikai bizottságnak pontos címét, hogy telefonáljak, és azok viszont értesítsék Hainburgot, hogy őt szabadon engedjék. S így forog a kocka. Hladik másnap szabad lett, s eljött a Sacher szállóba udvariasan és tisztességesen megköszönni, hogy segítettem őt a csávéból kihúzni. De Keszler és Horn urak is bejöttek az uramhoz bocsánatot kérni, hogy nagyon röstellik a történeteket, de mégiscsak a kormány megbízásából utaznak, és féltek a következményektől. Sohasem láttam még az uramat annyira felháborodva, és azt mondotta: szégyelljék magukat, hogy mint magyar emberek szolgálnak egy ilyen alkotmányellenes kormányt, mindenestre örülök, hogy nem kellett igazolniuk a feleségemet, ellenben én igazolom, hogy önök hitvány emberek, és kérem, távozzanak az én szállodai lakásomból. Ezzel ki voltak dobva. A közmondás bevált. Ma nekem és holnap neked. Így kerültem fel végre két napi utazás után Bécsbe, ahol első dolgom volt elmondani az uramnak, Garami Ernőnek¹⁹⁷ és Kondor Bernátnak¹⁹⁸, a még mindig emigrációban levő szocialistáknak esetemet József főherceggel.

De nem csak József főherceggel volt nekem esetem, hanem az állítólagos Prónay Albrechttel, ahogy őt Augusztá nevezte, szintén különböző mulatságos jeleneteink voltak. Luzernben, ahol egy magyar kolónia lakott, igaz, hogy egy előkelő szállodában, a Schweitzerhof-ban Frigyes főherceg¹⁹⁹ Friedek gróf álnév alatt, vele nem csak Izabella főhercegnő, hanem együtt barátnője is Bécsből, a bécsi zsidó kántor leánya, aki azonban férjes asszony volt, de az nem zavarta ezt a hármas szövetséget. Esténként Izabella, aki nagyon szerette a vaskos, pikáns vicceket, karonfogva sétált az urammal a szálloda előtt, és azt hiszem, hogy a tónak

---

197 Garami Ernő (1876–1935) szociáldemokrata vezető, eredetileg műszerész, 1905–1918 között a Népszava felelős szerkesztője, a Szociáldemokrata Párt első számú politikusként ismerték el. 1918. október 31–1919. március 21. között kereskedelemügyi miniszter. A tanácsköztársaság idején emigrációba vonult, augusztusban visszatért Magyarországra, de életének hátra levő szakaszában nagyobb részt emigrációban élt és fejtett ki politikai tevékenységet.

198 Kondor Bernát (1884–1942) nyomdász, szociáldemokrata funkcionárius, a tanácsköztársaság idején közéleti népbiztos.

199 Frigyes főherceg, tescheni herceg (1856–1936) nagybirtokos, katonatiszt, tábornagy, az első világháború idején 1914–1917 között az osztrák-magyar csapatok főparancsnoka, a Monarchia felbomlása után magyarországi birtokain élt.

öreg hableányai is belepirultak volna abba a sok disznóságba, amit uram Izabelának mesélt, de ő hahotázva fogadta. Az ura barátnőjével nagyon jó viszonyban volt. Igaz ugyan, hogy Frigyes főherceg akkor már öregebb ember volt, és azt hiszem, nem sok kárt tehetett Bauerné asszony erkölcsi rovatában. Albrechtet minden reggel három frankkal a zsebében Izabella, vagyis az édesanyja beküldte Zürichbe az egyetemre. Evvel a három frankkal este aztán el kellett számolni, és ha nem maradt belőle, akkor Albrecht pofont kapott. Egy ízben Zürichbe utaztam beteg fiamat vizsgáltatni. Az uram akkor Magyarországon volt. Vártam azonban minden nap, hogy ismét kijön hozzánk. De sem levél, sem sürgöny, sem semmi-féle hírt nem kaptam, és nagyon izgultam, mert akkor már a svájci lapok közölték az orgoványi és izsáki gyilkosságokat. Zürichben ősszel rettenetesen rossz a klíma. Esik és esik, köd van, sötét van, jóformán az utcára sem lehet kimozdulni. A hotelnek halljában álltam fiammal és azt mondtam, de jó volna átmenni a pályaudvarra valamelyik magyar újságot megvenni. Nem vettem észre, hogy a szembe lévő sarokban áll jó kisgazda módon bekecsbe öltözve a fiatal Albrecht, aki akkor huszonhárom éves lehetett. Egyszerre csak odaszól hozzám, és azt mondja: hallom, hogy szeretne magyar újságot. Kérek húsz centimes-ot, és hozok egyet. Csodálkozva néztem rá, és azt mondtam: húsz centimes-ot adok a kis liftfiúnak, és ő átszalad a pályaudvarra egy újságért. Mire a főherceg: a liftboynak borraavalót is kell adni. Nekem csak azért kell a húsz centimes, mert a Mama minden reggel három frankot ad, ha Luzernből átjövök, és este evvel el kell számolnom. Odaadtam a húsz centimes-ot, és Albrecht öt percen belül már ott állott Az Esttel. De ugye most megkérhetem arra, hogy jutalmul délután én is elolvashassam.

Hát ez csak természetes – feleltem – és máris átlapozva láttam egy egész történetet arról, hogy az uram útban Bécs felé Győrben fel lett tartóztatva. Jobban mondván az egész vonatot feltartóztatták, és nyolc óra hosszat vesztgelt az egész utazóközönség azért, mert Horthy úr egyszerűen orgoványi vagy izsáki módon azt kívánta, hogy az uramat szállítsák le a vonatról, azt már nem tudom, hogy üs-sék-e agyon, vagy tarkón löjék, de mindenesetre tegyék ártalmatlanná. A kupéban két magas rangú francia katonatiszt ült, és csodálkoztak, amikor lefordították nekik az esetet. Miért kell Vázsonyit leszállítani? Hiszen demokrata, és semmi bűn nem terheli a lelkét. Az állomásra kijött a győri főispán, és azt mondtotta, majd telefonál Pestre a belügyminiszternek, aki akkor Beniczky Ödön²⁰⁰ volt, hogy mi a teendő. A válasz az volt: Vázsonyit nem szabad a vonatról leszállítani, nem sza-

---

200 Beniczky Ödön (1878–1931) jogász, hírlapíró, 1906–1910 között országgyűlési képviselő a Katolikus Néppárt programjával, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő, 1919 szeptember – 1920 március között belügyminiszter.

bad az utazását meggátolni, induljon csak tovább oda, ahová utazni akar. Amíg mindez történt, addig a publikum nem tett egyebet, mint káromkodott, szidta a rendszert, dühöngött, hogy lekésik a külföldi csatlakozást, de tehetetlenek voltak. Rémülten olvastam ezt az újságban, és mentem fel beteg fiammal a szobánkba. Alig hogy felértünk, egy Sándor Kálmán nevű budapesti bankigazgató jött be hozzánk azzal, hogy ő is azon a vonaton utazott, amelyet feltartóztattak az uram miatt, biztosít, hogy semmi baja nem történt, egy svájci professzor, akit autója várt Buchsban a határon, hozza magával, és valószínű, hogy az éj folyamán megérkezik. Ettől a bankigazgatótól tudtam meg tulajdonképpen, hogy Horthy el akarta tenni láb alól az uramat, mert attól tartott, ha visszajön Budapestre és bekapcsolódik ismét a politikába, nagy ellenfelet talál benne.

Néhány perc múlva bekopogott a szobapincér azzal, hogy Friedek gróf úr teteti-e tisztelétét. Természetes – mondtam – csak jöjjön be. Sándor Kálmán bankigazgató, aki akkor már eltávozott, otthagytam nálam egy Pesti Hírlapot, amit Pestről magával hozott. Éppen mikor Albrecht belépett, mert ő volt a Friedek gróf, olvastam egy cikket, amelyet Urmánczy Nándor²⁰¹ írt arról, hogy legtöbb sansza volna magyar királynak lenni Albrechtnek. Ugyanis Urmánczy kisütötte, hogy Izabella főhercegnő, aki született Croy-Dulmend volt, az Árpádokkal jöttek be Magyarországra. Így tehát Albrecht vérbeli magyar. Ezt a cikket felolvastam Albrechtnek, aki félretolva kabátját, két hüvelykujját a mellényébe dugva elkezdett füttyörészni és azt mondotta: csak nem ül fel a kegyelmes asszony ilyen smoncának? Mire azt feleltem neki: hát ha magyar királynak nem is való a Fenséges úr, de talán Budapest királyának a smonca szó értelmében megfelelné. Akkor még ártatlan gyermek volt, nevetett és azt mondotta: a fene akar király lenni. Mindenesetre, azt hiszem, jobb király volnék, mint a „nagyságos úr”. Ugyanis IV. Károlyt sohasem emlegették mint király vagy Felséges úr, hanem lenézően, lekicsinylően az egész főhercegi kar per „nagyságos úr” beszélt róla. Azt mondja Albrecht: tudja kérem, a nagyságos úrnak túl jó a szíve. Az levetné az ingét is, hogyha azt látná, hogy egy alattvalója nyomorog. Márpedig egy uralkodónak nem szívvel kell uralkodni, hanem ésszel. Nem tudom, mit feleltek erre, a Fenséges úr magáról most mit gondol? Hogy rossz a szíve, de jó az esze? Mindenesetre hagyja az elbírálást másokra, és én szerintem az a fontos, hogy egy uralkodónak legyen esze, de hozzá jó szíve is. Albrecht megint csak füttyörészett, ne politizáljunk, kártyázzunk, Janikám, sokkal bölcsebb dolog az – mondotta [a fiamnak].

---

201 Urmánczy Nándor (1868–1940) politikus, újságíró, 1902–1918 között országgyűlési képviselő, 1919-től az irredenta és revíziós mozgalmak egyik vezetője, az Ereklýs Országzászló Nagybizottság elnöke.

Volt még egy érdekes, furcsa esetem Albrechtrel. Luzernban egy kis magyar kolónia volt. A Hermes Banknak egyik igazgatója, Berkes a feleségével és én átrándultunk Bernbe. A Palace szálló előtt elhaladva egy apacsgalléros, kalap nélküli fiatalember nekem rontott, kezét csókolt, és azt kérdezte: mi járatban van Bernben? Csak nem valami diplomáciai küldetés? Mivel ugyanakkor a Tündérújjaknak szerkesztője ma Bódog Artúr, de akkor még Spitzer Adolf szintén Svájcban volt, én pedig mindig nagyon rövidlátó voltam, azonkívül pedig arcmemóriám egyáltalán sohse volt, azt mondtam: mi jut eszébe, Spitzer úr, én nem foglalkozom diplomáciával. Nevetve mondta a fiatalember: összetéveszt, kérem, én nem Spitzer vagyok, én Albrecht vagyok, de lehet, hogy jobb volna, ha Spitzer volnék. Ez ugyanis 1919 júliusában volt, amikor Magyarországon népköztársaság volt. Óh – mondtam – bocsásson meg, de igazán nem szoktam meg, hogy főhercegek kezét csókoljanak nekem, és ezért tévesztettem össze, mint demokrata a fenséges urat egy demokratával.

Később azután már csak egyszer, Budapesten, az egyik könyvnapon találkoztunk. Amikor az Abbazia kávéház előtti könyvsátorban a legelső könyvnapon közreműködtem, Albrecht eljött, és dicséretére váljék, egyszerre tizenegy könyvet vásárolt. Később aztán hallottam, hogy nagyon jobb felé kezdett orientálódni, és bár második házassága inkább arra vallott volna, hogy demokratizálódik, éppen az ellenkezője volt. Így útjaink szétváltak, és Albrechtrel soha többé nem találkoztam.

Háború, forradalom, emigráció

Egyszer volt... 1914. június 28-án Kaposváron nagygyűlést tartott a Demokrata Párt. Engem egy újságíró hívott fel azzal a hírrel, hogy megölték Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét Sarajevóban. Azonnal telefonáltam Kaposvárra az uramnak, hogy a népgyűlést fejezzék be, és jöjjön vissza Budapestre. Sejtelmem sem volt akkor még arról, hogy ez egy közeli háborút von maga után. Csak ösztönösen éreztem, hogy nagy baj zúdult ránk, magyarokra. Az uram az első vonattal fel is érkezett, és ő, mint gyakorlott politikus, mindjárt be is jósolta a háborút. Elmondhatom, hogy ő egyike volt a legnagyobb pacifistáknak Magyarországon.²⁰²

---

202 1914-ben Vázsonyi azon kevés politikus közé tartozott, akik nem csatlakoztak a háborús lelkesedéshez. 1917–18-ban azonban miniszterként keményen fellépett a békepropaganda ellen, mivel csak a további háborús erőfeszítéstől remélt olyan békét, ami biztosítja a Monarchia s egyben a történelmi Magyarország fennmaradását.

Ha még csak rajta kívül kettő lett volna ilyen, akkor talán az ország semleges maradt volna. Tisza István nem akarta a háborút, de nem volt elég erélyes. Lavírozott ide-oda, mint a cirkuszban a hullámvonat. Nem mert ellentmondani az osztrákoknak. Ferenc József már nagyon öreg volt, őt könnyen befolyásolta egyrészt a kamarilla, másrészt Vilmos német császár. Tisza István, a nyakas kálvinista most zsákutcába került. A Parlamentben az ellenzék Vázsonyi vezérszónoklatával a háború ellen beszélt. De hiába volt minden. Berchtold gróf,²⁰³ a külügyminiszter és Tisza István mégiscsak helyt adtak a szerb ultimátumnak.²⁰⁴ Vázsonyi annyira dühös volt a háború kitörése miatt, hogy amikor egy alkalommal az Abbazia kávéházban [az] egyik demokrata képviselő azt találta mondani: „Ha nem vennének be katonának, önként jelentkeznek” – Vázsonyi hatalmas erővel nekilendült a márványasztalnak, odadobta, kis híja volt, hogy azt a harcias képviselőt egy szuszra meg nem ölte.

A háború egész tartama alatt ő, aki annyira kávéházi ember volt, nem akart nyilvános helyre járni azért, mert nem akart vitatkozásba bocsátkozni. Ugyanis a legtöbben lelkesedtek a háborúért. Bródy Sándor, a híres író, és egyike a legszebb embereknek, azt mondta neki a háború első hetében: Vilmos, vonulj zárdába Ophelia szerint, mert még nagy bajba kerülsz, hogy annyira ellenzed a háborút. Igenis itt az ideje, hogy végre háborúskodjunk, és megmutassuk az erőnket. Vázsonyi azt felelte: zárdába nem vonulok, de egyet mondhatok neked. Magyarország egyike a legjobb és legszebben határolt országoknak. A Kárpátoktól az Adriáig. A ti lelkesedéseitek el fogja venni tőlünk a Kárpátokat, és el fogja venni tőlünk az Adriát. Abban mutassunk erőt, hogy semlegesek maradunk. Nincs semmi okunk arra, hogy behódoljunk Vilmos császár „es ist erreicht” bajuszának. Bródy Sándor nevetve felelte: Nehéz ember vagy, Vilmos. A magyar baka nem engedi se a Kárpátokat, se az Adriát. Fogadást ajánlok neked. Vázsonyi azt mondotta: ilyen komoly dolognál nem fogadok, csak egyet fogadok meg, hogy senkivel, aki a háborút akarja, a háború végéig szóba nem állok. Beült kis konfliktusába, és hazarobogott.

---

203 Berchtold, Leopold gróf (1863–1942) osztrák–magyar diplomata, 1912–1915 között közös külügyminiszter.

204 1914. június 28-án Szarajevóban egy szerb titkos szervezet tagjai meggyilkolták Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökösét és feleségét. Július 23-án a Monarchia jegyzéket intézett Szerbiához olyan követelésekkel, amelyek teljesítése Szerbia szuverenitásának megsértését jelentette volna, s kikötötte, hogy azt csak fenntartás nélkül lehet elfogadni. Miután Szerbia nem fogadott el minden követelést, a Monarchia július 28-án hadat üzent Szerbiának, ezzel kezdetét vette az első világháború.

Az egész háború alatt formálisan gyászolt. Nem bírta senki eléggé vigasztalni, hogy elvégre tényleg jó befejezése is lehet a háborúnak. Ő ösztönösen érezte, hogy nem. 1916-ban meghalt Ferenc József. Egy fiatalember, IV. Károly néven, akit senki sem ismert, mert hiszen nem lett királynak nevelve, átvette a rossz csödtömeget, mert hiszen akkor már tényleg látni lehetett, hogy a magyarok javára nem dőlhet el a háború. Károly király a legjobb indulatú, puritán gondolkodású, szerény ember volt. Azonnal ki akart ugrani, vagy különbékét kötni. Feleségének, Zita királynénak fivérét, Sixtus herceget meg is bízta, hogy csináljon valamit, hogy vége legyen az öldöklésnek, és hogy megmentse a Monarchiát. Vilmos császár rendkívül önhitt, és amint mondták, nagyon korlátolt ember, megtudta Károlynak ezt a kísérletezését, és a legbrutálisabban ráförmedt, hogy egyik szövetséges nem hagyhatja cserben a másikat. 1917-ben odáig fejlődtek a viszonyok, hogy Vázsonyi azt gondolta, mint mentsvárat meg kell próbálni az általános titkos szavazat behozatalát. Tisza István ezt rendkívüli módon ellenezte. Akkor a király elhatározta, hogy új kormányt alakít. Fiatalember volt, zsémbe volt az öreg miniszterek előtt. Szerette volna, ha fiatalabb generáció veszi körül. Ezért bízta meg Esterházy Móric grófot,²⁰⁵ aki vele körülbelül egyidős volt, hogy alakítson kormányt.

Esterházy, aki mindig baloldali politikus volt, elsősorban Vázsonyihoz jött, hogy vállalna-e miniszteri tárcát. Vázsonyi nagyon habozott, és azt felelte: az irodám most kezd jól menni. Most tudnék talán egy kis vagyont gyűjteni. Én egész idő alatt hadseregszállítókat nem védtem, nem is védek, de büntetőjogász vagyok, és sajnos a bűnügyek nagyon elszaporodtak. Nekem azonban ez jó, mert én ezen keresek. Mint miniszter, csak ráfizetnék az ügyre. Egyet vállalom. Megcsinálom az egyenlő, általános, titkos választójognak tervezetét és benyújtom a Házba. De ezt is csak úgy, hogyha előre megkapom az ígéretét a királynak arra nézve, hogy ő ezt szankcionálni fogja. Esterházy visszament Károly királyhoz, aki éppen Pesten időzött, előadta Vázsonyi válaszát, és ismét csak azzal tért vissza, hogy a király azt szeretné, ha miniszteri tárcát vállalna. Mire Vázsonyi azt mondotta: elfelejtettem még egyet. Tudja-e a király, megmondtad-e neki, hogy én zsidó vagyok? Nem engedem a fajtámat pellengérré állítani. És egy miniszteri

---

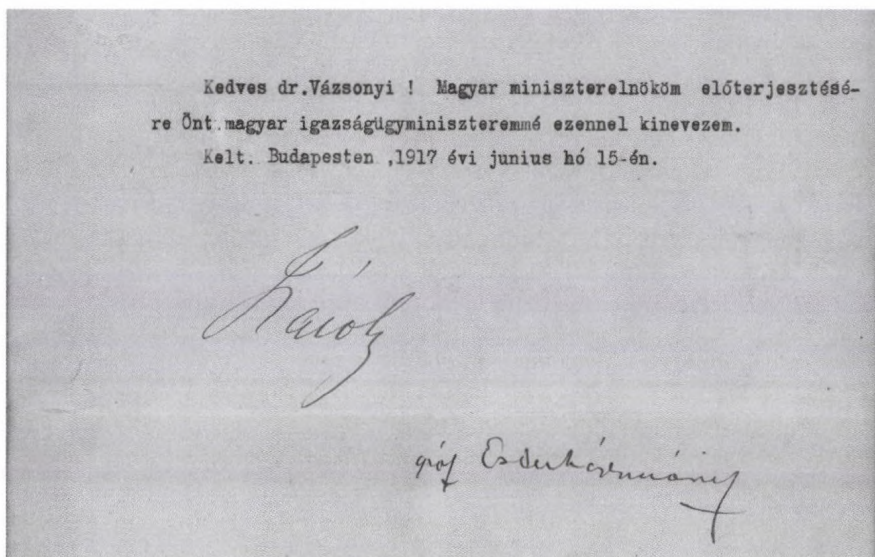
205 Esterházy Móric gróf (1881–1960) nagybirtokos, politikus, 1910–1918 között országgyűlési képviselő, 1917. június 15–augusztus 20. között miniszterelnök. Ő kérte fel kormányába Vázsonyi Vilmost igazságügy-miniszternek. 1918 után visszavonult a politikai élettől, 1931–1944 között ismét képviselő. Az 1944. évi nyilas hatalomátvétel után letartóztatták, a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. 1945-ben visszatért Magyarországra, 1951-ben kitlepítették Budapestről. 1956-ban elhagyta Magyarországot, ezután Bécsben élt.

tárcáért, ami máról-holnapra szól, nem is óhajtok e pillanatban kitérni.²⁰⁶ Esterházy már mérges volt, és azt mondta: mit fogsz még kitalálni, hogy mint küldönc, ide-oda futkározzak? De azért mégis visszament a Várba, és ismét azzal tért vissza: a király azt mondta, mindenki becsülje a saját vallását, és tisztelje a másét. Nekem semmi közöm minisztereimnek vallásához. A fontos az, hogy megállják a helyüket becsülettel. Különben is, igenis ő belátja, hogy az általános választójogot most már tető alá kell hozni. Most aztán már igazán nem volt kiút, különben is jöttek a szocialisták, Kunfi,²⁰⁷ Bokányi,²⁰⁸ Garbai,²⁰⁹ Weltner,²¹⁰ a radikálisok közül Jászi,²¹¹ Purjesz, a Világnak főszerkesztője, s mind azt mondták, hogy okvetlen vállalnia kell az igazságügy-miniszteri tárcát. Először azonban csak tárca nélküli választójogi miniszter lett.²¹² Dolgozott éjjel és nappal. A fizetése akkor egy miniszternek 28.000 korona volt. Ezt ő úgy vette fel, hogy azonnal

-
- 206 Vázsonyi előtt Magyarországon, de az egész Monarchiában sem neveztek ki izraelita hitfelekezethez tartozó minisztert, a korábbi zsidó származású miniszterek valamennyien kikeresztelkedtek voltak.
- 207 Kunfi Zsigmond (1879–1929) tanár, publicista, szerkesztő, szociáldemokrata vezető, 1918. október 31-től munkaügyi és népjóléti, majd közoktatásügyi miniszter, a tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos. A kommün bukása után emigrációban élt.
- 208 Bokányi Dezső (1871–1943) szociáldemokrata, majd kommunista vezető, eredetileg kőfaragó munkás. A tanácsköztársaság idején munkaügyi és népjóléti népbiztos, a Vörös Hadseregben hadtestparancsnok. A népbiztosok perében halálra ítélték, 1922-ben fogolycsere útján Szovjet-Oroszországba került. 1938-ban a sztálini tisztogatások során letartóztatták, börtönkórházban hunyt el.
- 209 Garbai Sándor (1879–1947) szociáldemokrata politikus, eredetileg kőműves, az építőmunkások szakszervezetének vezetője, 1919-ben a tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsának elnöke, a kommün bukását követően augusztus 1–6. között közoktatásügyi miniszter. Ezután emigrációban élt.
- 210 Weltner Jakab (1873–1936) szociáldemokrata vezető, eredetileg asztalosmunkás. A tanácsköztársaság idején az egyesült párt vezetőségi tagja, a kommün bukása után emigrált, 1924-ben hazatért, és a Népszava szerkesztője lett, 1931-től országgyűlési képviselő.
- 211 Jászi Oszkár (1875–1957) szociológus, publicista, politikus, a Huszadik Század című folyóirat szerkesztője, az Országos Polgári Radikális Párt alapítója és elnöke. 1918. október 31-től 1919. január 19-ig tárca nélküli miniszter megbízva a nemzetiségi ügyek rendezésével, majd a Külügyi Tanács miniszteri rangú elnöke. A tanácsköztársaság kikiáltása után külföldre távozott, ettől kezdve emigrációban élt, az USA-ban hunyt el.
- 212 A szerző ebben téved, Vázsonyi az Esterházy-kormány megalakulásakor, 1917. június 15-én az igazságügyi tárcát kapta, melyet augusztus 18-ig töltött be, ekkor tárca nélküli miniszterré nevezték ki a választójogi törvény megalkotásának feladatával. Ezt a tisztet viselte Wekerle Sándor (augusztus 23-án megalakult) harmadik kormányában is 1918. január 25-ig, ezt követően május 8-ig ismét igazságügy-miniszter.

szétosztotta azon hivatalnokai között, akik túlóráztak mellette a minisztériumban. Szóval soha ő egy fillért sem tartott meg magának. Mivel vagyonunk nem volt, azon kellett gondolkozni, hogy miből is élünk. Akkor vált el báró Madarassy-Beck Béláné az urától, és az uram volt a válóügyvédje. Honoráriumként kapott egy igen szép Szinyei Merse képet. Ezt a festményt eladta Fónagy Aladárnak, a Foresta vezérigazgatójának 20.000 koronáért, és ebből élt a magyar választójogi miniszter. Később aztán igazságügy-miniszter lett, de fizetését akkor sem tartotta meg. Továbbra is megkapták a vele dolgozók.

7. Királyi kézirat Vázsonyi Vilmos miniszteri kinevezéséről.
(Eredeti példány ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatékából)

Egy ízben a Parlamentben egy furcsa, kellemetlen incidense támadt. Az Est lapoknak volt a munkatársa Fényes László.²¹³ Becsületes fantaszta. A legkülön-

---

213 Fényes László (1871–1944) újságíró, 1917-ben országgyűlési képviselővé választották, Károlyi Mihály híve, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja. A tanácsköztársaság bukása után Tisza István

bőzőbb riportokat írta, néha az embernek a haja szála az éig meredt, hogy is tudott kigondolni olyasmit, amit leírt. Igen szegény ember volt. Bródy Sándor, a híres író, aki a Margitszigeten a kisszállóban lakott, a díványán hónapokon át éjjeli menedéket nyújtott neki. Nálunk pedig évszámra ebédelt, sőt annyira ment a dolog, hogy egyszer egy újságcikkből kifolyólag néhány hétre beült a Maglódi úti fogházba. Meglehetősen messze volt tőlünk, de minden második nap kiküldtem neki az ebédet. Azt hiszem, hogy Fényes László még ma is él valahol Amerikában, és nem fogja megcáfolni ezt az igazságot, ami megfelel a tényeknek. Abban az időben az volt a divat, hogy ha egy miniszter ki lett nevezve és képviselő volt, új választás alá rendelte magát. Nyíregyházán így üresedett meg egy mandátum, ahol valamelyik Tisza-párti miniszter ment, és le is mondott a képviselőségről. Az uram javasolta azt, hogy Fényes Lászlót léptessék fel Nyíregyházán. Mezőssy Béla,²¹⁴ az akkori földművelésügyi miniszter Nyíregyháza mellett, Újfehértón lakott, jól ismerte a kerületet. Neki mondotta hát az uram, hogy segítse Fényes Lászlót, hogy bekerüljön. Mezőssy nevetve felelte: okos csacsi vagy te, Vilmos! Miért akarsz Laciból képviselőt csinálni, hiszen ő lesz az első ember, aki a képviselőházban téged meg fog marni. De egy jóhiszemű ember sohasem gondol arra, hogy a másik lehet álnok, gazember vagy haszontalan. És így nem hitt ő Mezőssynek. Fényes László tényleg bekerült Nyíregyházán képviselőnek. Alig rá pedig egy hónappal, amikor az uram beszédet tartott a Házban, nagy felelősség volt a vállán a cenzúra miatt, hiszen ő, aki cenzúraellenes volt, most kénytelen volt ezt gyakorolni, mert más egy ellenzéki vezérnek obstruálni, és más a hatalmon lévő miniszternek védeni az ellenzékkel szemben a dolgokat. Fényes Laci volt az, aki rikácsoló hangon odakiabálta neki, hogy nevetségessé tegye: szép ember, maga még bekerül az utcámba. Vázsonyit elfogta a düh, és odakiabálta: ha pedig az utcájába kerülök, akkor eltaposom azt a destruktív irányt, amit folytat.²¹⁵ Több se kellett ennél. Nekimentek a lapok, és a legnépszerűbb embert igyekeztek egyik napról a másikra népszerűtlenné tenni, mert azt írták róla, hogy

---

gróf meggyilkolásában való bűnrészesség miatt vád alá helyezték, de bizonyítékok hiányában felmentették. 1926-ban emigrált.

214 Mezőssy Béla (1870–1939) földbirtokos, politikus, 1896-tól képviselő, 1917–1918-ban földművelésügyi miniszter.

215 A képviselőház 1918. február 6-i ülésén Fényes László Vázsonyi szemére vetette, hogy demokratikus elveinek megtagadásával igazságügy-miniszterként a sajtó eltaposására vállalkozik. Vázsonyi válaszában kijelentette: meg kell akadályozni, hogy „a bolsevizmusnak csirái Magyarországon valaha is tenyészhessenek [...] én, ahol a sajtóban ezt az irányzatot észrevettem vagy észreveszem, igenis teljes tudatában felelősségemnek, ezt az akár kriptogám, akár nyílt bolsevizmust nem engedem meg és eltaposom.” Vázsonyi Vilmos beszédei... II. 184. p.

ő a kommunizmust akarja eltaposni és hogy rémeket lát, amikor azt mondja, hogy Magyarországon bolsevizmus is lehet, holott Magyarországon erre talaj nincsen. Sőt, volt olyan újságíró, aki azt írta, hogy ő Zsófia főhercegnő, és hisztériás lázálmái vannak. Szóval ő az eltaposom szót Fényes Lászlóra és azon kollégáira értette, akik akkor destrukciót hirdettek az újságokban. Hogy ezt kiforgatták, ezt az bizonyítja legjobban, hogy két évvel később, mikor ugyanezekkel a hírlapírókkal együtt önkéntes emigrációban élt Bécsben, mindegyik bocsánatát kérte, és mivel haragtartó sosem volt, mindegyiknek meg is bocsájtott.

Ugyanebben az időben, vagyis néhány hónappal később Svájcban tartózkodtunk, mert sajnos fiam tüdőcsúcsshurutja miatt Davosban kellett, hogy három évig éljen. Mi Interlagenben voltunk egy kedves jó barátunkkal, Miklós Ödön²¹⁶ volt államtitkárral. Miklós Ödön egy régi vágású „úr” volt. Az angol ezt gentlemannek mondja. Abban az időben nem volt sértés, ha valakire azt mondták, hogy úr. Voltak parádés kocsisok, akikre nyugodtan azt mondtuk: olyan, mint egy úr. És voltak arisztokraták, akikre azt mondtuk, hogy olyan, mint egy kocsis. Szóval egy szép napon Miklós Ödönnel, aki tényleg úr volt, és Berchtold gróffal, a volt külügyminiszterrel sétálgattunk együtt Interlagen utcáin. A társalgás németül folyt. Igyekszem azonban, amennyire csak tudom, hűségesen magyarra fordítani a beszélgetést. Az uram Berchtold grófhhoz egyenesen hozzázegezte a kérdést: hogyan lehetett Önnek, mint külügyminiszternek ezt a háborús jegyzéket aláírni. Mindent el kellett volna követni, hogy a háború ki ne robbanjon. Olyan gyönyörűen határolt ország, mint Magyarország, alig volt még Európában. A Kárpátoktól az Adriáig. Mi nem akarhattunk semmit, sem nagyobbítást, sem gyarmatokat. Nekünk tudni kellett, hogy a porosz csizma eltapos, és az országunk kisebb lesz. Mire Berchtold gróf azt felelte: „Kleine Ursachen, grosse Wirkungen”. Magyarul: kis okok és nagy hatások. Megmondom Önnek őszintén, én sem voltam teljesen háborús párti. Szerettem volna kikerülni. Egyrészt azonban lehetetlen volt. A király már nagyon öreg volt, vele erről tanácskozni nemigen lehetett. Vilmos császár pedig szörnyen erőszakos. De hozzájárult egy egész furcsa körülmény. A feleségem három héttel a háború kitörése előtt új komornát kapott. Nekem – így fejezte ki magát – nagy Scheindtom volt rá. Tudja, nem olyan komornaféle volt, nem cseléd típus, hanem inkább olyan kis macska, olyan kis démon. Környékeztetem a nyomorultat napról-napra, és az Istennek sem adta meg magát. Nem tudtam egyáltalán, hogy szüzlány-e, vagy csak engem nem akar. Ez dühített. És képzelje, éppen akkor, mikor a szerb ultimátum jött, akkor azt mondtam, ha török szakad, a

---

216 Miklós Ödön (1856–1923) mérnök, 1892-től országgyűlési képviselő, 1893-tól földművelésügyi államtitkár, 1906-tól főrendiházi tag.

Mici mégis az enyém lesz. Bementem hozzá, és a kis bestia össze-vissza karmolt. Dühös lettem, és másnap aláírtam a háborút.

Az uramról mindenki tudta, hogy nagy nőbarát. Volt egy úgynevezett sláger kuplé abban az időben: „és pillangó gyanánt ölelget más leányt”. Mindig megtudtam az uramnak csínyjeit, de ha szemrehányást tettem neki, akkor azt mondta: ne törődjön vele, ha a macska játszik az egérrel, végeredményben mégiscsak mindig hazatérek, és higgye el, mint feleségemet nagyra becsülöm. És mégis nagyot nézett Berchtold grófra, amikor ezt az elbeszélést befejezte, és azt mondotta: gróf úr, ne vegye rossz néven, ha azt mondom magának, szégyellje magát, hogy a Monarchiának sorsa azon dőlt el, hogy a kis Mici megadta magát Önnek, vagy sem. És ezzel máris sarkon fordult, és otthagya a volt külügyminisztert.

Szomorú, hogy a háború, amely évekig tartott, ilyen kicsiségeken is múlt. Valószínű ugyan, hogy ha Tisza István erősebben lép fel, akkor Micike akár ide, akár oda, Magyarország mégsem vett volna részt az öldöklésben. Tisza István valóban egy nagy koponya volt. Túlzottan sovíniszta és nacionalista. Abban az időben a nagy Monarchiában rengeteg volt a különböző nemzetiség. A magyar Parlamentben ültek a horvátok és a későbbi nagy román hazafiak. Maniu,²¹⁷ Vajda-Vojvoda²¹⁸ és még hasonlóak. Azonkívül a horvátok. Az osztrák Parlamentben a csehek és lengyelek. Itt, minálunk az kellett volna, hogy Erdélynek egyik részén román iskolák és német iskolák is legyenek, mert például Brassó vidékén rengeteg volt a szász. Lent pedig, Torontálban és a Bácskában horvátul vagy szerbül kellett volna tanítani. Hiszen itt van a svájci minta. Svájcban olaszul, franciául és németül egyformán tud minden munkás és minden polgár, és nagyszerűen megértenek egymással. Tisza ellenezte a nemzetiségeknek az egyenjogúsítását. Egész különleges ember volt. Nagystílú és kicsinyes. Az egyik birtoka Kocsordon, a Nyírségben ott volt a mi birtokunk közelében. Tisza István híres úrlovas volt. Megtette azt, hogy például hetenként egyszer, sőt kétszer is, ha lóháton bejött Mátészalkára, a ló nyaka köré kötve voltak kis egy kilogrammos vajsomagok. A vajnak akkor ára kilogrammonként nyolcvan fillér volt. Tisza István bement a házakba a rendes kuncsaftokhoz, és leadta a vajat. Például a háziorvosa, dr. Csathó Sándor, akit nagyon sokszor hívtak ki éjjelenként is Kocsordra, igazán megérdemelt volna hetenként egyszer egy kilogramm ajándékvaját. De Tisza István beszólt Csathónénak: Nagysád, itt a vaj az asztalon, nyolcvan fillért kapok.

---

217 Maniu, Iuliu (1873–1953) erdélyi román politikus, 1906–1910 között országgyűlési képviselő, 1918–1919-ben vezető szerepet játszott Erdély Romániához kerülésében.

218 Vaida-Voevod, Alexandru (1872–1950) erdélyi román politikus, 1906–1918 között országgyűlési képviselő, a két világháború között többször volt Románia miniszterelnöke.

Megtörtént egyszer például az, hogy Tiszáéknak a gyermek kisasszonyuk, akkor még egy kislányuk és kisfiuk volt, bejött Szalkára a cipőjét talpaltatni. Akkor az igazán nem volt olyan nagy esemény, mint ma. A cipésznek a műhelye pincében volt, a kisasszony lement és megalkudott, hogy két koronáért megtalpálja Pollák úr a cipőjét. Rá egy pár nappal Tisza István megállott a lovával a műhely előtt, és lekiabált: Hé, Pollák úr, készen van-e Frauli cipője? Hazavinném, és elhoztam magának a feleségem cipőjét is megtalpaltatni. Tiszának mindig úgynevezett Zeig-cipője volt. Körül fekete bőr, belül pedig valami szövETFéle, fűzős félcipő. Pollák feljött, megnézte a cipőt. Azt mondja Tisza István: Na, Pollák, mibe fog kóstálni? Akkor még nem volt miniszterelnök, és Pollák azt felelte: Méltóságos uram, két korona ötvenbe. Mire Tisza István azt felelte: Mi jut eszébe, a Fraulinak két koronáért csinálta, hát miért fizessenek és ötven fillérrel többet? Pollák úr merészen azt felelte: Azt gondoltam, méltóságos uram, hogy a nevelőnő alkalmazott, hát annak valamivel olcsóbban dukál. Mire Tisza István: Szó sincs róla, kedves Pollák, egy ára van a cipőtalpának, mindegy, hogy alkalmazott vagy alkalmazó. Tisza Istvánnak itt élnek unokái és rokonsága, tehát nagyon vigyázok arra, hogy igazán csak azt mondjam felőle, amit biztos forrásból tudok. Egy része az emberiségnek ott Kocsordon nagyon jó embernek tartotta. A másik része gögösnek, és hogy nagyon kihasználja az alkalmazottait. Például megtörtént, hogy egy bérese nagy beteg lett, és az orvos azt rendelte, hogy óránként kanalas orvosságot kapjon. Tisza István nem volt lusta a vekkeróráját éjjelenként beállítani, és kis lámpásával lement az öreg béreshez, hogy éjszaka is beadja neki az orvosságot. Erre természetes, hogy sokan azt mondták: nahát, milyen jó ember ez a Tisza Pista, a meleg ágyból kikél minden órában és leszalad Péter bácsinak beadni az orvosságot. A többiek meg azt mondták: dehogyis jó, azt akarja, hogy Péter bácsi hamar meggyógyuljon, mert ő a bizalmas béresgazda, és szüksége van rá. De hát ez az emberi sors. Mindég vannak helyeslők, és mindég vannak ellentmondók. Tisza Istvánról azt igazán meg kell állapítani, hogy nagy koncepciójú politikus volt, és mégis végtelenül kicsinyes sok tekintetben.

Például az ecsedi láp, amelyből egyike lett a legjobb termőföldeknek Magyarországon, mert azt lecsapolták, kiegészítették, és a legjobb búzája Magyarországnak azután ott termett. Ez a darab föld közös volt Tisza István és Szalkai Sándor volt Kossuth párti képviselő között. Kimentek néha reggelenként, és csónakkal körüljárták a lápot egészen sötét estélig. Szalkai Sándor vitt magával hideg húst, süteményt, bort egy kulacsban, szóval egy napra való elemőzsiát. Tisza Istvánnak a tarisznyájában avas szalonna volt, egy darab kenyér és egy kis üveg kisüstőn főtt pálinka. De Szalkai Sándor tudta ezt már, és az ő napi kosztja mindig két személyre szólt, hogy megoszthassa Tiszával. Lehet ugyan, hogy ennek nem is

annyira Tisza volt az oka, mint inkább a felesége. A felesége, Tisza Ilona, Tisza László lánya, unokatestvére volt. Szép asszony lehetett, csak egy kicsit dadogós volt beszéde, és észbelileg sem volt méltó párja urának. Ha Mátészalkán a pályaudvarhoz kíserte Tiszát, aki akkoriban még csak képviselő volt, és feljött az ülésekre, akkor mindenki megbámulta Tizsánénak lompos öltözkékét, mert bár akkor az asszonyok földig érő hosszú szoknyát viseltek, mégis, ha lelépett a kocsiról, vagy fellépett a vonat hágcsójára, akkor látni lehetett, hogy nagyon gyakran egyik lábán fehér, a másikon barna harisnya volt. Úgy, ahogy azt éppen a szekrényből kihúzta. Házasságuk azért bizonyára nagyon boldog volt, mert Tizsáné sohasem tudta meg, hogy az ura milyen nagyon szép asszonyoknak csapja a szelet Budapesten. Ezek olyan kis családi intimitások, amelyek a legnagyobb elméknek is meg vannak engedve, mert hiszen hiába, azt mondja a közmondás: „Az ember nincsen fából”. Nagyon sok tekintetben az ország megsínylette Tizsának makacs politikáját. Tisza nem törődött semmivel, nyakas kálvinista volt és azt akarta, hogy mindenben az ő akarata érvényesüljön. Azt a sorsot azonban, amit végül is megkapott az emberektől, hogy agyonlőtték, mint egy keshedt kutyát, ezt mégsem érdemelte. De a tömeg fel volt lázítva, és bár barátai és rokonsága könyörögtek, hogy hagyja el Hermína úti lakását, még ebben is makacs volt, ott maradt, és így érte utol a végzet. Különben erre még vissza fogok térni, amikor már előbbre jutok az évszámokkal, az eseményekkel.

Egyszer volt... Magyarországon az 1900-as évek elején igen szép élet lett volna, hiszen békevilág volt. Ki is gondolt akkor antiszemitizmusra, és mégis milyen furcsa, hogy Magyarországon soha közigazgatási tisztviselő nem lehetett zsidó ember. Sem rendőr, sem csendőr, de még utcaseprő vagy levélhordó sem. Nem beszélve az alispánok és főispánokról. Egyetlen egy tényleges szolgabírája volt Magyarországnak, aki aktív zsidó voltát nem hagyta abba, Szerényi Jenő Trencsén vármegyében, a Nagy-Bittsei járás szolgabírája.²¹⁹ Édesanyámnak legfiatalabb öccse volt ő. Elvégezte az egyetemet, jogász lett, és elment először egy határszéli kis tót helységbe, Csaczára árvaszéki közgyámnak. Onnan pedig megválasztották szolgabírónak. A Vág völgyének egyik gyönyörű kis helysége volt, ahol ifjúságomnak nagy részét töltöttem. A főszolgabíró, Turó-Tridvori Szeghy János volt. Két méter magas, hatalmas, vállas ember, aki elé ha odatettek egy két kilogrammos sült kacsát, vagy egy hathetes kis szopós malacot, egy ültében azt el

---

219 Magyarország Tiszti Cím- és Névtárában a bittsei járás szolgabírájaként Szerényi Jakab bukkan fel 1896–1899 közötti időszakban, ezt követően 1900–1902 között a Trencsén vármegyei árvaszék ülnöke. 1903-tól a Postatakarékpénztárnál jelenik meg ilyen nevű számvevőségi tiszt. Az azonosságot további kutatás tisztázhatja.

is fogyasztotta. Rendkívül kedélyes világ volt ez ott, Magyarországnak egyik tündéri pontján, Fenyőháza közelében, nem messze a tátrai hegyektől a Vág völgyében, ahol kompon kellett átmenni a másik oldalára a Vágnak, és ahol a sziléziai határtól is már nagyon közel voltunk. Ez a része Magyarországnak ma Szlovákia, és örök fájdalom, hogy ifjúságomnak e szép emlékeit már nem láthatom viszont, mint Magyarországot. Azután volt zsidó tiszteletbeli szolgabíró Bihar megyében, Wertheimstein, Rotschildnak a sógora. Mindenesetre itt két szempont játszott közre. Először, hogy nem volt ténylegesen szolgabíró, csak tiszteletbeli, a másik pedig, hogy a híres angol báró Rotschildnak volt nővére a felesége.

Lehetséges, hogy ha nem lettek volna ilyen nagy megkülönböztetések az állásokban felekezeti szempontból, hogy az antiszemitizmus nem dühöngött volna annyira. [sic!] De a zsidókat szabad pályára engedték. Először csak kereskedelmet űztek. Azután orvosok, ügyvédek és mérnökök lettek. Igyekeztek vagyont gyűjteni, hogy öregségükre biztosítsanak maguknak egy bizonyos kényelmes életet. A keresztény közönség egészen másképpen gondolkodott. Azt mondták, elmegyünk a vasúthoz, vagy a postára, vagy a vármegyeházára, mert öregségünkre nyugdíjat kapunk. Nem törődtek azzal, hogy az a nyugdíj tulajdonképpen csak éppen a legszerényebb megélhetésre volt elég, és bizony egy tisztviselő nemigen vehetett magának sem földet, sem házat, hanem csak nagyon szerényen élhetett meg. Még a gyerekeit is nagyon súlyos gondok közepette tudta iskoláztatni. Természetes, mikor azt látták, hogy a zsidók vagyonosodnak, hogy a zsidó orvosokat hívják, mert kitűnően beváltak a szakmájukban, hogy a zsidó ügyvédek még a mágánások is pártolják, mert ügyesek, okosak, és nem fizettetik túl a munkájukat, akkor egyszerre ráeszméltek, hogy nem jól van ez így, hogy mi a hivatalokban gürccölünk néhány pengőért, amíg a zsidó lateinereknek vagy földbirtokosoknak arra is telik, hogy világot lássanak és hogy utazhassanak. De a zsidóknak nagyon meg kellett ezért dolgozni, hogy mindezt elérjék. Míg a hivatalokban a magasabb rangú tisztviselők csak uraskodtak, és a déli órákban már szaladtak, ki-ki korzózni és udvarolni, mert vidám és jó életet akartak élni. A békebeli antiszemitizmus valami egészen más volt, mint amit a húszas évek már kezdtek kitermelni. Csoválatos, hogy „három H betű” milyet csinált, kezdve Magyarországon, végezve az egész világon. Itt elkezdte Horthy, Héjjas, és befejezte Hitler. A legsötétebb középkor nem produkálta azt, amit elkövettek később aztán a negyvenes években.

A forradalom Magyarországon 1918. október 31-én tört ki. Gyönyörű őszi nap volt. Korán reggel, úgy kilenc óra tájban az ablakon kinézve kis házunk előtt a Lendvay utcában megállott egy hatalmas társzekér, rajta egy akkora hordó, amilyet soha életemben még nem láttam, pedig apámnak spirituszgyára volt. A szekéren a hordók körül tíz-tizennégy éves leánykák és fiúk hancúroztak őszi-

rózsa koszorúkkal a fejükön. Minden kapuból szaladtak ki a házmesternék, és akkor még vicék, ma már segédházfelügyelők bögrékkel, mert a hordókban rum volt. Szüntelen jöttek-mentek hozzánk az emberek, mert csodálatos módon az uram pályafutása úgy látszott, hogy befejeződött, dacára annak, hogy ő vérbeli köztársaságpárti volt, és megalakítója a Magyar Demokrata Pártnak. Személyileg azonban nagyon megszerette az egyszerű, puritán, jóérzésű Károly királyt, s esküjét, amit neki tett, nem akarta megszegni. A forradalom kitörése előtt a királyi család Gödöllőn volt. Egész nap robogtak ki az autók, mert egyik audiencia követte a másikat. A királyné nem avatkozott soha politikába. Ezt csak a vezérkar terjesztette róla. Nagyatádi Szabó István,²²⁰ a paraszt képviselő és még egy másik igen baloldali azt kérték a királytól, engedné meg, hogy a Fenséges Asszonynak is felesküdjének. A király ez ellen hevesen tiltakozott. Azt mondotta, a feleségem nem politizál. De a két képviselő nem tágított, és végül is bementek, és biztosították a királynét, hogy ők a leghűbb alattvalók. Ők voltak azok, akik legelőször megszegették esküjüket. Úgy volt, hogy Hadik János gróf²²¹ lesz a miniszterelnök, és koalíciós kormányt alakít. De rohamosan gördültek az események. 30-án este úgy tizenegy óra tájban éppen lefeküdni készültünk, és az uram azt mondotta: nem politizálok, hanem holnap elfogadom Weiss Manfréd báró²²² meghívását, lemegyek Derékegyházára, és ott fogok egy pár jó könyvet olvasni, sokkal szebb dolog ez, hidd el, fiam, mondotta fiának, mint a politika. Ebben a percben berontottak hozzám Bódy Tivadar alpolgármester,²²³ Szabó Ferenc tiszti ügyész²²⁴ és még két tanácsnok. Tudod-e Vilmos, mondotta Bódy, hogy kiűtött a forradalom.

220 Nagyatádi Szabó István (1863–1924) 32 holdas gazda, 1909-től a Gazdapárt, 1918-tól az Országos Kisgazdapárt, 1919-től az Egyesült Kisgazda és Földműves Párt, 1922-től a kormánypárttá váló Egységes Párt elnöke. 1908-tól országgyűlési majd nemzetgyűlési képviselő, 1919–1924 között különböző kormányokban miniszteri tisztségeket viselt.

221 Hadik János gróf (1863–1933) politikus, tisztviseelő, főrendiházi tag, 1901-től országgyűlési képviselő, 1906–1910 között belügyminisztériumi államtitkár, 1917–1918-ban közéleti tevékenységét folytató tárca nélküli miniszter, 1918. október 30–31-én kinevezett miniszterelnök. A forradalom győzelme miatt kormánya ténylegesen nem alakult meg.

222 Weiss Manfréd báró, csepeli (1857–1922) nagyiparos, testvérével együtt az ő nevét viselő csepeli gyáróriás (Weiss Manfréd Művek) alapítója, 1918-ban a király bárói rangra emelte.

223 Bódy Tivadar (1868–1934) fővárosi tisztviseelő, 1906-tól tanácsnokként a főváros pénzügyeinek egyik irányítója, 1913-tól alpolgármester, 1918–1919-ben polgármester, a tanácsköztársaság kikiáltása után elmozdították tisztségéből. A kommun bukása után 1919 augusztusában visszavette hivatalát, melyet 1920 szeptemberéig töltött be.

224 Helyesen: Szabó Imre (1873–1929) jogász, tisztviseelő, 1914–1919 között Budapest Székesfőváros tiszti főügyésze.

A Pannóniában vacsoráztunk, s most, amikor kijöttünk, és haza akartunk menni, már nem volt autónk, elvitték, és a nők szaladgálnak az utcán ollókkal, és levágják a tiszteknek disztinkcióit. Nem tudok semmiről, felelte az uram, de mindjárt telefonálok, és megkérdezem Hadikot. A fiam telefonált a miniszterelnöknek, aki másnap lett volna hivatalba lépni és kormányát bemutatni, és átadta a kagylót az apjának. Mit tudsz arról, János, mondotta az uram, hogy kitört a forradalom? Hadik öblös hangján azt felelte, számárság, ki beszél neked ilyeneket. Szó sincs erről, én most készítem a holnapi programbeszédet. Mire az uram azt felelte, mielőtt a programbeszédet készíted, telefonálj át a főkapitánynak, érdemes-e egyáltalán foglalkozni a programbeszédrel. Hadik dühösen felelt, kikérem magamnak a tanácsaidat, mert ki a miniszterelnök, Te vagy én? Az uram rezignáltan csak ennyit felelt, Te vagy, te ló. És letette a kagylót. 31-én már nem volt telefonunk.

Nagyon-nagyon szomorúan töltöttük a délelőttöt, dacára a sok embernek, mert az uram megint nagyon furcsa helyzetbe került. Hiszen tulajdonképpen neki nagyon nagy szerepe kellett, hogy legyen a forradalomban, de ő azt mondotta, hogy esküket nem lehet úgy megváltoztatni, mint az inget, ma tiszta és holnap szennyes. Délután átjött hozzánk régi jó kortese az uramnak, Vielwenig Lajos bácsi, a Kéményseprő vendéglő megalapítója, és elhozta kis Szondy utcai házában a kulcsát. Azt mondotta, a nép nagyon fel van ellened ingerelve, Vilmos, gyere át hozzánk, amikor jól esik, hiszen csak pár lépés. Idehaza semmiképp se maradj. Csodálkozó szemekkel nézett rá az uram. Miért nem maradhatnék én idehaza, hiszen én elejétől kezdve háborúellenes voltam. Szóban és írásban bátran kiálltam. Mit akarnak tőlem? A háborús uszítókkal, azokkal intézzék el a dolgot. Így hát Vielwenig bácsi szomorúan hazaballagott. Én pedig hamarjában egy pár sort írtam és küldtem drága jó barátunknak, Brüll Alfrédnek, hogy jöjjön el hozzánk. Brüll Alfréd néhány perc múlva már ott is volt. Mielőtt az uramhoz beengedtem, azt mondtam neki, hogy minden áron beszélje rá az uramat, hogy szépen, gyalogosan sétáljon el hozzá az Andrásy úton, és nézze meg az utca képét. De azt is mondtam, hogy az éjszakát nála fogjuk tölteni. Csakugyan, Brüll Alfréd kérésének engedett az uram, és elindultunk a Lendvay utcából gyalog az Andrásy út 9. szám alá. Az utcákon nagy zsivaj volt, nagy lármá, de senki fel nem ismerte az uramat. Mielőtt elmentünk otthonról, azt mondtam az akkor már tizennyolc éve ott élő gyermek-kisasszonyunknak, valószínű nem jövünk az éjjel haza, majd csak másnap, mert az uramnak sürgős dolga akadt, és ha keresik, mondja nyugodtan, hogy másnap odahaza találják. Alig értünk föl Brüll Ali lakására, ő vöröskereszt megbízott volt, meghagyták a telefonját, amely éppen nagyon csilingelt. A fiam ment a készülékhez, és csak annyit hallottunk, hogy azt mondja, ma tényleg megölték Tiszát, azon-

nal küldöm Brüll urat. Brüllnek jelentették, hogy nem sokkal ezelőtt Tisza Istvánt a Hermina úton a Róheim-féle villának lakásában megölték.²²⁵

Ekkor mondtam az uramnak, most pedig egyelőre nem megyünk haza, hanem igénybe vesszük Alinak a vendégszeretetét. Úgysem volt türelme az embernek lefeküdni és aludni. Másnap Mindenszentek napja volt, november elseje. Péntekre esett. Szitált az eső, és én reggel kilenckor lementem a földalattihoz, hogy hazanézzek, mi történt kis házunkban. Bizony ott nagy volt az izgalom. Elmondották, hogy éjjel több katona jött be, és keresték az uramat. Bementek a hálósobákba, és amikor látták, hogy az ágyak vetetlenek, ismét elmentek. Ekkor elhatároztam, hogy bármi áron is, de az uramat és a fiamat elutaztatom. Megmondtam a kisasszonynak, hogy szedjen elő két kézibőröndöt, csomagoljon be, egyikbe az uramnak, másikba a fiamnak két hétre való fehérneműt, egy öltözet ruhát, cipőt és mindent, ami szükséges. Megmondtam, hogy én még délután visszajövök, mert én idehaza maradok. Átmentem az Andrássy útra, az Államvasútnak az épületébe Kotányi Zsigmond jó barátunkhoz, aki államvasúti igazgató volt. Megkértem, hogy adjon nekem estére kétszemélyes hálófülkét, mivel a fiam és az uram el fognak utazni. Kotányi azt tanácsolta, hogy jobb lesz nem hálófülkébe menni, hanem ő inkább majd rezerváltat egy fülkét számunkra, mert ő ezt ma helyesebbnek találja. Mindjárt meg is kaptam két Bécsig szóló jegyet, és azzal visszamentem Brüll lakására. Megmondtam, hogy mit végeztem, de az uram azt mondta, hogy semmi értelme annak, hogy ő elutazzon, mert akkor igazán ráütöm a bűnösség bélyegét. Közben a fiam telefonált uram bátyjának, Vázsonyi Jenőnek, aki szintén az Államvasutak igazgatója volt, és megmondta, hogy Brüllnél vannak, és nem jönne oda megbeszélni, hogy mi legyen a sorsukkal. Vázsonyi Jenő el is jött, akkor már ott voltak Brüll sportbarátai Weisz Richárddal²²⁶ az élükön, az olimpiai bajnokkal, és mindenki azt mondta, csak el, el, az uram csak tűnjön el a láthatárról. Hogy mennyire kétségbe volt esve az uram, azt le sem írhatom, és azt mondta, ha muszáj elmenni, akkor csak egy feltétellel megy, ha én is velük megyek. Maradjunk mi hárman együtt.

Közben elhívták a fodrászt, hogy az uramat megborotválja, de azt mondták, hogy valahogy észrevétlenül borotválja le a bajuszát is. Amilyen szórakozott ember volt, nem is vette észre ezt a műveletet. El volt hát döntve sorsunk, és én ismét hazaszaladtam, hogy magamnak is csomagoljak. Csodálatos módon egyszer csak

---

225 Tisza István grófot október 31-én délután öt óra tájban lőtték agyon a villájába behatoló katonának, akiknek kilétét később sem sikerült egyértelműen tisztázni.

226 Weisz Richárd (1879–1945) kötöttfogású birkózás 100 kg-os súlycsoportjában olimpiai bajnok (London, 1908).

nálunk is megszólalt a telefon. Sógorom, Dr. Rác Dezső telefonált, hogy hallottam-e, hogy a kenyérmezei fogolytáborból huszonötezer orosz fegyverkezve jön be Budapestre. Azt mondtam, én erről nem hallottam semmit, de örülök, hogy a telefon szól, mert így legalább elbúcsúzhatom, mert mi ma este Bécsbe utazunk. Kértem, hogy nézze meg néha kis házunkat, hogy épségben megmarad. Ezzel már sietve csomagoltam is, pénzt hagytam otthon személyzetünk részére, és a spejzkulcsot a kisasszonynál, hisz úgylis visszajövünk egy-két hét múlva, addig legyen nekik minden jóban részük. Úgy volt megbeszélve, hogy a Nyugati pályaudvarnak érkezési oldalán találkozom urammal és fiammal. Bischitz Matild jó barátnőm, ki hősieen dolgozott az egész háború alatt, és rendkívül sok jótékony-ságot gyakorolt, vitt ki engemet és három kis kézitáskánkat a Nyugatihoz. Ott találtam már Brüll Alit, Weiss Ricsit, nem tudnám megmondani, hogy főhadnagyi vagy kapitányi uniformissal, és Nobel Árpádot századosi uniformisban, mind jó barátaink, akik azt mondták, hogy Bécsig elkísérnek. Azt kérdeztem tőlük, hol az uram. Mire odamutattak a kupé sarkában. Ott ült a kupé sarkában egy teljesen idegen külsejű férfi. Teljesen leborotváltva, és én azt mondtam, ugyan kérem, ezt az urat nem ismerem, mi jut eszükbe, hová rejtették az én uramat. Az uram teljesen megtörve, jól nézhetek ki, mondotta, ha a saját feleségem sem ismer meg. A hangjáról természetes azonnal megismertem, ráborultam és azt mondtam, mért kellett levenned a bajuszodat, mintha ez abban az izgalmas időben fontos lett volna. Szegény annyira össze volt lelkileg törve, hogy észre sem vette és nem is tudta, hogy a bajusza hiányzik. A kis, három személyes fülkében ott ültünk felváltva, a fiam hol helyet cserélt Weiss Ricsivel, hol Nobel Árpáddal, akik kint álltak a folyosón. Amennyire nagyon rövidlátó voltam gyerekkoromtól fogva, hála Isten annyira éles volt a hallásom. Hallottam, amikor már rég eltávoztunk Budapestről, azt mondtotta Weiss Ricsi a fiamnak: Janikám, tudja a mama, hogy min fekszik? Halvány sejtelve sincs, felelte a fiam. A fejemet valami dobozra hajtva szunyókáltam, de felugrottam, kimentem hozzájuk, azt mondtam, most már tényleg szeretné tudni a mama, hogy mi az, amin fekszik. Réim elnevezték magukat, hogy az bizony egy gépfegyver volt. Érsekújvárig simán utaztunk, Érsekújvárnál nagy volt a zenebona. A vasúti vendéglőst akkor fojtották bele egy sörös korsóba. Érsekújváron máskor, ha az ember a Nyugati pályaudvar vonalán utazott, mindig cigánybanda fogadta. Most bizony nem úgy volt. Hála legyen Kotányi emlékének, hogy nem adott nekünk hálókocsit. Mert ott kifosztották a hálókocsi utasait, és a szerencsétlenek Bécsbe pizsamában, vagy lengő magyarban érkeztek. Istenem, ez minden forradalomban így játszódik le, a csöcseléket nehéz megfékezni.

Elfeledkeztem arról említést tenni, hogy október 31-én délután, mielőtt még Brüll Alfrédhoz indultunk, a Demokrata Pártnak egy küldöttsége, amelyet dr.

Szűcs Jenő ügyvéd vezetett, jött el az uramhoz, és bombasztikus szavakkal azt a kérést intézte hozzá: vezérünk, vezess minket a Nemzeti Tanácshoz, mert célszerűnek látjuk, hogy felesküdjünk. Ismétlem, az uram annyira összetört lélekben és testben, hogy politikája, amelynek most kellett volna zenitjén lenni, cserbenhagyta, és a legnépszerűbb embere Pestnek egyszerre népszerűtlenné lett téve. Látna kétségbeesett állapotát, mielőtt még felelni tudott volna, azt mondtam, az urak menjenek nyugodtan, és esküdjenek. Az urak nem esküdtek néhány héttel ezelőtt, de az uram igen. Dr. Szűcs azt felelte: mi nem a Kegyelmes Asszonyhoz jöttünk, és őtől várjuk a feleletet. Az uram nagyon csöndesen azt felelte, a feleségemnek igaza van. Én nem tudok esküszegő lenni. Ellenben Ti nyugodtan elmehettek, én szabad kezét adok Nektek, s akinek jól esik, az esküdjön fel. A régi demokraták, akik az alapító tagok között szerepeltek, mint Székács Antal, Beckói Bíró Henrik és öccse, Gyula, Bosnyák Izsó, Löw Tivadar, ezek nem voltak a küldöttségnek tagjai, visszavonultak, és nem politizáltak. A vonat tehát robogott velünk tovább. Reggel helyett délután két órakor érkeztünk Bécsbe. Az uram azt mondtotta: Bécsben nem maradok. Svájcba sem akarok menni, mert az valószínűleg kalandorok tanyája lesz. Legszívesebben Hollandiába mennék, mert hiszen a tenger javallva van, és akkor legalább az egészségi állapotomat kicsit rendbe hozom.

Bécsben az uram unokahúgánál, Táplánfay Beckéknél szálltunk meg, de mint régi ismerőshöz, azonnal megmosakodás után átment a német nagykövetségre Wedel grófhhoz, hogy megkérdezze tőle, hogy juthatnánk el Hollandiába. A követ, egy igen derék, jóra való ember, azt mondtotta, hogy erre semmi szükség nincs. Menjenek csak Bajorországba, ott rend és nyugalom van. Meglátja, Münchenben jól fogja magát érezni, és esetleg még a fia az egyetemre is járhat. Ma este nyolckor utazik két kurirom.²²⁷ Az egyik a nagy Bismarcknak unokája. A másik egy Wrede herceg. Utasítani fogom őket, hogy Önök is a kurirkocsiban Salzburgig helyet kaphassanak. Meg lett beszélve pontosan a pályaudvari találka, és este nyolckor már kint is voltunk a vasúti állomáson, ahol a két nagyon előzékeny fiatal ember várt. Nem tudom, hogy vajon a náciizmus alatt nem-e hódoltak volna be ők is Hitlernek. De akkor már egészen más szelek fújdogáltak. Mivel a Vöröskeresztnél is dolgoztam a háború alatt, sőt, holmi kitüntetést is szereztem, a vöröskeresztes karszalag még a karomon volt és a vöröskeresztes jelvény, amit később a sárga csillag helyett is végig hordtam, a kabátomra volt tűzve. Így inkább magyarázható volt, hogy nő létemre a kurirkocsiban helyet foglalhatok. Linzig simán is ment az út. Linzben egyszerre betörték a katonák, akik az olasz frontról jöttek. A két kurir nagyon udvarias hangon mondtotta meg nekik, hogy ez

---

227 Kurir: futár.

kurirkocsi, mire az egyik nagyon hetykén mondotta neki, mióta lettek hölgyek kurirok. A fiatal Bismarck azt felelte, bizonyára azóta, amióta alkalma van Önnek ilyet kérdezni. Több kellemetlenségünk nem is volt. Salzburgban elváltunk a két udvarias fiatalembertől.

November 3-án, vasárnap délután megérkeztünk Münchenbe. Szállodáról-szállodára mentünk, de szoba sehol sem volt kapható. Végül is visszamentünk a pályaudvarral szemben lévő hotelbe, mely nagyon zajosnak ígérkezett, hiszen minden vonatfütyülés, zakatolás behallatszott. Itt mégis sikerült két kis szobát szerezni. Hétfőn gyönyörű napsütésben elindultunk, hogy megkeressük Nemes Marcellt,²²⁸ a híres műgyűjtőt. Útközben betértem egy papírkereskedésbe, uram és fiam kint várakoztak reám, hogy vegyek tintát, tollat és levélpapírt, és ír hassak haza, hogy megtudják, hol vagyunk, és választ kaphassak, hogy mi történt odahaza. Egy nő volt a boltban, aki idegen kiejtéséből mindjárt megismert, hogy nem vagyok német, s azt kérdezte, vajon spanyol vagyok-e. Mondottam nem, magyar vagyok. Mire érdeklődve nézett reám és azt kérdezte, mikor jöttek, a forradalom kitörése után, vagy már azóta. Megmondottam, hogy tegnap érkeztünk, mert itt csendet és nyugalmat találunk, és arra vagyunk a legjobban [rászorulva]. Az asszony elkezdett nevetni, óh, mondotta, csalatkoznak, csütörtökön este hét órakor minálunk is kitör a forradalom. És akkor majd itt is zenebonát találnak. Nem is válaszoltam, megfizettem a vásárlásaimat, és kimentem. Azt mondottam az uramnak, furcsák ezek a németek. Azt mondotta az asszony, hogy csütörtökön este hét órakor itt is kitör a forradalom. Elkacagta magát a fiam, aki tizennyolc éves volt, fiatal, nem tudva még az élet nehézségeit, amit később nagyon is meg kellett neki tanulnia, és azt mondotta, hogy mi ez, nagymosás vagy nagytakarítás, hogy beírják a naptárba a pontos időt és napot.

Igy jutottunk el a Leopold Strasséra, Nemes Marcell palotájához. Nemesnek lakása egy paradicsom volt, muzeálisan gyönyörű tárgyakkal telítve. Csodálatos karriert futott be ez az autodidakta. Mikor férjhez mentem, az volt a divat, hogy nagy spanyolfal állt a szobában, úgy kárpitozva, hogy abba fényképeket rakhatott az ember. Az uram íróasztalában találtam egy pár embernek, Vámbéry

---

228 Nemes Marcell, jánoshalmi (1866–1930) kereskedő, üzletember, műgyűjtő, mecénás, 1910-ben a király nemesi rangra emelte. 1918-ban vásárolta meg Münchenben a Leopoldstrasse 10. alatti ún. Palais Leopold többszintes városi palotát, mely 1907-ben épült.

Ruszttemnek,²²⁹ Farkasházi Fischernek,²³⁰ dr. Rózsavölgyi Mórnak²³¹ és később a híres szocialista írónőnek, „Egon” volt a férje, és egy Klein Marcellnek volt ott a fényképe,²³² melyre az volt írva: „mindenkori alázatos tisztelettel, hűséges híve Klein Marcell”. Ezeket a képeket mind kiraktam természetesen a paraventba. Egyszerre csak bejött a sógorom, meglátja ott ezt a képet, és azt mondja, ez a kép nem lehet egy sorban a többiekkel, ezt dobja a tűzbe, ez az ember most bukott meg, mint kis szénkereskedő. Természetesen nekem fogalmam sem volt arról, hogy ki is az illető, és merre van a hazája. Ez csak sokkal később derült ki. Elfelejtettem az esetet, és már talán két éves asszony voltam, amikor egy szép napon beállított egy fekete, jó megjelenésű, még elég fiatal ember. Bemutatkozott, hogy ő Nemes Marcell, és az akkori zongora és hangverseny rendezőnek fivérével szeretnének Párisba elindulni, mert az az ideájuk támadt, hogy Budapesten menetjegyirodát állítanak fel, ami eddig csak Párisban volt, és ezt ott kell tanulmányozni. Az uramtól erre a célra háromszáz koronát akarnak kölcsön felvenni, mert bizony pénzük nincsen. Az uram mindig szerette az ötletes embereket, bár nem volt sok felesleges háromszáz koronája, de mégis odaadta, hogy utazhassanak, és hozzanak Pestre egy kis francia kultúrát. Vagy két hétre rá Nemes Marcell beállított és azt mondotta, hogy az ötletet pénz hiányában megvalósítani nem tudták. Ellenben a zsebébe nyúlt, kivett onnan egy kis miniatűrképet elefántcsontra festve, egy antik piciny ezüst hamutartót, és egy egész-egész piciny kis sèvres-i vázát. Nézze, mondotta nekem, mielőtt elutaztam és itt voltam, láttam a maguk lakásában ezt a sok lim-lomot, ami nekem nagyon megtetszett. Párisban a Szajna partján egyik ilyen ócskás a másik mellett kereskedik, és én azt gondoltam, én is megpróbálok ilyen üzlethez nyúlni, talán több szerencsém lesz, mint a szénkereskedéssel. A kis miniatűr képet a kölcsönvett pénznek kamata fejében itt hagyom. A másik két darabot eladom. Azon veszek ismét más ilyen vacakot. A kis miniatűr kép Fanny Elssler híres bécsi táncosnőt ábrázolta, és a nagy világégés közepette is megmaradt és szobámban van.

---

229 Vámbéry Ruszttem (1872–1948) jogász, publicista, a polgári radikálisok köréhez tartozott, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja. A forradalmak bukása után ügyvéd Budapesten, 1938-ban Londonba majd az USA-ba emigrált, 1947–1948-ban Magyarország nagykövete az Egyesült Államokban.

230 Farkasházi Fischer Mórról, a Herendi Porcelánmanufaktúra alapítójáról vagy ugyancsak a porcelángyártás területén tevékenykedő fiainak egyikéről lehet szó.

231 Rózsavölgyi Mór (1856–) orvos, író, publicista.

232 Nemes Marcell eredeti neve Klein Mózes volt.

Nemes Marcell most már mindig nagyobb és nagyobb stílusban kezdte a műgyűjtést. Közben már a politikához is konyított, és fővárosi bizottsági tag lett. Előbb sok tákolmányt vett össze, mindenféle tényleg vacak festményt, de azután ambicionálta, hogy értsen a dolgokhoz, és Magyar Mannheim Gusztávot,²³³ a híres festőt kérte fel sokszor, hogy mielőtt valamit megvesz, legyen tanácsadója és szakértője. Régen elfelejtették, hogy Jánoshalmán, ahol született, mezítláb a libákat őrizte, és magától tanulta meg, úgy-ahogy, az olvasást. Ritkán járt iskolába, de valahogy az írást is megtanulta, és már tizenöt éves korában felszökött Budapestre. Itt eleinte abból tengette életét, hogy vasárnaponként abba a kocsmába járt, ahová a sokszoknyás parasztlányok, akiket akkor még „Palica Máriknak” hívtak. Azok szegények bizony teljesen analfabéták voltak, és örültek, hogy akadt egy legényke, aki tíz krajcárért megírt a három évre bevonuló Pistáknak, Paliknak vagy Gyuriknak egy-egy szerelmes levelet. Közben szénkihordó is lett, és így megnyitotta szenespincéjét, amely nem vált be, de akkor, ha a férfi megbukott és felesége volt, egyszerűen kiírták Klein Marcell helyett, hogy Klein Marcellné. Felesége egy mindig szomorú, bánatos, finom lelkű asszony volt. Idejében halt meg, mert nem tudott volna később lépést tartani a nagystílú Nemes Marcellel. Nemes Marcell megkapta azután Jánosfalvi²³⁴ előnévvel a magyar nemességet, sőt a királyi tanácsosi címet is. Németországban a „von” szó mindjárt báróságot is jelentett. Úgy-hogy nagy meglepetésemre Münchenben mindenki azt mondotta: Herr Baron von Nemesz. Szóval megjöttünk Nemes Marcell palotájába, és elmondottuk neki a papírkereskedőné jóslását. Nemes Marcell harsogva kacagott. Ugyan kérem, mondotta, itten gyönyörű békevilág van. Ki gondol itten felfordulásra.

A kedd és a szerdai nap tényleg nyugodtan telt el. Mi azzal voltunk elfoglalva, hogy szállodából panzióba ki- és bejártunk, mert a zajos, vasúttal szemben levő hotelből szerettünk volna csendesebb helyre költözni. November 7-én, csütörtökön este szobánkban tartózkodtunk, és nálunk volt látogatóban fiamnak egyik pajtása, Herz Imre, aki a müncheni egyetemre volt beiratkozva. Egyszerre csak hét órakor bevált a jóslat. Elkezdtek a gépfegyverek ropogni, örületes láрма támadt, mert minden ott zajlott le a pályaudvar előtt. Két katona nyitott be hozzánk, hogy fegyverek után kutatnak. Rendes útlevelelünk nem volt, csak a Wedel gróf által kiállított diplomata útlevel. Ezt mutattuk fel, ezzel már sarkon is fordultak, és kimentek. Mi a nyitott ablakból csak annyit hallottunk, hogy egy erős, érces férfihang azt mondja: „Ministerpräsident ist derjenige, der hier vor

---

233 Magyar-Mannheimer Gusztáv (1859–1937) festő és illusztrátor.

234 Helyesen: jánoshalmi

euch steht.”²³⁵ Sejtelmünk sem volt természetesen, hogy ki ez. De az uram azt mondotta, próbáljunk meg kimenni az utcára, kíváncsi vagyok, hogy ki az az elszánt egyén, aki önmagát miniszterelnöknek kinevezi. Mind a négyen lementünk, az eső szemergett, november volt, Münchennek különben is télen ködös, rossz klímája van. Sötétség volt mindenütt, csak rengeteg katonaság világított, mert mindegyiknek valamilyen fajta lámpás volt a fegyverére rátűzve. Az egyik katonához odamentem, és megkérdeztem, ki az új miniszterelnök. Azt mondotta, Kurt Eisner.²³⁶ Csak nemrég szabadult órákkal ezelőtt a fogházból. Politikai fogoly volt. Ezzel mentem vissza, és mondtam el, hogy vajon ki lehet a Kurt Eisner. Az uram tudta, és azt mondotta, mérsékelt szociálista, olyasféle, mint nálunk Garami Ernő. Mentünk, mendegeltünk a sötét éjszakában, amint megint csak odaértünk Nemes Marcell palotájához. Ő már kint lakott „Schwabing” felé, körülbelül úgy, mintha innen a Nyugatitól elmentünk volna a Trombitás útig. Bizony hosszú út volt, de arrafelé a város teljesen néptelen és kihalt volt. Körülbelül éjjel egy óra után lehetett, mire odaértünk, de Nemes Marcellnél még világos volt és vendégei voltak. Becsöngettünk a szokatlan időben, természetes nagy meglepetéssel fogadott, és megmondtuk, hogy nem neki, hanem a papírkereskedőnének lett igaza, mert kitört a forradalom. Nem akarta elhinni, hiszen tényleg arra isteni csend volt, és nyoma sem volt semmi zajongásnak. Mi ellenben olyan fáradtak voltunk, hogy megkértük, maradhassunk ott az éjszaka, mert lármás hotelünkben úgysem tudnánk aludni. Ő persze beleegyezett, és mi ott egész éjszakát átülve gondolkoztunk, hogy vajon mit hoz a reggel.

Másnap már nyolc órakor, csak úgy, mint egy héttel előbb a Brüll lakásából elindulva saját lakásunkba, innen elmentünk a szállodába megnézni, vajon megvan-e az a kis holmink, amit elhoztunk magunkkal. Érintetlenül minden megvolt. Erre elindultam és végigjártam az összes penziókat, amíg végre egy másodrendű penzióban találtam egy hatalmas, nagy szobát, amit azonnal kivettem. Visszakutyagoltam a szállodába, mert a villamosok ugyan jártak, de nem ismertem ki magunkat, kifizettem lakásunkat és kértem, hogy szállítsák el három bőröndünket a Gizella Strasse-i penzióba. Visszamentem Nemeshez és megmondtam, hogy sajnos mindhárman kell, hogy egy szobában lakjunk, mert ez is csak egy véletlen volt, hogy ezt kaptam. Este beköltöztünk a majdnem azt mondhatnám, táncterem-

---

235 „Aki önök előtt áll, a miniszterelnök”

236 Eisner, Kurt (1867–1919) publicista, szerkesztő, politikus. 1917–1918-ban a bajorországi háborúellenes mozgalom vezéregyénisége, az 1918. november 7-én kikiáltott köztársasági Bajor Szabadállam miniszterelnöke és külügyminisztere. 1919. február 21-én Anton von Arco-Valley gróf, katonatiszt által elkövetett merénylet áldozata lett.

be. Hatalmas szoba volt. Egyik végében egy ágy, a másik végében megint egy, és egy nagy spanyolfal mögött egy alvásra való kanapé. Bizony a penzió nem volt nagyon kecsegtető. Ételszag volt, az asztalon pedig a kék-vörös mintás abrosz, amelyet annakelőtte csak a korcsmákban látott az ember. De mindenesetre csendes volt, kertben volt, és örültem, hogy kint vagyunk a város nagy zajából. Én, a rossz alvó a nagy fáradtságtól mindjárt el is aludtam, és hajnalban arra ébredtem, hogy nagy zokogást hallok. Felfigyeltem, és akkor rájöttem, hogy a szoba másik sarkában az uram zokog. Ijedten kérdeztem, az Istenért, mi baj történt? Hát kell ennél nagyobb baj, felelte, minthogy romba döntöttem a családom életét. Most itt hárman össze vagyunk zárva egy ketrecben, holott mindig az volt az elvem, hogy minden embernek nemcsak a halála után dukál egy koporsó és egy marék föld, hanem életében is kijár neki egy szoba. Adtam a bankot és nevetni kezdtem. Ugyan már, mit kell ezért sírni. Hohenzollern Vilmos nagyobb birodalomnak volt az ura, mint Vázsonyi Vilmos, és most mégis összeomlott a birodalom, és ő Hollandiában fát vág.²³⁷ Majd lezajlik minden, és Vázsonyi Vilmos megint csak Vázsonyi Vilmos lesz.

Egyszer volt forradalom Münchenben, bár nem jól mondom, mert ott megismétlődött három hónap után még egyszer. Kurt Eisner mérsékelt szocialista volt, újságíró, akkor már régebbi idő óta politikai fogoly. Körülbelül Garami Ernő és Peyer Károly politikáját folytatta. Nem is gondolt arra, hogy sokáig miniszterelnök maradjon, inkább csak jóindulatúlag rendbe akarta hozni a szocialista kormányzatot. Nem mondom, hogy kellemes napok következtek. Penzióbeli lakásunk irtózatosan primitív volt, kertre nézett, ami tavasszal vagy nyáron egy kis derűt vagy napfényt sugárzott volna. Így azonban csak a havas fákat láttuk, és rajtuk a fekete varjúkat. Alig laktunk ott két hétig, amikor egyszer egy esti csöndben megütötte a fülünket, hogy a szomszéd szobában azt mondják: itt gyanús magyarok laknak. Hogy milyen tekintetben lettünk volna gyanúsak, azt sohasem tudtam meg, mert másnap nyakamba vettem ismét a környéket, és tényleg sikerült két utcával feljebb, egészen közel Nemes Marcellhez, a Martius Strassén két szobát szerezni. Ez már valamivel mégis jobban hatott uramnak kedélyére, és elhatároztuk, hogy most már délutánonként átmegyünk a Parade kávéházba, ahol esetleg magyar vagy más külföldi lapokat olvashatunk. Münchenben voltak nappali kávéházak, úgy mint ezek is, amelyek este hétkor becsuktak. Szolid családi helyek. A fiammal és a kis Herz Imrével, valamint két magyar ott élő újságíróval, a Balogh fivérekkel mentünk át naponta öttől hétig a kávéházba. Az

---

237 II. Vilmos német császár 1918 novemberében a németországi forradalom következtében lemondásra kényszerült és meggyőzték, hogy Hollandiában keressen menedéket, itt telepedett le.

egyik tanfelügyelő, Kerschensteiner, aki valamikor Budapesten is járt és a házunk vendége is volt, meghallotta, hogy Münchenben időzünk, felkeresett és kedvesen meghívott. Kint laktak egy kertes villában, a felesége svájci nő volt, és mi azután odaszoktunk, mintha második otthonot találtunk volna. Kerschensteinerné mutatta, mikor legközelebb odajöttünk, hogy az évek óta kitűnő mosónője egy kis levelet írt neki, hogy ezentúl nem tud eljönni nagymosás végett, mert az ura belügy-miniszter lett. Megjegyzendő, ez a mesterember, azt mondták, hogy kitűnően értette a szociálpolitikát, és Eisnernek az volt a terve, hogy neki fogja átadni a miniszterelnökséget.

Tekintve, hogy két hétre jöttünk el, nemigen volt sem ruhánk, sem fehérneműnk, elhatároztuk, hogy én mindenesetre hazajövök Budapestre, egy kicsit elrendezem háztartásunkat, hiszen egyelőre kilátástalan volt, hogy az uram mikor jöhet vissza, és így november 15-én útnak indultam Münchenből, hogy nagy viszontagságok után majd Budapestre megérkezem. Magyar részről akkor Münchenben egy erdélyi szász, kedves, derék, rendes Lorenz nevű konzul volt. Családjának több tagja Budapesten élt, éppen úgy, mint Fáy Menyhért jelenlegi amerikai tanárnak, Budapesten voltak a szülei, mind kikísértek a vonathoz, hogy üzeneteket vigyek hozzátartozóiknak. A vonat zsúfolva volt. Nagy nehezen mégis szereztek nekem egy ülőhelyet, mert a hatszemélyes kupékban tízen ültünk összezsúfolva mint a heringek, és minden közbenső állomáson a vonat megállt, az utasok benéztek a kupékba és azt mondták, ah, hiszen itt van még egy állóhely. Mindegyiknek a hátán rukcsák volt, mert ahogyan németül mondták: hamsterolni²³⁸ jártak, azaz vidékre összeszedni az élelmet, mert Münchenben bizony nagy volt az éhínség, naponta fehérrepa főzelék, és minden másnap rajta föltétnek személyenként ötöt deka gödölye vagy kecskehús. Ha vasárnap házinyulat adhatott a penziósné, akkor az már nagy szenzációszámba ment. Mind a három állatnak rózsaszín volt a húsa, és kicsit nyálkás. Én ezt csak láttam, de soha meg nem ízleltem. Uram és fiam éhesek voltak, és az én öt dekám kettő lett osztva az ő számukra. Csodálkozva néztem, hogy ők ezt milyen jóízűen tudják elfogyasztani. Így aztán döcögött és döcögött a vonat velem, amíg éjfél után kettő órakor befutott Salzburgba, holott már este nyolc órakor kellett volna ott lennie. Amikor kiszálltunk, az állomáson kijelentették, hogy statárium van, és nem lehet éjfél után a városba bemenni. Bementem az állomásfőnökhöz és megmondtam neki, hogy Bécsbe szeretnék eljutni, mikor megy a vonat oda. Azt mondtotta, bizonytalan, de lehetséges, hogy már holnap reggel kilenc órakor beállítunk egy vonatot. No, mondtam, és addig

---

238 Hörcsög módjára gyűjteni, a németben és az angolban azonos 'hamster' – hörcsög szóból.

hol húzódhatok meg, mire nagyon emberségesen mellém adott egy vasúti őrt és azt mondotta, hogy kíséren be a Bristol szállodába.

A hó vakítóan fehér volt, majdnem úgy csillogott a föld, mint az ég, ahol millió csillag ragyogott. Különben koromsötét volt, és én erősen belekapaszkodva a vasúti őr karjába nekivágtam az útnak. A Bristol szállóban a vasúti őr nagy nehezen felverte a portást és garantált értem, hogy ott tölthessem az éjszakát. Megkértem, hogy reggel hétkor keltsenek, hogy ki tudjak a vonathoz menni. Amikor a szobába bekísértek, azt hittem, hogy jégverembe megyek, hihetetlen hideg volt. Téli kabátostól bújtam be az ágyba, de az is kegyetlen hideg volt, inkább felkeltem és láttam, hogy a szobában erkély van, kiálltam az erkélyre a csodálatosan szép salzburgi tájnak a szépségében gyönyörködni. Alig álltam ott négy-öt percig, amikor harsány hang felszólított, menjen be vissza a szobájába, az erkélyen tartózkodni éjjel tilos. Így hát mégiscsak bebújtam az ágyba, és próbálkoztam legyűrni a hideget. Jó sokára aludtam el, és egyszer csak dörömböltek az ajtón. Mi az, már hét óra volna, nem, mondta a londoner, öt óra van, csak azt akarom mondani, hogy ráér még felkelni. Nem tudtam, nevessek-e vagy dühöngjek, de inkább nevettem, és ismét csak elaludtam. Másnap azután idejében kint voltam a vonaton, jelentkeztem az állomásfőnöknél, és kaptam egy jó kis sarokülést, ahol Bécsig nyugodtan, szépen meghúzódtam. Ott ismét uramnak rokonainál szálltam meg, és másnap éppen születésem napján indultam vissza Budapestre. Bizony a kupé sem volt sokkal melegebb, mint a salzburgi hotelszoba, mert hiszen az ablakok ki voltak törve, és fűtve nem volt. Szerencsére a bécsi rokonok elláttak termoszban forró teával és mindenféle jó ennivalóval, úgyhogy a kupében ülő Körneyi Bélát, operaházunknak akkori jeles tagját és egy vele utazó hölgyet – akik egész úton verespecsenyét játszottak, szóval egymáshoz ütötték a kezüket, hogy melegük legyen – megkínáltam így a jó falatokkal és forró teával, hogy könnyebben bírjuk az akkor még nagyon hosszú utat Béctől Budapestig.

Budapesten kis házikónkban megszállva a Lendvay utcában, nagyon örült a személyzet és a kedves szomszédok. Viszont én nem örültem a polgárőrségnek, mert a két fiatalember, aki ki volt rendelve, hogy ott vigyázzanak, annyira énekeltek egész éjszaka, szegények bizonyára azért, hogy ébren tartsák magukat, hogy végre is harmadik nap megállapodást kötöttem velük. Felelősségemre feküdjenek csak le szépen és aludjanak csak nyugodtan, én nem félek senkitől, semmitől, sem nekik, sem nekem semmiféle bántódásom nem lesz. Mielőtt Münchenből eljöttem, az uram a lelkemre kötötte, hogy minden új törvényt be kell tartani, mert minden törvényt, akár jó, akár rossz, tiszteletben kell tartani, és az akkor már megjelent rendeletet, hogy pénzt az országból nem lehet kihozni, teljesítsem, inkább kérjek Bécsben a rokonoktól kölcsön, és egyet ígérjek meg, hogy a még

meglevő kis ékszereimet nem teszem safe-be. Mikor idehaza ezt elmondottam sógoromnak, Vázsonyi Jenőnek és kedves jó barátom urának, szomszédomnak, báró Ohrenstein Henriknek, azt mondták egybehangzóan, mit tudja azt az uram Münchenben, hogy mit kell itt és mit nem. Tegyem be a safe-be, amit meg akarok tartani, mert az az egyetlen biztos hely. De én nagyon respektáltam az uramat. Volt három kis arany érmem, Pachera István fiúmei táblabírótól kaptam egyszer Fiumében ajándékba három Napóleont, az uram, én és a fiam. Végtelenül szerettem Panchera Pistát, kitűnő ember volt, jó barát, mindig baloldali, megbízható, nagy műveltségű férfi. Azt gondoltam, ezt a három aranyérmet meg szeretném tartani az ő emlékére. Jóval idősebb lett, és túlélte az uramat. Ezt a három aranyat betettem a safe-be. Akkor aztán elkezdtem tanácskozni Éber Antallal,²³⁹ mint bankigazgatóval és Ullmann Adolf báróval.²⁴⁰ Mind a kettő egybehangzóan azt mondta, ha merek csempészkedni, akkor vigyek mindenesetre valami pénzt, és a kölcsönt egyszer úgyis csak vissza kell adni. Pályi Ede is eljött hozzám, jeles újságíró volt, s kért, hogy vigyek ki a fiának ezer koronát, mert a fia szórakozott tanárember, és már fél, hogy éhen pusztul, hogyha nem lesz semmi pénze. Én mindenre vállalkoztam, mert azt hiszem, hogy a nők kitűnő csempészek, és ebből egyetértve oklevelet nyerhetnének. Így vittem ki magunknak, most már bevallom, remélem, utólag ezért büntetést nem kapok, húszezer márkát, a kis gyöngysoromat és az ujjamon két gyűrűmet. Vettem két egészen egyforma bőröndöt az olcsó fajtából, nem bőrből, csak vulkán koffereket, az egyiket teleraktam mindhármunknak cipőivel, fehérneműivel és némi felsőruhával, a másikat pedig kamarámnak tartalmával, szalámival, sonkával és mindenféle jó dolgokkal. Az egyikre ráragasztottam egy fehér, üres lapot, hogy tudjam Salzburgban a határnál majd felmutatni, hogy csupa használt ruhák és fehérneműk vannak benne. Az élelemmel telt koffert a világért sem mutattam volna meg az ott éhező emberiségnek. December 6-ig voltam Budapesten.

Közben felhívott, mert telefonunk már teljesen működésben volt, Hodzsa Milán²⁴¹ tót képviselő, hogy beszélhetne-e az urammal. Nem tudom, él-e még. Ha igen, bizonyára emlékezni fog ő is erre a beszélgetésre. Mikor jelentkeztem a

---

239 Éber Antal (1872–1950) bankár, politikus, közgazdasági író, a Magyar Agár- és Járadékbank, vezérigazgatója.

240 Ullmann Adolf báró (1857–1925) bankár, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója, 1918-ban a király bárói rangra emelte.

241 Hodža, Milan (1878–1944) szlovák politikus, 1905-től országgyűlési képviselő, a csehszlovák államalapítás egyik központi alakja, a két világháború között számos kormányzati tisztséget töltött be, 1935–1938 között miniszterelnök.

telefonnál, azt mondotta, hogy szeretne az urammal beszélni. De képviselő úr, feleltem, az uram már három hete Münchenben van. Nem értem, mondotta Hodzsa, Münchenben most, amikor érkezett az ő ideje, vagy talán csak politikai kiküldetésben. Nem, mondtam. Az uram a Nemzeti Tanácsnak nem tehetett esküt, mert hiszen annak megalakulása előtt csak pár nappal Károly királynak esküdött fel, és így föl lett ellene mesterségesen heccelve a tömeg, és ha itthon maradt volna, ugyanúgy járt volna, mint Tisza István. Hodzsa egy nagyot sóhajtott, és azt mondotta, nagyon-nagyon sajnálom ezt, mert az urával most kitűnően tudtunk volna együttműködni, mondja meg neki, ha kimegy hozzá, hogy nagyra becsülöm és remélem, hogy még találkozunk a politikának porondján.

December 5-én vagy 6-án indultam vissza Bécsbe. Mindjárt megkérdeztem a pályaudvaron, hogy másnap mikor indulhatok vissza Münchenbe. Az állomásfőnök Bécsben azt mondotta, valószínű, hogy holnap délután ötkor indul a vonat, de nagyon kérem, hogy már kettőkor legyen kint az állomáson, mert különben már nem tudunk helyet biztosítani. A két hatalmas bőröndömet otthagytam az állomásfőnöknek irodahelyiségében. Én a kis útitáskámmal pedig elmentem ismét Beckékhez, ahol mindig szívesen látott vendég voltam. Másnap délután pontosan két órára kimentem a vonathoz. Soha ezt a látványt elfelejteni nem tudom. A Mackensen feloszlott hadserege indult vissza Németországba.²⁴² A katonák odakötözték magukat az ütközőkre és a felső lépcsőfokokra. Idegzetem akkor még nagyon jó volt és nem tartoztam a síró-rívó asszonyokhoz, mégis, amikor ezt megláttam, hangosan kezdtem zokogni, olyan szörnyű volt ez a látvány. Az állomásfőnök rendkívül emberséges volt. Azt mondotta nekem, elárulok Önnek egy hivatalos titkot. Az innsbrucki vasútigazgató meghalt tegnap, és itt, Bécsben temetik, ma utazik az özvegye, leánya és veje, valamint az újonnan kinevezett igazgató, Pfeiffer Innsbruckba, nekik külön termes kocsiuk van. Kint áll azonban a pályaudvaron kívül. Ha tud ebben az esőben, sárban és latyakban és ebben a sötétségben húsz percet gyalogolni, akkor majd meglátja ezt a különálló vagon, és egyszerűen menjen fel és mondja meg, hogy Magyarországról jön, és vissza akar utazni Münchenbe a családjához. Ha nem jön vissza körülbelül egy kis órán belül, akkor én az emberemmel a két nagy poggyászat utánaküldöm. Más tanácsom nincsen. Szörnyű, rövidlátó szemeimmel nekiindultam a vak sötétségbe, hogy megkeressem ezt a vagon. És tényleg, körülbelül tizenöt perc múlva már fent is voltam a hágcsón, ahol a kalauz azt kérdezte, hogy mit keresek itt. Mit volt mit felelnem, szükség törvényt bont. Az ilyen hazugság meg van engedve. Azt mon-

---

242 A románíát megszálló, August von Mackensen tábornagy által vezetett német seregcsoport november–december folyamán Magyarországon keresztül tért haza Németországba.

dottam, én a családhoz tartozom, és velük akarok Münchenbe menni. A kalauz azt mondotta, de hiszen Ön nem jött velünk. Nem jöttem, mert innen Bécsből akarok most Innsbruckba menni, kérem, engedjen az özvegyhez. Szörnyű látvány lehettem csatakosan, sárosan, amikor ebbe a kupéba a szomorú családhoz berontottam. Röviden elmondottam, hogy muszáj vagyok Münchenbe eljutni, mert ott van a családom, és nem tudom sehogy sem másképp, hogy engedjék meg, hogyha nincsen más helyük, legalább a földön ülve tölthessem az éjszakát. Nagyon kedvesek voltak velem, de azt mondták, magának a földön ülni nem lehet, hiszen szörnyű állapotban van. Ellenben egy teljesen új fülkében van az új igazgató, próbáljon oda bejutni. Így is történt, bementem Pfeiffer igazgatóhoz és megmondtam neki, hogy mi járatban vagyok. Oh, mondotta, nagyon jól ismerem az ura nevét, mert nagyon érdekelt a Polónyi-Lengyel per és a Désy-Lukács per, természetesen itt fog maradni, foglaljon helyet. Most már teljesen meg voltam nyugodva és azt mondtam, hogy az állomásfőnök tudni fogja, hogy én megtaláltam Önöket, és ideküldi a csomagjaimat. No, mondotta Pfeiffer, erre nem várunk, majd az én szolgám le fog menni és elhozza a két bőröndjét. Így is volt, kimondhatatlanul hálás vagyok még ma is Pfeiffer igazgatónak emberséges mivoltáért. Salzburgig majdnem mindig beszélgettünk, hol én mondtam el az élményeimet, hol ő beszélt magyar ismerőseiről, és Salzburgban már mint jó barátok váltunk el egymástól. Salzburgban a vámnál nagyszerűen jött nekem a fehér cédula, mert amikor kinyitottam a bőröndöt, akkor a vámtiszt látta, hogy úgy van amint mondtam, csupa használt régi ruhanemű volt a bőröndben. Így hát a másakra már nem is volt kíváncsi, amelyben, bevallom, még egy nagy fazék töltött káposzta is volt, mert Lorenz, a konzul azt mondotta, hogy kalapot emelne előttem, ha Pestről hoznék neki egy olyan jó igazi füstölt csülkös töltött káposztát. Hát bizony én egy jó nagy fazékban azt el is vittem.

A Münchener Neuerste Nachrichten című lapnak szerkesztője a szomszéd szobában lakott a penzióban. Behívtuk tehát este őt is, Pályi Menyhértet, Lorenz konzult, a két magyar Balogh nevű újságíró, Nemes Marcellt és egy Schlittenbauer nevű képviselőt a nagy lakmározáshoz. Soha azt a látványt elfelejteni nem tudom, hogy hogy csettintettek a nyelvükkel, amikor a töltött káposztát ették, és néhány perc múlva hírmondója sem maradt az egésznek. Csupa kiéhezett ember volt, akik örültek a jó falatnak.

Közben befutott a karácsony is. Számunkra nagyon szomorú karácsony volt a vad idegenben, ahol ugyanakkor már kialakult egy kis társaság, amely uramnak szellemes mondásait élvezettel hallgatta és figyelte. Újév után már olyan honvágya volt az uramnak, hogy azt mondotta Jani fiunknak, menj fel fiam a Semmeringre, az közelebb esik Pesthez, sok mindent megtudhatsz, amiről onnan inkább

értésíthetsz. Mi pedig akkor már lakást kaptunk, két kis udvari szobát, de isteni kényelemmel, mert fürdőszoba is volt hozzá a Bayerischer-Hofban, a Promenade Platzon. A szálloda össze volt építve az akkori miniszterelnökséggel és a külügy-minisztériummal. Itt lakott Kurt Eisner is. Münchenben nem volt, azt lehet mondani, semmi felfordulás. Eisner és mellette a szocialista miniszter, Aschenlechner nagyon ügyesen végezték a dolgukat. Mégis úgy hallottuk, hogy Eisner, ahogy megnyílik a képviselőház, készül lemondani, és a miniszterelnökséget éppen ennek a belügyminiszternek átadni. Februárban volt, egy délután átmentünk a Regina szálló halljába, mert ott prágai ismerősök meghívtak minket egy uzsonnára. A másik asztalnál ült három fiatalember. Az egyik közülük az a Bismarck herceg, aki mint kurir minket Salzburgig kísért. A másik kettő ismeretlen volt. De alig telepedtünk le, az egyik felállott és odajött, azt mondja, Bismarcktól hallom, hogy Vázsonyi miniszter úrhoz van szerencsém. Én Aradra való vagyok, és Baschnak hívnak. Borzasztó örülök, hogy megismerkedhetem a miniszter úrral. Nemsokára rá Elbogenék, a prágai házaspár elköszöntek, és akkor átjött Bismarck is a másik fiatalemberrel a mi asztalunkhoz. Bemutatkozott, hogy Arcot gróf. Néhány percig beszélgettünk, amikor a három fiatalember azt proponálta, menjünk el velük az Odeon mulatóba. Kedves barátaim, mondotta az uram, én emigrációban élek, és nem járok mulatóba. Mi már hazafelé is tartunk. Aránylag közel voltunk szállodai lakásunkhoz, az uram ugyanis orvosi kezelés alatt állott, és így rendszerint már hét órára otthon kellett lenni, mert az orvos este ért csak rá az injekciót megcsinálni. Alig voltunk odahaza, eljött Schlittenbauer képviselő ismerősünk, és hozott a másnapi képviselőházi megnyitáshoz két jegyet. Én nagyon megörültem ennek, de az uram azt mondotta, hogy ő nem megy sehová, mert ő itt mint idegen nem tartja ildomosnak, hogy ő képviselőházi ülésekre járjon. Éppen bejött az egyik Balogh újságíró, aki azt mondotta, hogy ő majd elkísér holnap engem a tíz órakor megnyitandó ülésre. Másnap reggel azonban elkezdtem az uramat rávenni arra, hogy okvetlenül jöjjön el, hiszen ez egy történelmi pillanat. Kurt Eisner átadja a helyét, amelyet éppen három hónapig töltött be. És nem minden nap lehet az ember tanúja egy ilyen jelenetnek. Balogh is berobogott, hogy itt az ideje, menjünk. Abban állapotunk meg nagy vitatkozás után, hogy az uram elmegy Balogh-gal, ott marad rövid ideig, azután visszajönnek, azután én megyek be Balogh-gal ismét, mert engem roppant érdekelt minden, ami a politikával összefüggött. Így mentek le, és én öltözködni kezdtem, de pár pillanat múlva már ismét ott voltak, én a tükröből láttam, hogy az uramnak úgy is mindig halovány arca halálosan sápadt. Mi történt, kérdeztem megijedve, hiszen lehetetlenség, hogy már ott lettek volna az ülésen. Az uram akadozva felelte, Kurt Eisner már lemondott, nem is kellett az ülésre menni. Ugyan, mondtam ingerülten, ez annyira felizgatta? Erre

megszólalt Balogh. Abban a pillanatban, amikor kiléptünk a szálloda kapuján, ölte meg Arcot gróf Eisnert. Arcot gróf, kérdeztem csodálkozva, akivel az este még kedélyesen beszélgettünk, az a fiatal gyerek? Miért gyilkolt meg egy tehetséges embert? Mert fanatikus számar volt, felelte az uram. Egész München tudta, hogy Eisner úgylis máma lemondott volna. Ki tudja, milyen tragédia zúdult ezzel most Bajorországra.

Tényleg akkor kitört a kommün. Levien, Leviné, Toller és Mühsam,²⁴³ igen tehetséges emberek kerültek uralomra. Ízléstelenség mindenütt előfordul, minden korszakban. Eisner felesége egy táncosnő volt, kit Elly Bellynek hívtak. Ott, ahol Eisnert megölték, azon a helyen egy hétig vörösre volt festve a járda, hatalmas koszorú odatéve, és az özvegy nem átallott három vagy négy nappal ura halála után odaállni, és magát lefényképeztetni. Ez nagy visszatetszést szült. Azután bizony kezdődtek a fosztogatások. Nekünk alig volt egy kis ruhaneműnk, és arra árgus szemekkel vigyáztam, stoppoltam és foltoztam, hogy csak megmaradjanak, hiszen kilátástalan volt, hogy újat vehessünk. Egyik este, mikor a szállónak halljában ültünk, megjelent Eisner volt titkára puskával a vállán, és azt mondotta a hoteligazgatónak, Weil úrnak, most pedig bemegyünk az idegenek szobáiba, hogy nincs-e valahol fegyver elrejtve. Nálunk ugyan fegyvernek nyoma sem volt, de bevallom, féltem, hogy elviszik esetleg az uram bundáját vagy az én télikabátomat, mert akkor ez bizony napirenden volt. Az uramat otthagytam egy sarokban ülve, és ma sem tudom, hogy jutott ez eszembe, hogy fönt a második emelet le van foglalva az amerikai bizottságnak, felszaladtam, és két-három üres termen keresztülmenve végre a negyediknél megálltam, mert láttam, hogy az íróasztal előtt egy ősz szakállas úr ül és dolgozik. Halk hangon kértem tőle bocsánatot a berohanásért, elmagyaráztam neki súlyos anyagi szituációmat és kértem, hogy nem tudna-e nekünk valami segílyt nyújtani annyiból, hogy a kis holmink, amely megvan, el ne raboltassék. Ezt az urat Mr. Fieldnek hívták, és fivére volt a híres Rachel Field amerikai írónőnek. Kedvesen mosolyogva nézett rám, és azt mondotta, én csak amerikai állampolgároknak adhatok támaszt, de ha megnyugtatom

---

243 Levien, Max (1885–1937) kommunista, a bajor tanácsköztársaság egyik vezetője, 1921-től a Szovjetunióban élt, a sztálini terror áldozata lett. Leviné, Eugen (1883–1919) oroszországi forradalmi tevékenysége miatt Németországba emigrált, a háború végén csatlakozott a Kommunista Párthoz. A bajor tanácsköztársaság vezetője, annak bukása után kivégezték.

Toller, Ernst (1893–1939) színműíró, 1919. április 6–12. között a bajor tanácsköztársaság elnöke. A nemzetiszocialista hatalomátvétel után emigrált, öngyilkosságot követett el.

Mühsam, Erich (1878–1934) író, publicista, anarchista aktivista, a bajor tanácsköztársaság egyik vezetője, annak bukása után 15 évi fogságra ítélték. A nemzetiszocialista hatalomátvétel után koncentrációs táborba került, ott ölték meg.

Önt azzal, hogy bemegyek ma este a szobájukba és ott töltöm az éjszakát, azt nagyon szívesen megteszem. Oh, de boldogan fogadtam el az öregúr ajánlatát. Visszamentem a hotel halljába, és hőstetemet elmondtam az uramnak. Mire alapos szidást kaptam, hogy miért csinálók a háta mögött ilyen komédiákat. Mr. Field kilenc órakor pontosan beállított, és tényleg milyen jó volt, hogy ott volt, és milyen hálával emlékszem rá, mert hiszen éjfél tájban bejött három katona, és ha ő nincsen ott a szelíd erélyével és amerikai nyugalomával, akkor egészen bizonyos, hogy ha más nem történik is, de én az izgalomtól, aki még sohasem ájuldoztam, bizonyos, hogy elájultam volna. Ő azonban finoman megmagyarázta nekik, hogy ő az amerikai gazdasági bizottságnak az elnöke, megmutatta az iratait és azt mondotta, hogy én itt a barátaimnál vagyok, tehát teljesen megbízhatnak bennük. Mire a katonák tisztelegve kivonultak. A Kurt Eisner temetése csodálatosan imponáló volt. Egy kicsit teátrális és túlméretezett. Olyan koszorúkat akkora nagyságban soha életemben nem láttam, sem azelőtt sem azóta. Hat-nyolc ember kellett ahhoz, hogy vigye azokat. Egész Bajorországban mindenütt megszólaltak a harangok. Kihúzták a királyi fészerből a történelmi kocsikat, à la Doumont. Egyik világoskék, a másik rózsaszín és zöld bársonnyal volt kárpitozva. Ezekben vonult fel Eisnernek családja. Bizony ez nemigen keltett a népben nagy népszerűséget, mert sokkal szebb lett volna és Eisner egyéniségéhez is méltóbb egy egyszerű temetést rendezni. De néhány nap múlva ismét lecsendesedett a bajor kedély, megint csak tele lettek a sörházak. Arcot-t megfogták, várfogságra ítélték. Meg is érdemelte, és megint éltük a visszavonult, eléggé nyugalmas életünket.

Egyszer megismerkedtünk egy hölgygel, aki a csillagokból jósolt. Nem tudhatta, hogy az uram kicsoda, micsoda, csak annyit kérdezett, hogy milyen évben és milyen napon született, és azt mondotta: az Ön születésnapján, márciusban változás fog beállni a magyar politikában, de nem az Ön javára. Ne gondoljon arra, hogy egyelőre visszamehet. Az uram hajlamos volt egy kicsit a babonára. Március 20-án érkezett meg Münchenbe a húgom és férje, dr. Rác Dezső azzal, hogy Magyarországon választások lesznek és ő azért jött ki, hogy az uram írja alá ismét a magyar képviselőiséget. 22-én délelőtt indultunk el a Karlsplatzra, ahol véletlenül egy ismerős közjegyző lakott, hogy aláírja a sógorom által hozott formalitást. Ahogy a kapuhoz értünk, akkor kiabálták a déli lapokat. Az uram megvett egy újságot, és ott rögtön rátévedt a szeme arra a hírre, hogy Budapestről jelentik, hogy Kun Béla átvette az uralmat. Igaza volt Aroldnénak, mondta az uram, és visszafordultunk és mentünk ismét haza. Húgom és sógorom még aznap vissza is utaztak Budapestre. Ez [ti. a jóslás – Z. Gy.] februárban volt. Münchenben látszólag akkor rend és nyugalom volt. Néhány ismerős családdal jöttünk össze, akik ugyancsak demokratikus gondolkodásúak voltak, és szép csendben teltek

a napok. A fiam állandóan összeköttetésben állott a Bécsbe emigrált magyarokkal, és írta sűrűn a tudósításokat. Csodálatos jelenség volt az Münchenben, hogy több ízben bajor és birodalmi választások voltak. Akkor még az Éger pensióban laktunk a Martius Strassén, amikor bejött a szobalány és megkérdezte, hogy kire szavazzon, mert délután elmegy a szavazásra. Az uram természetesen a mérsékelt szocialista pártot ajánlotta neki. Másik héten, amikor a birodalmi választás volt, bejött a Micike és azt mondta, bocsánatot kérek, ma megint szavazni megyek, de a Hasenstein szerkesztő úr azt mondja, szavazzak az itteni néppártra, hát elvégre minden vendégnek muszáj eleget tennem, azért most odaszavazok. Hiába, a női kultúra még nem volt annyira kifejlődve, hogy elvet valljanak. Mindegy volt nekik, milyen a szín, ők kedveskedni akartak a vendégeknek. Április 4-én este megérkezett a fiam a Semmeringről, súlyos lázzal, betegen. Reggel az első volt, hogy az uram lement és telefonált dr. Lampé főorvosnak, hogy amennyiben teheti, minél előbb jöjjön el fiunkat megnézni. A Dresdener Banknak ottani igazgatója jó barátságba keveredett az urammal, találkozott vele a kapu előtt, és Seitz igazgató azt mondta, tudja-e, hogy az éjjel kiütdött itt a kommun. Én már be sem mehetek a bankba, a redőnyök le vannak húzva. Az uram feljött, elmondta, s megmondta, hogy Lampé doktor egy órán belül itt lesz.

Közben megjött a két Balogh fivér és azt mondták az uramnak, hogy ha teheti, minél előbb utazzon el, mert egy Wadaszt nevű rendőrkapitány Budapestről megérkezett, el akarja fogni és hazavinni Pestre. Szörnyű helyzet volt ez, a fiam harminckilenc fokos lázban feküdt, a kicsi fehérmunka a mosodában, pénzünk alig, mit lehet most csinálni. Perceken belül ott volt Nemes Marcell, Kerschensteiner és a többi barátaink és azt a tanácsot adták, hogy mindenesetre a délután két órakor induló vonattal menjen el az uram Lindauba, az a svájci határon van, és most nem szabad azt nézni, hogy vannak-e ott kalandorok vagy nincsenek, mindenesetre Wadaszt úr elől egerutat kell nyerni. Megállapodtunk tehát, hogy én még Münchenben maradok, összecsomagolok, megpróbálom a mosodából kevés fehérmunkát összeszedni, és ami a legfontosabb, elmegyek a svájci követségre, hogy tudok-e beutazást szerezni. Délután két órakor az uram beteg fiammal együtt elutaztak. Három órakor már a svájci követségen voltam, ahol orvosi vizsgálat alá vettek, és nekem meg is adták a beutazást, de azt mondták, láthatatlan emberekre ez nem terjed ki. Elmentem a mosodába, szaladgáltam össze-vissza, és hat órakor este hazatértem. Az igazgató azzal fogadott, hogy hajnalban el kell utaznom, mert az az értesülése van, hogy holnapután már vonat nem indul Münchenből. Rengeteg könyvünk volt, azt mind otthagytam a szállodában az igazgatónál, mai napig sem tudom, hogy mi lett a sorsuk. Kis holminkat aztán összecsomagoltam, és Herz Imre azt mondta, hogy ő is velem jön, nem marad

Münchenben. Hajnali öt órakor kellett a pályaudvarra kimenni. Nemcsak hogy kocsis és taxi nem volt, de még csak hordár sem volt a hotelben, bérszolga sem. Cipeltem a két táskámat, Herz Imre pedig, istenem, fiatal volt, csak tizenhét éves, vitte a kis táskáját és a teniszraketjét. Az a szerencsém volt, hogy alig mentem tíz lépést és már majdnem összeestem, amikor jött egy öregember, és azt mondotta, hogy öt márkáért elviszi a koffert a pályaudvarra. Boldogan ígértem ezt meg neki, és így jutottunk ki. A IV. osztályon számos hely lett volna, de a kis Herz Imre azt mondotta, ne tessék haragudni, én a negyedik osztályban nem utazhatom, mit mondanak. Roppant bosszankodtam, mert a harmadik osztály máris túl volt zsúfolva, de mégiscsak bepréselődünk. Döcögött velünk a személyvonat, rendkívül hideg volt, magas hó mindenütt. Végre befutott egy kis állomásra, ahol kijelentették, most pedig nem megy tovább, csak este. Kénytelenek voltunk a kis Herz Imrével bemenni a városkába, és szobát nyittatni. Imre mint fiatal gyerek azonnal lefeküdt és elaludt.

Én pedig mint türelmetlen és izgatott lélek azonnal felmentem megnézni, hogy hol is vagyunk és milyen ez a kis bajor város. Egyszerre egy épülethez értem, ahol nagy volt a tömeg. Megkérdeztem, hogy mi van itt, azt mondták, gyűlés. Bemehet-e mindenki. Természetes, felelték. Erre bementem az épületbe, ahol éppen arról volt szó, hogy sztrájkba állnak a munkások. Nagyon ingerült voltam, elsősorban azért, mert nem tudtam, hogy lázas fiam hogy van Lindauban, másodsorban hogy nem volt csatlakozásom a továbbutazásra, harmadszor pedig mert egy kilátástalan jövő tárult fel előttem. Erre nekibátorodva megkérdeztem egy ott levő rendezőt, mert jelvényük volt, erről ismertem fel, hogy vajon mint idegen szólhatnak-e én is a tárgyhoz pár szót. Kicsit csodálkozva nézett reám, de azt mondta, kérem, ha megfelel a mi elveinknek, akkor szívesen. Erre bátran odamerészkedtem az emelvényre, megvártam, míg az előttem lévő szónok befejezi és azt mondtam, haragszom a gerinctelen polgárságra. Önök merészek és bátrak, megállítják a gyárakat, a közlekedést és mindazt, ami hatalmukban van. De miért nem mondja ki az orvos is, hogy nem megy beteghez. Miért nem mondja a gyógyszerész, hogy nem ad ki gyógyszert. Miért nem mondja ki a kereskedő, hogy becsukja a boltját. Ha ők is gerincesen összefognának, akkor együttesen sokkal hamarabb érnének célt, mint ilyen széthúzódással. Elég jól beszélek németül, bár nagyon magyaros kiejtéssel, de valahogy tetszett a közönségnek, hogy egy idegen asszony odamerészkedik, és gerinctelennek bélyegzi a polgárságot. Megtapsoltak, körülvettek és azt mondták, este kikísér egy kis csoport a vonat-hoz, hogy helyet kapjak és hogy ne legyen semmi kellemetlenségem. Így tértem vissza a szállodába, ahol Herz Imre még mindig az álmok álmát aludta. Felráztam, lementünk ebédelni, és estefele bizony mégiscsak negyedik osztályon, de

körülbelül húsz-huszonöt tagú csoporttól körülvéve kiindultunk a vonathoz. Sőt, ami csodálatos, volt közöttük olyan, aki közben megtudta az uramnak pártállását, és azt kérdezte tőlem, mi volt az oka annak, hogy nem az Ön ura volt Magyarországon a köztársasági elnök. Hiszen mi itt Bajorországban tudjuk, hogy ő mindig az általános titkos választójogért szállt síkra, és ha nem is volt szocialista, de demokrata volt. Nem tagadom, nagyon jól esett nekem ennek az egyszerű embernek a megjegyzése, és csodálkoztam is azon, hogy honnan van annyi kultúrája, hogy mindezt tudta.

Éjfél után ért velünk a vonat Lindauba. Kérdeztem a portást, hogy hol lakik az uram és a fiam, hogy odamennék hozzájuk és kérek még egy szobát, hogy a kis Herz fiúnak is legyen elhelyezése. A portás azt feleli, kérem, fent a negyedik emeleten a turistaszobák vannak. Halálosan fáradtan felmáshoztam, felvertem őket és megdöbbenve láttam a szobába érve, hogy milyen két piciny manzárd, fűtetlen szobákba vannak elhelyezve. Az első kérdésem az volt, hogy vagy Janikám, óh, mondja, a lázam felszökött egészen negyven fokra, mert ebben a hidegben talán még jobban meghűltem. Lecsaptam a kalapomat, és amennyire már csak tudtam, rohantam le a sötét lépcsőkön a portáshoz. Mondja, kérem, nincs Önöknek fűtött szobájuk lejjebb az első vagy a második emeleten? A fiam beteg, és én egy pillanatra sem hagyhatom ebben a jégveremben. Dehogyan nincsen. Az első emeleten nyitunk azonnal két egymásba nyíló kétágyas szobát, ha meg tetszik előre két napot fizetni. Természetes, mondtam, máris fizetek, csak azonnal költözhessenek. Így aztán éjjel két óra tájban az uram és én, a fiam és Herz Imre egy-egy jól fűtött, szépen berendezett, meleg szobába kerültünk. Az uram azt mondta: mindig mondtam, úgy-e, hogy Maga nekem született. Úgy látszik, mikor megjöttünk kettesben, nagyon letaksáltak minket és feltessékeltek a legmagasabb és legzordabb szobákba. Nem is jutott volna eszembe kérdezni, hogy van-e más is. Mennyivel jobb itt a piros bársony bútorok között a régi, meghitt biedermeier garnitúrával, mint ott fenn a kis cellában. Áldja meg érte az Isten. Arról is intézkedtem, hogy korán reggel jöjjön el a hatósági orvos a fiamat megvizsgálni, mert Münchenben már a svájci követségen megmondták, hogy ha a határszélen a tisztiorvos kiállítja a bizonyítványt, hogy svájci üdülésre van szükség, akkor inkább átjuthatunk. Másnap reggel az uram még ágyban feküdt, amikor fiamhoz bementem, aki azt súgta a fülembe: anyám, én sürgönyöztem Svájcba Andrásynak, apám nem tudja, hogy szerezz meg részünkre a beutazást. Csak akkor mondjuk meg neki, ha megjön a válasz és igenlő lesz. A másik ágyban a kis Herz Imre nagyokat nyögött és azt mondta, tessék elképzelni, az éjjel kiújult a nagy reumám, amely már gyermekkoromban is mutatkozott, és most nem tudok megmozdulni. Teljesen kábult

lettem. Az uram lelki és testi beteg volt. A fiam súlyos lázzal feküdt, és most itt van ez a jóformán idegen gyerek, aki súlyosbítja a helyzetünket.

Még nem volt kilenc óra, már ott volt az orvos és megvizsgálta a három beteg. Nekem megvolt a bizonyítványom a Münchenben kiállított svájci követség részéről. A fiamat megvizsgálta, azonnal konstataálta, hogy igenis rászolgál arra, hogy svájci hegyek közé jusson, azután megnézte az uramat, akinek állandóan a gégejével baja volt, szintén kiállította a bizonyítványt, végül sor került a kis Herz fiúra. Próbálta a lábait, a karjait mozgatni, de a fiú úgy ordított, hogy lehallatszott a földszintre, amire azt mondta az orvos, itt nem tudom konstataálni, hogy ez valóság vagy szimuláns-e, itt nem adhatom meg a bizonyítványt. A fiú egyszerre dühében felugrott, és olyan egyenesen tudott járni és olyan velősen káromkodni, mint amilyen velősen még az imént sikoltozott. Körülbelül tíz órakor elhatároztam, hogy átmegyek a határrendőrségre és megérdeklődöm, hogy nincs-e valami jele annak, hogy Andrásy a beutazásunkat megkérte. A rendőrségen a tisztviselő utánanézett és azt mondotta, itt nem fekszik semmi. Valószínűleg Kreuzlingenben lesz. De kérem, figyelmeztetem Önöket, hogy a hajó tizenkét órakor indul Konstanzba, azzal induljanak, mert nem tudom, hogy holnap még eljuthatnak-e. Viszszamentem, és elmondtam a történeteket. Az uram nagy szemeket meresztett reám és azt mondotta, mért kellene nekünk beutazás, mikor nem folyamodtunk érte. Elmondtam, hogy fiunk a háta mögött igenis Andrásyhoz fordult. Azt mondotta, no nem baj, menjünk csak át a badeni hercegségbe, azt hiszem, hogy ott nyugodtan maradhatunk, az az érzésem, hogy ott nem lesz nagyobb felfordulás. Bizony a fiam dühöngött, amikor meghallotta, hogy nagy lázával most ismét hajóra kell szállni és tovább bolyongani. A kis Imre azonban nagyon örült és azt mondta, a badeni hercegségben majd én is nagyszerűen érzem majd magamat. Füttyölök a svájci beutazásra. Alig értünk le a hajóhoz, azt mondotta az uram, talán mégis jó volna, ha én visszamennék Münchenbe, és kérnék a hatóságtól egy kiutazást. Mert ha sor kerülne mégis arra, hogy a Svájcba kellene mennünk, nem engednek be, ha nincs meg a bajor kiutazási engedélyünk. Azt mondtam, történjen bármi, én nem hagyom most el a beteg gyermekemet, én nem megyek vissza most Münchenbe, mert nem tudom, hogy aztán tényleg lesz-e alkalmam elutazni. A kis Herz Imre azonban vállalkozott rá, hogy ő igenis megy Münchenbe, mert ott bizonyosan megszerzi önmagának is a svájci beutazást. Bár nagyon szűken volt a pénzünk, az uram odaadott neki kétezer márkát, hogy menjen egyenesen Nemes Marcellhez, szálljon ott meg, és azután jöjjön vissza hozzánk, az Insel hotelben fogunk lakni. Imre boldogan ment vissza, mi pedig felszálltunk a Münchenből jövő zsúfolt hajóra. Az út a Bódeni tón nagyon kellemes, napos volt, sok ismerőssel találkoztunk a hajón, hamar telt az idő és megjöttünk Konstanzba. A portástól

két szobát kértünk, hogy a fiamnak meglegyem a nyugalmas külön fekhelye, és azt mondtam, menjenek ők csak fel, én fogom a bejelentőlapokat kiállítani. De nemcsak azért maradtam én vissza, hanem már a hajón eszembe jutott, hogy...

Egyszer volt... a Baden-badeni hercegségben egy főpolgármester és a képviselőháznak elnöke, akit Gönner úrnak hívtak. Annak leánya, Emma hozzám ment egy magyar származású kiválóan jeles építésmérnökhöz, Hauptmann Oszkárhoz. 1912-ben az urammal együtt elmentünk Baden-Badenbe, és vendégei voltunk ennek a finom öregúrnak és ennek a kedves fiatal házaspárnak. Azt gondoltam, a Badeni hercegség olyan kicsi, hogy Hauptmann Oszkárnak bizonyára vannak ott rokonai vagy ismerősei, akik tudnak majd rajtunk segíteni. Megkértem a portást, hogy hívja fel Berlinben Kaufmann műépítész. A forrongó Németországban tíz percig sem tartott, hogy megvolt a csatlakozás. A telefonnál Kaufmanné volt. Megmondtam neki, hogy bolygó magyarok vagyunk, és hogy tudna-e majd nekem valami címet adni, akihez forduljak elsősorban abban, hogy orvost kapjak, aki fiamat megvizsgálja. Kaufmanné azt felelte, unokanővéremnek a férje a városi főorvos, dr. Weisschädel, azonnal felhívom, hogy amint tud, menjen fel Önökhöz és hogy álljon minden tekintetben rendelkezésükre. Azt hittem, hogy kiugrom a bőrből örömben, hiszen erre nem is számítottam. Mire felmentem, a fiam már ágyban feküdt, az uram pedig kint állt az erkélyen. Sávárova nézte a fehér, behavazott hegyeket és mikor odaálltam melléje azt mondta, lássa, ott túl van a fehér hegyek országa. Az már Svájc. Fürkészve nézett rám, és azt mondta, most megint miben tőri a fejét, mért tartott olyan soká odalent a bejelentés. Mint egy kis iskolás leány, ha csíny követ el, pirulva mondtam, hogy miért maradtam odalent. Fiúknak nem szóltam semmit, és egy óra múlva kopogtak az ajtón. Benyitott egy sánta emberke és bemutatkozott, hogy ő az orvos, akit a jószágos Kaufmanné küldött. Sohasem tudtam neki, pedig néhány évet itt élt Magyarországon később, leróni a hálámat. Weisschädel doktor megnézte a fiamat és azt mondta, röntgen nélkül mást megállapítani, mint egy nagyon hűlést, nem tudok. Maradjon ágyban két-három napig, és azután tekintettel arra, hogy tavasz van és olvadás, ne menjenek a hegyekbe, hanem igenis menjenek valahová a Genfi tó partjára, hiszen látom, hogy erős, vállas, egészséges fiatalember. Aztán mindjárt megbeszéltem vele, hogy hogyan lehetne kijutni másnap Kreuzlingenbe megnézni, hogy nincs-e ott a beutazásunk. Azt is megmondtam, hogy sajnos nagyon szűkös anyagi helyzetben vagyunk, és az Insel Hotel drága szálloda, hol lehetne találni egy kisebb vendéglőt, ahol étkezhetnénk. Ez a nagyon derék ember azt mondta, holnap délelőtt elküldöm a feleségemet kocsival, hogy kimenjenek Kreuzlingenbe. Fiának mindenestre a szállodából muszáj felhozatni az ebédet, mert amíg lázas, nem mehet ki. Önöket azonban beajánlom a katolikus egyletbe,

amelynek elnöke vagyok, ott nagyon jó vendéglő van és néhány pfenningért nagyon jól megebedelhetnek, mint sok márkáért a szállodában. Így is történt.

Másnap délelőtt egy kedves, finom asszony jött el értünk, és áthaladva a hídon, úgy mint Pest-Buda, már ott is voltunk Kreuzlingenben. Mielőtt az uramat beengedték volna a hivatalba, megjegyzem, a hivatalfőnök is rokona volt az orvoséknak, úgyhogy ő itten teljesen odahaza volt, azt mondták, hogy minden tárgyat, amely az uram zsebeiben van, azt ki kell üríteni. Nem volt nála más, mint a pénztárcája és a noteszkönyve, órája és anyjának a fényképe. Azt én vettem át, és bent maradtam a kocsiban. Ők ketten bent maradtak a hivatalos helyiségben. Alig negyedóra múlva már vissza is tértek a svájci beutazással együtt, amely ott feküdt tényleg hármunk részére kiállítva már a hivatalos helyiségben. Sokkal nyugodtabban tértünk most már vissza szállodánkba. Két nap múlva tényleg a fiam láztalan lett, és olyan szép volt az a kis Konstanz és olyan nyugodalmas és csöndes, és olyan kedvesek voltak az orvosék, s ott megismerkedtünk a híres esztétikussal, Max Kemerich-hel,²⁴⁴ kinek apja konzul volt Konstantinápolyban és anyja, aki vele volt, egy perzsa nő volt. Akkor láttuk azt, hogy nem igaz, hogy van külön zsidó faj, hanem csak keleti faj van, mert a perzsa asszony teljesen úgy nézett ki, mint ahogyan elképzelték Német- vagy Magyarországon a zsidó nőket. Most már a fiam is velünk jöhetett a katolikus egyesületbe, ahol nap-nap mellett tavi pisztrángot ehattunk, amit mindannyian annyira szerettünk és máshol megfizethetetlen lett volna számunkra. Egyik napon a doktorék, akiknek két bájos leányuk is volt, meghívtak vacsorára. Az asztal közepén, úgy láttam, hogy egy hatalmas nagy csokoládétorta van. Oh, mondtam a doktornénak, látszik, hogy Svájc határán van, mekkora csokoládétorta. Csodálkozva nézett reám és azt mondotta, téved, ez a háború óta a mi kenyérünk. Komolyan mondom, megijedtem. Ilyesmit aztán tényleg az egész háború óta mi magyarok sohasem láttunk. Aztán bejött a kávé, az úgynevezett „Blümchen-Kaffee”.²⁴⁵ Nem tudom, pattogatott kukoricából vagy árpából vagy babból készült, de amikor az első kortyot lenyeltem, bocsánatot kértem, hogy inkább csak tiszta vizet iszom, de ezt meginni nem tudom. Ők a legjobbat akarták nekünk nyújtani, ami birtokukban volt. De minekünk, bár Münchenben már nagyon szegényes volt a koszt, mégis ez szörnyűnek tűnt fel. Már arról álmodoztunk, Konstanzban egy kitűnő szanatórium volt, hogy valami úton-módon bekerülünk, és nem megyünk át Svájcba. De a fiam könyörgött az apjának, hogy semmiképp sem maradjunk Németországban, akármilyen derék jó emberekkel is találkozunk, ő nem bírja a németeket és menjünk csak minél előbb.

---

244 Max Kemmerich (1876–1932) filozófus, kultúrtörténész, író.

245 Virágocska-, vagyis olyan híg kávé, hogy ivása közben látni lehet a csésze-alji virágmintákat.

Már vagy öt-hat napja voltunk Konstanzban, amikor egy szép napon beállított a kis Imre. Jókedvűen jött és azt mondotta, nem tudtam megszerezni magamnak a svájci beutazást, de a kiutazás megvan mindannyiunk részére. Tessék valamit csinálni, kérte az uramat, hogy én is kikerülhessek. Az uram azt mondotta neki, édes fiam, a mi beutazásunk három személyre szól. Maga egy egészséges tizennyolc éves fiú, nem politizál még, örüljön neki, menjen szépen vissza vagy Münchenbe vagy a szüleihez, magának nem lehet bántódása. A kis Herz Imre nagyon elszontyolodva utazott másnap vissza Nemes Marcellhez. Nem tudtuk, hogy milyen tragédia vár rá. Nem messze a Nemes Marcell palotájától, a Georgen Strasséban volt egy kis palota, melynek tulajdonosa Leopold von Hohenzollern volt, a német császár testvéröccse. Ez a fiatalember sokat járt fel annak idején Nemes Marcellhez, hogy nála régi bútorokat, festményeket és hasonló műtárgyakat vásároljon. Mert Nemes Marcell nemcsak műgyűjtő volt, hanem rendkívül ügyes kereskedő is. Palotájának legfelső emeletén asztalosműhely volt, ahol részben készültek, részben ki lettek javítva az antik garnitúrák. Ez a herceg nagyon szerette a fiatal fiúkat. Meghívta az én fiamat is és Imrét is. De az én fiam soha a lábát a kis palotába be nem tette volna. Hogy Herz Imre odajárt, azt sem tudtuk, csak később derült ki. Volt egy vendégkönyv ugyanis felfektetve a hallba, és ott minden jövevény beírta a nevét. Mikor Herz Imre visszament Münchenbe, nem volt kedve ott maradni, hanem elhatározta, hogy elmegy Bécsbe. Ravaszul kieszelte a fiatal kis koponya, hogy elment Levinéhez, a kommunista párt egyik nagy vezéréhez és azt mondotta, hogy kérek egy csomó propagandafüzetet, Bécsbe megyek és vinném magammal a propagáló iratokat. Tényleg kapott is egy egész halom ilyen propagandafüzetet, Levinétől ajánlólevelet, hogy kihez, azt bizony nem tudnám most megmondani, és elindult bőröndjeivel Bécs felé. Salzburgba érkezve, még mielőtt a vámphoz került, már odament az állomásfőnökhöz és azt mondotta, kérem, itt van nálunk egy halom kommunista füzet, tessék azt lefoglalni, nem tudtam volna másképp átjutni a határon, csak ezzel az ürüggyel, természetes, hogy én ezt Bécsbe nem viszem magammal. Így is történt, a vámnál elkobozták a füzeteket, és Imrének csak a Leviné levele maradt, amivel továbbutazott Bécsbe, ott a Grand Hotelben összeismerkedett Szmrecsányi Dáriusszal, aki összekötő tiszt volt a szegedi ellenkormány és a bécsi emigránsok között. Szmrecsányinak megtetszett a jó eszű gyerek, és egy szép napon magával vitte Szegedre. Imre fiatal volt, gyerek volt, és nem tudta, hogy milyen komoly következményei lehetnek annak, hogy hol Leviné autogrammját, hol a Leopold Hohenzollernét fitogtatta. Mind a kettővel dicsekedett. De valaki ezt besúgta az akkor már Horthy gárdistáknak, és a fiút mint kommunistát lefogták. Mivel Szegeden egy francia bizottság volt, és Imre elég jól beszélt a francia nyelvet, valahogy kicsempészett egy francia

levelet, hogy segítsenek rajta, hogy visszajuthasson Budapestre. A francia közbenjárás sikerrel is járt. Imre a börtönből néhány nap múlva kiszabadult. Összecsomagolta holmiját, hogy utazik tovább haza a szüleihez, Szatymazig, ez akkor valami határállomás lehetett, elkísérte egy francia tiszt. Ott meglátta, hogy egy Horthy pribéken van a saját ruhája, nyakkendője, szóval a szállodából ellopott tárgyai. Odament hozzá, és azt mondotta hetykén és magabiztosan, feljelentem lopásért, ha vissza nem adja a ruhámat és mindazt, amit ellopott tőlem, míg le voltam csukva. Ez a Héjjas-tanítvány ráordított, és azt mondotta: hamisítottad a Hohenzollern herceg aláírását, kommunista kutya vagy, és vette a pisztolyát, és a szegény fiút ott nyomban lelőtte. Mi ezt mind csak sokkal később, mikor már pár hónapja Svájcban voltunk, tudtuk meg.

Két heti tartózkodás után egyenest Zürichbe jutottunk. De még át kellett esnünk a határon a fekete könyv vizsgálatán. A svájciaknak akkor volt egy hatalmas nagy könyvük felállítva abc sorrendben, és nagyon megválogatták, hogy kit engednek be, még ha beutazása van is Svájcba. A svájci határőr hallva a nevünket a dupla W-nél kezdte keresni. Nagyon türelmetlen és ideges lettem. Azt mondtam, nézze, kérem, majd betűzőm magának a nevünket, keresse az egyszerű V-nél. Aztán jön az A betű, mondtam neki, mint Apfel, csak hosszan kiejtve. Aztán nézze a zettet és az sz-et és utána az O-t, mint Oszkár, tovább nem hagyott beszélni, hanem egyszerre az uramra nézett és azt mondja: „Hipp-hurrá, eljen Vászonyi”. Ránéztünk, azt mondom, hogy-hogy, hát maga tud magyarul, [nem,] de mikor a nagy választás volt Pesten és én cement munkása voltam Melocco-nak az Angyal-földön, akkor egész nap nem hallottam mást, mint éljen Vászonyi, kérem, maguk bemehetnek, már nem nézem a könyvet. Ez életerőt adott megtört uramnak, és így már mégis szívesebben került be Svájcba, amely hiszen az ő elképzelése szerint paradicsom volt, mert ez tényleg mindig a demokráciának országa volt. Az első két napon Zürichben mind a hárman elrontottuk a gyomrunkat, mert nekiestünk a sok tejszínhabnak és csokoládésüteménynek. Aztán átmertünk Bernbe, hogy ott tartózkodásunkat biztosítsuk. Az egyik miniszter Parravicini volt, aki véletlenül szintén ismerte az uram nevét, és így három hónap helyett egy fél évi tartózkodást kaptunk. Ezt aztán automatikusan mindig meg lehetett hosszabbítani. Az ódon kis Bern tulajdonképpen sokkal inkább svájci város, mint Zürich, amely teljesen nemzetközi. Egyik délelőtt éppen ebédre készültünk, mindig szerény kis vendéglőkbe kellett járnunk, amikor a fiam azt mondotta, ilyen csodálatos hasonlóságot még nem láttam, mint az az úr, aki ott jön, Garami Ernővel.

Tudtuk, hogy Garami Ernő kereskedelmi miniszter Magyarországon. De alig léptünk néhányat, egyszerre csak olyan igazán örömteljes hang kiáltotta, pedig Garami igen csendes ember volt: Vászonyiék, álljanak meg. Bámulva néztük a

Paris, 1927 november 18

Vegetables common!

Kisipula fíjselomund helle wíthet felad.
Kpawee a tándít, aníthor bríth allhen
Váissom, Vélumáand a fírean bítik wíthet fí.
Kisipula fíjselomund íme, megíthet ísh
ísthene kípítheteeen. Bríthel, Kígelíne
Gíngíngí, íshí egi íspíssom neeníndíthet
wíthetthet el, aníthor Míngíssom egi
meg fííwel ítht wíngíthet a aníthor - egi
íssom wíssom - fíjsíth, ítsáppíth, neeníndíthet
físsíthet a íssíthet ítht wíthet el a megíthet
wíthet. Íshet aníthet índíthet wíthet íssíthet

is cin yonoman gur blak hoga i'man
a tawelbil is gur blak hoga all wazgoh
O'not ucellet...

Kacem fajazit uimuldetten ömide
 öpülteşimide intepatid ept qalibma
 vepitid s huppit el, luy - retine ept =
 yer kezatise - çiv itene nireg
 ketel kutne, nire, jiv leantene ay
 itene letetne foy vepitid...

Fellegeßen volk unvortetich, volk
jet toluainlon, Janit Ngor, uelgen
konnitel, meravok.

Wages & Salaries, der Mittel ist
hinein

Garrett

8. *Garami Ernő levele Vázsonyi Vilmos síremlékének felavatása alkalmából,*
1927. november 18.

(Fénymásolat ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatékából)

jelenséget. Hát ez lehetséges, hogy Garami Ernő is Svájcban van? És már össze is találkoztunk. Tegnapelőtt érkeztem, mondotta Garami, feleségemmel és két fiammal, és képzelje, nem akarnak nekem csak tizennégy napi tartózkodást adni. Kétségbe vagyok esve. Az uram szivarját szájának egyik végéből a másikba tolta, és azt mondotta: nem hittem volna, hogy én mostanában Garami Ernőnek protektora lehetek. Ugyan nagyon éhesek vagyunk, de a Bundesratban egy fél óra múlva megszűnik a hivatal. Forduljunk hát vissza, beviszem magát és majd meglátjuk, hogy mit lehet csinálni. Én a fiammal kint maradtam, és nem is tartott sokáig, az uram már jött is vissza Garamival, mind a kettő mosolyogva, mert Garami három hónapra családotól megkapta az ott tartózkodást. Mi azután leköltöztünk Montreux-be, Garamiék pedig egész közel hozzánk, valahol Vevey mellett egy kis helységben, szintén a Genfi tó partján, vagy ahogy a svájci mondja: Lac-Lehmann mellett laktak. Garaminé nagyon-nagyon szép, elegáns asszony volt. A két fiú

még kamaszkorban. Garami pedig csöndes, higgadt, kedves ember. Inkább polgáris család volt, mint annak ellenkezője. Nagyon kis idő telt el, és Montreux-ben egész magyar kolónia volt. Ignotus²⁴⁶ a feleségével, Bródy Maxi²⁴⁷ újságíró és operettíró, zseniális ember és ő Mimijével, Miklós Ödön államtitkár családotul, Windischgrätz Lajos herceg gyönyörű szép Széchényi Mária feleségével és gyermekeivel, Winterberg Rudi az örök szeladon, Stefánia hercegnő volt udvarlója és sok más úri dámák. A társaság nagyon vegyes volt. Hercegek, grófok, dzsentrik, írók, művészek, demokraták, szocialisták mind egy csoportba verődve, mind hontalanok, várták, mikor kerül rájuk a sor, hogy ismét hazatérhessenek.

Montreux-t annyira megszerettük, hogy bár már olvadni kezdett az aszfalt, még mindig ott voltunk. De júniusban az orvos mégiscsak azt tanácsolta, hogy fiammal most már menjünk inkább hegyesebb vidékre. Júniusban tehát átmertünk Interlakenba. Ott összetalálkoztunk az örökifjú Sacelláryval.²⁴⁸ Jellegzetes alakja volt ő éveken keresztül Budapestnek. Felmentünk a Jungfraura is, de ez már annyira magas volt, hogy mindannyian orrvérzést kaptunk. Interlakenban egy svájci hoteltulajdonosnak leánya Budapestre jött férjhez, egy Delmár nevű úriemberhez, azokkal is együtt voltunk. Az egyik fiú, Delmár Walter igen kitűnő sportférfia volt Magyarországnak éveken keresztül. Interlakenből átmertünk aztán Luzernbe. Ott az előkelő National Hotellel szemben egy szerényebb szállodában, a Belvedereben kaptunk szállást. Ott is összegyűlt egy egész kis magyar kolónia. Onnan aztán a fiam felment a hegyek közé Kanderstegbe.

Hazatérés és újabb megpróbáltatások

Közben elérkezett augusztus elseje, Magyarországon ismét változott a politika²⁴⁹ és sokan útra keltek, hogy megnézzék, most már mi lesz hazájukban. A nyár folyamán többször eljött egyik Bornemissza báró az uramhoz és invitálta nagyon,

---

246 Veigelsberg (1907-től) Ignotus Hugó (1869–1949) első emigrációja 1919 és 1926 közé esett, első felesége – házasságuk 1916 és 1929 közt tartott – Somló Alice (Lili) volt.

247 Bródy Miklós (1877–1948) zeneszerző, kar- és sakkmester alakja az unoka Vázsonyi Vilmos emlékezésében is felbukkan (*Hadas–Zeke* 2012, 108. p.)

248 A görög eredetű Sacelláry-család jelentős tényezője volt a főváros gazdasági, kulturális és politikai életének, nem egyértelmű, mely tagjáról van szó.

249 1919. augusztus 1-jén a Forradalmi Kormányzótanács lemondott, ami a tanácsköztársaság bukását jelentette. A hatalmat Peidl Gyula vezetésével szociáldemokrata kormány vette át, amely átmenetinek bizonyult, mindössz hat napig volt hivatalban.

hogy menjen le Szegedre, mert ott ellenkormány alakult. Az uram mindjárt azt mondotta, félek, hogy valami nagyon jobboldali kanyarulat lesz, nem megyek le, semmiféle jobboldali kísérletezésben nem akarok részt venni. Bécsből Bethlen István gróf írt neki²⁵⁰, hogy most már haza lehet térni, okvetlenül jöjjön haza Budapestre. Egy Malcomes nevű báró hozta a levelet, direkt a Svájcba. Peidl Gyula²⁵¹ lett Magyarország miniszterelnöke, régi kipróbált szociálista. Erre a hírré az uram Garami Ernővel és az ugyancsak Luzernben lévő Blaskovich Sándorral elindultak haza Budapestre. Az uram csak a Terézvárosban akart megszállni. Tudta, hogy régi irodájával szemben van a Britannia szálló, csak ezt nem tudta, hogy akkor már a pincéjében berendezkedett Héjjasnak gyilkoló csoportja.²⁵² Ugyanakkor Budapesten az entente-nak volt egy bizottsága, melynek feje egy angol nem tudom ezredes, vagy tábornok Clerk²⁵³ nevű. Akkor már mint fővezér Horthy Miklós is Szegedről Siófokon keresztül Budapestre érkezett. Útja nem volt diadalút, mert a Tisza Duna közt egyik gyilkolás a másikat érte, és ő nem ellenezte, sőt pártolta.

Egyik napon Clerknél az angol misszió vezetőjénél gyűlést tartottak a magyar politikusok. Kevesen beszéltek jól angolul, de az uram kitűnő angol volt és Horthy is beszélte ezt a nyelvet, mert talán minden nyelvet jobban tudott akkor,

---

250 A tanácsköztársaság idején Bethlen a bécsi Antibolsevista Comité élén politizált.

251 Peidl Gyula (1873–1943) nyomdász, szakszervezeti vezető, szociáldemokrata politikus. 1919. augusztus 1–6. között miniszterelnök, 1920–1931 között nemzetgyűlési majd országgyűlési képviselő.

252 Britannia Szálló (ma Radisson Blu Béke Hotel) VI. Teréz körút 39. Horthy Miklós budapesti bevonulása (1919. november 16.) után a Prónay Pál vezette különítmény szálláshelye. A Héjjas-különítmény ekkor a Duna–Tisza között tevékenykedett Kecskemét központtal.

253 Clerk, George Russel (1874–1951) brit diplomata a párizsi békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának megbízásából 1919. október 1–5., majd október 23–november 25. között folytatott tárgyalásokat Budapesten. Második missziójának feladata az volt, hogy vessen véget a román megszállásnak, érje el egy széles bázisra támaszkodó koalíciós kormány létrehozását, amely a románok kivonulása után is képes fenntartani a rendet, és rövid időn belül lebonyolítani a választásokat általános titkos választójog alapján, ami olyan legitim parlament és kormány létrejöttét eredményezi, amely az ország nevében aláírhatja a békeszerződést. November 5-én, majd 7-én került sor Clerknél olyan megbeszélésekre, melyeken Horthy találkozott a baloldali és a liberális pártok vezetőivel. Ez alkalommal nyilatkozatot írt alá arról, hogy a vezérlete alatt álló Nemzeti Hadsereg alárendeli magát az antant közreműködésével megalakítandó kormánynak. Ezt követően az antant-hatalmak hozzájárultak, hogy a román csapatok kivonása után Horthy a Nemzeti Hadsereg élén bevonuljon Budapestre, amire november 16-án került sor. Az ún. koncentrációs kormány november 22-én alakult meg Huszár Károly keresztényszocialista politikus vezetésével.

mint magyarul. Hiszen ő ifjúságától kezdve tulajdonképpen csak a szünidőben élt Magyarországon. Tengerész volt, de közben Bécsben Ferenc József udvaránál főajtónálló.²⁵⁴ Clerk megkérdezte az uramat, nem-e vállalná ő el a miniszterelnökséget, hiszen a Peidl-féle kormány csak pünkösdi királyság volt. Néhány napig tartott az egész. Utána következett a mátyásföldi gépgyáros, egy kedves, kellemes ember, Friedrich István,²⁵⁵ aki azonban azelőtt soha a politikai életben tényező nem volt. Az uram hevesen tiltakozott. Dehogysis akar ő miniszterelnök lenni. Hát akkor talán, nagyon kérem, vállalná az igazságügy-miniszterséget. Az uram szabadkozott, de annyira forszírozta ezt Clerk, hogy azt mondotta, sürgönyzők a feleségemnek Luzernba, és ha ő is jónak találja, abban az esetben elfogadom. Ő tudta, hogy én már az első miniszterségét nagyon helytelenítettem. Horthy nem szólt egyáltalán bele a diskurzusba, mert hiszen nem értett a magyar politikához. Sőt, nagyon is jó néven vették ezt neki, hogy hallgat, figyel és tanul. Az uram sürgönye tényleg megérkezett Luzernbe, hogy felajánlották neki az igazságügy-miniszterséget, tőlem teszi függővé, hogy vállalja-e, hozzátette, mert én nem szeretném vállalni. Visszasürgönyöztem, egy nézetet vagyunk, semmi szín alatt.²⁵⁶

---

254 Horthy Miklós kora ifjúságától a Monarchia haditengerészeténél szolgált, 1909–1914 között Ferenc József szárnysegéde volt.

255 Friedrich István (1883–1951) gépgyáros, politikus, 1918-ban Károlyi Mihály híveként hadügyi államtitkár, a tanácsköztársaság idején ellenforradalmi szervezkedéseken vett részt. 1919. augusztus 6–november 24. között miniszterelnök. 1920–1939 között nemzetgyűlési majd országgyűlési képviselő keresztény ellenzéki programmal.

256 Clerk azzal a szándékkal érkezett, hogy a létrehozandó koalíciós kormányba bevonja a liberálisokat és a szociáldemokratákat is, és a tárgyalások során számtalan személyi kombináció merült fel, de nincs más adat arra, hogy Vázsonyi miniszterelnökségét vagy kormánytagságát Clerk komolyan szorgalmazta volna. Vázsonyi halála után közzétették egy feleségéhez intézett levelét a Clerk-féle tárgyalások időszakából, melyben a következőképpen számolt be: „Most egy reménysugár. Itt van az entente teljhatalmú megbízottja, Clark [így!], meghatalmazott miniszter, és ez kijelentette, hogy csak koncentrációs kormánnyal kötnek békét. Én is voltam nála audiencián, kétszer is. Egyszer együtt Bárczyval, Ugronnal és Varjassyval, másnap délelőtt magam. Mikor magam voltam, megkérdezett, hogy kell-e zsidó miniszter? Azt feleltem, most nem kell, mert ez csak ártana a zsidóknak. Elég, ha szabadelvű férfiak ülnek a kabinetben, a »keresztény« pártokat pedig komoly és korrekt úri emberek képviseljék, ne apró niemandok. Megmondtam neki, hogy én miattam bárki lehet antiszemita, de a maga költségén, nem pedig államköltségen és az államhatalom segítségével. Megmondtam neki, hogy nekem magamnak is sok bajom volt a zsidókkal. Míg fiatal voltam, a kapitalisták, mikor miniszter voltam, a forradalmi zsidók akartak volna megfojtani. Nagyon megköszönte: »Ez feladatokat nagyon megkönnyíti«. Úgy látszik, azt terjesztették tehát ezek a fráterek, hogy mi zsidót erőszakolunk. Ezzel agítálnak az országban. Nincs fogalmad az elvetemültség nagyságáról, mely ezekben a legényekben lakik. [...] Húzom, amíg lehet. Mihelyt fordul a dolog, megyek. Örömet, inkább ma, mint hol-

Arról volt szó, hogy még egynéhány napig Budapesten marad, amikor is egy szép napon egy ünnepélyes katona díszben megjelent szobájában, egy ismeretlen főhadnagy. Összecsapta a bokáját, és azt mondta. Kegyelmes uram, én most árulást követek el. De nem bírom a lelkemre venni, hogy meg ne mondjam, ma éjjel Önrel a Héjjas csoport végezni akar. Az égre kérem, utazzon el, vagy tűnjön el a szállodából, mert az elhatározott tény s ők azt végre is fogják hajtani... Többen voltak a szobában és mind azt kérdezték, hogy mégis mondaná meg a nevét, hajthatatlan maradt és azt mondotta, kérem, higgyenek nekem, én a nevemet nem adhatom ki. Nem is tudtuk meg soha, hogy ki volt.

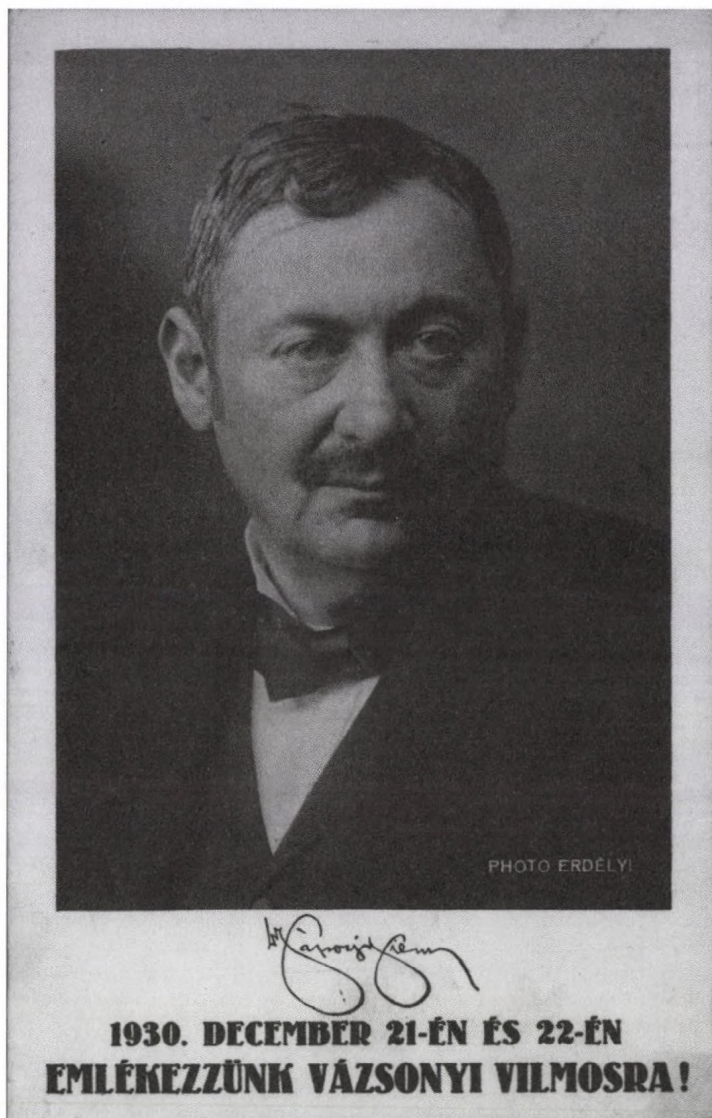
De este nyolckor az uram hajóval elutazott Bécsbe. Másnap Horthy azt a mesét terjesztette, hogy a Clerk-féle ülésen jól rendre utasítottam Vázsonyit. Ott eregette szivarja füstjét az orrom előtt és megmondottam neki, hogy ha nem tanult eddig modort, akkor most tanulja meg, hogy az ember nem dohányzik egy szűk körű értekezleten. Egy szó erről igaz nem volt. Clerknek pipa volt a szájában és uramnak egy kis szivarcutka, amely mindig ott volt szájának sarkában, éppúgy, mint a többi úrnak, hiszen ez nem volt koronatanács, sem pedig valami gála-est. Mielőtt az uram még Bécsbe utazott, el volt intézve, hogy az igazságügy-miniszteri tárcát Benedek János képviselő kapja. Nagyszerű ember volt. Demokratikusan gondolkodó, liberális, szerény, tehetséges, igazi kedves jó derék ember. Alig ért fel az uram Bécsbe, elkezdődtek az intrikák, és Benedek János helyébe Bárczy István, a volt polgármester lépett. Mivel őt is demokratikusan gondolkodónak ismerték, melléje adták államtitkárnak Rassay Károlyt,²⁵⁷ aki akkor kissé jobboldal felé lengett, hogy vigyázzon, hogy a miniszter ne kövessen el ballépést. Ezt nem az erkölcsre értem, hanem a politikára. Az uram, mikor Bécsben meghallotta Horthynak ezt az infámisan terjesztett hazugságát a szivarról, azonnal írt Bárczynak, hogy kérjen írásbeli elégtételt Horthytól, hogy mindebből a terjesztett pletykából egy szó sem igaz, ezt valaki azért találta ki, hogy közte és Horthy közé éket verjen. Úgy tudom, többen jártak akkor emiatt Horthynál, írt is egy levelet, de a levél olyan pökhendi és korlátolt volt tartalmilag, hogy abból látszott, hogy soha jó politikus öbelőle nem lehet. De még diplomata sem. Hiába, a tengerész az maradjon

---

nap. Mit képzelsz rólam, hogy tetszik nekem ez a lézengés?” (Vázsonyi Vilmos beszédei... II. 270. p.)

257 Rassay Károly (1886–1958) jogász, politikus, lapszerkesztő, publicista, 1919–1920-ban igazságügyi államtitkár, 1920–1944 között nemzetgyűlési majd országgyűlési képviselő. A két világháború között a liberális ellenzék egyik legmarkánsabb személyisége, Vázsonyi halála után elismert vezetője. 1944-ben a német megszállás után a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták.

9. Vázsonyi névvel mozgósító emléklap
az 1930. évi fővárosi törvényhatósági választás előtt.
(Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

csak a vízen, és ne ússzon ki a szárazföldre, vagy ha úszik, ne politizáljon. Igaz ugyan, hogy van egy német közmondás: „Mit dem Amt kommt der Verstand.”²⁵⁸ Így is volt. Volt aztán neki elég esze ahhoz, hogy az eladósodott Kenderest berendezze a gödöllői bútorokkal és értékes festményekkel, volt neki ahhoz elég esze, hogy a felesége a rádiónál évente beszédjen örületes pénzeket, és volt neki ahhoz is elég esze, ha nem is sikerült, hogy meg akarta alapítani a Horthy-dinasztiát, s az unokájából, ez tény és valóság, királyt akart koronáztatni.²⁵⁹ Őreá nem mondotta volna Albrecht herceg, mint ahogy Károly királyról mondotta: a nagyságos úr nem királynak való, mert túl jó ember, odaadná az utolsó ingét egy szegénynek. Uralkodni ésszel és kegyetlenséggel kell. Hát, ha Horthy nem is volt nagy ész, de kegyetlennek kegyetlen volt, mert ami tudtával Izsákon, Orgoványon és Siófokon történt, az a kegyetlenségek kegyetlensége volt. Ő adta meg a divatot, Hitler azután csak nagyobb mértékben utánozta az egész világon. Ezt a három HHH betűt nem szabad soha elfelejteni a magyaroknak: Hitler, Horthy, Héjjas. Németül a betyárokat szintén H betűvel kezdik. Úgy mondják: „Halunken”.²⁶⁰

Így került tehát az uram Bécsbe ismét, ahol már egy csomó olyan emigráns volt, akik tudták, hogy Horthy alatt nem volt szabad mozgásuk és szabad életük. Akkor belátták, hogy az uram nem csinált hibát a politikájában, csak tisztességes ember volt, ő nem engedhette magának azt, amit József főherceg, aki volksbundista mintára elszaladt a Nemzeti Tanácshoz, eltöröltette Habsburg nevét, színét és rangját s egyszerűen azt mondotta, hogy ő pedig most már csak Alcsut József.²⁶¹ Alig jött azonban Horthy, József főherceg meggondolta magát és ismét visszanevetesítette a nevét Habsburgra. Vázsonyi Vilmos rettenetesen sok

---

258 A hivatallal megjön az ész.

259 Horthy Miklós kormányzó ajánlására 1942 februárjában az országgyűlés idősebbik fiát, Horthy Istvánt választotta meg az újonnan létesített kormányzóhelyettesi tisztségre, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ez az idős kormányzó utódlására is megoldást jelentsen. A kormányzóhelyettes még az év augusztusában a keleti fronton teljesített vadászpilóta szolgálata során gépével lezuhant és szörnyethalt. Horthy kétségkívül szívesen látta volna saját fiát utódként, de semmiféle bizonyíték nincs arra a korszakban is elterjedt feltételezésre, hogy uralkodói dinasztiát kívánt volna alapítani és unokája megkoronáztatása szándékában állt volna.

260 Halunke: gazember, csirkefogó.

261 József főherceg 1918 őszén – a korhangulathoz alkalmazkodva és az új rend iránti lojalitását kifejezve – lemondott történelmi nevéről és a tanácsköztársaság bukásáig az Alcsúti József nevet használta. Volksbundista mintára: a Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund) a magyarországi német nemzetiség 1938–1945 között működött nemzetiszocialista szellemiségű szervezete. A szerző itt bizonyára a német eredetű családból származó magyarokra céloz, mivel a korban elterjedt volt az a felfogás, ami a náci Németország magyarországi politikai és szellemi befolyását nagy mértékben nekik tulajdonította.

intrika mellett teljesen meglepetésszerűen lett titkos tanácsos.²⁶² A legenda, amely elterjedt, hogy zsidóembernek nem lett volna szabad Jézus Krisztus és Máriára felesküdni, csak legenda volt, mert ebben az esküben szó sem volt semmiféle vallási kegyeletteljes dologról. Itt csupán az eskü az uralkodó személyének szólt. Ő személyileg megszerette a fiatal királyt, mint demokratikusan gondolkodó egyszerű embert, és nem akarta esküjét megszegni. Mindig mondotta, hogy köztársaságpárti, csak Károly király személyéhez való ragaszkodása olyan nagy, hogy eltekint a címtől, mert hiszen a király inkább való lett volna köztársasági elnöknek, mint királynak. A bécsi emigránsok sorban eljöttek az uramhoz bocsánatot kérni, s mivel ő haragtartó sohasem volt, meg is bocsátott. Hatvany Lajossal²⁶³ például, aki a Pesti Naplónak szerkesztője volt, valamint az Esztendő című folyóiratnak, folyton pocskondiázta az uramat, a legjobb barátságba kerültünk. Szerette Hatvanyynak szatíráját és szellemes ötleteit. Mindenkinek megbocsátott. Csak szegény Lakatos Lászlónak²⁶⁴ nem, aki cikket írt róla, összehasonlítva őt Zsófia főhercegnővel és azt írta, hogy éppen olyan hisztériás öregasszony, aki rémeket lát, mint Zsófia főhercegnő, mert Magyarországon sohasem következett be az, amit az uram folyton jósolgat. Lakatos László az uram halála után feljött énhozzám, azt mondta, magát kérem Asszonyom, bocsásson meg nekem, ember vagyok, tévedtem és nagyon-nagyon fáj nekem, hogy az ura megbocsátott mindenkinek, akik talán még súlyosabb dolgokat írtak róla, hiszen az volt a baj, hogy ő nyíltan kijelentette, hogy személyére nem vonatkozik a cenzúra, írhatunk mindent róla,

---

262 Vázsonyi 1918-ban, a miniszteri tisztségből való távozásakor kapta meg IV. Károly királytól a valóságos belső titkos tanácsosi címet. Ez volt az első eset, hogy az izraelita felekezethez tartozó személyt ruháztak fel ezzel a kitéttetéssel.

263 Vázsonyi Vilmosné szavait nem csupán az Előszóban közölt levél, de Hatvany egy másik – az unoka Vázsonyi Vilmos hagyatékában szintén másolatban megőrzött és eddig ugyancsak publikálatlan – levele is tanúsítja, melyet nem sokkal Magyarországra való visszaérkezése után írhatott. Betűhív közlésben: „23/IV 47

Kedves, jó Nagyasszonyom!

Sokat s nagy egygyüttérzéssel gondoltam a magam gyászában az önére, drága, jó asszonyom! Én se terhelek vele senkit. El kell hordanunk, amíg a kéréten napjaink lemúlnak.

Ha összekerülünk, ne rikassuk meg egymást.

Megyek, mihelyt tehetem, - mentem volna, akkor is, ha nem hí.

Feleségem is, én is a kezét csókoljuk, - hálásan köszönjük, hogy megemlékezik rólunk.

Régi, igaz embere

Hatvany, – még vénen is

Laczi”

264 Lakatos László (1882–1944) író, hírlapíró, szerkesztő.

amit akarunk. Én tényleg megbocsátottam Lakatosnak, és aztán még évekig nagyon jó, meghitt barátságban voltam Lakatos Lászlóval és a feleségével is.

Közben a fiam, aki húsz éves volt, eljegyezte magát egy bájos, igazi kis svájci nővel, dr. Walther Máriával, aki ma is ügyvédi irodát folytat Bernben és a Bundesratban miniszteri tanácsosként működik. Kis göndör hajú, szőke leányka volt, nagyon megszerettük és azt mondtuk, amikor kimentünk és megismerkedtünk vele, akkor még Luganóban a háztartási iskolát végezte, hogy ha befejezi ősszel a szemesztert, akkor magunkkal fogjuk hozni Budapestre, hogy megismerje családjunkat és megismerje egyáltalán Magyarországot. A svájciak, akik idegenforgalomból élnek, tulajdonképpen mindig nagyon idegenkedtek egy idegent beengedni a családjuk közelébe. Máriának apja már nem volt, és anyja szintén nem volt elragadtatva, hogy leánya más nemzetiségű és más vallású fiatalemberhez menjen feleségül. De megoldottuk a gordiusi csomót, azt mondtuk, hogy Magyarországon huszonnégy éves korában éri el a fiatalember nagykorúságát. Várjanak tehát négy évig, amíg a fiam abban a helyzetben lesz, amíg el tudja tartani önmagát és feleségét. Mi sajnos szegény emberek vagyunk, mi nemigen tudjuk majd őket támogatni. Ha a szerelem állandó marad, akkor semmi kifogásunk ellene. Mária anyja ennek nagyon megörült, és így ő is boldogan adta beleegyezését. Ősszel azonban még mindig nem látszott alkalmasnak az idő arra, hogy hazatérjünk. Bécs mellett Badenben telepedtünk le, a fiamat pedig, aki már hála Isten túl volt a veszélyen, beíratuk Bécsben az export akadémiára. Ekkor úgy mutatkozott, hogy ehhez nagyobb kedve volt, mint az ügyvédséghez. De egy szép napon Mária meglepetésszerűen beállított hozzánk. A kisleány tényleg nagyon megszerette a fiamat és őrajta keresztül minket is, de mi is őt. Így együtt töltöttük ezt a telet, kint Ausztriában. Már újévkor jött egy küldöttség Budapestről, újonnan csatlakozott demokraták, a jellegzetes hosszú szakállú Kakujay Károly, ritka nagy műveltségű ember. Pakots József író, tehetséges, kedves, még elég fiatal ember, Gáspár Fülöp, akit akkor a fások királyának neveztek, mert a legnagyobb fatelepe volt a fővárosban, Reisz Dávid, a nagyvágó és még számosan kérték az uramat, hogy jöjjön most már haza, ők elérkezettnek látják az időt, hogy ismét bekapcsolódjon a politikai életbe. Az uram vonakodott, hogy sehogy sem akar Horthy Magyarországaiba visszatérni. De minden rétestészta elszakad egyszer. Közben műtárgyainkból, mert az uram igazán műgyűjtő volt, öt vitrinünk telve porcelán üveg és elefántcsont nippekkel, szép ezüst dolgaink is voltak, aukciót rendeztünk, mert hogy bírtuk volna a fiamat Davosban tartani és mi is külföldön élni. Igaz, hogy jó barátaink is voltak, akik kíségtettek. De ez sehogy sem esett az uram ínyére. Így hát pénzünk mindig fogyott, és akkor mégis azt határoztuk, hogy tavasszal megpróbáljuk Budapestre hazatérni. 1921. március 14-én jött értünk dr.

Baracs Marcell²⁶⁵ a kiváló ügyvéd, ismét Pakots József és még ketten-hárman, hogy hazakísérjenek. Kis villánk el volt foglalva. Irodánk a Teréz körút 40–42. alatt volt. Kedves jó rokonaim és barátñöim berendeztek ott egy szobát, ahol az uramnak kényelmes hálódíványa volt, és egy másikat nappali szobának, ahol viszont én aludhattam. Mária velünk jött, és az udvari irodaszobában talált elhelyezést. Öt szobás volt a helyiség, és így még mindig maradt két szoba irodának. A fiamat vendégként befogadta jó barátñönk Bischitz Margit.

Egyszer volt... március 15-e, amikor kánikulai meleg volt. A két gyermek, mert hisz azok voltak, a fiam huszonegy éves, Mária tizenkilenc, leszaladtak másnap délelött, hogy megérkeztünk, a Duna partra a Petöfi szoborhoz. Mi nem mozdulhattunk a lakásból, mert nálunk valóságos népvándorlás volt. A reggeli lapok megírták, hogy az uram hazaérkezett, és ennek folytán a barátok és ismerösök mind jöttek üdvözölni. Azt hittük, hogy talán mégis van reá mód és eshetőség, hogy ismét lehet idehaza éldegélni. De nagyon csalódtunk. Az uram már csak öt évet élt, hiszen '26-ban hirtelen Badenben halt meg. És ez az öt év nagyon küzdelmes volt. Azt hiszem, húsvét hétfő volt, amikor délelött beállított hozzánk Palugyay Móric²⁶⁶ volt államtitkár, és azt mondja nekem, itt van? Mondom neki, hát persze hogy itt vagyok, milyen kérdés ez. Azt mondja, nem azt kérdezem, hogy Maga van itt, hanem hogy ő itt van-e. Mondom, az uram bent van a másik szobában. Jó, jó, még mindig nem akar engem megérteni. Azt kérdezem, hogy itt van-e nála a király. Azt gondoltam, hogy Palugyay megörült. Azonnal beszóltam az uramnak, aki ott heverészett a kanapén, és szokása szerint a Károli Gáspár féle bibliát olvasta. Itt van Palugyay és olyan zöldséget kérdez, hogy vajon nálunk van-e a király. Az uram is azt hitte, hogy Palugyaynak meghibbant az esze. Miket beszélsz Móric, hiszen a király Svájcban van. Svájcban volt, mondotta, de ne tagadd, ha most nincs is itt, akkor bizonyára már itt volt. Látták, amint a Lánchídon áthajtatott, és egyenesen idejött hozzád. Április van, kedves barátom, ha nem is elseje, akkor is valaki a bolondját járatta velem. De különben hívjuk fel Sztérényit, talán ő tud valamit erről a képtelenségről. Így is történt, de Sztérényi nem volt otthon, ellenben azt mondták, hogy most küldött valakit hozzánk, akinek pár perc múlva itt kell lennie. Tényleg meg is jelent néhány pillanat múlva a kövér Rotter, a zsákos.

---

265 Baracs Marcell (1865–1933) ügyvéd, a Lipótvárosi Kaszinó elnöke, 1898-tól tagja a főváros törvényhatósági bizottságának, Vázsonyi közeli híve, 1926-tól országgyűlési képviselő.

266 Palugyay Móric (1871–?) tisztviselő, főispán, 1906–1918 között országgyűlési képviselő, 1917–1918-ban belügyi államtitkár, legitimista politikus.

Ez volt ez első királypuccs.²⁶⁷ A királynak iskolatársa, gróf Erdődy Tamás vállalkozott rá, hogy tulajdonképpen inkognitóban elhozza a királyt, hogy beszéljen Horthyval, vajon milyen a helyzet, mikor tudja átvenni a trónt, hiszen Horthy fogadalmat tett neki, hogy ha eljön az ideje, akkor ő azonnal leköszön, és a király hazajöhet. Nem volt semmi előkészítve, mert hiszen a király csak meg akart győződni arról, hogy Horthy milyen magatartást tanúsít. Úgy volt, ahogyan az uram bemondta már két évvel azelőtt. Horthynak esze ágában sem volt soha a trónt Károly királynak visszajuttatni. Horthy saját családjának külön dinasztiát akart alapítani. A király jóhiszeműen belépett Horthy dolgozószobájába a Várban teljesen fegyvertelenül, egy kis lovaglópálcával a kezében. Horthy azonnal megnyomta a csengőt, az előszobájában akkor mindig ott tartózkodott Héjjas Iván a főgyilkos.²⁶⁸ Mind a ketten rátámadtak a királyra, hogy hogyan juthatott eszébe ilyen vakbéljáték játszani és ide eljönni, amikor itt teljesen népszerűtlen és egyáltalán senki sem óhajtja visszatérését. Azonnal üljön kocsiba és hagyja el a magyar határt. Bizony nagy baklövése volt ez a szerencsétlen Károly királynak. Horthyhoz így nem lehetett beállítani. Jellemző volt erre egy egész egyszerű kis mondása az uramnak. Zürichben voltunk, és ott volt a királynak jogtanácsosa, Schager Albin báró. Véletlenül összeháldkozott az urammal, és megemlítette, hogy éppen aznap este megérkezik Magyarországról Lichtenstein Johannes herceg. Ő a szép Andrássy Marica grófnőnek, az Andrássy Géza leányának volt férje. Schager báró megkérdezte az uramat, hogy szeretne-e Lichtensteinnel találkozni. Mindenki, aki Magyarországról jön, mondotta az uram. Így hát este a zürichi szállodába beállított hozzánk Schager Albin Lichtenstein herceg társaságában. Az uram, aki akkor már hónapok óta nem volt Pesten, nagyon kíváncsi volt, hogy milyenek az állapotok itt Pesten. Németül folyt a társalgás, mert Lichtenstein magyarul nem tudott. Így hát ezt az egy mondatot németül is kell leírnom. Az uram kérdezte: Wie macht sich der Horthy, mire a herceg azt felelte: Ah, der Horthy ist doch ein Mordskerl. A németeknél ez tulajdonképpen csak annyit jelentett,

---

267 IV. Károly 1921. március 26-án – a hazai politikusok számára váratlanul – Svájcban Szombathelyre érkezett azzal a szándékkal, hogy ismét elfoglalja a magyar trónt. Másnap autóstól Budapestre utazott, úgy vélte, hogy megjelenése esetén Horthy – aki korábban biztosította őt hűségéről és arról, hogy az államfői tisztet csupán őrzi annak, akit megillet – át fogja neki adni a hatalmat. Horthy azonban ezt a nagyhatalmakra, a külpolitikai helyzetre hivatkozva visszautasította. IV. Károly ezután visszatért Szombathelyre, ahol Mikes János püspök vendégeként várta a helyzet tisztázódását. Az utódállamok Magyarország elleni támadással fenyegetőztek, ezt követően az antant-hatalmak is világossá tették, hogy nem tűnnek Habsburg-restaurációt. IV. Károly április 5-én elhagyta az országot, és visszatért Svájcba.

268 Vázsonyiné Héjjas szerepét illetően nyilván egy korabeli szóbeszédnek ad hitelt.

hogy fenegyerek. Mire az uram ezt felelte: Natürlich, weil er morden lässt. Igen, mert ő gyilkoltat. A királynak tehát egy órán belül el kellett tűnni Budapestről, és visszaült Erdődy Tamás autójába. Mivel azonban nagyon lázas volt, meg volt fázva, úgy döntöttek, hogy Szombathelyen, Mikes püspöknél meg fog szállni. Ez így is történt.

Természetesen a hír hamar elterjedt, mindenféle más és más verzióban. De Szmrecsányi György²⁶⁹ és Beniczky Ödön szintén autóba ültek és nemsokára rá elementek Szombathelyre, hogy a királlyal tárgyalásokat folytassanak. Alig érték oda, már megjelent Vass József,²⁷⁰ aki miniszterelnök-helyettes volt, és hozta Horthy üzenetét, hogy nem maradhat az országban, okvetlenül hagyja el a határt és menjen akár Svájcba, akár talán csak Lichtensteinbe, mely egy pici állam volt Ausztria és Svájc között, de Magyarországról menjen, mert Horthy nem felel az életéért. A királynak akkor már hat gyermeke volt, súlyos influenzával feküdt. Azt kérte, hogy adjanak neki két napi haladékot, amíg láza csökken, hogy visszautazhasson családjához. Horthy könyörtelen véreb volt. Még a beteg királytól is félt, hogy talán megdöntheti Szombathelyen át a hatalmát. Hiúbb és korlátozottabb ember talán még sohasem vezetett egy országot huszonöt éven keresztül. Ehhez is furcsán jutott, mert amikor a választásról volt szó, uram Andrássy Gyula grófnak²⁷¹ megmondotta, válasszátok meg egy évi próbaidőre, vagy ha ezt nem lehet, maximálisan két-három esztendőre, mert különben, saját szavai voltak ezek, soha le nem vakarhatjátok Magyarország történelméről. Andrássy Gyula azt felelte jóhiszeműen, hogy: „Ez az ember három évig üljön a nyakunkon? Néhány hónap, és menni fog.” „Szeretnék veled fogadni”, mondotta az uram, „de sajnos nem tudok mibe”. Az uram halála után vagy másfél esztendővel az Ernst Múzeumban francia híres festőknek kiállítása volt. Amint ott nézegettem a képeket, egyszerre csak előttem áll Andrássy és azt mondja, most az ura emlékéért kérek itt maga

---

269 Szmrecsányi György (1876–1932) tisztviseelő, 1905-től országgyűlési képviselő, 1917–1918-ban Pozsony vármegye kormánybiztos-főispánja, a tanácsköztársaság alatt a bécsi ellenforradalmi szervezkedés résztvevője, annak bukása után a Dunántúl kormánybiztosa, az Ébredő Magyarok Egyesületének elnöke, legitimista politikus, 1920–1922 nemzetgyűlési képviselő.

270 Vass József (1877–1930) katolikus pap, keresztényszocialista politikus. Kalocsai nagyprépost, 1920-tól nemzetgyűlési majd országgyűlési képviselő, 1920–1922 között vallás- és közoktatásügyi, majd 1922–1930 között népjóléti és munkaügyi miniszter. A királypuccsok idején közvetítő szerepet játszott Horthy és a király között.

271 Andrássy Gyula gróf, ifj. (1860–1929) földbirtokos, politikus, jogtudós, 1886-tól országgyűlési képviselő, 1906–1910 között belügyminiszter, 1918. október 24–30 között az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó közös külügyminisztere, 1920-tól nemzetgyűlési képviselő, legitimista, a második királypuccsban játszott szerepe miatt letartóztatták.

előtt bocsánatot. Én különösen nézhettem reá, érthetetlen volt előttem és azt mondtam, természetesen nem értem, hogy a gróf úr mire céloz. Arra, mondotta, hogy Vilmosnak volt igaza. Bár ne választottuk volna meg ezt az embert, csak három évre, akkor most már kipusztult volna. Így azonban ki tudja, hogy meddig fog a nyakunkon élősködni. Csak úgy ráfeleltem, minden meggondolás nélkül, bizonyára addig, ameddig él. És bizonyára így is lett volna, hogyha a negyvenégyes évnek szörnyű következményei el nem sodorják valamely kis német városkába, ahol bizonyára ma is sokkal jobban éli világát, mint ahogyan éltek a szerencsétlen deportált zsidók.²⁷²

De visszatérek Károly királynak puccskísérletéhez. Hát ez bizony nem sikerült, és örülnie kellett, hogy Svájc ismét befogadta. Azután jött az úgynevezett nagyobb szabású, második királypuccs.²⁷³ Az is nagyon furcsán történt. A király hű emberei jóformán alig tudtak róla. Hogy miért titkolták, örök rejtély. Mi például a következőképpen tudtuk meg az eseményeket. Kis Lendvay utcai villánk még lakva volt mások által, és mi oda be nem költözhettünk. Így az irodánkban szükséglakást rendeztünk be magunknak a Teréz körút 40–42. szám alatt. Egy szép napon éppen két hölgyvendégem volt vacsora előtt, mikor az uram rendszerint a Vigadó kávéházban vacsora előtt a város[házi] asztalnál ült. Csöngettek, és én mentem ajtót nyitni. Beniczky Ödön állt ottan és suttogva mondotta: „Megjöttek!” Csodálkozva néztem reá, nem értettem meg, mit beszél és azt kérdeztem, kik jöttek meg. Azt mondotta, hogyha az ura hazajön, csak annyit mondjon, hogy a király a királynéval együtt repülőgépen Dénesfára érkeztek Czirákyékhoz, és evvel ő már el is tűnt. Mikor az uram vacsora idején hazajött, elmondottam neki,

---

272 Horthy 1944 októberétől 1948-ig a bajorországi Weilheimben tartózkodott, ezt követően Portugáliába távozott.

273 IV. Károly 1921. október 20-án repülőgépen érkezett Magyarországra, a Sopron vármegyei Dénesfán, Cziráky József gróf birtokán szállt le. Másnap bejelentette az államfői hatalom átvételét, legitimista híveiből álló ellenkormányt nevezett ki. A soproni helyőrség felesküdt a királynak, aki 22-én vasúton indult fegyveres kísérettel Budapest felé. A Minisztertanács úgy határozott, hogy szükség esetén fegyveres erővel akadályozza meg a hatalomátvételt, a kormányzó pedig hadparancsot adott ki a Nemzeti Hadseregnek, hogy csak az ő és a kormány utasításait teljesítheti. Az antant-hatalmak és az utódállamok beavatkozást helyeztek kilátásba, Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság mozgósították haderejüket. Október 23-án a király és a kormányzó fegyveresei között kialakult a budaörsi csata, melynek során a kormánycsapatok fölénybe kerültek. A király a tatai Esterházy-kastélyba húzódott vissza, ahol feleségével együtt őrizetbe vették, majd Tihanyba szállították. Az antant-hatalmak döntése alapján a királyt egy angol hajó fedélzetén szállították kijelölt kényszerlakhelyére, Madeira szigetére, ahol 1922. április 1-jén elhunyt. A Nemzetgyűlés 1921. november 6-án kimondta a Habsburg-ház trónfosztását.

hogy mi történt. Irtózatos dühbe gurult, hogy lehet ilyen csacsiságot elkövetni. Most ki volt ismét a bölcs tanácsadó, mondotta, hiszen számtalanszor megmondtam a királynak, hogy ne lépjen magyar területre mindaddig, amíg a képviselőház össze nem ült, és alkotmányosan be nem vonulhat. Ez már megint egy nem sikerült dolog, hiszen el kellett volna vágniuk elsősorban a telefon- és sürgőnydrótokat és felesketni a kaszárnýában a katonákat. Ez ismét Horthynak lesz a diadala. Hála Isten, hogy engem be nem avattak, legalább nincsen közöm semmihez. Az uram, aki nagyon hűlékeny volt, mint rendszerint őstájt, most is küszködött egy lázas náthával, és így mihamar visszavonult és lefeküdt. Kis háztartási dolgaim elintézése után magam is nyugalomra tértem. A fiam akkor nem lakott nálunk odahaza, hanem a közelben levő penzióban.

Októberben már a hajnalok nagyon sötétek és kellemetlen nyirkos hidegek. Úgy fél hat tájban keltett fel az ott lakó takarítónőm, hogy jöjjen ki, mert két detektív várakozik odakint. A pongyolát magamra kaptam nagyon halkan, hogy az uram a másik szobában fel ne ébredjen, kiosontam. Tényleg ott állt két magas fiatalember, és azt mondotta az egyik, kérem, parancsom van Vázsonyi kegyelmes urat a főkapitányságra bevenni. Sietnünk kell, mert Weiss Konrád²⁷⁴ képviselő úr már lent van az autóban. Őt is visszük. Azt mondtam, hogy Weiss Konrádot miért viszik, nem tudom, de annyit tudok, hogy ő jobboldali képviselő. Az uram ugyan baloldali, de a királynak esküt tett, viszont, ha királypuccsról van szó, akkor hiába is vinnék, mert erről ő tegnap estig semmit sem tudott, különben is beteg, influenzás, és én nem engedem semmi szín alatt bevenni a sötétségben a még sötétebb cellába. Az egyik detektív némán hallgatta az egészet. A másik azt mondotta, parancs az parancs. Nekünk mégis be kell vinni. Azt kérdeztem, ki parancsolta ezt Önöknek. Azt mondotta, Nádosy országos főkapitány úr. Na, mondtam, hát ez remek. Nemrégén még az uram parancsolt a főkapitánynak, igaz, hogy akkor még csak osztályfőnök volt. És mégsem engedem. Hívja fel telefonon és mondja meg, hogy az uram beteg, és nincs az a hatalom, hogy innen elvigyék. A detektív fel is hívta telefonon a főkapitányt, és elmondotta a beszélgetésünket. Természetesen a választ nem hallhattam, de aztán azt mondotta: kérem, a főkapitány úr rendelete, hogy a kegyelmes úr házi őrizetben marad. Telefonálnia nem szabad, sem pedig vendégeket fogadnia. Én most elmegyek, mert helyettem más fog kijönni. Ezzel illedelmesen elköszönt, és továbblépett.

A másik csak most kezdett el beszélni. Azt mondotta, kérem, nagyon szégyellem ezt az esetet. Én semmiképp sem akarom a kegyelmes úr szabadságát gá-

---

274 Weiss Konrád (1879–?) MÁV-tisztviselő, a tanácsköztársaság idején a vasutasok ellenforradalmi mozgalmanak egyik vezetője, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő.

tolni, tessék megengedni, hogy bemenjek hozzá és magam jelentsem neki, hogy tehet, amit akar, én leszerelt főhadnagy vagyok, özvegy édesanyám és húgom van, azokat kell eltartanom. Katonaiskolát végeztem, semmi egyebet, kénytelen voltam detektívnek menni, hogy az anyám és a húgom éhen ne haljon. Azt mondtam a fiatalembernek, elsősorban legyen szíves és rakja ki zsebeinek tartalmát az asztalra. Meg akarom nézni, hány fegyverrel rendelkezik egy detektív. Aztán fordított világot csinálunk. Máskor a férfiak tapogatják meg a nőket, most fordítva lesz, megengedi, de ha már mindent kirakott, akkor én tapogatom meg magát, mielőtt az uramhoz beengedem. Előkerült két revolver, néhány kézigránát. Az asztal hamar megtelt a zsebek tartalmával. A fiatalember nem volt csiklandós. Én bizony minden zsebét kikutattam, az asztalon levő tárgyakat elcsuktam, és aztán bementem az uramhoz. Mi van itt kora hajnalban, kérdezte. Népgyűlést tart hat órákor reggel? Nem, mondtam, csak Nádosy parancsára két detektív volt itt, hogy beviszi, esetleg „auf nimmer Wiedersehen”.²⁷⁵ Az egyik detektív itt van, és nemsokára jön a másik is. Na de hát hogy tehet ilyet, mondotta az uram. A törvény az törvény, mindig mondtam már, hogy azt sem kijátszani nem szabad és annak ellenszegülni nem szabad. Öltözködöm és megyek. Majd mindjárt megmondom, harsantam fel, és már a telefonnál voltam, mert hiszen a szobámban is volt telefon, amiről a detektív urak nem tudtak, és felhívtam Korányi tanár urat.²⁷⁶ Megmondtam, hogy az uram lázas és be akarják vinni, dacára annak, hogy neki fogalma nincs, hogy mi történik a királlyal, mert őt be nem avatták. Kértem, hogy a tanár úr jöjjön el minél előbb, s adjon neki orvosi bizonyítványt. Korányi egy kitűnő orvos, de nagyon száraz ember volt, megértette, hogy miről van szó. Azt mondotta, kérem, egy fél órán belül ott leszek.

Erre kimentem, és azt mondtam a volt főhadnagy úrnak, hát kérem, most bejöhet az uramhoz. Haptákba vágta magát és azt mondotta, kegyelmes uram, igaz, hogy valaha nagy kalandor voltam, mert Héjjas Ivánnal együtt Albániában Wied Vilmos herceg udvarában voltunk, de én azóta megkomolyodtam, és nagyon, de nagyon röstellem, hogy éppen engem vezényeltek ki, hogy Vázsonyi Vilmost őrizzem. Hát én őrizem úgy, hogy azt mondom, hogy tessék csak fogadni azt, akit akar, tessék csak telefonálni, akinek akar, én semmiben sem gátolom, csak nem tudom, hogy ki lehet a kolléga, aki még idejön. Én figyelmeztetem, hogy az előtt ne tessék senkivel sem beszélni. Vasárnap volt, elláttam a detektívet finom reggelivel. Beültettem a szobába. Újságot tettem elébe, megmondtam neki,

---

275 Hogy soha ne lássuk viszont.

276 Korányi Sándor báró (1866–1944) orvos, egyetemi tanár, az MTA tagja, 1927-től felsőházi tag.

hogy minden vasárnap ebédre töltött káposzta van, meg van hívva, természetesen a másik is. Beülhetnek az irodába, ahova ma az ünnep révén úgysem jön senki.

Közben sok mindenről beszéltek, amit ellenőrizni nem tudtam, de egyesek azt mondták, hogy Gömbös Gyula²⁷⁷ akkor Pécsett volt és Bethlen Istvánné neki telefonált volna, hogy azonnal jöjjön, mert meg kell akadályozni, hogy a király vonattal Budapestig jöhessen. Érdekes az, hogy a királlyal a vonaton igazán okos emberek voltak. Rakovszky István,²⁷⁸ Gratz Gusztáv,²⁷⁹ aki később erősítette, hogy ő úgy a csehekkel, mint a jugoszlávokkal meg volt egyezve, hogy nincs ellenvetésük a király visszatérésére, mert szívesebben látják őt, mint Horthyt, aztán ott volt báró Lehár,²⁸⁰ a tábornok, és mégis megtörtént az, hogy Győrből elindulva minden helységben megállt a vonat, ahelyett, hogy befutott volna Budapestre. Természetesen így ideje volt Gömbös Gyulának az egyetemistákat fellármázni, fegyvereket a kezükbe adni, hogy a király vonatára lőhessenek.²⁸¹ A király nem akarta a fiatal életet pusztítani, nem akart harcot, nem engedte, hogy tüzeljenek, és inkább visszafordította a vonatát. Így megint csak nem sikerült Magyarországra visszajutnia. Ellenben diadalmamort ünnepelt három ember, Horthy, Bethlen és

-
- 277 Gömbös Gyula (1886–1936) katonatiszt, politikus, 1918–1919-ben az ellenforradalmi mozgalmak egyik vezetője, a két világháború közötti politikai élet meghatározó egyénisége. 1920-tól nemzetgyűlési majd országgyűlési képviselő. A királykérdésben egyértelműen a Habsburg-ellenes szabad királyválasztó álláspontot képviselte. 1929-től honvédelmi miniszter, 1932–1936 között miniszterelnök.
- 278 Rakovszky István (1858–1931) politikus, 1896-tól 1926-ig országgyűlési, majd nemzetgyűlési képviselő, 1920-ban a nemzetgyűlés első elnöke. IV. Károly híve, aki második királypuccs idején ellenkormányának miniszterelnökévé nevezte ki. A budaörsi csata után letartóztatták, 10 hetet töltött vizsgálati fogságban.
- 279 Gratz Gusztáv (1875–1946) politikus, publicista, történétíró. 1906-tól országgyűlési képviselő, 1917-ben pénzügyminiszter, 1921-ben külügyminiszter. IV. Károly híve, aki a második királypuccs idején ellenkormányának pénzügyminiszterévé nevezte ki. A budaörsi csata után letartóztatták, 10 hetet töltött vizsgálati fogságban.
- 280 Lehár Antal báró (1876–1962) katonatiszt, ezredes, Lehár Ferenc zeneszerző öccse, 1921-ben a szombathelyi katonai körlet parancsnoka. A második királypuccs idején IV. Károly mellé állt, aki vezérőrnaggyá és ellenkormányának honvédelmi miniszterévé nevezte ki. A hatalomátvételi kísérlet bukása után Ausztriában telepedett le.
- 281 Október 23-án a reggeli órákban, amikor királyhű csapatok mintegy 8000 főnyi erővel Budaörs alá érkeztek, a kormány még nem rendelkezett a térségben a feltartóztatásukra elegendő reguláris katonai erővel. Így először a Gömbös szervezése nyomán mozgósított egyetemi és más karhatalmi zászlóaljok csapatrészei, bajtársi, irredenta és fajvédő szervezetek önkéntesei vettek fel a harcot. Délutánra megérkeztek a vidékről átcsoportosított csapatok, és miután maga a király és hívei sem voltak elszánva komoly véraldozáttal járó küzdelemre, csapatai bomlásnak indultak, a kormányzó erői sikeres ellentámadást indítottak.

Gömbös. Mert ők nyerték meg a csatát. A királyt Tihanyban a királynéval együtt két kis cellában internálták, s aztán rárakták egy angol hajóra, amely elvitte őket Madeirára. A gyöngye tüdejű király nem bírta a klímát, és Horthy nagy örömeire két év alatt el is pusztult.

Horthy előbb idősebbik fiát szerette volna megkoronáztatni, de az nagyon meg volt elégedve az államvasúti elnökséggel, és nem óhajtott nagyobb pozíciót betölteni.²⁸² Úgy mondják, hogy anyja akarata ellenére vétette el vele a kis Edelsheim grófnőt,²⁸³ mert sem polgári menyet, sem polgári vőt ez a hiú asszony nem akart. Arisztokratának kellett lennie. Később aztán már megelégedett Horthy azzal, hogy a németek nagy győzelme után királlyá koronázzák kicsi unokáját. Legalábbis nekem Windischgrätz herceg azt mesélte '44 június havában, amikor azért beszéltem vele, mert tudtam, hogy Veesenmayerrel naponta találkozik, a fiamat pedig az első transzporttal április 27-én Kistarcsáról elvitték.²⁸⁴ Meg szerettem volna tudni, hogy él-e még az egyetlen gyermekem, és ha igen, hová vitték. Windischgrätz fel is ment Veesenmayerhez, és visszajött azzal, hogy a fiam ugyan három napig Auschwitzban volt, de azután elvitték Boroszló közelébe Wüstekirschdorfba, és hogy nem lesz rossz dolga. Ugyanakkor mesélte el Windischgrätz, Veesenmayer azt mondotta, sok országba bejutottunk, azt hittük, hogy a norvég Quisling a legaljasabb ember, akivel találkoztunk, de csalódtunk, mert Horthy még nálánál is sokkal aljasabbnak bizonyult. Mikor Hitler azt mondotta neki, hogy be akar vonulni Magyarországra, Horthy azt felelte, csak akkor, ha megígéri a Führer, hogy a győzelem után kis unokámat királlyá koronáztatjuk. Azt mondotta Veesenmayerné, hogy Hitler ördögien nevetett és azt mondotta, ez természetes, ebben ne is kételkedjen. És Horthy nem állt többet ellent és belement abba, hogy mi simán bemasírozhassunk.²⁸⁵ Mondottam is Windischgrätznek, hogy lássa, Vichikém, én már huszonkettőben megmondottam, hogy csodálom, hogy maguk mágnások, de különösen maga, aki a királlyal olyan jó viszonyban volt, eljárnak minden csütörtökön este Horthyék fogadóestélyére. Hogy volt szabad ilyet tenni? Minden politikus, az én uram is talán sokszor tévedett a politikájában, de sohasem kereste Horthynak a kegyeit. Sőt, ha jól tudom, Esterházy Móric sem

---

282 Horthy István, a kormányzó idősebbik fia mérnök, a MÁVAG vezérigazgatója, majd 1940-től kormányzóhelyettségé választásáig a MÁV igazgatóságának elnöke volt.

283 Horthy István 1940-ben vette feleségül Edelsheim-Gyulai Ilona grófnőt.

284 A Vázsonyi családdal 1944-ben történetekre lásd jelen kötet következő fejezetét, valamint *Hadas-Zeke*, 2012. 130–152. p.

285 Horthy és Hitler 1944. március 18-i klessheimi találkozásán nem került szóba unokájának királlyá koronázása, Vázsonyiné itt korabeli szóbeszédnek ad hitelt.

vett részt soha ilyen csütörtöki multságokon. De Windischgrätz hajlítható volt, jobbra és balra is, nem is lehetett rámondani, hogy rossz ember volt, csak teljesen komolytalan. Sajnos a hiúságnak vezetője az országot szörnyű helyzetbe sodorta. A Horthy-korszak bizony szégyenteljes korszaka a magyar történelemnek.

Ugyancsak Windischgrätz volt az, aki kitalálta a hamis frankok gyártását. A kormányzó pedig, ahelyett, hogy ezt megakadályozta volna, a térképészeti hivatal rendelkezésére bocsátotta a frankhamisító társaságnak. Windischgrätz kezdte, de benne volt Bethlen István és Nádosy Imre az országos főkapitány is. Windischgrätz Hollandiába küldött ki hamis frankosokat, hogy ott süssék el. Véletlenül a bankember, akinél Jankovich, aki kivitte, váltani akart, azonnal rájött, hogy hamisítvány. Közben, mivel Windischgrätz íróasztalán garmadával feküdtek az ezresek, hűséges komornyikja is elemelt pár ezrest, és elvitte beváltani a Kereskedelmi Bankba. De ott is ez a sors érte, a hamisítás kiderült. Az uram azután elvállalta a képviselőház kisebbségének a frank perben való védelmét. A franciákat dr. Auer Pál, a jelenlegi párisi követ védelmezte. Az uramat nemzetgyaláznak minősítették, mert azt mondotta, hogy a kormányzónak nem volt joga egy állami hivatalt semmiféle hamisításra odaadni. Rakovszky Iván, akkori belügyminiszter a Házban kijelentette, hogy az uramat ezek után nem védi a mentelmi jog, hanem ő most: „Vogelfrei”,²⁸⁶ tehát bárki bárhol agyonütheti, megölheti vagy egyszerűen agyonlőheti.²⁸⁷

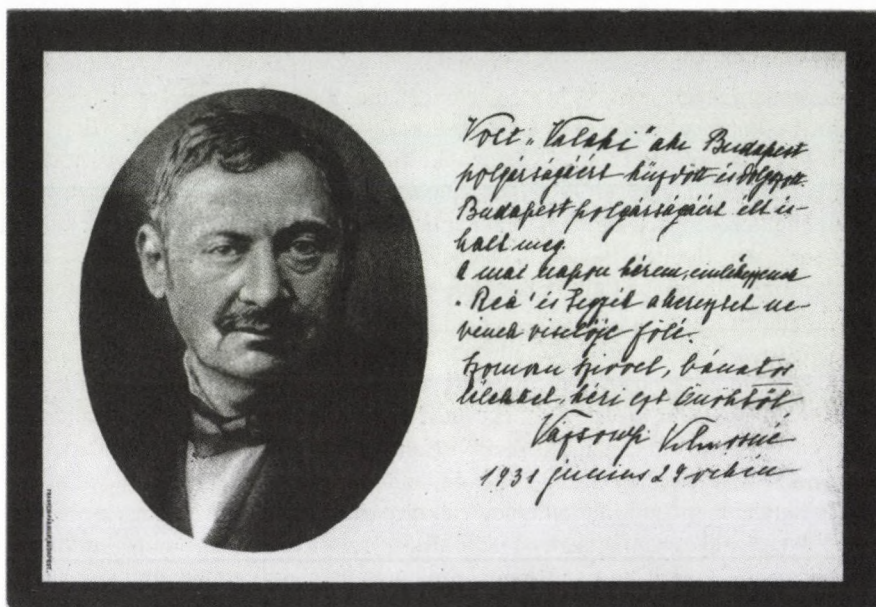
Ennek a következménye volt aztán, hogy nap nap mellett cédulákat találtunk a kapuban bedobva, rajta mindig néhány név, hogy kit fognak kivégezni, aláírva a 101 bizottság. Ez már a Vannay-féle különítmény volt. Az első ezeken a cédulákon mindig az uram volt. Utána következett báró Ullmann Adolf, a Hitelbank elnöke s a harmadik Hirsch Albert²⁸⁸ volt. A többi nevek már nem emlékszem. Abban az időben házunk előtt minden délben fel és alá járkált egy térdnadrágos, hosszú harisnyás, úgynevezett Bergsteiger cipős fiatalember, akinek sildes sapkája volt, jól behúzva a szemébe. Tél volt, de télikabátot sosem láttam rajta, bizonyára alul volt melegen felöltözve. Úgy egy heti sétálás után untam a dolgot, és kiküldtem megkérdezni, hogy tulajdonképpen mit keres itten a házunk előtt. Akkor már ismét a Lendvay utcában laktunk. Azt felelte, hogy a fogorvost keresi. Fogorvos még csak a közelünkben sem lakott. Amint később kisült, ez volt

---

286 Törvényen kívül helyezett, a törvény védelme alatt nem álló.

287 A frankhamisítási ügyről és következményeiről Vázsonyi életében lásd jelen kötet Nagy perek és politika című fejezetét.

288 Hirsch Albert üzletember, Hatvany Irén férje, a Hatvany-Deutsch család vállalkozásainak egyik irányítója.

10. Vázsonyi Vilmosné férje emlékével agítál fia mellett
az 1931-es országgyűlési választáson.
(Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

Vannay László úr. Ez volt aztán a merényletnek az előzménye. De volt még egy furcsa előzménye is. Egy délben, mikor hazajöttem, azt láttam, hogy mindenki a háztetőnket nézi, hogy mért jön olyan nagy füst, mikor akkor még alig fűtöttünk. Azonnal telefonáltam az építésznek, hogy sürgősen jöjjön ki, mert nekem gyanús a dolog. Ki is jött néhány perc múlva. Nálunk semmiféle fűtőtest nem volt, minden gázra volt berendezve. Erre átment a szomszédos házra és milyen furcsa véletlen. Kisült, hogy a földszinten erdélyi menekültek laknak, szóval bethlenisták, hiszen ő telepítette be a vagonlakókat, hogy azok beüljenek a jó állásokba, és kitegyék a régi, kipróbált magyar tisztviselőket. Talán négy vagy öt fiatalember volt, akik albrleti szobát vettek ki. Azt mondták, hogy telefonvonalat akarnak behúzni. Háziasszonyuk megengedte, hogy a kamrájába is bemehessenek. Ott dolgoztak a fiúk, és ott próbálkoztak. Az építész mikor átment, természetesen abba a lakásba ment, amely határos volt a miénkkel. Ott a spájzban egy szivardo-

azt mondta: „Anyám, egész biztos, hogy a németek elvesztik a háborút. Lesz, aki ezt megéri, de nagyon sokan lesznek, akik nem érik meg. Bennem folyton az az érzés van, ne haragudj reám, Anyám, hogy én nem érem meg a győzelmet. Nem tudom miért, de bennem megrögződött. Pedig hidd el, úgy szeretném megérni. Semmiért sem akarok bosszút állni, csak két embert akarok büntetni, akik mindig igazságtalanul írtak apámról. Az egyik Fiala Ferenc,³²⁷ a másik gróf Serényi Lajos.³²⁸ Apám azt mondta Neked Anyám, hogy azt a nevet, hogy Vannay ne felejtsd el. Én meg azt mondom Neked, hogy Te ne felejtsd el ezt a két nevet. Ez a három név maradjon emlékezetedben. Amennyire bírtam, vigasztaltam, hogy ő a fiatal, és az ő kötelessége, hogy engem eltemessen. Mindig mondtam, hogy az 1900-as évfolyamot be sem hívják, most már csak megússzuk anélkül, hogy Téged behívjanak. Két nap múlva, egy borongós őszi reggelen elment az autóbushoz a kis táskájával, és a szép mátrai napok nekem olyan sivárak és kietlenek lettek. De mégis meggondoltam. Most beláttam, hogy rosszul cselekedtem, most már jobb, ha ott maradok. Pedig mennyivel jobb lett volna hazajönnöm és a gyermekemmel együtt lenni. Ott maradtam, és gondtalan életet éltem egészen március 16-ig, amikor a rádió bement, hogy most sor kerül Budapest bombázására.

Aznap délután telefonáltam a fiamnak, hogy holnapután szombaton este várjon a vonatonál, mert hazamegyek. Csodálkozva kérdezte, hogy miért, hiszen még egy hónapod van, hogy haza gyere. Mert úgy érzem, hogy most haza kell men-nem, fiam, és én holnapután este hét órakor megérkezem. Ripsz-ropsz csomagoltam, és szombat este, március 18-án a legjobb hangulatban megérkeztem a Keleti pályaudvarra, ahol várt az egyetlen gyermekem. Kiváltottuk a nagy poggyászt. Itt már felvette a taxi, és odahajtottunk új lakásomhoz, a Munkácsy és Andrássy út sarkán. A lift felvitt a második emeletre. Bizony a kis lakásban nagy volt a zűrzavar. Csak éppen hogy a bútorok a helyükön álltak. Hogy tetszik, kérdezte a fiam és a szobában levő igazgatónöje a társasháznak, Fabinyi Margit. Sehogy sem tetszik, mert én itt lakni nem fogok. De miért nem, mondta a fiam, hiszen olyan nehézségbe került ezt a kis lakást számodra megszerezni. Nem tudok kérdésedre felelni, mondtam a fiamnak, csak az az érzésem van, hogy én itt nem fogok lakni.

---

327 Fiala Ferenc (1904–1988) politikus, újságíró, a Nyilaskeresztes Párt sajtójának egyik vezető személyisége, 1944-ben a párt sajtófőnöke, az Összetartás című lapjának szerkesztője. A háború után 1946-ban halálra ítélték, büntetését életfogytiglani börtönre változtatták. 1956-ban kiszabadult, a Német Szövetségi Köztársaságba távozott.

328 Valószínűleg Serényi Miklós gróf (1898–1970) nyilas politikusról, országgyűlési képviselőről (1939–1945) van szó. A népbírság életfogytiglani fegyházra ítélte, 1956-ban kiszabadult és az USA-ba távozott.

Az igazgatónő pedig azt kérdezte, de hát mégis milyen órában takaríttasson. Csak reggel hét vagy tizenkettőkor lehet, mert a többi órát a lakók már régebben lefoglalták. Ne strapálja magát Asszonyom, mondtam nagyon szomorúan. Holnap vasárnap van, és a temetőbe megyek. Holnap fölösleges takarítani, és hétfőn már úgysem fogok itt lakni. De hová megyek, kérdezte Fabinyiné. Hogy hová megyek, azt nem tudom, csak az az érzésem, hogy én holnapután itt nem leszek. Az igazgatónő úgy nézett reám, mintha meg lennék zavarodva, és kiment. Teljesen elfeledkeztem arról, hogy Pesten sötétítés van, és a fürdőszobában égve maradt a kis lámpa. Öt perc múlva már feljött a rendőr, felírt, és ötven pengős pénzbírságot kellett fizetnem. A mátraházai gyönyörű napok után bizony ez nem volt részemre valami kellemes meglepetés, mert a sötétséget úgysem bírtam soha. Ebben szerénytelenül bár, de Goethehez szerettem mindig alkalmazkodni, aki állítólag halála előtt azt mondta: „Es werde mehr Licht.”³²⁹ Kicsomagolni nem volt kedvem, fáradt voltam, és annyira nem leltem helyem már a lakásban, hogy elkezdtem tépelődni, hol keressek magamnak hétfőn újabb otthont. Az uram halála óta olyan nagy nyugtalanság volt bennem, és a körülmények is úgy hozták magukkal, hogy minden három-négy évben egyszer költöztem. De sohasem hagytam el a Terézvárost egy pillanatra sem, mert a Terézvárossal mi hárman, uram, fiam és én úgy összeforrtunk, mintha az a szűkebb kis hazánk lett volna. El sem tudtam volna soha képzelni, hogy a fiam máshol is lakhat, mint Budapestnek VI. kerületében. Én pedig az életemet itt szeretném ebben a kerületben befejezni, hogy innen vigyenek utolsó nyughelyemre. Tépelődtem és fáradt voltam, és én, a rossz alvó elaludtam ágyamnak szélén, amely ágy nekem olyan nagyon sokat jelentett és olyan nagyon kedves volt. Hatalmas neobarokk diófa ágy volt, amit az anyám stafírungjával hozott magával. Egyik egyetlen bátyámnál maradt, a másiktól én a modern kornak megfelelően rekamiét csináltattam. Ebben születtek testvéreim, én is, és ebben halt meg az édesanyám. Vajon ki lopta el és kinek nyugvóhelye most? Mert én ezen az ágyon soha többé nem feküdtem. Ez az öreg ágy mennyit tudna mesélni szép és derűs időkről, amikor a világon béke volt, és amikor még gyilkos és rablási szándékkal nem üldözték ki az embereket az otthonukból.

Másnap reggel siettem megfürödni, hogy mire fiam értem jön, frissen és tisztán mehessek ki vele apjának sírjához, hiszen már olyan régen nem voltunk együtt odakint. De még a fürdőkádban ültem, amikor megszólalt kis lakásomnak csengője. Kérdésemre, hogy ki van kint, azt a feleletet kaptam: „Jani”. Sietve magamra kaptam a fürdőkabátot, és amikor csuktam az ajtót, azt kérdeztem: fiam, miért jössz olyan korán, hiszen csak tíz óra van, és fél tizenkettőkor akartunk a temető-

---

329 Több világosságot! – A hagyomány szerint ezek voltak Goethe utolsó szavai.

be indulni. Közben belépett a fiam, és amúgy is halovány színű arca kísértetiesen fakó volt. Mi történt veled, fiam, kiáltottam. Halkan felelte, velem még semmi, de az egész hazával sok. Bejöttek a németek. Nem tudtam felfogni az első pillanatban, hogy tulajdonképpen milyen szörnyűséget rejt ez magában. Vigasztalni igyekeztem és azt mondtam, fiam, hiszen erre számítani lehetett, hogy Horthy egy szép napon odaajándékozta nekik az országot. Miért vagy annyira megrendülve? Nem voltál egész télen idehaza Anyám – felelte, és én nagyon erősen benne vagyok az ellenállási mozgalomban. Engem bizonyára még ma elfognak, és soha többé nem látjuk egymást. Alig bírtam megvigasztalni, és azt mondtam, szedje össze egy kicsit az idegrendszerét, menjen nyugodtan haza, én csak felöltözködöm és utánamegyek, majd csak kitalálunk valamit, hogy el ne vihessék.

– Hiszen, mondtam, látod, édes fiam, hiszen egész idő alatt munkaszolgálatra sem hívtak be. Majd meglátod, hogy most is sikerül valahogyan eltűnnöd, és nem fognak reád bukkanni.

– Világéletedben optimista voltál, nem tudod a veszedelmet, amely itt van a fejünk felett. Milyen szerencse ez reád nézve, Anyám. Annál sötétebbnek látom én a helyzetet, és kérlek, siess, öltözködj és gyere, mert ki tudja, hogy látjuk-e még egymást. Biztosra veszem, hogy az elsők között leszek, akiket elvisznek.

Ezzel lehajtott fővel kiment a szobából, én pedig ott maradtam tehetetlenül. Úgy, mint ahogyan éjjel, azon tépelődtem, hogy hová menjek lakni, most azon gondolkoztam, hogyan mentsem meg egyetlen gyermekemet, aki úgysis mindig abban a hitben élt, hogy nincsen támasza és senki sem szereti, úgy amint azt a versében megírta.

Öltözködés közben egy tragikusan bizarr ötletem támadt. Siettem, és odamentem fiam lakásához. Éppen akkor érkezett meg menyemnek édesanyja, aki Baján lakott, és akinek szobája volt lefoglalva a Royal szállodában. Ahogy azonban ott taxival megállott, a portás azt mondom, kérem, ne szálljon ki, a szálloda le van foglalva a németek által. Erre természetesen odajött leánya lakására. Azt mondom, hogy az esti hajóval utazom vissza Bajára, otthon maradt az öreg hetvenhat éves, nagyon süket édesanyám, nem hagyhatom egyedül, hiszen nem tudom, hogy mi fog történni. A fiam azt mondom, vidd magaddal a kis Vilmoskákat is.³³⁰ Nekem kedden egy nagyon fontos tárgyalásom van. Vagy elvisznek közben, vagy le tudom folytatni. Ha nem visznek el, úgy a tárgyalás után mi is utánad jövünk.

---

330 Ifj. Vázsonyi Vilmos (1935–2008) Vázsonyi János fia. Önéletrajzi interjúkötetében (*Hadas–Zeke*, 2012) részletesen tárgyalja a nagyanyja által itt előadott eseményeket is.

A telefon folyton csengett. Bemondták, hogy már elvitték Rassay Károlyt, Rátz Kálmánt,³³¹ aki egy ideig ugyan Moszkvában élt, és az oroszok mellett könyveket is írt, de egy ideig nyilasnak gerálta³³² magát azért, mert így meg akart tudni egyet-mást, hogy ott bent a pártban mi történik. Kihívtam a fiamat és azt mondtam, egy tragikusan bizzar ötletem támadt édes fiam, de nem tudok más mentséget. Menj valamelyik barátodhoz, holnap reggel vegyél magadnak egy ősz hajú parókát, fekete szemüveget és fehér botot. Járkálj, mint vak ember az utcán. Én elmegyek a Szentegyletbe, és megbeszélem ott a megértő Steiner elnök úrral és a kedves Endrei igazgató úrral, hogy döntessék le apád sírkövét, csináljanak valami hamis temetésformát, és kiadunk egy gyászjelentést, hogy tragikus körülmények között meghaltál. A Kerepesi temetőnek szomszédos kapuján az áll, hogy „Feltámadunk”. Te leszel, édes fiam, az első ember, aki a német megszállás után fel fog támadni. Fogadj nekem szót, drága fiam, nem tudok más tanácsot adni, ez az egyetlen mentség, amit kieszeltem. Akkor valahogy átvészeled a dolgot. Persze nem gondoltam arra, hogy ez tíz hónapig fog tartani, és mivel az én fiamnak mindig gyöngye volt az idegzete, talán nem fogja kibírni a bujkálást, és esetleg ebből is csak baj származhat. Ma mégis azt gondolom, hogy milyen kár volt, hogy nem fogadta meg a tanácsomat, mert hiszen ha nem is velünk direkt közvetlenül, de közvetve érintkezhattunk volna, és úgy amint az édesapját doppingoltam, és mindig azt mondták mind a ketten, hogy energiatöbbletben szenvedek, éppen úgy öntöttem volna, ha cseppenként is, a vigaszt belé, és megmaradt volna, és itt lett volna közöttünk. De ő nem akart bujkálni, és azt mondta, én a sorsra bízom magamat anyám, történjen minden úgy, ahogyan ki van szabva a sors által részünkre.

Egész nap semmi baj nem történt nálunk. Anyósa kis unokánkkal elmentek a hajóhoz, én pedig ott maradtam lakásukon egészen este fél hétig. Bár maradtam volna még egy fél órát, akkor sem történik az, ami azelőtt történt. Nagyon fáradt voltam azonban, hiszen azelőtti nap utaztam, hogy új lakásba kerültem, és a legszörnyűbb pedig ez a nagy csapás volt, ami nem csak engemet ért, hanem az egész országot. Sok-sokezer családnak szenvedést és fájdalmat jelentő nap volt ez. Ahogy beléptem a kapun, éppen szólt a telefon. A portás odarohant, és intett, hogy engem hívnak. A telefonhoz menve meglepetten hallom a fiam hangját. Mi történt Janikám, miért telefonálsz, ebben a pillanatban értem haza. Anyám, mondta, lemegyünk a hajóhoz, elbúcsúzni még egyszer Vilmoskától. Gyere le Te is,

---

331 Rátz Kálmán (1888–1951) politikus, 1935–1844 között országgyűlési képviselő, 1939-ben nyilaskeresztesként jutott a parlamentbe, de 1941-ben a pártból kilépett és németellenes irányba fordult. A német megszállás után letartóztatták, Mauthausenbe hurcolták.

332 Gerálta: mutatta, adta ki magát.

csókold meg az unokádat, nem tudhatod, hogy mi fog bekövetkezni. Az sem ártana, ha magaddal hoznád a kis kézitáskádat, talán meglátva a helyzetet, az lenne a helyes, hogy Te is elutaznál. Esetleg Panni is. Azt mondtam a fiamnak, hogy semmi, de semmi szín alatt nem akarok Budapestről elutazni. Maradjanak ők is odahaza, az ember nem vág elébe az eseményeknek. Én úgy látom jónak, hogy maradjatok otthon. Én pedig máris lefekszem. De a fiam azt felelte, könyörgöm Anyám, gyere a földalattin, az Abbaziánál találkozunk, búcsúzz el a gyerektől, ha nem is akarsz elutazni. Mit felelhettem volna erre. Rendben van, jövök, de csupán a gyerektől búcsúzni, mert én nem utazom, fiam.

Máris lehozattam a kistáskámat, mely még ki sem volt nyitva tegnap este óta, hogy megjöttem, és mentem a portással a föld alá. Az Abbazia megállónál kiszállt a portás, mondván, itt van a képviselő úr és a felesége, erre ők már be is szálltak. Vasárnap este volt. Túlzsúfolt kocsi, nem is igen lehetett beszélni. De mégis megbeszéltem, hogy mi történt ezen pár perc alatt, hogy ez az ötlete támadt. Semmi sem történt, de a gyermeket akarom még egyszer látni, azt hiszem, hogy ezt megérted, de különben hajójegyet vettem számotokra, hátha mégis elutaznál Pannival együtt. Megmondtam, fiam, hogy nem utazom, elbúcsúszom a gyerektől. Nagykorú emberek vagytok, igazítsátok a sorsotokat. Tegyétek azt, amit jónak láttok. Én visszamegyek. Hogy képzeled azt, hogy Te Pesten maradsz és én elváljak Tőled, amikor azért jöttem vissza egy hónap előtt, hogy Veled együtt lehessek. Akkor talán én is elutazom, és hagyom a tárgyalást. De én rettegek érted Anyám, és félttem Pannit, és lásd be, hogy lehet, hogy elvesztettem az eszemet, de Te nem voltál itthon egész télen és nem tudhatod, hogy én mit dolgoztam a németek ellen, és hogy nekik hány besúgójuk van, és rajt vagyok a listájukon, és ők könyörtelenül elbánnak velem. Ki tudja, hogy akkor titeket is milyen sors ér.

Közben természetesen már átszálltunk a villamosra, és leértünk a hajóra. Sok-sok ember volt az hajónál, de nyomban rátaláltunk nászasszonyomra, aki ott ült egy padon kis unokámmal. Képzeltétek, mondotta, ezt a pechet, nem tudok elutazni, minden iratomat Baján felejtettem az íróasztalomon. Semmi baj, mondtotta a fiam, odamegyek a kapitányhoz, és majd igazollak. Drága fiam csüggedt fejjel jött vissza, és azt mondtotta, már nem tudlak igazolni, már ezt nem fogadják el tőlem, és az a benyomásom, hogy mindannyiunkat, akik itt várakozunk, internálni fognak. Akkor még nem csak a zsidókra pályáztak. Volt köztük egész sereg keresztény, akikre azt mondták, hogy nem utazhat senki más, csak azok, akik nem budapesti illetőségűek, azok hazamehetnek. A budapesti illetőségűek itt maradnak. A hajó már régen elment, mi még mindig ott üldögtünk, a gyermek éhes és álmos lett. Ekkor én mentem oda a rendőrkapitányhoz. Azt mondtam: Kérem, itt vannak az irataim, engedje meg, hogy hazamehessünk, mert a gyermeket

most már etetni és lefektetni kell. Nagyon udvariasan felelte, méltóztasson még türelemmel lenni, kocsit rendeltünk, azzal tetszik majd hazamenni. Visszamentem és azt mondtam, látod fiam, hogy tévedtél, Te azt mondtad, hogy internálni fognak, a rendőrkapitány pedig azt mondta, hogy kocsit rendelt, amivel majd hazamegyünk. Szomorúan mosolyogta el magát a fiam, és azt mondotta, milyen naiv lélek vagy Te Anyám. A rabkocsit rendelték, és úgy van, ahogyan mondom, internálni fognak. És csakugyan, úgy ahogy mondta, megjött a nagy rabszállító autó, belezsúfoltak bennünket, és nem tudtuk a sötét éjszakában, hogy most hová visznek.

Végül megérkeztünk a Mosonyi utcai toloncházba. Ott az első volt a motozás. Volt sok bűnöző, akik ezen már gyakran túlestek, és hallottam, amikor egymásnak súgva mondták, hogy mit hová kell rejteni. Nekem természetesen, bár büntetőügyvédnek a felesége voltam, minden ismeretlen fogalom volt. A férfiakat külön állították, úgyhogy fiamat nem is láthattam, csak nászasszonyom, menyem és kis unokám maradhattak velem a női csoportban. Aztán ránk került a sor. Retikülömet kinyitották, de el kell ismernem, nagyon udvariasan mondotta az egyik rendőrtanácsnok, hogy talán emlékszem reá, őt Körtvélyessynek hívják, és végtelenül bántja, hogy éppen öneki kell ezt a hóhémunkát végeznie. Halkan mondotta az ablakmélyedésben. Itt már a németek az urak, mi már az ő parancsait teljesítjük. Azután meglátta retikülömben a rég lejárt útleveletem.

Útlevelemnek különös kis humoros epizódja volt. Amikor '18-ban Münchenbe mentünk, még útlevél nem kellett, de amikor '18 novemberében visszakerültem, már szükséges volt az útlevél, és felmentünk a rendőrségre. Ma sem tudom, miért, de az első az volt, hogy ottan ujjlenyomatot vettek kezeimről. Az uram dühöngött. Meg vannak a németek örülve, ordította, hát nem bűnözőkről van szó, minek útlevélhez ujjlenyomat. De hiába minden, ott már ekkor ez volt a szabály. Aztán elment az uram az útlevélosztályhoz, és kikérte az útleveletem. Mikor meghozta, meglepetve láttam, hogy születési évem, amely az igazságnak megfelelően 1877-ben volt, az útlevélben 1880-nak volt feltüntetve. Csodálkozva néztem az uramra, és azt kérdeztem, miért lettem egyszerre három évvel fiatalabb. Természetes ő szórakozottságában nem emlékezett az évszámra, de nekem rögtön azt felelte, hogy miért lett fiatalabb barátnőm három évvel, azt könnyen megmagyarázom. Egy szegény emigráns nem adhat szebb ajándékot a feleségének, mint hogy három évet visszaad a fiatalságából. Mert tudja meg, hogy ez így lesz mindig automatikusan az útlevélbe bevezetve. De hiszen, mondtam, ez okirathamisítás. Ugyan, hagyja kérem, mondotta, megfiatalítani valakit, az művészet és nem hamisítás.

Ezt az útlevelet kapta ki a retikülből a rendőrtanácsos, és harsány hangon kérdezte, hová akartam utazni, de nagyon szelíden feleltem, ezzel az útlevéllal csak a holdba utazhattam volna. De kérem, mondotta, itt nem tréfálunk. Nincs is semmi kedvem a tréfához. A tanácsos úr nézze meg, ez egy régi útlevél, és én csupán igazolás kedvéért hordom magamnál. Akkor aztán le kellett adnom minden pénzemet, lehúzni a jeggyűrűmet, sőt az ezüstlakodalmamra egy kis platinakarikát kaptam, melybe be volt vésve a dátum, mely ott valószínűleg lecsúszott, mert azt soha vissza nem kaptam. Különben érintetlenül kaptam vissza mindent, amikor kimentünk. Jobban mondva nem ismerve sem a toloncház, sem a fogház szabályait, én patáliát csaptam már másnap, hogy nekem szükségem van a fogkefémre, törülközőmre, szappanomra, mert ez a higiéniahoz tartozik, nekem ezeket okvetlenül adják ki, mert nem akarok letetvesedni.

Meg kell azonban mondani, hogy este a motozás után bevitték egy nagy terembe, ahol a félhomályban legalább száz nő feküdt vagy ült priccseken, és senki sem mert hangosan beszélni. Nászasszonyom, menyem és a kis unokánk is lefeküdtek a priccsekre. Nála véletlenül pléd is volt, arra feküdt a gyermek, és nemsokára elaludtak. Én egy támla nélküli falócán ültem, mellettem egy nyolcvanhárom éves öregasszony slafrokban, aki csak ki akarta kísérni a leányát, akinek a férje repülőtiszt volt. Úgy ültünk ott egész éjszaka, mint a baglyok, amikor éjjel egyszerre nagy csöngetés és kulcsnyikorgás hallatszott. Sorakozni, kiabáltak, most jönnek a kihallgatások. Erre természetesen lementünk. Messziről a túldoldalon, rossz szemmel mégiscsak megláttam a fiamat. És örültem, hogy ott van, ahol én vagyok, s ahol a felesége és a gyermeke van. Kihallgatásról szó sem volt. Kapkodtak jobbról-balról, míg azt mondták, hogy bejelentőlapokat kell kitölteni. Mikor ez is megtörtént, akkor azt kiáltották, gyermekes anyák a kislefogdába mennek, a többiek vissza a toloncba. Nem voltam tudatában a veszélynek, amiben forgok. Azt hittem, hogy még számítok valamit. Visszakiáltottam. Szó sincs róla, nem megyek vissza a toloncba. Nem tudom, mi a jobb, a kis fogda vagy a tolonc. A fiam egy felnőtt ember, azt elszakították tőlem, de az unokám, aki az uram nevét viseli, azt nem engedem, hogy különváljék. Akkorát sikoltok, hogy vagy megölnek, vagy meghallja az egész világ, és akkor majd szégyellni fogják magukat. Az egész ott lévő rendőrség összedugta a fejét. Igazán mondom, hogy udvariasan feleltek, hogy nyugodjak meg, hogy mit tudnak tenni. Öt perc múlva azt mondták, hogy én is a kislefogdába mehetek. Szegény nászasszonyom viszszerült a toloncba.

A kislefogda valamivel jobb volt a toloncnál. Egy cellában számtalan poloska közt csak öten voltunk. A menyem a gyermekével, én és még egy asszonyka öt éves fiacskájával. A szemben lévő cellában egy gégerákos cigányasszony öt

rajkójával. Tolvajlásért elítélve. Az egyik cellában egy utcai nő, szegény másálapotban, azt hiszem, már csak napok kérdése volt, hogy gyermekét megszüljje. Mivel én képtelen voltam megenni a csajkából a kását és a babot, amit a többiek jóízűen fogyasztottak, mindig azt mondtam a szegény várandós asszonynak, mivel ő úgyis kettőért eszik, egye meg az enyémet is. A nagybajuszú őrmester, aki az ételt osztogatta, valóban megérdemelte egy nagyobb szabású érdemrendet, megértő és emberi volt. Kis unokám akkor kilenc éves volt. A szabály azt diktálta, hogy hatéves korig a gyermekek tízóraira kapnak egy darab vajas vagy lekváros kenyeret. Az őrmester már másnap beállított egy nagy darab vajas kenyérrel. Azt mondtam, hogy nem fogadhatjuk el, mert a kisfiú már négy nap múlva kilenc éves lesz. Azt mondta, ne szóljunk egy szót sem, ő hat évesnek jelentette be, a gyerekek enni kell, punctum. De amikor három nap múlva azt látta, hogy soha semmit meg nem ettem, akkor azt mondotta, tessék lemenni az orvoshoz, enni muszáj, tessék vele valamit felírni. Azt mondtam, Gandhi is böjtölt negyven napig, mégsem volt semmi baja, kedves őrmester úr. Majd én is kibírom, hiszen úgysem tart ez sokáig. De bizony nemsokára rá megjelent egy vöröskeresztes nővér és azt mondta, tessék lejönni az orvoshoz. Ugye milyen emberséges volt ez a derék rendőr, aki a hátam mögött már intézkedett, és gondoskodni akart rólam. Ez egész biztos nem volt németbérenc, sem nyilas párti. Le is mentünk az orvoshoz, aki szemben a toloncban működött. A vöröskeresztes nővér engem azonnal megismert, mert azelőtt a híres Hein péknek volt üzleti alkalmazottja, ahol én mindig vásároltam. Drága jó emberek voltak ezek, akiket az a szomorú sors ért, hogy fiuk, egyetlen gyermekük Hajdú György név alatt Hollywoodban befutott, mint elsőrangú zeneszerző. Megnősült, és fiatalon, negyvenkét éves korában, amíg itt az ostrom tartott, ő ott tüdőrákban meghalt. A vöröskeresztes nővér tejjel kínálta. Az orvos még nem volt a rendelőben. Alig telt bele pár pillanat, bejött egy fekete cigányképzű fiatalember fehér köpenyben, még ma sem tudom orvos volt-e vagy ápoló, de durván rám förmedt, hogy milyen joga ülök a rendelőben. Szelíden feleltem, mert leültettek. Üvöltve kiabált, nincs joga itt leülni, biztosan zsidó, takarodjon. Abban a percben nyílt az ajtó, bejött egy finom arcú idősebb úriember, és azt mondotta, kinek mondja maga, hogy takarodjon. Maga takarodjon, de azonnal, ki innen és ne merje a lábát többé ide betenni. Szó nélkül, mint egy leforrázott kutya, ment ki ez az ember. Az orvos azután hozzám fordult és azt kérdezte, mivel lehetek szolgálatára. Mosolyogva feleltem. Nem akarok semmit kérni, de a jó őrmester, akinek kandúrforma bajusza volt, ő utasított, úgy látszik, ide, mert nem tetszik neki, hogy nem eszem a fogház kosztját. Sajnos, mondta az orvos, ez nem szanatórium, itt nem írhatok elő diétát. Nem is merném ezt kérni főorvostól. Már évek óta súlyos bélbajban szenvedek. De ha szabad, méltóztassék azt elren-

delni, hogy minden délben és minden este három főtt krumplit kaphassak, amit magam hámozok le. Ezt a kívánságát könnyen teljesíthetem. És tényleg, azontúl még a pár napig, amíg ott voltunk, mindennap pontosan megkaptam délben és este a főtt burgonyát. Ilyen apró nüansz érzésekből látni lehetett, hogy nem volt muszáj minden parancsát a németeknek teljesíteni, sőt lehet, hogy a német nem is avatkozott ilyen apróságokba. Bizony a lovagias magyar nemzet közt nagyon kevesen voltak olyanok, mint a főorvos és a fogházbeli rendőrőrmester.

A fogháznak belsejében egy körfolyosó van, arra álltunk ki, mert onnan lelátni a földszintre, ahol nagyon mozgalmas volt az élet, mert mindig újabb és újabb transzportok jöttek. Egyszer mellettem állt a folyosón egy madonnaarcú, gyönyörű szőke nő magas lakkcsizmában. Magyarul szóltam hozzá, hogy vajon szintén utazni akartak-e, vagy hogyan lettek elfogva. A nő nem felelt, sarkon fordult és bement a cellájába. De estefelé, mikor kissé lecsendesedett a zaj, mert a kisfogda zajos volt azért is, mert az egyik cellában csupa gyermek volt, akiket összefogdostak. Tíz és tizenkét éves fiúcskák, leánykák, akik kirándulni akartak menni, és a Hév állomáson összefogdosták őket. Este, amikor bejött a szép idegen nő, bocsánatot kért, hogy reggel, amikor megszólítottam, nem adhatott feleletet, mert nem ért magyarul és nem értette, hogy mit kérdeztem. Azonban az egész fogdában minket tart érdekesnek, hogy elmondja az egész tragédiáját. Ő az urával, aki ott egy gyárnak igazgatója volt, és Krullnak hívták, sógora meghívására, aki itten Budapesten akkor már hónapok óta a lengyel légiónak volt parancsnoka – mert az is furcsa volt, hogy azok a lengyelek, akik a németek elől menekültek, menedéket találtak itt, ebben az országban, amely barátságot tartott a németekkel. Jacob Krull, a sógor, mindig azt írta, hogy itt paradicsomi állapotok vannak, jöjjenek ide és maradjanak is itt a háború végéig. Az asszony úgy mesélte, hogy az ura nem akart testvére meghívásának eleget tenni, és nem akarta állását Krakóban elhagyni, de ő, az asszony könyörgött, hogy jöhessenek. Kassán volt egy bizalmas barátjuk, Csáky Hippolit gróf. Annak írtak, hogy ő mit gondol és mit tanácsol. Azt felelte, hogy jöjjenek nyugodtan. Ő is azt hiszi, hogy nem lehet semmi bajuk, sőt meghívta őket, hogy elsősorban Kassára jöjjenek, és töltsenek ott néhány hetet. Így jöttek el valamikor február végén, és legálisan, a rendőrségen bejelentve Kassán töltöttek három hetet. Vasárnap, március 19-én a reggeli gyorssal érkeztek meg Budapestre. Sógora várta őket, s azt mondotta, szálljanak taxiba, ő pedig kiváltja addig a nagy poggyászukat. A kimenetelnél azonban igazoltatták őket, betették a rabszállító kocsiba, és többet sógorukat, illetve fivérét nem látták. Egyenesen behozták őket a Mosonyi utcába. Ha egy szentet vagy egy mártírt kellene festeni, ennek az asszonynak a képe lett volna a leggyönyörűbb modell. Hófehér arcán visszatükröződött a nagy bánat. A háziszolgai teendőket

végző rab kitűnően beszélt lengyelül, avval meg tudta magát értetni, és azon keresztül üzengettek egymásnak az urával.

Mindennap azt mondták, hogy ma biztosan kimegyünk. Szerdán, 22-én fájdalmas napra virradtam, mert az uram születésnapja lett volna, és még eddig mindig ki tudtam menni a temetőbe, sőt a barátai is kijöttek, és a fiam kis gyász-ünnepélyt szokott rendezni. A nagy izgalom közepette ez minden, mint egy futó záporosó vonult el előttem, hiszen egy életnek megvannak a követelményei, és hiába mondja a híres belga író Maeterlinck a gyönyörű Kék madár című filmben, amikor az unokák kijönnek a temetőbe a nagyszülők sírjához, hogy addig él az ember, amíg beszélnek róla és ameddig nem felejtik el. De ha az emberi élet veszélyben forog, akkor bizony elfelejtik az emberek még a legközelebbi hozzátartozóikat is. Én ezt a napot már csak azért sem felejtettem el, mert kis unokám, csak pár évvel később, szintén 23-án született. Így töltötte ő a kilencedik születésnapját a Mosonyi utcai toloncházban. És mégis milyen öröm ért ott minket. Egyszerre csak feljött két ember, Horovitz László és Erdős Dezső, hogy meg van minden rendezve, a fiam bent van egy betegszobában, ahová bemehetünk és egy fél óráig ott időzhetünk. Még ma is boldogan emlékszem erre a fél órára, hiszen akkor láttam utoljára a fiamat. Ő szegénykém ölbe kapta a gyereket és agyoncsókolta, de a fiúcska azt mondta, Apu, sohasem volt szakállad, és most úgy szúr a szakállad. Nem tudta, hogy a toloncházi törvények nem engedik a borotválkozást. És az én ártatlan fiam, aki olyan nagy szerepet játszott az ellenállási mozgalomban, amit bizonyíthat Szent-Györgyi Albert, a világhíró Nobel-díjas tudós, Andorka Rudolf, a volt spanyol követ és számosan mások, akikkel együtt dolgozott, és aki – lehet, hogy mint túlzott anya mondom ezt – szobrot érdemelt volna inkább, mint a toloncházat, elénk jött. A cipőjéből kifűzve a szalag, nyakkendő nélkül, szomorú látvány volt ez számomra. És mégis repesett a szívem, hogy láthatom, nem tudtam, hogy utoljára látom. Mint ahogy ma, ebben a pillanatban is hiszem, hogy talán történik csoda, minthogy ma a csodák világában élünk, és egyszer csak megérkezik. Hát nem volt csoda az egyik tízparancsolati mondatnak megcsúfolása?! Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Úgy látszik, a németek önmagukat utálták és gyűlölték, mert hiszen felebarátaikat kínozták és kivégezték. És a lovagias magyar nemzet, Horthy Miklós ellentengernagy úrral az élén, nem próbált ellenállni ennek a szadizmusnak, sőt ellenkezőleg, ő a folytatását láthatta az 1919-ben elkövetett Tisza-Duna közti hóhérmunkájának.

Hogy a lengyel nőre még egyszer visszatérjek, csütörtökön délelőtt együtt voltunk egy fél órát, anya a fiával, feleség a férjével, gyermek az apjával és anyós a vővel. Bár lehetett volna még így heteken keresztül, szívesen ettem volna még a burgonyát, csak egy fedél alatt lehettünk volna. De bejöttek egy fél óra múlva és

azt mondták, most már muszáj szétválni. Volt nálam egy tubus phanodrom altató-szer, tíz darab volt benne. Ebből öt darabot kivettem és odaadtam a fiamnak, azt mondtam, nézd, édes fiam, még ha az ötöt beveszed, akkor sem lehet ettől meghalni. Ezt csak azért adom, hogy ha nyugtalan éjszakád van, vegyél belőle. Ez az öt elég lesz a megnyugvására, és akkor majd hazakerül. Nem voltam tudatában annak a veszélynek, amely fejünk felett keringett. Ő pedig azt válaszolta, Anyám, tégy meg mindent, hogy kijussak, mert tudod jól, hogy milyen szörnyű rosszak az idegeim, én ebbe belepusztulok, én nem bírom. Bocsáss meg nekem, hogy lecsaltalak a hajóhoz, most már látom, hogy neked lett volna igazad, de ugye nem haragszol. Megcsókoztam a homlokát és azt mondtam, soha, soha nem haragudtam reád édes fiam, és sohasem tudnék reád haragudni, nem történt semmi, majd meglátod, hogy minden jóra fordul. Ez volt utolsó beszélgetésünk. Visszamentünk az udvaron keresztül a szemben levő kislépcsőbe. A lengyel nőnek peregtek végig az arcán a könnyei, hogy miért nem mehet ő a férjéhez, nekik nem volt gyermekük, és így össze voltak kovácsolva. A gyermektelen házaspárok sokkal inkább össze vannak forrva, mert a gyermek inkább szétválasztó kapocs, mint összeforrasztó. Saját praxisból tudom, a fiam minden gyermekbetegségen túlesett. Az csak természetes, hogy ott ültem éjjel-nappal az ágya mellett. Az apja be-be nézett, de aztán elment a dolga után, és este a kávéház tulajdonképpen akkor egy politikus számára nem szórakozóhely volt, hanem fiókparlament. Így forrtam össze a fiammal, és így jöttem rá, hogy az anya és a gyermek az egy test és egy lélek. A lengyel nőnek peregtek szép halovány arcán a könnyei. Azt mondotta, a házírab meséli, hogy ma este Önök kiszabadulnak, semmi más értékem nincsen, mint ez a hajszálvékony lánc a nyakamon, ezt nem vették észre. Ezt odaadom Önnek, értesítse valahogy a sógoromat, hogy itt vagyunk, hogy ő lépjen közbe egy ügyvéddel, hogy kiszabaduljunk. Egyelőre adja oda honoráriumnak ezt a kicsi láncot, aztán majd fogunk fizetni. Meg is ígértem neki, és be is tartottam.

23-án este tényleg azt mondták, hogy a gyermekes anyák hazamehetnek. Örültem is, és kétségbe is voltam esve, hogy most egyedül maradok a cellában. Már sötét volt, szemelt az eső, menyem összeszedte kis cókókját, és elindult a menet le az udvarra. Fájdó és könnyes szemekkel néztem utánuk, vajon látom-e őket még egyszer az életben. Körülbelül egy óra hosszat voltak lent, nagy volt a csend, amikor ismét világos lett, már úgy kilenc óra lehetett, zibongás támadt, azt hittem új transzportot hoznak. De egyszerre ott voltak megint az én kis cigányképző unokám az ő szép fekete anyjával együtt. Tévedés volt az egész. Elcsüggedve, elfáradva dőlt a priccsre, még nem mehetünk. Másnap aztán a déli órákban azt mondták, szedelőzködjünk, most mindazok mehetünk, akik vasárnap bekerültünk. Hogy miért nem vonatkozott ez a lengyel nőre, mai napig sem tu-

dom. Ott maradt a cigányasszony is a rajkókkal, ott maradt a várandós asszony, de mi lementünk a raktárba, hogy átvehessük kis holminkat, amit elvettek tőlünk, amikor beérkeztünk. Kutatva kerestem fiamat. Ott voltak mind azok a férfiak, akiket mellette láttam a toloncban, csak ő nem volt sehol. Átvettem és aláírtam a kis táskámat, kiálltam az ajtóba és akkor láttam, hogy a fiam, mint a bűnöző rabok, valakitől egy kölcsönvett úgynevezett micisapkában sétált az udvaron. Megkértem az egyik rendőrtisztet, otthagyhatom-e a fiamnak a szép gyapjú plédemet. Máris odaküldöm neki egy rendőraltiszttel. Szerettem volna megkérni, hogy engedje meg, hogy magam vigyem oda, de egyszerre elhagyott az energiám, mert azt gondoltam, nem illik, hogy kivételezett legyek, mert azt gondoltam, hogy példámon elindulva mások is kérni fogják, hogy elbúcsúzzanak hozzátartozóiktól, és ha ezt megtagadják, akkor majd irigykednek reám. Sohasem szerettem, ha sajnálnak, és sohasem akartam, hogy irigyeljenek. Különben is azt hittem, hogy kiszabadulunk, és nekifogok az ügyvédek megkeresésének, akkor majd találok egyet, aki a fiamat egy-két nap múlva kihozza.

Így kerültünk haza 24-én. Én is odamentem fiam lakására, azt gondolva, hogy egyelőre ott maradok, amíg ő visszatér. Ebből a gondolatból három év lett. Három évig laktam együtt menyemmel és kis unokámmal és számos kellemetlen társbérllővel. Ahogy hazaértünk, az első volt, hogy kerestem a volt főkapitányt, dr. Sándor László ügyvédet,³³³ mert gondoltam, hogy neki a rendőrséggel megvan az összeköttetése. Ővele beszélni nem tudtam, valaki az irodájában azt mondta, hogy semmiféle olyan ügyet, amely jelenlegi toloncdolgokkal összefügg, nem vállal. Felhívtam Friedrich Istvánt, a volt miniszterelnököt, arra gondolva, hogy ő jobboldali ember volt, talán neki megvannak az összeköttetései, hogy fiamat kihozza. De azt mondta, hogy az ő élete is veszélyben van. Ő nem óhajtott telefonon beszélni. És így jártam még jó egynéhány emberrel, hiszen odaadtam volna az életemet, hogy megmentsem a gyermekemet. Azért nem igazságos az, amikor elítélik a Chorin-családot, hogy eladták a németeknek a Weiss Manfréd műveket.³³⁴ Ha nem adták volna el, akkor is elvették volna a németek, és elpusztult volna

---

333 Sándor László (1871–1949) jogász, rendőrtiszt, 1917–1918-ban Budapest rendőr-főkapitánya, a két világháború között ügyvédi gyakorlatot folytatott.

334 Chorin Ferenc (1879–1964) nagyiparos, az ország ipari és pénzügyi életében kiemelkedő szerepet játszó, a társadalom legfelső elitjéhez tartozó Chorin–Kornfeld–Mauthner–Weiss rokoni csoport feje. A német megszállás után őt és a család több tagját letartóztatták. 1944 májusában megállapodást kötött az SS-el, melynek értelmében értelmében az SS 25 évi „bizalmi vagyonkezelésre” megszerezte a Weiss Manfréd Művek ellenőrzését biztosító részvényeket és a rokoni csoport tulajdonát képező egyéb vállalatokat. Ennek fejében a családtagok Portugáliába és Svájcba távozhattak.

negyvennégy lélek. Így pedig megmaradt negyvennégy jó ember. Én most nem a kapitalistákról beszélek, hanem arról, hogy kik voltak bűnösök és kik voltak ártatlanok. A bűnös az pusztuljon, de a jó emberek, akik annyi jót tettek, mint ez a család, mért ne maradtak volna életben? Ők életmentésért adták el a telepeket. Éppen úgy, mint ahogy sok vallásos zsidó áttért, mert azt hitte, hogy evvel megmenti az életét. Ígéremhez híven most már felhívtam dr. Baránsky Gyulát,³³⁵ akiről tudtam, hogy a lengyelek ügyvédje. A lengyel nő érdekében is mindent meg akartam tenni, amit ember megtehet a másikért. Baránsky meg is ígérte, hogy közbenjár okvetlen, hogy a lengyel házaspárt kiszabadítsa. Hétfőn, mikor dr. Mojzes Jánost beküldtem a fiamhoz, kértem érdeklődjön a Krull párról is. De azt a feleletet kaptam, hogy már nincsenek ott. Mi történhetett velük, nem tudom elképzelni, mert biztos, ha kiszabadultak volna, akkor az asszonyka eljött volna hozzám.

Március 27-én átmentem Munkácsy utcai lakásomba, hogy végre mégis megnézzem, mi lesz a sorsa ott levő bútoraimnak, szőnyegeimnek, fehérneműimnek és ruháimnak. A portás azt mondotta, nem lehet felmenni, a németek nézik a házat, valószínű, hogy már holnap beköltöznek. Két nappal később, 29-én tényleg üzenetet kaptam, hogy a németek birtokba vették az egész házat, mindenem ottmaradt, csak a felső ruhámat és néhány képemet adják ki. A felszabadulás után sokan azt mondták, hogy a németek nem vitték el a bútoraimat, hanem szétszedték különböző emberek. Mindenesetre így lesz az egyik perctől a másikra az ember, egyszerűen megmondva, koldus.

A fiamnak Kistarcsára³³⁶ hetenként csomagot küldhettünk. Természetes igyekeztünk a legjobb falatokat összecsomagolni, és menyem úgy vitte el a Bethlen térre,³³⁷ ahonnan kivitték az internáltak részére a csomagokat. Több ízben üzente, és levelet is küldött, hogy okvetlen küldjék be összes orvosi bizonyítványait, talán ezen az alapon ki tud szabadulni. Sajnos csak sokkal később jutott eszembe, hogy egyszerűen fel kellett volna ültetni a vonatra a szakácsnéukat, aki éppen arra a vidékre való volt, hogy vigye magával az orvosi bizonyítványokat Tibold

---

335 Baránsky Gyula (1867–1953) ügyvéd, a lengyel és német nyelvek törvényszéki tolmácsa, 1906–1927 között székesfővárosi törvényhatósági bizottsági tag.

336 A kistarcsai internálótábor a német megszállás előtt elsősorban politikai foglyok internálására szolgált. A megszállás után számos „prominens zsidót” itt tartottak fogva, és olyanokat is, akiket Gestapo tartóztatott le különböző ürügyekkel vagy a magyar hatóságok pályaudvarokon és egyéb nyilvános helyeken vettek őrizetbe. Innen indult az első magyarországi transzport Auschwitzba április 28-án, ezzel deportálták Vázsonyi Jánost. (Randolph L. Braham: A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. Budapest, 1997. 493. p.)

337 A Bethlen tér 2. alatt működött a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPI).

körorvosnak. Így azonban csak április 11-én adta oda Mojzes Jánosnak, hogy ő vigye ki, és beszéljen az orvossal. Mojzes nem tudta, hogy sürgős az ügy, elment Somogyba birtokot parcellázni, és csak április 23-án ért ki Kistarcsára. Akkor már azt mondotta Tibold doktor, hogy elkésett, mert rajta van a németek listáján. Egész bizonyos, hogy ez is a magyar lovagias nemzetnek egy hőskölteménye volt. Ha Vasdinyey parancsnok úr³³⁸ nem teszi a listára, akkor még egy ideig ott maradhatott volna, és lett volna időnk öt onnan kimenteni. De a magyarok túltettek a németeken. A németek még nem is parancsoltak, és ők már teljesítették a még ki nem adott parancsokat. Pontosan egy hónapig volt Kistarcsán, amikor a menyem 27-én szomorúan jött vissza a csomaggal, hogy már elindultak. Az első transzportba került bele.

Kapkodtam fűhöz-fához. Levelet írtam Imrédynek³³⁹ a Mátyóki úti lakására címezve, hogy az égre kérem, valami úton-módon adjon feleletet, hogy a fiamat nem ölték meg, és hogy hol tartózkodik. Természetesen erre soha választ nem kaptam. Nem volt olyan ügyvéd Budapesten, aki mert volna érte egy lépést tenni. Ő a szívességek embere volt. Rengeteg szlovákiai, német, lengyel menekültet mentett meg. Naponta járt Siménfalvyhoz,³⁴⁰ aki elnöke volt a KEOKH-nak és mondhatom, hogy nagyon, de nagyon sokszor eredménnyel járt el, mert vagy ki tudta hozni a szerencsétleneket, vagy legalábbis itt tartózkodásukat hosszabította meg. Természetesen ez mind ingyen munka volt. De őerte nem tett senki egyetlen lépést sem. Egy hattagú küldöttség ment el a Zsidó Tanács³⁴¹ elnökéhez, Stern Samuhoz,³⁴² akinek módjában volt többeket kihozni Kistarcsáról. A küldött-

338 A kistarcsai internálótábor parancsnoka Vasdényei István volt, aki számos adat szerint tőle telhetően segíteni és menteni igyekezett az üldözötteket, amiért 1969-ben megkapta a Világ Igaza címet, azon nem zsidóknak adományozott legmagasabb izraeli elismerést, akik életük kockáztatásával mentettek zsidókat a holokauszt alatt. (<http://db.yadvashem.org/righteous/righteousName.html?language=en&itemId=4018031> Letöltés: 2014.03.03.)

339 Imrédy Béla (1891–1946) politikus, pénzügyi szakember, 1932–1935 között pénzügyminiszter, 1935–1938 a Magyar Nemzeti Bank elnöke, 1938–1939-ben miniszterelnök. 1940-ben a kormányzó pártból kilépve szélsőjobboldali ellenzéki pártot alapított (Magyar Megújulás Pártja). A német megszállás után Veessenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott első számú jelöltje volt a miniszterelnöki posztra, Horthy azonban nem egyezett bele kinevezésébe. 1944. május–augusztus között gazdasági csúcsminiszter. Háborús bűnősként halálra ítélték és kivégezték.

340 Siménfalvy Sándor (1891–?) tisztviselő, 1941 júliustól a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) vezetője. A háború után a népbíróság börtönbüntetésre ítélte.

341 Zsidó Tanács: a német megszállás után a német hatóságok utasítására megalakult vezető szerv, melynek hatásköre az ország teljes zsidónak minősített lakosságára kiterjedt.

342 Stern Samu (1874–1946) üzletember, 1929-től a Pesti Izraelita Hitközség elnöke, 1944. március 20-tól az október 15-i nyilas hatalomátvételig a Zsidó Tanács elnöke.

ségnek azt felelte, Vázsonyit pedig nem hozom ki, mindig más politikai nézeten voltunk. Én azt az emberi gonoszság csúcspontjának tartom, hogy amikor élethalálról van szó, akkor valaki a politikát nézze. Így maradtam ott a Liszt Ferenc téri lakásban fiam kis hálósobájában, és bevált az érzésem, hogy a Munkácsy utcában lakni nem fogok, minthogy ténylegesen csak egy éjjelt töltöttem ott.

Néhány nap múlva már behozták a sárga csillag viselését.³⁴³ Horthy kormányzó nem volt a dán király, mert a dán király ellenkezett, és azt mondotta, ha megkülönböztetést tesznek polgárai és alattvalói között, akkor ő is feltűzi a sárga csillagot. Horthyt ez nem érdekelte. Őneki mindig csak egy gondolata volt, hogy hogyan tud kis unokájából királyt faragni és egy Horthy dinasztiát alapítani. Mikor már senkihez nem tudtam folyamodni, eszembe jutott, hogy Windischgrätz, kinek fia Németországban élt, mert ott nagy birtokai voltak, bizonyára németbarát. Neki telefonáltam, és kértem, hogy jöjjön el hozzánk. Vichy, ahogyan őt nevezték, másnap meg is jelent. Könyörögtem neki, hogy kérdezze meg Veesenmayert, hová vitték ezt a transzportot, nem-e mindjárt a gázkamrába, hogy legalább tudjam, hogy a fiam életben van-e még, vagy mi van vele. Két-három nap múlva visszajött és azt mondotta, nagyon nehéz egy ilyen transzportot kikeresni, mert csak a politikai túsók voltak kartotékozva. A fiam pedig több ízben kijelentette, hogy semmiképp sem akar tús lenni, ment egyszerűen a deportáltakkal. De megmondja, nem vigasztal, az igazság az, hogy három napig ugyan Alcsutban voltak, de aztán Sziléziába kerültek, és a fiam egy harmincas csoportnak, akiket ciánózó csoportnak hívnak, igazság szerint ugyan egyszerűen tetvetlenítő csoport volt ez, ennek volt ő a főnöke, és nem volt más teendője, mint reggel átolvasni és elkönyvelni, hogy kik mennek el a különböző táborokba, és este, amikor visszajöttek, ismét elkönyvelni, hogy rendben vannak. Munkaköre így könnyű volt. Kosztja is elegendő, sőt még cigarettát is kapott, ami nála nagyon fontos volt.

Azután jöttek a csillagos házba való összeköltöztetések.³⁴⁴ Először el kellett küldeni a személyzetet, akik sírva búcsúztak, mert jó helyük volt, eszük ágában sem lett volna elmenni. De a törvény az törvény, még ha a legbutább emberek agyából kerül is ki. Vettünk egy zsidó háztartási alkalmazottat, aki egy nagyon derék jóra való nő volt, csak éppen hogy sohasem szokta meg a háztartási mun-

---

343 A kormány március 29-i ülésén rendelte el a zsidónak minősítettek számára megkülönböztető jelzés, a sárga csillag kötelező viselését április 5-től.

344 Budapesten – a vidéki településektől eltérően – nem zárt gettóba kényszerítették a zsidókat, hanem mintegy kétezer, sárga csillaggal megjelölt lakóépületet jelöltek ki számukra. Az átköltözésre vonatkozó rendeletet június 16-án adták ki, végrehajtásának határideje június 21. volt, majd június 24-ig meghosszabbították.

kát, mert szakmája kalaposnő volt. Aztán korlátozták a kimenetelt,³⁴⁵ és a gyerek sóvárogva nézett ki titokban az ablakon, hogy a hasonló másvallású gyerekek hogy rugdalják a téren a labdát. A lakás zsibongott a sok beutalt lakótól. Közben-közben mindig fűjt a sziréna, és üvöltött a közelünkben, és szedni kellett a kis cókókot és lemenni a pincébe. A kis unokám még éjjel is, legjobb álmából ha felébredt, az első volt aki hátizsákjával leszaladt a lépcsőn. Nem csoda, ha ez a mai ifjúság teljesen elkoptatta az idegzetét, mert hiszen a pincében a rádió mindig bűgött, és bemondata a különböző helységeket, ahol bombázások folytak. Így teltek és múltak a napok, szerencsére nem volt meleg nyár, és nem éreztük szobánkban a fojtott levegőt. Mindennap vártam és vártam, hátha hír érkezik a fiamtól, de hír róla nem jött, csak a rémhírek keringtek a városban, amelyek nem is voltak rémhírek, hanem valóság. Eljött az ősz.

Október 15-e vasárnap délben a rádió bemondata Horthynak szövegét, hogy kiugrik a háborúból. Ha ezt egyszerre teszi a románokkal, akkor megmenethette volna sok ezer embernek az életét, és Budapest nem lett volna romhalmaz. De ő hol ide tapintott, hol oda. Megmondotta Veessenmayer Windischgrätznek, hogy egyetlen országba sem jöttek be olyan könnyen, mint Magyarországra. Még Quislinggel és Norvégiával is több bajunk volt. Micsoda jellemtelen, piszok fráter volt ez a maguk uralkodója. Ezt nem én mondom, mondja Veessenmayer, ezt Hitler mondta akkor, amikor Horthy azt a kérést intézte hozzá, ha bejönnek a németek és megnyerik a háborút, megkoronázzák a kis unokámat? Hitler ördögi kacagással tapsolva kezeivel felelte, na hallja, ez csak természetes. Ígérem, hogy az unokája Magyarország királya lesz. Ezzel azt mondotta Horthy, akkor kérem megegyeztünk. Így jöttek be a németek március 19-én. Így adta el egy magyar ember a hazáját. Csak ketten voltunk a lakásban, Lévy igazgató főorvos és én, akik nem örültünk Horthy szövegének. Lévy főorvos teljesen összeroppant. Én pedig azt mondtam, nem eszik olyan forrón a kását, ahogyan főzik, várjuk meg, mi lesz ennek a következménye. Fájdalom, estére már át is vette Szálasi az uralmat. Rá egy hétre pedig már a fiatal nőknek jelentkezni kellett a KISOK pályán, hogy kimustrálják, melyiket viszik ki túl az ország határán, vagy itthon öljék meg őket.³⁴⁶

---

345 A sárga csillagos házakba való beköltözés lezárása után június 25-én közzétett rendelet szerint a zsidók a kijelölt házakat csak 14 és 17 óra között, kizárólag gyógykezelés, tisztálkodás és bevásárlás céljából hagyhatták el.

346 Október 22-én megjelent rendelkezés alapján minden 16–60 év közötti zsidó férfinak és 18–40 év közötti nőnek jelentkeznie kellett munkaszolgálatra történő sorozásra. Az egyik fő gyüle-

Vasárnap, október 22-én délelőtt, amikor menyem és a házbeli fiatalabb nők nagyban készülődtek, és varrták a hátizsákokat, ajtót nyitottam egy ismeretlen párnak. A férfi bemutatkozott, hogy ő Nyikos Kálmán, a Magyar Nemzet volt munkatársa és a hölgy a felesége. Bevezettem őket kicsi szobámba és megkérdeztem, hogy mi járatban vannak. A nő birodalmi németiséggel beszélt és azt mondta, hírt hoztam a fiáról. Levelezőlapot írt, de ennek ára, hogy odaadjam, 3000 pengő. Azt feleltem neki, hogy zsákban macskát veszek, nem tudom, hogy tényleg a fiam írása-e a lap, és különben sincs rendelkezésemre 3000 pengő. Azt mondotta a nő, aki szörnyen ki volt öltözve, vörösre lakkozott körmökkel, a szája, arca kifestve, igazi démonnak a benyomását keltette. Kérem az ön fia írt egy másik úrnak is, akit nem tudunk megtalálni. Elolvasom a címet, hogy kinek szól a lap. Felolvasta, Herrn Aurél Stefán, Budapest, Markó utca. Látja kérem, mondtam, ilyen nevű embert nem is ismerek Magyarországon. Ez már ki van zárva, hogy a fiamnak ismerőse legyen. Bár el voltam Budapeستől több mint egy fél évig, de ő mégis amennyire lehetett informált, hogy kivel érintkezik. Ilyen nevű emberről sohasem beszélt. Akkor ideadta a lapot, láttam, hogy tényleg a fiam írása, láttam, hogy a lap Antal Istvánnak³⁴⁷ volt címezve. Azt írta neki, természetesen német nyelven, légy szíves, segíts családomon, Németországban dolgozom. Üdvözl Vázsonyi János. Honnan tudta volna ő Wüstkirshoffban, hogy Antal István nyilas propagandaminiszter? Erre azt mondtam a hölgynek, igen, ez a fiam írása, hajlandó vagyok most már 2000 pengőt adni, ha megkapom a lapot. Azt mondotta a nő, nézze meg kérem a retikülömet, talán útbaigazítást tud adni egy pár címre vonatkozólag. Hiszen akkor már régen össze voltak költöztetve a zsidók. Elhagyták a régi lakásokat és nagyon, de nagyon sokan már deportálva voltak. Hogy tudott volna ő akkor már háromszáz lapot leadni? De körülbelül negyven-ötven címet meg tudtam neki mondani, és azt is mondtam, hogy ez az üzlet most nem jól sikerült. Előbb kellett volna kezdeni. Megmutatta a lapot, amelyet fiam nekem írt, és amiben szintén csak az volt, hogy drága anyám, kint vagyok Németországban, de egészséges vagyok, remélem Ti is, azt is remélem, hogy a feleségem és a kisleány szívükbe zárnak, és nem felejtene el egyhamar. Csókol nagyon szerető

---

kezőhely a Mexikói út–Colombus utca között lévő KISOK (Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központja)-sportpálya volt.

347 Antal István (1896–1975) politikus, 1942–1944 között tárca nélküli miniszterként a Nemzetvédelmi Propagandahivatal vezetője, a német megszállás után augusztus végéig igazságügyi miniszter, egyben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot is irányította. A Szálasi-kormányban már nem viselt tisztséget. A népbíróság háborús bűnősként halálra ítélte, de kegyelemből életfogytiglani fegyházra változtatták, 1960-ban amnesztiával szabadult.

fiad, János. Persze keltezve nem volt, és az sem, hogy honnan van. Hála Istennek menyem még olvashatta, mert csak másnap indult, s a nő megígérte, hogy másnap az Oberbannd Sturmführerrel³⁴⁸ el fognak jönni, és az referál a fiamról. Nem hittem benne, hogy egy német SS ember egy csillagos házba majd beteszi a lábát. Örültem, hogy láttam fiam keze vonását, és a szívem tele volt szomorúsággal, hogy vajon mi fog történni másnap reggel a KISOK pályán, visszajön-e a gyermek édesanyja, vagy mi lesz vele.

Hétfőn reggel fél nyolckor szépen sütött a nap, és elkísértük a néhány hátizsákos fiatal nőt, köztük a háztartási alkalmazottunkat is a sarokig, és ott búcsút vettem szegény kis menyemtől. Ahogy hazajöttem, a gyermek első szava az volt, Nagyikám mit gondolt, mikor jön haza anyuci, nyugodjál meg kisfiam, bizonyára nemsokára. A szavak hamisak voltak, mert belül nem hittem benne. Tudtuk, hogy a gyilkos rablóvezérek nem azért soroznak, hogy visszaküldjék az áldozatokat. A déli órákban megjelent ismét a Nyikos pár, és magával hozta a magas germán katonatisztet. Az elmondotta, hogy igenis beszélt a fiammal, aki panaszkodott az epéjére, hisz néhány év előtt súlyos operációt végzett rajta dr. Molnár sebész főorvos úr, és dr. Biedermann belgyógyásznak is sok gondot okozott az állapota. Kérdeztem a német tisztet, hogy mi a neve. Azt mondotta, nevem nincsen, de pár pillanat múlva a démon elszólta magát, és én hallottam, mikor Herr von Ostennak nevezte. Oh mondottam, hát nem is kell, hogy bemutatkozzon. Már úgys tudom, hogy a neve Osten. Mondja kérem, mennyit keresnek Önök az ilyen levelezőlapokkal. Azt felelte a tiszt, tulajdonképpen mi nem sokat. A Gellért szállóban van a csoportvezetők, Herr von Görling. Ő ad nekem tizenöt százalékot, és a hölgynek tízet. Azonban ha feleletet akar küldeni, akkor ötezer pengőért csütörtökön magammal viszem. Azt feleletem, azt nagyon meg kell gondolnom. Gondolkoztam is, de jobbnak találtam feleletet nem küldeni. Talán össze tudtam volna kaparni az összeget jó barátok révén, de féltem, hogy valami csapdába esem bele. Szerdán a nő telefonált, hogy készen van-e a levél. Azt mondottam, levelet nem küldöttem, de össze tudnék hozni egy nagyobb összeget, ha vállalkozik rá Osten úr, hogy a fiamat hazaszállítsa. Ez nagyon körülményes, mondotta a nő, de majd beszélünk róla, és jelentkezem. Többet azonban nem jelentkezett, és én sokkal később hallottam, hogy jó volt Osten úrnak sem az ötezer pengőt odaadni, sem a levelet, mert ő többé Sziléziába nem ment.

Szörnyű napok következtek, majdnem minden hajnalban becsöngetett a házfelügyelő, az öreg Simon bácsi, hogy mindazok, akik nem érték el a hatvan évet, jöjjenek le az udvarra, mert lent vannak a nyilasok. Ködös, sötétszürke őszi hajna-

---

348 Sturmführer: kb. főhadnagyi rangnak megfelelő SS-rendfokozat.

lok voltak. Pislogtak a lámpák, és én kiálltam a folyosóra nézni, hogy mi történt. Egyszer egy egész kis csoportot szedtek össze, azt mondhatom, hogy csupa beteg leány, akiket magukkal akartak hurcolni. Egy keresztény hölgy, aki ott a barátnőjénél töltött egy éjszakát, szintén lement, és azt mondta a nyilasnak, hogy orvosi bizonyítvánnyal tudja bizonyítani Valéria barátnőjének betegségét, azt nem lehet elhurcolni. Hallottam, amikor a nyilas durván felelte, majd magát is vele hurcolom el, aki mint keresztény nem röstell egy zsidónál éjszakázni. Hubay Jenő rokonságából származott ez a nagyszerű hölgy, aki azt felelte merészen és bátran, próbálja csak meg, hogy engem is elvisz, annak aztán majd lesz következménye. Közben feljött egy rendőr a folyosóra és azt kérdezte tőlem, miért állok kint, nem volna szabad. De amikor jobban reám nézett, kérdezi a nevemet és meglepetten mondja, oh, Istenem, hiszen csak most ismerem meg, sokat álltam ott a miniszter úr kapuja előtt a Lendvay utcában. Tessék csak nyugodtan lenni, a nyilas házkutatást fog tartani minden lakásban, de ide nem fog bejönni, azt garantálom. És már kiabált is le, testvér, az első emeletet majd én átnézem, ne fáradjon vele. Menjen csak másfele. És azzal bejött. Hol a fiatalúr, mondotta. Oh, Istenem, hát nem tudja, hogy elvitték az első nap, és valahol kint van Németországban, a menyemet is elvitték, csak én és a kis unokám van itt. Hat óra reggel lehetett közben, benyitott a gyermekszobába, ahol a kisfiú édesen aludt, de felébredt és csodálkozva nézte, hogy miért van rendőr a szobában. Azt kérdezte, a rendőr bácsi ilyen korán hajnalban már felkelt? Mire a rendőr jóságosan felelte, néha muszáj, kisfiam, de Te csak aludj tovább nyugodtan, nincs semmi baj, mire meg akartam kínálni egy pohár pálinkával, már kint is volt és nem fogadott el semmit. Voltak ilyen derék rendes emberek is, hála Istennek.

Aztán jött a rendelet, hogy ki kell menni a csillagos házból, úgynevezett védett házba.³⁴⁹ Ez volt a rablásnak a tetőfoka, mert hiszen ennek semmi értelme nem volt. Például a mi lakásunkban túlsúlyban zsidó nők laktak keresztény papírokkal. Nekem, öregasszonynak a kisfiúval ki kellett vonulni, hogy azok összeszedhesse- nek mindent és elvihessenek. Azonkívül persze beadtak mindenféle társbérlőket, akik szintén kihasználva az alkalmat, használatba vették összes konyhaedényünket, és mivel azok rendszerint monogrammírozva nincsenek, azt mondták, hogy

---

349 A nyilas kormányzat 1944. november 29-én rendelte el a Budapesten maradt zsidóság zárt gettóba költöztetését, melyet a VII. kerület Dohány utca – Nagyatádi Szabó István (ma Kertész) utca – Király utca – Rumbach Sebestyén utca – Madách Imre utca – Károly király út (Károly körút) által határolt területen jelölték ki. Védett házakba azok a zsidók költözhetek, akik rendelkeztek valamely semleges állam diplomáciai képviselete vagy a Nemzetközi Vöröskereszt védlevelével, őket e képviseletek diplomáciai védelme alatt álló házakban tömörítették.

azok az övék. Hogy a mienk hová lett, arról senki sem akart semmit tudni. Pedig nálunk minden dupla kiadásban volt, ott volt a menyem staffirungja, és amikor a háztartásom feloszlott, odaadtam természetesen az enyémet is. Az uramnak volt egy értékes botgyűjteménye, azt szétszedték anélkül, hogy értettek volna hozzá. De volt egy kedves, még otthonról hozott kézimunka cseresznyefa rámában üveg alatt, nagynéném, aki kézimunka tanárnő volt, keresztöltéses kézimunkája 1842-ből. Tulajdonképpen kályhaellenzőnek mondták, a kézimunkát a vandálok egyszerűen kidobták, de bizonyára szükség volt a nagy darab üvegre. A fára talán fűtési célokból, az üvegre talán üvegezéshez, azt elvitték. Szóval elvittek mindent, amit jónak találtak, mert hiszen az volt az elképzelés, hogy most már zsidó ügysem jön vissza, szabad préda minden. A jelenlegi nagy antiszemitizmusnak fő oka az, hogy mégis megmaradtunk néhányan, és mertük visszakérni elhagyott javainkat. Visszakérni lehetett. De kapni nem kaptunk semmit. Magától az Elhagyott Javaktól³⁵⁰ kérelmeztem több ízben, hogy egy fekvőhelyet adjanak, hisz annyi nyilas megy Nyugatra, s ott megtalálta a fekvőhelyét, nekem pedig csak egy szalmaszék jutott. Dacára ennek az Elhagyott Javak is könyörtelen volt, és minden kérelmet visszautasított.

Több nyáron át járván a Lővérben Sopron mellett, át-átrándultam Kismartonba, mely Burgenlandhoz tartozott, ott még mutogatták a hatalmas nagy láncokat, amellyel el volt láncolva annak idején a gettó. Egy fennkölt lelkű, nagyszerű úriember, Wolf nevezetű mutatta meg nekem ott Haydn síremlékét és önmagának egyik leggyönyörűbb magánmúzeumát. Az uramnak képe is ott volt ebben a múzeumban. De úgy tudom, hogy a Seyß-Inquart³⁵¹ ott volt jegyző. Mindég iszonyattal gondoltam arra, amikor itt Pesten egyszer csak megütötte a fületem az a szó, hogy most pedig be kell vonulni a gettóba. Nem tudtam elképzelni, hogy csak a technikának van kultúrája, a gyertyafényből villany lett, az omnibuszból autóbusz. Az ölőszerszámok fantasztikus méreteket öltöttek, mert hiszen az első háború a lövészárokból játszódtott le, és nem bántotta a békés polgári és munkáscsaládokat a falvakban és a városokban. Szóval minden ment előre, amit kultúrának hittünk. De úgy látszik, hogy az egész csak máz volt, egy rosszul festett

---

350 Elhagyott Javak Kormánybiztossága: 1945 májusától 1948 februárjáig működött, hatáskörébe tartozott a háborús események, deportálások kapcsán elhagyottá vált vagy háborús és népellenes bűnösöktől elkobzott javak kezelése, a tulajdonosként jelentkezők igényeinek elbírálása, valamint örökös nemlétében a kincstárra háramló javak felhasználása otthonlanná vált, létalapjukat elvesztett emberek megsegítésére.

351 Arthur Seyß-Inquart (1892–1946) osztrák majd német birodalmi nemzetiszocialista vezető, 1938–1939-ben a Ausztria helytartója, 1940-től a megszállt Hollandia birodalmi biztosa. Háborús főbűnösként halálra ítélték.

mázolólegénynek a műve. Mert lemállott az egész világon egyik óráról a másikra. Nem tudom, miért írtóztam úgy ettől a gettó szótól, de azt mondtam, hogy sem én, sem az unokám oda be nem megyünk. Őljenek meg minket itt a régi lakásunkban. Úgyis minden mindegy. Teljesen ki vagyunk fosztva, ki vagyunk rabolva. Nekem az életcélom, egyetlen gyermekem nincsen, nincs értelme az életünknek, sokkal jobb, ha elpusztulunk, mintha elpusztítanak. Nem ment a fejembe, mint-hogy azóta is, akárhogy tépelődöm, nem tudok rájönni, mi hát az a faji különbség, az emberek egyformán születnek, egyformán halnak meg, nem tudom megérteni sem a vallási villongásokat, sem a faji gyűlöletet. Milyen szépen mondotta azt ez a puritán, egyszerűen gondolkozó Károly király, [amikor Vázsonyi avval hártotta el a miniszterséget – Z. Gy.] hogy én zsidóember vagyok, és nem engedem sem magamat, sem hittestvéreimet meggyalázni azzal, hogy a király, hogyha megtudja felekezetemet, akkor visszautasít. Hiszen úgysem akart miniszter lenni soha, csupán a zsidóság kedvéért hozta meg azt az áldozatot. Erre Károly király azt felelte, nem érdekel minisztereim felekezete. Mindenki becsülje meg a saját vallását és a másét is. Ha az emberek mind így gondolkoznának, akkor sokkal könnyebben lehetne elviselni az életet.

Lakótársaim azonban unszoltak, hogy nem engednek egyedül ottmaradni kis unokámmal és majd körülnéznek, hogy találunk egy védett házat számunkra. Pár lépésre lakásunktól, a Nagyatádi Szabó utca³⁵² és a Kürt utca sarkán volt egy nagy ház, mely állítólag védett ház volt. Csak állítólag volt védett, mert a nyilasok fűtyültek a védettségre. Itt volt egy háromszobás lakás, ahonnan a lakók ügyesen elmenekültek. Ezt a lakást egyik lakótársunk, Fülep Alfréd kivette kilenc személy részére, hogy ott fogjuk átvészelni az ostromot. November 22-én este, szitáló esőben, amikor már mindenki elment a házból, csak én és Vilmoskám maradtunk ott egyedül, átadtam a kulcsokat a házfelügyelőnek, elbúcsúztam tőle, menyem a stafírunkját és az én megmaradt ruhámat előreküldtem, és mi mint a vén diák az érettséginnél, átballagtunk a szomszédba, hogy új otthonunkba letelepedhessünk. Kimondhatatlan szörnyű érzés volt ez számomra. Megalázó, fájdalmas és szomorú. Mire odaértünk a lépcsőhöz, telve volt csomagokkal, kofferekkel, a hurcolkodó emberek zsivajától hangos. A házfelügyelő és a fia harsogva kiabálták túl egymást, és úgy gerálták magukat, mintha a legnagyobb nyilasok lennének. Kis unokámmal közben egy kofferre ültünk, és azt súgtam a fülébe, Vilmoskám ez a házfelügyelő nem jó nevet választott, amikor Lendvayra magyarosította a nevét, ezt Lókötőnek kellene hívni. A kilenc éves fiúcska nem értette, hogy mire célzok és azt kérdezte, miért mondod ezt Nagyikám. Mert ezt ismerem, hogy zsi-

---

352 Ma Kertész utca

dóember, és most kiadja magát hamis papírokkal nyilasnak. De nem baj, éppen azért bízhatunk benne. Lakótársaimmal is közöltem még aznap este, hogy egész biztos, hogy a házfelügyelő zsidó. Én és unokám az első szobában kaptunk elhelyezést, ahol természetesen a másik két szobának hét lakója mindig keresztüljárt. Csodálatos módon ez nem hogy idegesített volna, de mindig megnyugtató volt, mert tudtam, hogy akik ott keresztüljárnak, azok majdnem mind jó emberek voltak. Abban a szobában, amely benyílt a mienkbe, lakott a Liszt Ferenc téri szomszédunk, Vidor Alfréd és a felesége, olyan halk házaspár, hogy még a beszédünket is alig lehetett hallani, valahogy olyanok voltak, mint a levegő. Az ember tudja, hogy van levegő, de nem látja és nem érzi. Igazi, finom, drága jó úriemberek voltak, és a velük lakók szintén. A másik szobában is, vagyis a harmadikban az egyik házaspár és egy idős hölgy lakott, akinek leánya szintén az országúton volt, azokról sem lehetett hallani. Fülepné már inkább a hangosabb nemhez tartozott. Oh, hogy haragudott reám, amikor egyszer háztartási alkalmazottunkat, a kedves Weisz Erzsit meglátogatta musz-os³⁵³ férje, és ott szerette volna az éjszakát tölteni. Én azt olyan természetesnek tartottam, hogy azt mondtam, joga van a feleségénél maradni. De Fülepné felcsattant, hogy ő pedig, mint a lakás bizalmija ebbe nem megy bele, mert bejelentetlenül senki sem tartózkodhatik a lakásban. A szerencsétlen ember el is ment, és még azon éjjel elfogták, és elvitték Nyugatra. Szerencsére nemsokára hazajött, s most boldogan élnek Prágában. Ha nem így lett volna, én életem végéig szemrehányást tettem volna Fülepnének azért.

Aztán jött egy este, amikor csoda történt, megjött a menyem. Csodával határos módon menekült meg a kis asszonyka. Akkor már egy hónapig járta tekervényesen össze-vissza az országutakat, ette a földből kihúzott répát és ivott a pocsolyából. De a sors úgy akarta, hogy ha a gyermeknek nem jön vissza az apja, akkor legalább visszajöjjön az édesanyja. Hegyeshalom előtt, tehát majdnem a határ előtt kiléptek hárman a sorból. Egy parasztudvarba mentek be, mert látták, hogy ott egy gémeskút van. Gondolták, hogy megmossák piszkos arcukat és isznak egy kis rendes kútvizet. Az egyik a három nő közül bement a parasztasszonyhoz és megkérdezte, hogy adna-e egy kis köcsögöt, amiből ihatnak. Erre kijött maga a gazda és kérdezte, hogy honnan jönnek. Azt felelte, hogy Pestről, de halálos fáradtak és már alig tudnak vánszorogni. A gazdasszony visszaemlékezve néhány évre azt mondta, én is laktam Budapesten, és milyen jó helyen. Vajon mi lehet azokkal? Azt mondja az öregasszony, én Vázsonyiéknál voltam, előbb két évig az öreg hölgnél és azután a fiatalnál. Soha jobb gazdám nem volt. Erre föl azt mondja a leány, hát nem ismeri meg, hiszen ez a maga volt asszonya,

Vázsonyi Jánosné. Bizony nem lehetett megismerni, mert már csak csont és bőr volt. Egymásra borultak és a parasztasszony azt mondta, nem engedem tovább a Nagyságos Asszonyt, jövő héten jön a sógorom, azt majd hazaviszi, addig csak majd valahogyan elbújtatom. Így is történt. A jó Vilma bújtatta szalmakazlakban menyemet és a vele levő másik két nőt, amire jött a sógor, és mint feleségét hazahozta őt, és a gyerek visszakapta az anyját. Sokkal nagyobb regényeket produkált mostanában az élet, mint a regényíróknak fantáziája. Igaz, hogy ami még volt és érték volt, azt mindent megkapott az az ember, aki élete kockáztatásával magával hozta a fiatalasszonyt. Így most már mégis hárman voltunk. A menyem azonban semmiképp sem akart ott maradni, mert nem akarta magát bejelenteni.

Volt egy nagyon kedves ismerősünk, drága jó asszony, Egry Kálmánné, az övé volt az Andrásy út és a Rózsa utca sarkán az Andrásy penzió³⁵⁴. Majd két évig a német Wermacht bitorolta ezt. A szegény asszonynak teljesen belepusztultak az idegei, de megmaradt a jósága, és a legnagyobb veszedelem között is odajött, hogy adjunk oda egyes dolgokat, miket ő meg fog őrizni és vissza fog adni. Tudtuk, hogy jobb és tisztességesebb helyre nem adhatjuk. Így került oda menyemnek két hatalmas ötágú gyertyatartója, az én nagy hatalmas ezüst főzelékes tálam és sok más kedves ezüstdarabunk. De nem csak ezt adtam oda, hanem a fiamnak legszebb fehérnemű darabjait is V. J. monogrammal, szintén megőrzés céljából. Oda, a védett házba jött fel a drága Lolika kérdezősködni, hogy van-e hír a fiamról, vagy feleségéről. Meglepetve látta, hogy az asszonyka megérkezett. Azt mondta, hogy nekem ugyan nagyon szűk lakásom van a penzióban, de a földszinten, mindjárt a bejáratnál senki sem veszi észre, hogy ki jön, vagy ki megy, én befogadlak benneteket, ha már ott vannak a kedves tárgyak, akkor legyetek Ti is ott. Erre december 5-én menyem és unokám odaköltöztek.

Hozzám ugyanaznap eljött egy régi, osztrák származású szocialista, Weiss Leopoldnak hívták. Nem volt soha zsidó, csak a neve volt itt gyanús, bár sok volksbundistának³⁵⁵ is volt ilyen hasonló neve. Azt mondotta, nekem, értesülésem van, hogy ez a ház nincsen biztonságban. Önnek napokon belül el kell menni. Én nem voltam tisztában a veszéllyel, és azt mondtam, jól van. Majd szép lassan csomagolok, és aztán hová menjek? Idegen papírokkal sehol lakni nem akartam. Én annyi népgyűlésen vettem részt az évek folyamán, hogy engem nagyon de nagyon sokan ismertek. Én nem akartam senkit bajba keverni. De lehet az is, hogy egy belső gőg volt, a nevemtől sem akartam megválni. Weiss úr azt mon-

---

354 Nem keverendő a mai, Andrásy út – Munkácsy Mihály utca sarkán álló hasonló nevű hotellel.

355 Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége): a magyarországi német kisebbség nemzetiszocialista szervezete.

dotta, nem kell semmi, az Erzsébet körút 26. alatt, három lépésnyire innen van egy svéd kórház, oda fog bemenni és ott, azt hiszem, el lesz mindennel látva, amire szüksége van. Megkértem, vegye fel fiamnak jó bundáját, amely szintén velem volt, s majd ha vége lesz és elérjük a végét, akkor visszaadja. Weiss úr nemcsak ebbe ment bele, de még azt is meg akarta tenni, hogy elmegy a Liszt Ferenc téri lakásunkra megbeszélni gondokkal, hogy kaphasson ott egy szobát, és az ottmaradt dolgainkra felügyelhessen. Az akkori gondnok nem tudta azonban elképzelni, hogy egy Weiss Leopold nevű egyén igazi keresztény legyen. Hiába mutatta az iratait, nem adta neki a lakást. Inkább zsidóknak, akik hamis papírokkal voltak felszerelve, hogy milyen nagy kárt okozott ezzel nekünk, azt ki sem lehet mondani. Sohasem bizonyult be annyira az emberi gyávaság, mint abban az időben. Azt gondolva, hogy a házfelügyelőnél jó helyen hagyom menyemnek kelengyjét és saját ruháimat, azt mondtam neki, ha megérjük a végét, akkor természetes honorálom, amennyire csak tudom, ha mi pusztulunk el, akkor úgyszólván az övé marad, ha pedig mindannyian elpusztulunk, akkor pedig kár róla beszélni. Ő a koffereket letette az óvóhelyre. Talán ha a Liszt Ferenc térre küldtem volna, a becsületes Simon bácsi megóvta volna. De ezt nem is mertem tenni, és küldtem oda is menyemnek ágyneműjéből, amit biztosan tudom, hogy ki lopta el, és mégsem tudtam visszareklamálni.

December 9-én a mentőkocsi vitt át az Erzsébet körúti svéd kórházba. Ha jól tudom, 31-én vitték a nyilasok a Nagyatádi Szabó utcai ház négyszáz és egy-néhány lakóját a Duna-partra, és végezték ki, és január 1-én leégett a háznak legnagyobb része. A házfelügyelő úr közben el volt tűnve, azt mondták, hogy elvitték a nyilasok, de ez bolond beszéd volt, mert nyilas a nyilast nem viszi el, a házfelügyelő pedig félt, hogy rájönnek a származására, és azért jó helyre elbújt. Amikor én elindultam, éppen sziréna szólam volt, és a kapuban meghúzódtam. A fiatalúr, a házfelügyelő fia már megint nagyban zsidózott, hogy így és úgy lövi le, aki nem takarodik az óvóhelyre. Mivel már a mentőkocsi a ház előtt állott, én is bátrabb lettem és megmondtam, Miki még egy zsidózás és föl lesz jelentve. A fiatalúr úgy kullogott el mellőlem, mint egy leforrázott kutya, később ennek a házfelügyelőnek igazolványt adtam ki, hogy rendesen viselkedett, mivel ő tényleg a három hétből, amit ott töltöttem, kettőt nem volt ott, tehát csak a felesége és fia voltak azok, akikre gyanakszom, hogy koffereinket ügyes módon eltüntették. Ő ugyan ráfogta ezt az ott levő Lyra vendéglősnére, Horváthnéra, akit a felszabadulás után, ha jól tudom, felakasztottak.³⁵⁶ Így hát egészen nyugodtan mondhatta,

---

356 Horváth Jánosné özv. vendéglőst a népbíróság halálra ítélte a zsidó lakók feljelentésének és ennek következtében történt elhurcolásának vádjával.

hogyan Horváthné vitte, vagy vitette el a koffereket. Jellemző az esetre csak az, hogy a kereszténységnek van egy nagy tévhite. Mindig azt mondják, hogy van egy nagy zsidó összetartás. Akkor ezt nem lehetett tapasztalni. Mert abban az időben, ahogy mondták, a zsidók éppúgy zabráltak, mint a keresztények. Csak az volt a különbség, hogy a zsidók a zsidóktól és a keresztények is zsidóktól.

A svéd kórházban tizennégyen voltunk egy szobában. Én, aki a magántulajdon jog alapján állok, nem mondhatom, hogy ez valami épületes és kellemetes dolog volt. De nagyon igyekeztünk megférti egymással, Karácsony másodnapjáig egész rendes étellemezt kaptunk, amiért én heti százhusz pengőt fizettem. Azután egyszerre nem tudom, mi történt, mert hiszen naponta láttam kosárszámra rengeteg húsneműt a folyosókon, a raktárban volt harminc mázsa liszt, de mi enni többé nem kaptunk, csak minden délután öt órakor, napról-napra ugyanazt a paradicsomlevest. Úgy látszik, Bárdos igazgató, aki a kórházat vezette, el akarta velünk hitetni, hogy mi a paradicsomban élünk. Egyeseknek persze behordtak kívülről mindenféle jót, nekem nem volt senkim, aki velem törődött volna. A másik szobában volt egy nő, Vancsurka Jutkának mondta magát, persze ez hamis név volt. Ő volt hozzám kedves, és adott néha egy darab vaját. Valamint dr. Gold Simonné, aki, ha a leányától csomagot kapott, akkor mindég juttatott nekem valamit. Így a három hét alatt, amit még a kórházban töltöttem a felszabadulás utánig, nem haltam éhen. Utána azonban, bár nem szerettem ezt a szót használni, hogy reakció, mégis az állott be, és jóformán önkívületlenül feküdtem hat hétig az ágyban. Hová lett a sok hús és a sok liszt, ami a kórházban látható volt, és amelyből mi semmit sem kaptunk, azt bizony nem tudnám megmondani. Január 18-án '45-ben szabadult fel Budapest a német átok alól, és én 23-án tértem haza.

„Egyre várom és várom, hogy hazajön...”

Csak sokkal később, júniusban írt a fiam levelet Heidehausból,³⁵⁷ valahol egész fönt Poroszországból, hogy ők csak április 12-én szabadultak. Február 16-tól, tehát két hónapon keresztül valóságos pokol volt az életük. Huszonkét fokban hidegben, rabruhában, kabát nélkül feküdtek az országúton. Az én fiam három évet Davosban töltött, mert tüdőcsúcsburros volt. A szanatórium kitűnő orvosa, Philippi tanár, ki fél tüdővel élte az életét, hatalmas szál ember, mindig azt mondta: a fiára negyvenöt éves koráig, amíg azt be nem tölti, úgy vigyázzon, mint egy virágházi növényre, ha azon túl lesz, akkor már nincs baj. De a fiam május 19-

---

357 Erdei szanatórium Hannover mellett, jelenleg időskotthon.

15. Vázsonyi János.
(Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

én született, és így februárban még nem is volt egészen negyvenöt éves, három hónapja hiányzott. Nem bírta az éhezést, nem bírta azt a bánásmódot, amiben részesült és nem bírta a szörnyű kínzásokat, amelyek nem voltak emberhez méltók, sőt azt hiszem, az állatkedvelő az állatokat sem szekírozta úgy, mint ahogyan az alatt a két hónap alatt, februártól áprilisig a németek szekírozták és kínozták azt a gyűlölt emberi fajt, amely pedig a kultúrát tényleg terjesztette, és amelynél nem volt máz soha. A fiam '44 karácsony estéjén feleségéhez a következő verset írta:

Pannihoz
Kilenc hónapja, hogy nem láttalak Téged.
Nem hallok, nem tudok semmit felőled.
Mindig előttem vagy édes egyetlenem.

A képoltárkép örökké lelkemben.
Élsz-e kis fekete nádszálvékony asszony?
Tüzes még a szemed, hogy értem virrasszon?
Merre lép, merre jár karcsú kecses lábad?
Felém jön? Istenem, leszek-e még nálad?
Lehetünk még együtt? Ölelhetlek újra?
Saját otthonunkban, csendben összebújva?
Ölembe vehetlek? Összecsókolhatlak?
Szerelmes szívemmel forrón imádkozhatlak?
Rajtad kívül több nőt többé nem ismerek.
Sem kaland, sem viszony – éretlen vén gyerek
Többé nem leszek már, csak utánad vágyom.
Minden nap Rólad szól a jótékony álom.
Mert ott veled vagyok, veled és fiammal.
Reménységem, kincsem kicsi Vilmosommal.
S jó édesanyámmal, együtt a családom.
Álmomban boldogan megnyugodva látom.
Ajándékként néked ma karácsony este
Angyalszárnynak küldöm a szívemet Pestre.
Fogadd el, tedd el jól, míg utána térek.
Jön és nagyon szeret a hűséges férjed.

Ez a vers is mutatja, hogy mennyire vágyott a szíve haza utánunk. Imádásig szerette a feleségét, gyermekét és talán engemet is, az édesanyját. Talán mikor ezt verset írta, eszébe jutott, hogy úgy, amint őt február 16-án a hideg országútra rakták, február 16-án történt a merénylet is az édesapja ellen. És február 16-án, furcsa dátum, vittek be engem életveszélyes átfürödött vakbéllel a Herzl szanatóriumba. Akkor az édesapja írt hozzám verset. Az '17-ben volt, ez '44-ben, éppen húsz esztendővel azelőtt. Édesapja a következő verset írta:

Betegágynál

Margitnak

1917. február vége

Dermedt a tested. Csak szemed virraszt.
Még hinti rám a csókoló vigaszt.
Pedig riadtan már a messzeségbe tévedt,
A túlsó parton látva már a révet.

Ne hunyd le csillag, szépséges csodás,
Mely mindent lát és mindent megbocsát.
Hideg kezével fojtogat az éjjel.
Vezess tovább jóságos tiszta fénnel!

Nem hittem Istent és imádkozom.
Nem hittem poklot és véle alkuszom.
És felhörög szentségtörő imádság:
Pokol vagy ég, milyen legyen a váltság!

Pokol tüze hevítse harcra lelkem?
Szelíden porba hullva vezekeljén?
Add vissza Isten! És szentebb leszek.
Pokol segíts! És életem tied.

Gyerek-keze erőtlen a kezemben...
Halál! Színed előtt most eljegyeztem.
Kapud előtt hever már összetörve,
És őt választom újra, mindörökre.

Szöges korbácsként sújtanak a percek,
Oh, most tudom csak, mennyire szeretem.
Rám térdepel a múlt, mint szörnyű álom.
Ne menj! Egy élet még a tartozásom.

A rémek éjszakája lett a nászunk.
Egymásra mindörökre rátalálunk.
Oh, élned kell! Csak a káprázatok
Enyésznek el. Te élsz és a múlt halott.

Tövis nem vérzi többé homlokod,
A boldogság virágait fonod.
Koszorúnak, örökké tartó nászra:
Örökre egy lett szívünk dobbanása.

Ezüstös fővel két boldog gyerek.
Derűsen járjuk majd az életet.

Míg végsőt dobban nyugtalan szívem,
És el nem vehet már tőled senki sem

Elszórtam lelkem tiszta aranyát,
Nemes tüze másoknak nyert csatát,
És a hamu, a nemtelen salak
A bú, a gond, a könny tied maradt.

Oh boldogság, hogy érted sírhatok.
Oh felemel, hogy térdre roskadok.
Oh gyönyör a kín, mely tűzzel éget,
Imádkozom, hogy szenvedhessek érted.

Tied legyen utolsó sóhajtasom.
Álmodva rólad, szép az örök álom.
Tied örökre! Lelkem fennen lebeg.
Szűzen csókolva szűzi lelkedet.

Ki tudja, nem-e az apjának szelleme inspirálta ott a messzeségben arra, hogy szintén megírja feleségének igaz lelkét. Mert a férfiak néha olyan játékosak, mint a kis kutyák, szaladnak jobbra-balra, de végül mégiscsak rendszerint hazatalálnak, és belátják, hogy az az asszony, akit választottak és aki gyermekük anyja, az talán mégis az igazi. Legalábbis az uram, ha néha balra lépett, hiszen baloldali képviselő volt, és soha jobboldali nem tudott volna lenni, a jobboldalisága csak hitvesének a szeretetében bizonyult, mert mindig azzal vigasztalt, hogy mégis csak én vagyok az igazi. A fiam nem volt Herbert. Csak nagy különbség volt a korszakban, amelyben apa és fiú élt. Az uram az érvényesülési korszakban élt. A fiam pedig a hanyatló korszakban. De amelletts nyomta is a fiamat, mint talán minden fiút nyom az, hogy az apját népszerű és nagy embernek tartják. Mindig egy bizonyos rezignáció volt benne, hogy vajon önmagáért szeretik-e, vagy pedig apjának népszerűségéért. Az uram még beszélhetett a Múzeumkertben, mint az egyetemi ifjúságnak vezére. A fiam pedig, akinek akkor kellett volna tulajdonképpen kibontakozni, a negyvenes években már nem akart mandátumot vállalni, mert azt mondotta, hogy olyan parlamentbe, ahol zsidóznak, és ahol különbséget tesznek ember és ember között, oda ő be nem teszi a lábát.

Pedig volt tehetsége, azt egy kis adoma is bizonyítja. Az uram mint miniszter egyszer egy nagyobb szabású beszéd után kiment szivarra gyújtani a folyosóra.

Kmetty Károly³⁵⁸ egyetemi tanár elébe sietett és azt mondotta, szívből gratulálok Vilmos. Nagy szemekkel nézett rá az uram, hogy-hogy Te gratulálsz nekem, a Tisza-huszárr? Úgy hívták akkoriban a Tisza Istvánért rajongókat. Mire Kmetty azt felelte, dehogy gratulálok én neked a politikádhoz, semmi közöm hozzá, de a fiad kitüntetéssel szigorlatozott nálam. Remek fiú, csak azt szeretném tudni, hogy kitől örökölte ezt a simulékony szelíd jó modorát. Az uram mosolyogva tolta szivarját szájának egyik sarkából a másikba, nahát erre aztán igazán könnyen felelhetek neked. Az én apám egy szegény falusi néptanító volt. A fiam apja pedig, amint látod, már igazságügy-miniszter. Elnevette magát Kmetty. Nagy kupon vagy Te Vilmos, az bizonyos. Az uram pedig amikor hazajött, hogy a fia ne hallja, büszkén és boldogan mondta el azt a kritikát, amit a fia kapott, de még boldogabb volt azért, hogy kitüntetéssel vizsgázott, holott soha a jogi pályára nem akart menni.

A német Gestapo által eladott levél tartotta bennem a lelket, de amikor felszabadultunk, már senkit sem engedtem az ajtóhoz, mikor csöngettek, mert minduntalan vártam és vártam, hogy megjön a fiam. Nem mertem szólni senkinek, de én akartam az első lenni, aki ha ajtót nyitott neki, boldogan átölelem. Teltek-múltak a hónapok, amíg végre – ez is egészen furcsa dátum – június 5-i keltezéssel levelet hozott menyemnek egy derék ember, aki kint járt Heidehausban. Ugyanis június 5-én 1898-ban, pünkösd első napján esküdtem én meg az urammal a mátyászkai kis templomban, és ugyan csak június 5-én, '33-ban esküdött meg a fiam a budapesti nagytemplomban. Abban a levélben azt írta, hogy kövessünk el mindent, hogy hazatérhessen, mert bár beteg a februári események következtében, de érzi, ha hazajön, bizonyára hamarosan meggyógyul. Ugyancsak írt az akkori miniszterelnöknek, Dálnoki Miklósnak,³⁵⁹ hogy felajánlja szolgálatait, hozassa ő haza, mert ő illegálisan jönni nem akar. A régi közmondás azt mondotta, hogy minden szentnek maga felé hajlik a keze. De most nem is kell ahhoz szentnek lenni, hogy valaki önző legyen, és ne gondoljon arra, hogy más is várja a gyermekét. A miniszterelnök úr csak természetes, hogy repülőt küldött a fiáért Dachaubá. De vajon mi történt volna, ha az a repülő egy fél órát még repül, és elhozta Heidehausból a fiamat, és azután együtt jönnek haza Dachauból? Ahelyett a miniszterelnök úr [azt mondta], hogy levelet írjunk fiamnak, mert módja van rá azt kiküldeni. Ki is küldötte, én nem kételkedem benne, de amint ő azt később ne-

---

358 Kmetty Károly (1863–1929) jogász, a közjog és a közigazgatási jog egyetemi tanára.

359 Miklós Béla, dálnoki (1890–1948) katonatiszt, vezérezredes, 1944. augusztus 1-től az I. magyar hadsereg parancsnoka, a nyilas hatalomátvétel után átment a szovjet csapatokhoz. 1944. december 22-től 1945. november 15-ig az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke.

kem megírta, az illető postaládába dobta, és a posta akkor Németországban még hónapokig nem működött, úgyhogy a fiam ezeket a leveleket sohasem kaphatta meg. Nesze semmi, fogd meg jól, volt egy régi magyar közmondás. Így tett velem a magyar miniszterelnök úr is. Ki tudja, ha akkor fiam hazajön, nem-e gyógyult volna meg, és nem csak a szűk családjának, de a hazájának is tehetett volna nagy szolgálatot.

Azután ismét elmúlt a nyár és a fiamról hír nem jött. Egy szeptemberi napon, Kisasszony napja³⁶⁰ volt, azt mondotta a menyem, írjunk levelet, lesz valaki, aki kiviszi magával Hannover tartományba. Arról volt szó, hogy hat óraker a menyem az illetőhöz elmegy, és átadja neki a levelünket. Én megírtam a levelet fiamnak, könyörögve benne, kíséreljen meg mindent, hogy hazajöhessen, hiszen most már szállingóznak az emberek hazafelé. Bementem, hogy átadjam a menyemnek. Egy újság volt előtte az asztalon kiterítve, és amikor azt kérdeztem, hogy nem indul-e még, rámutatott az újságra, és azt mondotta, most már fölösleges. Rossz szemeimmel odanéztam és megdöbbenve láttam a feliratot, hogy dr. Vázsonyi János meghalt. Az állt ottan, hogy a hírt Prágán keresztül kapták, és az eset Hannoverben történt volna.³⁶¹ Azt mondtam a menyemnek, nem hiszek belőle egy szót sem. Mikor Kistarcsáról elvitték, azt mondtam az összes ismerősöknek nagy megdöbbenésére, hogy soha többé nem látom a fiamat. Ismertem szervezetét, és azt hittem, hogy három hónapnál tovább nem fogja kibírni. De az után, hogy kibírta majdnem másfél évig, azt mondtam, most már nem hiszek belőle [egy sort sem]. Választások előtt állunk, választási trükknek gondoltam az egészet, hiszen ki van zárva, hogy valaki olyan kegyetlen legyen, hogy a hírt ne nekünk hozza, hanem nekünk azt az újságban kell elolvasni. Dupla ünnep volt, szombat és vasárnap. Így csak hétfőn mehetett el a menyem a Népszava szerkesztőségébe megérdeklődni, hogy ki adta le a hírt. Két nap múlva megjelent nálunk egy fiatalember és előadta, hogy bár ő nem volt együtt a fiammal, de Hannoverben lakott, és látta, amikor az utcán hatalmas tömeg haladt nagy koszorúkkal, megkérdezte, hogy kit temetnek és akkor mondták, hogy a fiamat. Sőt még papot is hozattak máshonnan, úgyhogy két pap temette, és nagyon díszes temetése volt. Azt mon-

---

360 Szeptember 8., Szűz Mária születésének emléknapja.

361 A Népszava 1945. szeptember 8-i számának 5. oldalán megjelent apró hír mindössze ennyit tartalmazott: „Hír szerint Vázsonyi János volt országgyűlési képviselő Németországban meghalt. Úgy tudják, hogy temetése Hannoverben volt.” A Világ 1945. szeptember 12-i számának 5. oldalán már tényként adja tudtul: „Az amerikai rádió tegnap este közölte, hogy Vázsonyi János egy hannoveri kórházban elhunyt.” Részletesebb beszámoló „Vázsonyi János tragédiája” címmel a Haladás 1945. október 6-i számának 6. oldalán jelent meg.

dottam a fiatalembernek, kizártnak tartom, hogy egy deportáltak díszes temetése legyen, de azt szeretném tudni, hogy milyen napon történt ez. A fiatalember nagy zavarban volt, hogy a dátumot nem tudta. Csodálkoztam azon, hogy öt hónappal a felszabadulás után emberek élnek, akik civilizáltak képzelik magukat, és nem tudnak felvilágosítást adni arról, hogy hányadika volt akkor, amikor ez a díszes temetés volt. Hamarosan el is búcsúztam a fiatalembertől, mert nem vettem őt komolyan. Úgy gondoltam, hogy a választások előtt vagyunk, és úgy voltam szokva, hogy Magyarországon még a kegyeletet is megsértik egy politikai trükkért.

Három hét múlva október 2-a volt, amikor beállított egy férfi, akivel már a toloncban is együtt voltunk, és aki levelet hozott a fiamtól. A levél tőle volt, az bizonyos, de csodálatos, sem dátum nem volt a levélen, sem pedig nem írta meg, hogy honnan írta. Holott nekem és apjának annyira beidegződött szokása volt leveleinket vagy keltezéssel kezdeni, vagy végezni, hogy ezt beléoltottuk, és a júniusban küldött levelébe szintén be volt írva a hely, hogy honnan jön és a dátum is. Megkérdeztem Horovitzot, aki a levelet hozta, hogy mikor íródott a levél. Nem tudom, hogy miért, de bizony nagy zavarban volt, és azt mondta, ennek már néhány hete, hiszen sok hétig kellett csavarognom, míg hazaértem. No és mikor elindult, élt-e még a fiam? Nem, mondotta Horovitz, azelőtt néhány nappal, pedig nem is volt olyan beteg, sőt már készült hazafelé, elvesztette eszméletét, béltuberkulózist kapott, és meghalt. Azt mondotta, beszédet a sírjánál én tartottam, mert hiszen nem voltunk ott csak összevissza négyen. De hiszen, azt feleltem, nekem úgy referáltak, hogy óriási temetése volt, koszorúkkal, sőt két pap is volt jelen. Aki mondta, hazudott. Bizonyára az mesélte ezt, aki ellopta azt az öltönyt és a többi minden holmit, amit az angoloktól már a visszajövésre kapott. Közben jött valaki hozzám, megzavarta a beszélgetést, én kértem, hogy jöjjön el még egyszer, hiszen természetesen szerettem volna mindent tudni, ami ott történt, de ő sietve elbúcsúzott és azóta sem láttam többé. Azután telefonáltam Millok Sándornak,³⁶² a deportáltügyi kormánybiztosnak. Megkértem, ha Istent ismer, akkor érintkezésbe lép az angolokkal, hogy megtudjuk, hogy Hannoverben mi történt a fiammal. De Millok is nagyon elfoglalt ember, és amilyen nagy baj minden egyénnek a kis baja, olyan kis baj azoknak a nagy egyéneknek az elfoglaltságuk miatt másnak a baja. Igaz az a közmondás, mindenki magáért, és az Isten mindannyiunkért. Csak Istennek is sok volt mostanában a teendője, és nagyon elhagyta az emberiséget. Szerencse volt, hogy részben elfoglalt a szokatlan

---

362 Millok Sándor (1887–1959) szociáldemokrata politikus, 1945/46-ban miniszterelnökségi államtitkár, a deportáltak és hadifoglyok hazahozatalával megbízott kormánybiztos.

házimunka, a társbérlőkkel való kellemetlenség, és így nem tudtam mindig nagy szerencsétlenségemre gondolni.

Egyszer azután tél közepén csengettek az ajtón. Az csak természetes volt, hogy vagy az öregasszony vagy a kis unoka ment ajtót nyitni. A menyem hivatalba járt. A társbérő fiatal volt, az ő rokonságának és vendégeinek legalább tízszer nyitottam ajtót, amíg ő egyszer hajlandó volt kijönni sokkal közelebbi szobájából. Ez alkalommal kis unokám és én egyszerre értünk az ajtóhoz, és amikor kinyitottuk, egy idősebb ember zokogva, jóformán beesett az ajtón. Azt hittem, hogy talán valami szerencsétlenség érte. Hiába kérdeztem, hogy mi történt vele, nem felelt, csak zokogott. Csak nem a fiammal volt együtt, mire azt felelte, de igen. Nyugodjon meg, mesélje el, hogy mi történt. Ő elkezdett a kabátjának belső zsebében kotorászni, mire azt kérdeztem, levelet hozott? Nem, mondotta, levelet már nem hozhattam, mert Jani meghalt, de hoztam egy számlát, mert sírkövet állítottam neki, és ezzel már a kezembe is adott egy számlát, amelyen felül nyomtatva állott, hogy Celle. Alul pedig németül annyi, hogy egy sírkő rendelve 1695 márkáért. Hogy kinek a részére, arról szó sem volt. Azt kérdeztem az öregedő embertől, együtt volt a fiammal? Igen, többször együtt voltunk. És hol halt meg a fiam, Hannoverben, felelte. És hol van Celle, olyan messze, mint Hatvan Budapesttől. Hát ha valaki Budapesten meghal, annak Hatvanban rendelnek sírkövet, kérdeztem. Hannoverben nem találtunk méltó követ, mondotta. No és az hogy van, hogy alig három hónappal a halála után télen már sírkövet lehetett állítani. Ott mások a talajviszonyok, mint itt. És mi van rávésve a sírkőre. „Mi adtuk”. Ki az, hogy mi adtuk? Én és a fiam. És honnan volt pénzük? A németek elszaladtak és ládáikban ott maradt a pénz és az ékszer. De ezen a számlán nem áll név, mondtam. Ez az én hülye fiam, kiáltott fel most már nem zokogva, hanem mérgesen az öregember, de hát miért nem állított ki egy rendes számlát? Most már én is kissé erélyesebben feleltem. Ha annyi volt a pénz és a drágakő, akkor miért akarja tőlem vissza azt a pénzt, amit nem tudok, hogy kinek a sírjára költöttek? Csak egy tanácsom van. Vagy hívatom a rendőrt, vagy elmegy evvel a számlával másokhoz, amíg talál valakit, aki bedől és megfizeti a pénzt. Sajnos az én anyagi viszonyaim nem olyanok, hogy fizessek olyanoknak, akinél nem vagyok meggyőződve az igazságról. De különben menjen el dr. Földes István hitközségi helyettes elnök úrhoz, adja neki elő a dolgot, szeretném, ha ő is tudna erről, mert nagyon szerette a fiamat, és ma is igyekszik rólunk gondoskodni. Az ember már nem zokogott, sietve vette a kalapját, és ment.

Azután vagy két-három hónappal később megjelent nálunk egy ballonkabátos, jól öltözött, pirospozsgás fiatalember. Azt mondotta, hogy a fiam neki ígérte a kabátját, eljött a télikabátért. Együtt volt maga a fiammal? Nem voltunk együtt,

de gyakran meglátogattam. Hány éves maga, kérdeztem tőle. Huszonnyolc. És mi a foglalkozása? Kereskedő vagyok. Amint látom, jól mehet az üzlete, mert jól van felöltözve. Ha a fiam most hazajönne, nem volna ilyen remek ballonkabátja és ilyen jó öltözete, mert őt teljesen kirabolták. De véletlenül nem maga volt az ügyetlen ember, aki az állítólagos sírköszámlára nem tette rá a fiam nevét? A pirospozsgás arcú fiatalember most már vérvörös lett, bizony én voltam az, de mégis jó lenne, ha tetszene adni egy pár sort a hitközséghez, hiszen akkor apámat Földes doktorhoz tetszett utasítani, és ezzel átnyújtotta apja levelét. Bevallom, én a levelet nem olvastam át, csak annyit írtam rá, ez a fiatalember kidobandó. Betettem egy másik borítékba, és megcíméztem Földes doktornak. Valószínű, hogy a fiatalember kinyitotta, mert soha a levéllel nem jelentkezett. Vidéki emberek voltak, egyszer volt alkalmam rájuk érdeklődni, és azt hallottam, hogy nagyon jól megy soruk, éppen ellentétben velem, aki vagyontalan voltam, ők már vagyont szereztek.

Aztán jött ismét egy folytatása a dolognak. Azt hallottam, hogy egyik egész jó nevű kis fiatal írónknak szintén ott volt, ahol a fiam, és hazajött. Hirdetést tettem közzé a Világban, hogy jelentkezzen nálam. Már másnap ott is volt. Megkérdeztem, hogy mit tud a fiamról. Azt mondotta, meglátogatta egyszer a kórházban, ahol ketten feküdtek egy szobában, gyönyörű tisztaságban, hófehér bútorok között, de a fiam panaszkolta volna, hogy az angolok nem adnak mást enni, mint káposztát, és ő éhen fog halni. Ez a hölgy Bergen-Belsenben volt, s azt mondja, ott olvastam egy német újságban Janinak halálhírét. Le volt írva a temetése, mégpedig úgy, hogy ahol a menet elhaladt, az üzletek lehúzták a redőnyöket, a kirakatokat nemzeti színű drapériákkal díszítették, és az angol ezredes kivont karddal díszuniformisban ment a menet előtt. Csodálkozó szemekkel néztem reá és azt mondtam. Nem tévedés ez, drágám? Honnan volt a szerencsétlen deportáltaknak nemzeti színű drapériájuk? És miért engedték volna le az üzletek a redőnyöket? És hol a logika, ha a fiam azt mondta, hogy éhen fog halni, mert az angolok csak káposztával etetik, akkor miért ment a menet élén az ezredes kivont kardal? Ez mind nagyon szép mesének, csak én már nem hiszek a mesének. Révedező szemekkel nézett reám, és azt mondotta, bocsánatot kérek. Hónapokig flekktífuszban feküdtem, most jut eszembe, hogy akkor még újság sem volt Németországban. Szelíden mondtam, nem hiába vagy író nő lelkem, dolgozik a fantáziád. Ezzel megint csak ott voltam, hogy nem tudtam semmi bizonyosat, és azóta folyton és folyton kutatok egy olyan komoly ember után, aki a fiammal együtt volt, és aki megmondaná nekem az igazat, hogy mikor lett beteg, mi volt a baja, hányadikán halt meg, ha meghalt. Mert én mindig azt hiszem, hajlamos volt a búskomorságra, és talán valamelyik zárt intézetben sínylődik, és nincs senki

emberfia, aki segítségemre legyen, hogy ezt kikutassa, és hogy hazahoznám. Ha élve, akkor bizonyos, hogy a nagy megrázkódtatás visszaadná az életnek. Ha halva, akkor pedig odatetném az apjához, ahová én is csak nemsokára elkerülök.

Még a Világkongresszus,³⁶³ amihez írtam, az sem tudott bizonyosságot adni, mert azt a feleletet kaptam tőlük, hogy igenis egy Vázsonyi nevű keresztnév nélkül jövet Hannoverből Günskirchenben Linz mellett meghalt. Ha bővebbet tudni akarok, forduljak Klein úrhoz az Akácfa utcában, a számra már nem emlékszem. Természetes, hogy azonnal írtam neki, hogy látogatna meg, hogy végre megtudjam a valóságot. De ő postafordultával felelt, hogy megadta a Világkongresszusnak a biztos adatokat, mégpedig azt, hogy ő soha Vázsonyi Jánossal együtt nem volt, ő Mauthausenben volt egy fiatalemberrel, akit Patay-Vázsonyi Miklósnak hívtak és az tényleg Günskirchenben hazajövet meghalt. Ismét írtam a Világkongresszusnak, hogy csodálom ezt a slendriánságot, hogy nem tudnak nekem pontos adatokat beszerezni, mire azt felelték, hogy eddig nem volt módjuk pontos adatokat beszerezni, de ahogy lesz, értesítenek. Direkt értesítést nem kaptam, de egy jó barátom állított be néhány héttel azelőtt, hogy ő igenis kapott értesítést a Világkongresszustól, hogy dr. Vázsonyi János ügyvéd Hannoverben 1945. augusztus 23-án déli 12 óra 40 perckor meghalt, szülőknek neve ismeretlen, nőtlen volt. Temetése 25-én. Megnéztem a régi naptárt. 23-a egy csütörtöki napra esett, semmiképp nem temethették tehát 25-én, mert a zsidó vallás tiltja a szombaton temetést. De azonkívül kizárt dolog, hogy a fiam ne beszélt volna gyermekéről, feleségéről és szüleiről. Tehát ez már a második slendriánsága volt a Világkongresszusnak. Aztán írtam egy Magyarországról elszármazott úriembernek Angliába, aki angol ezredes és egyetemi tanár. Megkértem, hogy semmi egyebet ne tegyen, csak írjon Hannoverbe a Rittlingen kórházba, hogy vajon '45-ben, augusztus vagy szeptember havában meghalt-e ott a fiam, vagy ha nem, nem szállították-e be valamelyik közeli zárt ideggógyintézetbe. Hosszú hetek múltán azt a választ kaptam, hogy küldjem el a fiam sorszámát. Honnan tudtam volna én, hogy volt-e egyáltalán neki sorszáma, és ha igen, mi volt az. Ismét írtam tehát. Hogy ne nehezítsük meg a dolgot, nem kérek semmi egyebet, csak egy egyszerű levelet a kórházba. Erre kaptam azt a választ, hogy mellékelten küldenek egy címet, és a menyem, aki jó angol, forduljon ahhoz az úrhoz és kérje meg őt, hogy érdeklődjön meg azt a szomorú tényállást. Úgy látszik, tényleg igaz, hogy az angolok hidegvérűek, mert akinek a családjában nem fordult elő ilyen borzalom és ilyen szívfájdalom, az nem tudja felfogni, hogy az mit jelent, és nem érdekli másnak a bújá és bánata. Azért is mondom mindig, hogy az én nagy bánatom és szomorúságom teljesen a

---

363 Zsidó Világkongresszus: 1936-ban alakult nemzetközi szervezet, székhelye New York.

magántulajdon jog alapján áll. Ha örömöm van, azt szívesen megosztom a máséval, a nap is egyformán ragyog a szegényre és gazdagra. Azt nem lehet szabályozni, az tényleg kollektív. Éppen úgy, mint a téli szép derűs éjszakában a holdfény és a csillagok ragyogása. A felhő és a ború az csodálatosképpen befolyásolja az embert. Egyiknek szomorúan hat a kedélyére, míg a másik észre sem veszi. Így írtam ismét Angliába olyanoknak, akiknek a családjában szintén előfordult a bánat és a szívfájdalom, és várom szorongva válaszukat, hogy mit is fognak írni egyetlen jó gyermekemről. Mert azok egész bizonyos, hogy utána fognak járni a dolgoknak, nem fogják semmibe venni, hanem megírják nekem a valóságot. És egy anyának és egy feleségnek, ha mód van rá, tudni kell a valóságot, ha az mégoly szörnyű, vagy még olyan nagy fájdalommal is jár.³⁶⁴

Milyen különböző korszakok. Az uram fiatalsága az érvényesülési korszakban telt el. Mint szegény embernek hatodik gyermeke, akkor még német névvel, Weiszfeld Vilmos a Múzeum kertjében mint az egyetem vezérszónoka beszélhetett. Húsz éves volt. Irányi Dániel³⁶⁵ a beszéd után átölelte, homlokon csókolta és azt mondta, fiam, most már nyugodtan halok meg, mert lesz utódod. Másnap pedig Rákosi Jenő a Budapesti Hírlapnak akkori főszerkesztője vezércikket írt, Weiszfeld Vilmos címmel.³⁶⁶ Az édesanyja, a vidéki tanító felesége beleoltotta a hazaszeretetet. Mikor feljöttek Budapestre lakni, három és fél esztendő volt és a Vasvári Pál utcában találtak lakást. Az Operának nyoma sem volt, azon a helyen nagy homokbucka állott, és odább – ahol ma a Nagymező utca van – egy nagy rét. Azért is nevezték el a Nagymező utcát az akkor még német Budapesten: „Grosse Feldgasse”-nak. Még nem volt öt esztendő a kis fiú, amikor anyja a magyar királyokról beszélt neki, és ő fölállt a homokbucka tetejére, bekötötte a fél szemét egy zsebkendővel, hogy ő Vak Béla király és a többi gyerekek mint alattvalók ott

---

364 Ifj. Vázsonyi Vilmos önéletrajzi interjúkötetében beszámol arról, hogy emigrációja után, az 1950-es évek végén járt Heidehausban, ahol megtekintette a szanatórium nyilvántartását, beszélt a tanúkkal és meglátogatta apja sírját. Ennek alapján kétségtelennek tűnik, hogy Vázsonyi János 1945 nyár végén Hannoverben hunyt el. (*Hadas-Zeke*, 2012. 347–348. p.) Sorsáról ugyanakkor különféle hírek keringtek, a Magyar Életrajzi Lexikon pl. – ismeretlen forrás alapján – New York-ot jelöli meg halála színhelyeként. Szalkai Gábor, Vázsonyi Vilmosné unokaöccse 2015 elején járt Hannoverben, ahol Vázsonyi János sorsa utáni nyomozása eredményeként 1945 augusztus 23-át erősítette meg a halál napjaként. (Az ottani temetőben az áldozatok emléktábláján tévesen augusztus 3. szerepel.) Útja eredményeinek szíves közléséért itt mondunk köszönetet.

365 Irányi Dániel (1822–1892) politikus, 1848-ban igazságügyi államtitkár, a szabadságharc idején kormánybiztos. A szabadságharc bukása utáni emigrációjából csak a kiegyezés után tért haza, ezután országgyűlési képviselő, a Függetlenségi Párt egyik vezető politikusa.

366 Lásd a 16. jegyzetet.

kellett, hogy körülötte álljanak. Azután úgy, mint a többi ellenzéki politikus, ő is Habsburg-ellenes lett, és szerette volna az önálló, független Magyarországot. Mindig azt mondta, nem tudok országot, mely szebben és jobban volna határolva, mint Magyarország a Kárpátoktól az Adriáig. A gyermeknek remek memóriája volt, minden hőskölteményt kívülről tudott. Nagyon muzikális volt, gyönyörű szoprán hangja volt. Mint kisleány már előénekes volt a templomban. Amilyen folyékonyan beszélt a magyar nyelvet, éppen úgy tudott németül, franciául, olaszul és angolul. Több nyáron át azért vitte magával a híres Vámbéry Ármin³⁶⁷ nyaranta Tirolba, hogy részben az angolul írt munkáit fordítsa át magyarra, vagy a magyarul írtakat angolra. Vámbéry Rusztem,³⁶⁸ aki néhány évvel fiatalabb volt, mint ő, tőle tanulta meg a baloldali, független magyar politikát.

Igen, ez az érvényesülési korszak volt. Ezt nem lehetett reakciónak minősíteni, mert a képviselőházban több zsidó képviselő volt, Visontai Soma,³⁶⁹ a szép Rosenberg Gyula,³⁷⁰ Kelemen Samu,³⁷¹ Szatmáry Móric, Rajk Aladár,³⁷² Bakonyi Samu,³⁷³ ezek mind ellenzékiek voltak, bátrak, harcosak és szembe mertek szállni a kormánynak önkényes politikájával. Az obstrukciónál azt lehet mondani, hogy a zsidó képviselők mindig elől jártak. Pedig a húsfaszék a kormánypártnál volt. Hány szegény ember volt, aki a kormánypártnak képviselőjeként néhány hónap alatt meggazdagodott. Akkor is csak divatban voltak a kijáráások. Italmérési engedély, trafikengedély, ez mind jövedelmező forrás volt, és baloldali képviselő ilyen nem vállalt. A baloldaliaknak jutott a harc és sok csatának a megnyerése. Igaz ugyan, hogy egyetemi nyilvános tanár, főispán vagy alispán zsidó ember soha nem lehetett, ha még olyan tehetséges volt, akkor sem tudta elnyerni még báró Herczel tanár³⁷⁴ sem azt, hogy katedrája legyen.

De ez a békebeli antiszemitizmus mégiscsak sokkal szelídebb volt, mint ami azután következett az első világháború után. Például békebeli antiszemiták vol-

---

367 Vámbéry Ármin (1832–1913) világhírű orientalista, egyetemi tanár.

368 Vámbéry Rusztem (1872–1948) jogász, publicista. 1938-ban emigrált, New Yorkban halt meg.

369 Visontai Soma (1854–1925) ügyvéd, politikus, 1892–1905 között országgyűlési képviselő.

370 Rosenberg Gyula (1856–?) jogász, politikus, 1892–1906 és 1910–1918 között országgyűlési képviselő.

371 Kelemen Samu (1862–?) jogász, politikus, 1905–1918 között országgyűlési képviselő.

372 Rajk Aladár (1871–?) ügyvéd, politikus, 1901–1910 között országgyűlési képviselő.

373 Bakonyi Samu (1862–?) ügyvéd, politikus, 1901–1918 között országgyűlési képviselő.

374 Herczel Manó báró (1861–1918) sebészorvos, egyetemi rk. tanár.

tak és amellet a legjobb barátaim Zboray Miklós ügyvéd, Huszár Károly,³⁷⁵ a volt miniszterelnök és Rakovszky István. Rakovszky István nagyműveltségű, világlátott ember volt. Gyönyörűségem tellett vele beszélgetnem, különösen azért, mert láttam, hogy rajongással szereti az uramat, pedig ő volt a fővezére annak az akciónak, amely az uram ellen készült 1901-ben a debreceni beszéd után, hogy a képviselőházban tetteleg inzultálni fogják. 1905-ben azonban, amikor a koalíciós kormány kezdődött, akkor mint igazi gentleman bocsánatot kért az uramtól, megcsókolta, átölelte, hogy megpecsételje azután egy életre szóló barátságukat. Talán ha nem vesztette volna el a fejét a második királypuccs alkalmával, és nem telefonál a hiú és ravasz Bethlennek, hogy most pedig ő a miniszterelnök, lehet, hogy egészen más fordulatot vett volna a politika, semmi esetre sem lett volna az a reakció, ami bejött a fehér lovon ülő Horthyval. Igen, az egy más antiszemitizmus volt. Ha zsidók nem is mehettek közigazgatási pályákra, de szabad pályán mindenütt mozoghattak. Oh, Istenem, milyen különbség volt az 1944-es évhez az akkori élet. '44-ben nem mertünk az ablakon kinézni, hiszen törvényileg tiltva volt. Bizonyos órákon túl nem lehetett az utcára kimennünk. A sárga csillag eltakarása már bűn volt, és esetleg halállal végződött. A lovagias magyar remekül szolgálta ki a német junker gazságait. Talán még túltett rajta. Nagyon sokan voltak, akiket elvégre személy szerint a németek nem követeltek, hogy kivigyék, de a gonoszság és a rosszaság felütötte a fejét, és a legártatlanabb embereket, aggokat és csecsemőket vagoníroztak be és vitték gázkamrába.

Csodával határos az, hogy a fiam, aki elvégre Davosban töltött [három évet], és egy bizonyos polgári kényelemben élt, kibírta idegileg és testileg ezt az egész esztendőt. Mert hiszen március 19-én fogták el, és vitték a toloncba. Ott már úgy láttam viszont a fiamat, mint egy közönséges bűnözőt. Kifűzött cipőkkel, nyakendő nélkül, borotvátlanul, halálos sápadtan, és éppúgy nem ette a csajkából a kosztot, mint ahogyan én nem ettem. Volt egy pár jószívű olyan ember, akik a toloncba már mint ismerősök kerültek be, és ezek látták el azután élelemmel. Március 27-én Kistarcsára került, ahová hetenként egyszer legalább csomagot küldhettünk. Élelmet küldtünk, sőt amint később hallottam, el is osztotta mások között, jól tartott belőle másokat, olyanokat, akik bizony nem nagyon érdemelték, mert amikor összekerültem egyesekkel az ostrom alatt a kórházban, és nekik meg volt módjuk, hogy oda a legjobb falatokat behozhatták, hiszen csak pénz volt az egész, a házat őrző nyilasokat pénzzel meg lehetett vásárolni, akinek még volt

---

375 Huszár Károly (1882–1941) tanító, keresztényszocialista politikus, 1910-től országgyűlési képviselő, 1919–1920-ban miniszterelnök, 1927-től felsőházi tag.

módja. Bizony engem nemigen kínáltak meg, dacára annak, hogy a fiam megosztotta velük a falatját.

Csodálatos módon az emberek nem lettek jobbak ebben a nagy világégésben, hanem az én tapasztalatom szerint még sokkal rosszabbak, mint valaha voltak. Meg vagyok róla győződve, hogy a németeknek egész más elfoglaltságuk volt, minthogy pontosan kísérték volna az első transzporttal a fiamat. De a magyarok úgynevezett prominens egyéneket akartak nekik feltálni. Ha nem viszik el április 27-én, egész bizonyos, hogy ki tudtam volna szabadítani. Ő bízott is abban, ez az én érzésem és meggyőződése, hogy én őt Kistarcsáról kihozom. Sajnos részben le hagytam magam beszélni tervemről, pedig még mindig úgy volt az életemben, ha nyílegyenesen haladtam, akkor keresztül is vittem, amit akartam. Csak nem volt soha szabad letérnem az egyenes útról. Most sajnos olyan évek jöttek közbe, hogy le kellett térnem. A súlyos orvosi bizonyítványai is későn érkeztek ki, és így került ő be abba a szörnyű vagonba, amely akkor még férfiakat és nőket vegyesen vitt Auschwitz felé. Egyetlen vigaszom volt, amit sokkal később hallottam egy bűbajos fiatal asszonykától dr. Valérnétól, Várnai Dánielnek, a Népszava szerkesztőjének leányától, aki szintén egy vagonban utazott a fiammal, hogy a következő eset történt. A toloncban magamnál rejtettem egy tubus phanodormot. Tíz darab volt benne, de még ettől a tíztől se lehetne meghalni, enyhe altatószer. Amikor utoljára kis unokám kilencedik születésnapján együtt voltunk, öt darabot odaadtam a fiamnak, és azt mondtam, ha nagyon nyugtalan éjszakáid lesznek fiam, vegyél be egyet-egyet. Az ötöt beveszed, az sem halálos, csak szeretném, ha egy kicsit az idegeim megnyugodnának. Ezt az öt darab altatószert ott tartogatta magánál egész hónap alatt Kistarcsán, és amikor éjjel a Keleti pályaudvarhoz érkezett, bevette mind az öt darabot. Alighogy elindultak, elaludt tőle egy sarokban ülve egy kiskofferen. Az emberek mind el voltak foglalva, nem tudták, hogy hová viszi őket a füstölő mozdony, de ez a kis fiatalasszony, aki a közelébe ült, néha odanézett és látta, hogy nyugodtan lélegzik. Így aludta át az egész szombati napot, a szombat éjjelt, azt hitték, hogy öngyilkos lett, de látták, hogy néha megmozdul. Mire Auschwitzba érkeztek, vizet fröccsentettek az arcába, hogy felébredjen. Mi történt magával, kérdezték többen. És ő azt felelte, az anyám megmentett attól, hogy lássam ezt a szörnyű utazást.

Az auschwitzi pokolban csak három napot volt, mert a német főnöke még mindig jobbindulatú[bb] volt, mint a kistarcsai rendőrfőnök, Vasdinyey úr. Magával vitte őt Sziléziába. Ott állítólag nem is volt egész nyáron olyan rossz dolga. Egy harmincas csoportnak volt a főnöke, akiket reggel bejegyzett, hogy melyik táborba mennek, ahogy ők mondták: ciánozni, de magyarul ez csak annyit jelentett, hogy tetvetleníteni. Este pedig, ha hazajöttek, ismét összeírta őket. Sok

esetben, ha kivezényelték, hogy ő is menjen velük, azt mondta, hogy fáradt, és olyankor a kórházban maradhatott. Volt rendes ennivalója, sőt egyszer egyik társa egy kis ládika cigarettát hozott neki a raktárból, magyarul mondván ellopott, amelyben tízezer darab volt. Auschwitzban elvették kis bőröndjét, amit neki még a toloncban odaadtam, úgy írta, hogy teljesen kifosztották. Szegénykém mégis tudott karácsonykor egy darabka papírt és ceruzát keríteni, és feleségének a verset megírta. Február 16-ig nem volt semmi különösebb rossz dolga. Raboskodott, természetesen minden kultúrától elzárták, de megvolt benne a remény, hogy most már nem sokáig tart és hazajöhet. Amikor azonban a szövetségesek közeledtek Szilázia felé, olyan szerencsétlenség érte, hogy nem lefelé hozták Bajorország vagy Ausztria felé, ahonnan hazakerülhetett volna már májusban, hanem felfelé vitték Poroszországba. Hideg téli éjszakákon az országúton feküdt és enni sem kapott mást, mint marharépát. Azt írta, április 12-én jött a szabadulás, de mit ér ez nekem, amikor beteg vagyok. Fölvitték egészen messze a hannoveri tartományba. Június 5-i keltezéssel levelet küldött, amelyben könyörgött, hogy hozassuk haza. Nekem nem volt egyetlen olyan barátom, akihez avval a kéréssel fordultam volna, hogy teljesítsék egyetlen gyermekem kérését. De ugyanakkor írtam az akkori magyar miniszterelnöknek, Dálnoki Miklós Bélának, hogy hozassa haza, és ő minden tekintetben a szolgálatára lesz. Nem lehetett akkor még annyira beteg, hogy ne vállalkozott volna a hazajövetelre. A miniszterelnök elküldött hozzánk, hogy írjunk levelet, mert módjában van azt fiamhoz juttatni. A menyem és én sietve írtunk, és megnyugtattuk, hogy próbáljon erőre kapni és mindent elkövetünk, hogy hazakerüljön. A miniszterelnök úr fia Dachauban volt Bajorországban. Repülő ment érte és úgy hozta haza. Vajon mi lett volna, ha ez a repülő még egy fél órával továbbmegy Hannoverbe, felveszi a fiamat, s így jön haza a két fiatalember? Ha én lettem volna a miniszterelnök, egészen bizonyos, hogy így cselekedtem volna. Sajnos azonban az emberek önzők, és csak magukra gondolnak. Levelünket odaadtam egy Friedmann nevű dachauai táborparancsnoknak, aki azt egyszerűen bedobta egy levélszekrénybe, holott tudnia kellett volna, hogy Németországban a levélszekrények nem működnek, és lehet, hogy ez a levél még mindig ott fekszik. Így az én szerencsétlen fiam nem kapott hírt tőlünk, és nem kapott választ a leveleire.

Egy jeles magyar írónak – aki egyszersmind orosz alezredes is, és uram irodájában kezdte fiatalon a pályafutását, és jó barátságot tartott a fiammal is – üzentem, hogy keressen fel, mert szerettem volna vele megbeszélni, hogy milyen úton-módon lehetne fiamat hazahozatni. Ő teljesen félreértett engem, mert küldött nekem tíz deka vajat és negyed kiló húst azzal az üzenettel, hogy ő szegény ember, és nem tud engem eltartani. Hiába üzentem neki vissza, hogy erről nincsen is szó,

semmi másról, mint a fiamról nem akarok vele tárgyalni. De ez a nagy ember nem volt hajlandó egy szegény, szerencsétlen, öreg anyát felkeresni. Bizonyára nem értem én az új világrendet, mert az én felfogásom szerint ez nem vont volna le semmit a presztizséből. Továbbra is éppen olyan nagy magyar író és éppen olyan kitűnő orosz alezredes maradhatott volna, mint eddig volt.³⁷⁶

A svéd kórházbeli rettenetes éhség annyira megviselt, hogy harmincöt kilóra fogytam, és a fővárosnak nagystílúságából bejutottam a Fasor-szanatóriumba. Alig öt hónappal a felszabadulás után a Fasorban azt lehetett mondani, hogy már békebeli ellátás volt, kitűnő orvosok, és én szemléltetést gyarapodtam. Nap nap mellett vártam, hogy megjön a fiam. Egészen szeptember 5-ig voltam a szanatóriumban, és úgy mentem vissza fiamnak volt lakásába. Hiszen nekem már otthonom nem volt, engem mindenből kifosztottak. Három napra rá, Kisasszony napján olvastuk a Világosságban³⁷⁷ azt a szörnyű feliratot, hogy dr. Vázsonyi János meghalt. Nem adtunk ki gyászjelentést, mert nem hittem el [a hírt], mint ahogyan nem hiszem el a mai napig sem. Ha kibírta azt a sok-sok szenvedést, hogy történhetett mégis, hogy utána elpusztult volna. Október másodikán azután ugyanaz a Horovitz, aki a toloncházban meg tudta csinálni, hogy a kis unokám születésnapján összekerüljünk vele, hozott tőle egy levelet. A levél bizonyosan tőle származott, csak az a csodálatos, hogy sem nem írta meg, hogy hányadikáról szól, sem azt nem írta meg, hogy honnan szól. Azt írta, beteg voltam, de most már egészséges vagyok. Talán Horovitz mégis meg tudja csinálni, úgy amint a toloncban is meg tudta csinálni, hogy végre hazakerüljek. Horovitz azonban azt mondta, hogy ő hetekig csavargott, amíg hazajött, és [a fiam] már azelőtt meghalt, és Hannoverben nem tömegsírban, hanem a temetőnek egyik legszebb pontján, egyedül álló sírban van eltemetve, és hazahozhatjuk akkor, hogyha a békefeltételek meglesznek.

Csodálatos szerkezete van az anyai érzésnek. Amikor Kistarcsáról elvitték, minden ismerősünk és barátunk és családtagunk haragudott, amikor azt mondtam, hogy soha többé az életben nem látom. Az volt az érzésem, hogy a szervezete még egy hónapig sem fogja bírni a szörnyűségeket. És most nem akarom elhinni,

---

376 Illés Béláról, (1895–1974) számos regény és a mára bizonyítottan hamis Guszev-legenda szerzőjéről van szó. A forrásszerűen egyelőre nem igazolt állítást, hogy az utóbb kommunistává lett Illés Béla fiatal korában Vázsonyi Vilmos személyi titkára volt, visszaemlékező interjújában a család oldalági rokona, Vázsonyi János (1926–2005) zenetanár is megerősíti. (A interjút készítette Szalai Anna, Budapest, 2005. november – 2006. február, <http://www.centropa.org/hu/biography/vazsonyi-janos>, letöltés 2014. január 5.)

377 A hír a Népszava 1945. szeptember 8-iki számában jelent meg. Lásd a 361. jegyzetet.

Hotel Plaza
5. Avenue at 59. Street
New York 19. - N.Y.

1948. Április 25.

Drága Margit néni,

Köszönöm nagyon kedves, nagyon szép és nagy
ajándékaidat, és a veled valószínűleg
megélt az ilyen idők, és én is szeretlek.
Majánál legelőbb monadtam a kis unokáid,
majánál monadtam, hogy egyedül ma-
rást a világon. Én ebben a mi keserves
reménytelen sorsunkban csak egy
mázasáratot látok: nem a mi szeretke-
meink el tül = korán, hanem mi,
örökei, elhívek tül = sokáig. Mi is, hámi-
tunk, hogy előbb az örökei meink el.
Nem is történt. Csak ez a baj! De ezen
előbb = utóbb segíteni fog a jó Isten.

Kerítet csokoládé, - sok vigasztalást
találok az unokáidban - és nagyon
egyszerű. Röpi szeretettel üdvözlök

Molnár Feri

AIR
MAIL

Hotel Plaza
5. Avenue
New York 19. N.Y.

October 6.

Draža, Jo Mariz, -

olhan testveini, jõi'agos leudet irt,
hou most uer merem igy
holitani. Szegelőre uale ert a pár
sott tudam itxi; hou megkö-
hönjem art a nekem is oly
fajvaluas és oromoni leudet,
amit ma kaptam. Draža, Jo
Mariz, most már én is eszedül
maradtam erre a rövid időre,
ami még hátra van.

Tsten áldja meg és
segitse meg a nagy bánatában.
Kézét sokszor hű öreg karakja

Molnár Feri

AIR
MAIL

Okst. 27. 1948

Kedves jó Margit néni,
Könnöm immár malack, vesztelenül
kedves levelet. Örülök, hogy meghapta a
harisnyját. Liliost, — a babátok ajjain
betartásáért — újra üdvözlök lelkedért,
vámmentésért. Könnöm a kis újság-
kijelöltet. Magamról, nem igen írtam
mást, mint hogy én is egy leányt
őre szeretek valaki egy régi vilá-
gól, aly — mint a régi lipótvárosi
koncert = látogatás monda — nem coi-
nálólk mást, mint várom a végén.

Holnapután = után, november 1. = én ki-
megyek a temetőre. Drága jó Vándorka
40 = ik születésnapja. Nem tudok be-
leünnepelni abba, hogy meghalt. Ha
vissza világon, aly megérti ezt, és
Mama an, Margit néni.

Kedv. önkösz. hű öregek barátja

Feri

hogy az valóság, amit mondanak, és most egyre várom és várom, hogy hazajön. Sok-sok anyának pusztult el a fia, sok-sok feleségnek az ura, sok gyermeknek az apja. És mégis ez egy egészen különálló eset, mert önála most kellett volna, hogy kikeljen az a mag, amit az apja elvetett, és most kellett volna, hogy ő learassa. A kispolgári társadalom olyan nagyon árván és elhagyottan áll itten, vele senki sem törődik. Ő lett volna az, aki megmutathatta volna, hogy eddig csak azért nem érvényesült, mert egy hanyatlási korszaka volt az országnak, most pedig ismét megvan az érvényesülésnek joga, és érvényesülni kell az igaz, becsületes, jellemes, tisztakezű embereknek. Ő ennek az inkarnációja volt. Mindez párosult benne. Szinte túlzásba vitte a tisztességtudást, és sohasem vállalt volna olyan állást vagy ügyet, ami ezzel összeférhetetlen. Az édesapjára mindig azt mondtam, nem tudtam, hogy Jézus Krisztushoz mentem feleségül, mert hiszen Jézus hirdette a szeretetet és a megbocsátást, és az uram sem tudott haragudni huszonnég óránál tovább senkire, és megbocsátott mindenkinek, akik ellene vétkeztek. De a fiam talán túltett még az édesapján is. A könyvnek befejezéséhez közeledem. Nem napló, nem életírás, célja egészen más.

Egyszer volt egy szegény fiatalember, aki minden protekció nélkül csinált először Budapesten a szociális fejlődést, mert egész sereg iskola, kórház, munkáslakás neki köszönhette, hogy létesült. Egész fiatalon, alig elérve a korhatárt lett városatya, és attól a perctől kezdve szerelmese lett Budapestnek. Nagyon szerette a családját, szerette a szép nőket, egyáltalán szeretett mindent, ami a szép volt, de legjobban mégiscsak Budapestet szerette. Fanatikus rajongója volt. Mindig fájt a szíve, hogy miért építenek Budapesten közhalmazokat, és miért nem csinálnak parkokat, ahol a gyermekek csősz és ör nélkül leheveredhetnek a fűre, és ingyen élvezhetnek egy kis napsugarat és egy kis levegőt. Egészen biztos, hogy az ő életében nem lehetett volna egy kis teret kibérelni kávéház céljára. Még ha jövedelmező lett volna, ő talált volna más jövedelmi forrást, de nem engedte volna, hogy csak a kiváltságosak ültek volna le egy kávé vagy limonádét rendelve. Mindig is azt mondta, miért illeti meg a halottakat egy darabka föld, és miért nem jut az élőknek belőle. Igaz ugyan, hogy az ő földreformja is más elképzelésű volt, mint amilyen végeredményben lett, és azt hiszem, ki van zárva, hogy Magyarországon ezerszámra feküdt volna parlagon a föld, és Amerikából kellett volna gabonát vennünk, hogyha ő valósítja meg a földreformot. Szükségtelennek tartotta ő is azt a rettenetes nagybirtokot, viszont mégis hagyott volna annyi kis földet, amelyeken a tulajdonoson kívül megélhetett volna néhány béres és kocsis, és biztosítva lett volna sok családnak az életstandardja. Nem mint kritikát gyakorlom ezt, ettől távol állok, mert én aztán igazán nem értek hozzá, de hallottam sokszor az ő elképzelését, és abból indulok ki. Most, hogy a főváros annyira romhalmaz lett,

most azután igazán lehet játészó- és sétatereket létesíteni, ez nem okozhat nagyobb gondot a vezetőségnek.

Nagy kár volt, hogy a Peidl kormány csak három napig működhetett. De mire az uram Svájcából hazajött, már egy entente-bizottság is volt Budapesten, és annak elnöke, Clerk tábornok egy alkalommal, amikor összehívott egy bizottságot, amelyben először vett részt Horthy Miklós mint fővezér, nyíltan megkérdezte az uramat, hogy akar-e miniszterelnök lenni, mert legszívesebben rábízná a kormány alakítását, ismerve demokratikus felfogását. Voltak olyanok, akik ezt az ideát pártolták. Horthy, aki „Weltfremd”³⁷⁸ volt a magyar politikában, hiszen magyarul is alig tudott, külföldön élt és tengerész volt. Zordonan nézett maga elé, és nem szólt bele egyáltalán semmibe. Az uram, ki kitűnően beszélt az angol nyelvet, azt mondta Clerk-nak, úgy látszik, ön nem ismeri a mai Magyarországot, itt nem lehet zsidó miniszterelnök, mert huszonnégy óra alatt egészen bizonyos, hogy megölik, nekem pedig élnem kell a családom miatt. Clerk azt felelte, én azt hiszem, Ön képzelődik, de nagyon szeretném, hogy okvetlenül vállalná az igazságügyi tárcát, mert ez nekem nagy megnyugvás lenne. Az uram erre is csak mosolyogva felelt. Hát bizony ezt sem szívesen vállalnám, nem tartom alkalmasnak a mai idöket erre. De kérek huszonnégy órai gondolkodási idöt erre, amíg sürgönyözök Luzernbe a feleségemnek és fiamnak, hogy mit gondolnak ök. Feleségem nagyon ellenezte már '17-ben a miniszterséget. De lehet, hogy azóta nézete megváltozott. Ahogy megjön a felelet, közlöm. Clerk személyesen diktálta le uramnak sürgönyét, amely tényleg még aznap megjött Luzernbe, és a magyar kolóniában nagy feltűnést keltett. Buday-Goldberger Leó³⁷⁹ végigsüvöltött a termen a sürgönyt lobogtatva, feleljük mindannyian, hogy vállalni, vállalni. A fiam csak tizenkilenc éves volt, és halkan azt mondotta nekem, anyám, azonnal sürgönyözzünk, hogy apám ne vállaljon semmit. Jobb, ha szabad ember marad és független, mintha ismét beáll mások szekerét tolni. Nekem ugyanez a nézetem volt, kisompolyogtunk a tereméből és azonnal útnak is indítottuk a sürgönyt.

---

378 A világtól távol álló, annak problémáit nem ismerő.

379 Buday-Goldberger Leó (1878–1945) textilgyáros, főrendiházi tag, Horthy Miklós legbelsőbb körének tagja, a Vázsonyi család, s mindenekelőtt a Vázsonyi Vilmos politikai örökségét folytató fiú, Vázsonyi János közeli barátja. Öt is az elsők között hurcolták Mauthausenbe a németek, s ő is a tábor amerikaiak általi felszabadítása után halt meg. Kapcsolatukról emlékezésében eleven közelképet ad az unoka Vázsonyi Vilmos (*Hadas–Zeke*, 2012. 93–94. p.)

A szintén Svájcban élő Hermann Bessemer,³⁸⁰ aki a Wiener Journalnak munkatársa volt, vitte postára és adta fel. Szerencsétlen, mert tulajdonképpen a neve Bródy volt, egy neves budapesti ügyvédnek a fia, aki nevét és vallását megváltoztatta, Bécsbe költözött. Ott meg is nősült, és bár nem szeretem ezt a kifejezést, mert nem találok értelmét, mégis alkalmazkodnom kell a mai korhoz, azt kell írnom, hogy egy öskeresztény nőt vett feleségül. Abban az időben csak azért élt Svájcban, mert több svájci lapnak volt a tudósítója, és mert érdekelte őt a sok magyar emigránsnak élete és politikai felfogása. Mikor azután '38-ban az Anschluss jött, el kellett mennie Bécsből, hogy feleségét és fiát bajba ne döntse. Egy ideig Svájcban élt ismét, de ott nem kapott elég munkaalkalmat, mégiscsak vissza kellett, hogy vágyjon szülőföldre, Magyarországra. Itt egy elhalt rokonának anyagi jószágú özvegye vette magához, adott neki szállást és étkezést. Már körülbelül két évig volt Pesten, amikor úgy érezte, hogy a németek okvetlenül elvesztik a háborút és jó lesz, ha utánanéz, hogy egy kicsit összeköttetést nyerjen az angolokkal. Sokszor volt nálam, és mindig figyelmeztettem, hogy vigyázzon, mert tényleg a falnak is füle van. Ne járjon ki és be az angol követségre, mert rossz vége lesz. Nagyműveltségű, okos ember volt, de ezt nem akarta elhinni, és tényleg ez lett a veszte. Lestek utána, hirdetést adtak fel a nevében, hogy angolórákat akar adni, s ilyenformán elcsalták az akkor már itt működő Gestapo alakulathoz. Onnan többet nem jött vissza, elvitték a szerencsétlent Dachaubá, ahol azután meg is halt.

Ő volt tehát az, aki a sürgönyt feladta, bár ő is azt a nézetet vallotta, hogy talán jó volna, ha az uram bent volna a kormányban. De sem én, sem a fiam, sem maga az uram a világért sem akart ebbe belemenni. Szóval így a tárgyalások meghiúsultak, jött a Huszár Károly-kormány, és az uram kikötötte, hogy Benedek János, az igazi magyar puritánság inkarnációja legyen az igazságügyminiszter. Ez meg is lett neki ígérve, így utazott azután vissza Svájcba, hogy drága fiunkat ismét meglátogassa. Idehaza azonban másként fordult a kocka. Benedek Jánost elejtették, és Bárczy István a volt polgármester lett igazságügy-miniszternek delegálva. Mivel akkor zsidóbérencnek ismerték, Rassay Károlyt, a fiatal politikust melléje adták államtitkárnak, hogy vigyázzon miniszterére, nehogy túlságosan szabadelvűnek mutakozzon. Horthy pedig vénasszony módjára, hogy az uramat népszerűtlennítse, azt a pletykát terjesztette: „Nohát Clerknél az értekezleten jól megmondottam Vázsonyinak, folyton szivarozott, és a szivar füstjét az orrom alatt eregette ki. Mégiscsak modortalanság egy ilyen komoly értekezleten pöfékelni.” Az uram tényleg nagy dohányos volt. Naponta bizony elszívott húsz szí-

---

380 Bessemer, Hermann (1883–1943) bécsi újságíró, 1941-ben tartóztatta le a Gestapo, majd Auschwitzba deportálták, ott hunyt el.

vart is. Egy értekezleten, ahol csak férfiak voltak jelen, nem is lett volna modortalanság, ha szivarozott volna. De véletlenül éppen hurutos volt és rá sem gyújtott, holott Clerknek egész idő alatt a kis pipa a szájában volt. Amikor az uramnak ezt hírül hozták, írt Bárczynak, hogy levélbeli elégtételt kér Horthytól az ilyen rágalomért, amiből egy szó sem igaz. Nagy huzavona után Horthy írt is személyesen egy levelet, de a levél elég pökhendien volt tartva. Egyáltalán nem volt, hogy úgy mondjam, gentleman stílusú. Így kezdődött a kettőjük közötti ellenszenv.

Talán ez befolyásolt engem és befolyásol a mai napig, hogy mindig azt mondom, hogy csodálatos szerepet töltöttek be a H betűk ebben a szörnyű háborúban. Tiszántúlról jövet Horthy Héjjassal együtt garázdálkodott, hiszen innen indult ki a rablási és gyilkolási divat. Akkor még nyoma sem volt Hitlernek, akit azelőtt „Schickelhuber”-nek³⁸¹ hívtak. Evvel a névvel nem is tudta volna megúszni ezt a néhány esztendői örületet, amit a Hitler névvel ilyen gyalázatosan befejezett. De Hindenburg is hibás volt. Mert neki nem volt szüksége arra, hogy Hitlerre rábízza a kancellárságot. És ezzel szarvakat adott az ökörnek, mert Hitler nem tudta volna megcsinálni azt, ami történt, ha nem lettek volna mellette társak, Himmler, Hess, Göring, Ribbentrop, Göbbels és a többiek. Ezek kiállították a hiú viaszbabot a kirakatba és hagyták, hogy csodálják és bámulják, amíg ők a háttérben elintézik gyalázatos munkájukat. Nincs a középkornak olyan rémtette, amely hasonló lenne ahhoz, amit ez a társaság létrehozott.

Bizony szerencse, hogy az uram nem vállalt miniszteri tárcát, lehet, hogy még sokkal korábban befejezte volna az életét, amelyet úgyis olyan nagyon fiatalon, ötvennyolc éves korában fejezett be. Ezt is csak annak köszönhettem, hogy az akkori kormány fölbérelte a gazembereket, akik megtámadták, és hogy az akkori miniszterelnök nemzetgyalázónak nevezte, mert nem fűjt egy követ a frankhamisítókka. Az uram ízig-vérig, gyermekkorától kezdve forradalmár volt. Mindig köztársaságpárti és mindig Habsburg-ellenes. De az emberi életet a véletlenek vezérlik. Véletlenség volt, hogy Esterházy Móric gróf, aki a királynak, IV. Károlynak iskolatársa volt, miniszterelnök lett, és jól ismerve az uramat könyörögve kérte, hogy vállalja a miniszterséget. Sohasem vágyott az uram sem módra sem rangra. Egyszerű ember volt, ismétlem, semmi más nem érdekelt, mint az, hogy Budapestet fejlessze, hogy minél több szociális intézményt hozzon itt létre, s hogy Budapest Világváros legyen. Sohasem gondolt arra, hogy ezért neki, ha más nem, legalább egy utcanév dukál, mert például nem tudom felfogni, mint-hogy sohasem tudtam, hogy a Budapest VI. kerületének kültelkén, amely most

---

381 Helyesen Schicklgruber. Hitlert nem hívták így, ez édesapja eredeti neve volt, ellenfelei gyakran emlegették így.

közigazgatásilag nem tudom hányadik kerület, de azelőtt Angyalföld volt, hogy abból miért kellett Magdolnavárost csinálni. Horthyné egy nagyon szép asszony volt, egy nagyon jó megjelenés, de sohasem beszéltek róla, mint ahogyan az okos asszonyokról szoktak beszélni, sőt ellenkezőleg, azt mondták róla, hogy hiú és becsvágyó. Évente megjelent a nevében egy felhívás a társadalomhoz, hogy adjanak. És a mások pénzét összegyűjtötte. Mindig az a hír járta, hogy titkos társa a rádióknak és hogy Kozma Miklós volt belügyminiszterrel vágnak a rádiótól évente több mint egy milliót zsebre. Hogy ez elég érdem-e ahhoz, hogy valaki egy egész városrészt kapjon életében elnevezésül, azt sohasem tudtam megérteni. A Horthy család, amely már majdnem dinasztíává fejlődött, semmi olyat nem tett az országnak, amiért megérdemelte volna, hogy utcák és terek a nevüket viseljék.

Az uram egyetlen pert vesztett életében, és ez a frankper volt. Ezt is csak azért, mert előbb halt meg, mielőtt befejeződött volna. Olyan pereit voltak és országhatárokon túl szólók, amelyekből soha semmi anyagi haszna nem volt, mert sok pénzébe került az adatok beszerzése, mivel addig mással nem tudott foglalkozni. Hányszor mondotta a fiam, amikor még kis gyermek volt, hogy ma délután nem lett volna jó, ha az ablak alatt állottam volna, biztosan megint kirepült egy párezer korona, amit megkereshetnél volna, de nem volt hozzá kedved. Apa és fiú között egy valóságos pajtási harmónia volt. Az uram örült annak, hogy a fiának jellemvonásai is hasonlóak az övéhez, egyszerű, puritán, nem hivalkodó, nem ad a külsőségekre, hanem szerény, igénytelen, becsületes és jellemes. Mert ilyen volt a fiam, mert hiszen különben elvállalta volna még '39-ben is a képviselőiséget, amikor kenterben győzhetett volna. De a világeért sem akart egy olyan házba bekerülni, ahol akkor már a zsidózás napirenden volt, és a zsidóember másodrendű polgár volt. Nem bírta ezt elviselni. Lemondott minden közszereplésről. Csak a családjának élt, és suba alatt a legnagyobb ellenállási mozgalmat vezette az országban, ezt tanúsíthatja Szent-Györgyi Albert professzor, Andorka Rudolf a spanyol követ és még sokan mások is, akik élve maradtak és szerencsésen megúszták a borzalmakat. Egész bizonyos, ha a fiam nem megy le a hajóhoz, akkor ő is túlélte volna az eseményeket, és ma nem én írnék könyvet, hanem ő tenné ezt, aki azt írta hónapokkal a felszabadulás után, hazajövet könyvet írok azzal a címmel, hogy: Rabszolgák voltunk. Hiszen még a német főnöke, egy mérnök, Adolf Helmut nevű, az is szerette, és '45 február 16-ig kíméletesen bántak vele. Aztán kezdődött a borzalmak borzalma. Akkor már tudták, hogy elveszett minden és hogy jönnek a szövetségesek. Éhezettették őket jóformán két hónapon keresztül, mert az ő felszabadulásuk csak április 12-én következett be. Kabát nélkül aludtak a hideg országútnak földjén. Csodálatos, hogy ezt egy olyan fiatalember bírhatta ki, aki három évet Davosban töltött. Ha nem viszik az átkozott Poroszországra,

hanem lehozzák Bajorország és Ausztria felé, ahonnan már módunkban lett volna májusban hazahozni, talán megmentettük volna az életnek, és a gyermek visszakapta volna kitűnő, derék apját, a feleség hűséges férjét és az anya egy kimondhatatlan jó fiút. De felvitték ezt a csoportot Poroszországba, ahonnan alig jött valaki haza, és akik hazajöttek, be kell vallani, azok sem voltak díszei az emberiségnek. Legalább énhozzám olyanok is jöttek, akik be akartak csapni azzal, hogy sírkövet rendeltek fiamnak és azzal, hogy adjam oda a télikabátját, mert azt nekik ígérte.

Az emberek nem okultak és nem tanultak, nem lettek jobbak és nem lettek nemesebbek, sőt éppen ellenkezőleg. Majdnem mindenki gonosz lett, rosszakaratú, bosszúvágyó és gyűlölködő. Nem tudok gyűlölni senkit. Egy téveszmének lettek áldozatai az emberek, megőrültek, és akkor, amikor még útjába lehetett volna állni az örülteknek, hogy most pedig elég és ne tovább, akkor nem tették, mert a híres Chamberlain az esernyőjével³⁸² maga sem tudta elképzelni, hogy lehet a földön ennyi gonoszság, és bedőlt Schickelhuber úr fantazmagóriájának. El lehet-e azt képzelni, hogy egy tanulatlan mázolólegény megbolondította a világot, gyilkoltak és raboltak, és azt a címet adták ennek, hogy ez a háború. Távol esett ez a háborútól, ez ártatlan polgári életet követelt magának, és megtanította az emberiséget a lopásra, a jellemtelenségre és a becstelenségre. Nekünk, anyáknak csak egy gondolatunk lehet, és az az, hogy ha van tényleg Isten az égben, hiszen olyan nagyon sokan eltántorodtak mostan ettől a gondolattól, ha van, javítsa meg a jövő nemzedéket, hogy azok tényleg a szeretetnek, a jóságnak, a békeségnek és a nyugalomnak jegyében nőjenek fel. Ezt a szót, hogy atombomba, felejtsek el, erre ne kerüljön sor, mert nem azért teremtdött hét nap alatt a világ, hogy még rövidebb idő alatt elpusztuljon. A világ maradjon fenn, de a technika ne termeljen öldöklő eszközöket, hanem inkább szenteljünk több időt a zenének, az esztétikának, és keressük az életben a szépséget. Ha ez így volna, akkor érdemes volna élni, és célja volna az életnek akkor is, ha elvesztettük azokat, akiket a legjobban szerettünk.

---

382 Chamberlain, Arthur Neville (1869–1940) brit politikus, 1937–1940 között miniszterelnök. Utalás az általa képviselt „megbékéltetési” politikára, mely azon az elképzelésen alapult, hogy Hitler jogosnak ítélte követeléseinek teljesítésével elkerülhető az újabb világháború.

NÉVMUTATÓ

A, Á

Adler Illés – 86
 Ady Endre – 7, 24, 32, 34
 Albrecht, Habsburg-Lotharingiai – 12,
     86, 90, 91, 92, 93, 136
 Áldásy József – 87
 Alpár Ágnes – 49
 Alszegehy Irma – 29
 Andersen, Hans Christian – 11
 Andorka Rudolf Rezső – 172, 183, 222
 Andrásy Gyula, gróf, ifj. – 7, 84, 124,
     125, 141, 154
 Andrásy Géza, gróf – 140
 Andrásy Marica, grófnő – 140
 Annunzio, Gabriele D' – 49
 Antal István – 7, 190
 Apponyi Albert gróf – 80, 84, 159
 Arco-Valley gróf, Anton von – 112,
     119, 120, 121
 Aschenleitner [?] – 119
 Atzél Béla báró – 76-77, 78
 Auer Pál – 7, 62, 147
 Auguszta, főhercegnő – 86, 88, 90

B

Bakonyi Samu – 210
 Bakos bácsi – 18, 19
 Balogh fivérek – 113, 118, 119, 120,
     122
 Banda Marci – 82
 Baracs Marcell – 7, 139
 Bárdos [?] kórházigazgató – 198
 Bárkány Mária – 167, 169
 Barrison nővérek – 37
 Barthos Andor – 18, 19

Basch [?] – 119
 Batthyány Lajos, gróf (1860–?) – 68
 Batthyány Tivadar gróf – 44, 45, 46,
     47
 Bánffy Dezső, báró – 16, 18, 39
 Baransky Gyula – 186
 Bárczy István – 7, 46, 47, 51, 82, 83,
     89, 133, 134, 160, 220
 Báttaszéki Lajos („Báta”) – 7
 Beckői Bíró Gyula – 108
 Beckői Bíró Henrik – 108
 Beke Manó – 158
 Beketow, Matvej Ivanovics – 38
 Benedek János – 58, 80, 134, 220
 Beniczky Ödön – 91, 141, 142, 154
 Bentsik László – 44
 Berchtold, Leopold, gróf – 94, 99, 100
 Berkes [?] – 93
 Bernhard, Sarah – 49
 Bessemer, Hermann – 220
 Bethlen István, gróf – 47, 61, 73, 132,
     145, 147, 155, 156, 158, 159, 211
 Bethlen Istvánné – 145
 Béldy Izor – 32
 Biedermann [János] – 75, 191
 Bischitz, orvos – 66
 Bischitz Margit – 139
 Bischitz Matild – 107
 Bismarck, Otto von – 80, 108, 109, 119
 Blaha Lujza – 48
 Blaskovich Sándor – 132
 Bódog Artúr – 93
 Bódy Tivadar – 104
 Bokányi Dezső – 96
 Borbély-Maczký Emil – 156

Boroviczeny Aladár, báró – 154
Bosnyák Izsó – 108
Botzenhardt János – 45
Boullard, Marius – 28
Bornemissza [?] báró – 131
Braham, Randolph L. – 186
Braun Sándor – 46
Bródi Friderika – 52
Bródi Jakab – 52
Bródi Leontine (Tinike) – 52, 53
Bródy Miklós – 131
Bródy Rózsa – 167
Bródy Sándor – 31, 94, 98
Brüll Alfréd – 68, 105, 106, 107
Buchwald nénikék – 82
Buday-Goldberger Leó – 219
Buza Péter – 38

C

Carola Cecília – 48
Chamberlain, Arthur Neville – 223
Chorin Ferenc – 185
Clerk, George Russel – 132, 133, 134,
219, 220
Cziráky József, gróf – 142

Cs

Csáky Hippolit, gróf – 182
Csathó Sándor – 100
Császár Imre – 29, 48
Csillag Teréz – 48
Csizmadia Zsiga – 19
Csepreghy Ferenc – 28
Csontos Imre – 8, 14

D

Darvas Lili – 32, 76
Delly Emma – 28, 48

Delmár Walter – 131
Demkó Béla – 89
Dessauer Miksa (Drégely Gábor) – 41
Dénes László – 59
Désy Zoltán – 60, 118
Dezső Sándor – 172
Diósy (Diósi) Ödön – 34
Dióssy Paula – 68
Dolgureckoy hercegnő – 52
Dolly Sisters – 27, 28
Dóra, (Bánffy) – 40
Dózsa Mihály – 52
Dömötör Mihály – 87
Duse, Eleonore – 49

E, É

Éber Antal – 116
Edelsheim-Gyulai Ilona, grófnő (Hor-
thy Istvánné) – 146
Egry Kálmánné – 196
Eisner, Kurt – 6, 112, 113, 114, 119,
120, 121
Elbogenék – 119
Elssler, Fanny – 110
Endre László – 87
Eötvös József, báró – 79
Eötvös Károly (a „Vajda”) – 33, 42, 83
Erdődy Tamás, gróf – 140, 141
Erdős Dezső – 183
Ernyei Ábris – 25
Erzsébet királyné – 164
Esterházy Mór, gróf – 69, 73, 95, 96,
97, 146, 158, 221

F

Fabinyi Margit – 174, 175
Farkasházi Fischer Mór – 110
Fábián Béla – 7, 72, 73, 74, 75

Fáy Menyhért – 114
 Fedák Sári („Zsazsa”) – 31, 32, 48, 49
 Fehér Judit (Rosenfeld Izabella) – 31
 Fejérváry Géza, báró – 23, 24, 42
 Feld Zsigmond – 49
 Fényes László – 97, 98, 99
 Fenyő Miksa – 63
 Fenyvesi Emil – 48
 Ferenc Ferdinánd, trónörökös – 35, 93, 94
 Ferenc József, I. – 33, 35, 36, 37, 56, 76, 94, 95, 133, 151, 164, 165
 Ferenc Lajos, Habsburg, főherceg – 35
 Festetich Géza gróf – 81
 Fiala Ferenc – 174
 Field, [?] USA megbízott Münchenben – 120
 Fisch(l) bácsi – 22, 66, 84
 Fónagy Aladár – 97, 159
 Földes István – 44, 206, 207
 Francia Kiss Mihály – 166
 Frankl bácsi – 21
 Fráter Iván – 172
 Frida – 38
 Friedmann [?] – 213
 Friedmann Adolf – 38
 Friedrich István – 133, 185
 Frigyes, Habsburg, főherceg – 90, 91
 Fülep Alfréd – 194
 Fülep Alfrédné – 195

G

Gabányi Árpád – 48
 Garami Ernő – 6, 90, 112, 113, 129, 130, 132, 225
 Garami Ernőné – 130
 Garbai Sándor – 96
 Gál Jenő – 42, 75, 159, 160

Gárdos Dezső – 44
 Gáspár Fülöp – 75, 138
 Girardi, Alexander – 40
 Goethe, Johann Wolfgang von – 52
 Gold Simonné – 198
 Góth Sándor – 48
 Göbbels, Joseph – 55, 221
 Gömbös Gyula – 145, 146, 155, 159
 Gönner, [?] – 126
 Gönner, Emma – 126
 Göring, Hermann – 166, 221
 Görling [?], von – 191
 Gratz Gusztáv – 7, 145, 154
 Gundel Imre – 26, 48, 163
 Gundel Károly – 163

Gy

Gyulai Molnár Ferenc – 64

H

Hacsak Géza – 46
 Hadas Miklós – 5, 6, 9, 15, 16, 29, 62, 66, 68, 176, 219
 Hadik János, gróf – 104, 105
 Hagenbeck, Carl – 163
 Hajdú György – 181
 Halmos János – 160
 Haraszi Hermin – 48
 Harmat Hédi – 48
 Harmath Judit – 26, 48, 163
 Harrer Ferenc – 24
 Hasenstein, szerkesztő – 122
 Hatvany Irén – 147
 Hatvany Lajos – 7, 8, 9, 137
 Hauptmann Oszkár – 126
 Hegedüs Dániel – 44
 Hegedüs Gyula – 28, 47, 162
 Hegyessy Mari – 48

Hegyi Aranka – 48
 Hegymegi Kiss Pál – 63
 Hein, pék – 181
 Héjjas Iván – 55, 56, 103, 132, 136,
 140 144, 221
 Helmut, Adolf – 222
 Hennequin, Alfred – 28
 Hentaller Lajos – 45
 Herz Imre – 113, 122, 123, 124, 125,
 128, 129
 Herz Mór – 58
 Herzel (Herzl) Manó, báró – 69, 210
 Hetényi Imre – 149
 Hess, Rudolf – 221
 Hieronymi Károly – 7, 22, 23, 84
 Himmler, Heinrich – 221
 Hindenburg, Paul von – 221
 Hirsch Albert – 147
 Hitler, Adolf – 55, 56, 103, 108, 136,
 146, 166, 221
 Hladik [?] – 89, 90
 Hódy Gyula – 46
 Hodža, Milan – 116, 117
 Hoffmann Mihály – 152
 Hohenzollern, Leopold von – 128
 Hoitsy Pál – 45, 80
 Holberg, Ludvig – 155
 Holtzschpach [?] – 45
 Horn [?] – 89, 90
 Horovitz László – 183, 205, 213
 Horthy István – 136, 146
 Horthy Miklós – 20, 55, 56, 88, 91, 92,
 103, 132, 133, 134, 136, 140, 141,
 142, 143, 146, 154, 155, 159, 166,
 183, 188, 189, 211, 219, 220, 221
 Horthy Miklósné Purgly Magdolna –
 50, 155, 222
 Horváth Jánosné, özv. – 197

Horváth Zoltán – 31
 Huszár Károly – 132, 211, 220
 Hüvös József, botfai – 47, 83

I

Ignotus Hugó – 131
 Illés Béla – 214
 Ilonka, „Korbácsos” (Klein Mórné) –
 75
 Ilosvay Endre – 18
 Imrédy Béla – 187
 Irányi Dániel – 209
 Izabella, főhercegnő – 90, 91, 92

J

Jacobi Viktor – 48
 Jakab Dezső – 49
 Jankovich Arisztid – 147
 Jászai Mari – 48, 51, 162, 167
 Jászi Oszkár – 96
 Jeszenszky [?], főkapitány-helyettes –
 41
 Jókai Mór – 79
 Jókuthy Albert – 33
 Jónás Alfréd – 28
 József Károly, Habsburg, főherceg –
 85
 József Ágost, Habsburg, főherceg – 8,
 12, 85, 86, 87, 88, 90, 136
 József nádor – 12, 85
 Juliska szobalány – 32
 Justh Gyula – 80

K

Kabos Ede – 22, 84
 Kabos Ilonka – 22
 Kadosa Marcell – 7, 11, 12
 Kakujay Károly – 138

Kamermayer Károly – 160
 Karczag Vilmos – 28, 48
 Károly, IV. – 39, 56, 85, 86, 92, 95,
 103, 117, 136, 137, 140, 142, 145,
 151, 162, 164, 165, 166, 194, 221
 Károlyi Gyula, gróf – 155
 Károlyi Mihály, gróf – 12, 44, 80, 86,
 97, 133
 Károlyi Sándor, gróf – 53
 Karsai Sándor – 77
 Katona Béla – 18
 Kaufmann [?] – 126
 Kelemen Béla – 45
 Kelemen Samu – 22, 210
 Kemmerich, Max – 127
 Kende Béla – 18, 19
 Kenedi Géza – 32
 Kern, [?] – 52
 Kernstock Károly – 81
 Kerschensteiner(né) – 114
 Kéry (Kéri) Pál – 41
 Keszler [?] – 89, 90
 Keszler József – 89
 Khuen-Héderváry Károly – 42
 Kiss József – 76
 Kmetty Károly – 203
 Komáromy Mariska – 28, 48
 Komjáthy Béla – 45
 Komor Marcell – 49
 Kondor Bernát – 90
 Kopácsi Juliska – 28, 48
 Korányi Sándor, báró – 75, 144
 Kornai Berta – 49
 Kós Károly – 163
 Kossuth Ferenc – 84
 Kossuth Lajos – 18, 19, 79, 80
 Kotányi Zsigmond – 106, 107
 Kovács Dénes – 75

Kozma Miklós – 222
 Környei Béla – 48, 115
 Körtvélyessy [?] rendőrtanácsos – 179
 Krakkauer Samu – 66
 Krausz Mayer – 50, 51, 83
 Kristóffy József – 24
 Krivácsy Géza – 18
 Kronawetter, Ferdinand – 14
 Krúdy Gyula – 31
 Krull házaspár – 182, 186
 Krull, Jacob – 182
 Kubinyi Géza – 34
 Kun Béla – 121
 Kunfi Zsigmond – 96
 Küry Klára – 48

L

Lakatos László – 137, 138
 Lampe, [?] főorvos – 122
 Láncki Jenő – 11
 Láncty Ilka – 48
 Láncty Leó – 76
 Láng Lipót – 75
 László Rózi – 49
 Léda (Diósi Ödönné Brüll Adél) – 34
 Lederer Sándor – 150
 Lehár Antal, báró – 145
 Lehár Ferenc – 50
 Leitner Adolf – 42
 Lengyel Zoltán – 57, 58, 59, 118
 Légrády Imre – 32
 Levien, Max – 120
 Leviné, Eugen – 120, 128
 Lévy Lajos – 189
 Libits Adolf – 85, 86
 Lichtenstein, Johannes herceg – 140
 Lorenz konzul – 114, 118
 Lovász Márton – 80

Lőw Tivadar – 108
Lukács László – 8, 60, 118

M

Mackensen, August von – 117
Madarassy Beck Béláné, báró – 97
Magdolna, hercegnő – 86
Magyar-Mannheimer Gusztáv – 111
Magyarevics Mladen – 81
Majtin Lázár – 66
Mandel, [?] – 52
Mándy Etelka, kántorjánosi – 18
Maniu, Iuliu – 100
Mária Valéria, főhercegnő – 164
Márkus Dezső – 50
Márkus Emília – 48, 51, 78, 79, 160
Márkus Géza – 49
Márkus Jenő – 163
Márkus József – 81, 82, 160
Márkus Miksa – 49, 50, 77
Márton Miksa – 48
Mátray József – 21
Maurier, George du – 72
Medgyaszay Vilma – 48
Melczér Vilmos – 20
Mezőssy Béla – 98
Mici komorna – 99, 100
Mikes János püspök – 140, 141
Miklós Béla – 87
Miklós Béla, dálnoki – 203, 213
Miklós Ödön – 99, 131
Mikó Lilla – 48
Miksa Jenő Lajos főherceg, Habsburg-
Lotharingiai – 166
Mikszáth Kálmán – 75, 76, 79
Milkó Anna (Vázsonyi Jánosné) – 5,
178, 196
Millaud, Albert – 28

Millok Sándor – 205
Mojzes János – 186, 187
Molnár Béla – 20
Molnár [Béla] dr. – 191
Molnár Ferenc – 31, 32, 40, 215, 216,
217, 226
Molnár Márta – 31
Monza [?] doktor – 156, 158
Morkas Chani – 37
Munkácsy (Lieb) Mihály – 79
Murray Károly – 32
Mühsam, Erich – 120

N

Nagy Béla – 46
Nagy Eleonóra – 171
Nagy Frigyes, II. – 52
Nagy Géza báró – 72
Nagy Péter – 171
Nagy Zsuzsa, L. – 9
Nagyatádi Szabó István – 103
Nádossy Imre – 61, 70, 72, 143, 144,
147
Nemes Marcell, jánoshalmi (Klein
Mózes) – 109, 110, 111, 112, 113,
118, 122, 125, 128
Neumann Ármin(né) – 8, 52
Németh József – 48
Nizsinszkij, Vaclav Fomics – 78
Nobel Árpád – 107

Ny

Nyikos Kálmán – 190

O

Oestreicher, Henriette – 52
Ohrenstein Henrik, báró – 116
Osten [?], von – 191

Ottó főherceg, Habsburg – 165

P

Paar, Eduard gróf – 36, 58
Pachera István – 116
Pakots József – 42, 138, 139
Palugyay Móric – 139
Pap Zoltán – 58
Papp Elek – 80
Pavlova, Anna – 78
Pálmai Ilka – 28, 48, 51
Pályi Ede – 116
Pályi Menyhért – 118
Párdány Oszkár – 78
Parravicini – 129
Pataki Tasziló – 163
Patay-Vázsonyi Miklós – 208
Peidl Gyula – 131, 132
Pekár Gyula – 76
Perl Soma – 33
Pesthy Pál – 62, 159
Pető Sándor – 42, 45, 73
Petőfi Sándor – 76
Petráss Sári – 28, 51
Peyer Károly – 113
Péter bácsi, béres – 101
Pfeiffer, innsbrucki vasútigazgató –
117, 118
Philippi [?] – 198
Pirandello, Luigi – 65
Pollák úr, cipész – 101
Polnay Jenő, tiszasülyi – 86
Polónyi Géza – 57, 58, 59, 84, 118
Prónay Pál, báró – 64, 86, 132, 166
Pulszky Ágost – 78
Pulszky Károly – 78
Pulszky Romola – 78
Purjesz Lajos – 34, 96

Puskás Endre – 155

Q

Quisling, Vidkun – 189

R

Rácz Dezső – 107, 121
Radocza János – 20, 22, 23
Rajk Aladár – 210
Rakovszky István – 145, 154, 211
Rakovszky Iván – 7, 62, 147, 150, 151
Rákosi Jenő – 16, 209
Rassay Károly – 134, 177, 220
Rátz Kálmán – 177
Reiner Ede – 33, 83
Reisz Dávid – 138
Reisz László – 5
Ribbentrop, Joachim von – 55, 166,
221
Rosenberg, Alfred – 55, 166
Rosenberg Gyula – 210
Rotschild, [?], báró – 103
Rott Sándor – 48
Rotter [?] – 139
Rózsahegy Kálmán – 48
Rózsavölgyi Gyula – 81
Rózsavölgyi Mór – 110
Ruffo, Titta – 50, 78

S

Sacelláry – 131
Saljapin, Fjodor Ivanovics – 78
Saly Noémi – 33
Sándor Kálmán – 92
Sándor László – 185
Sándor Pál – 58
Santelli, Italo – 18
Sarkadi Mariska – 42

Sarkadi nővérek – 85
 Sárközi György – 31
 Sasa, (Jeszenszky) – 41
 Schager Albin, báró – 140
 Schicklgruber (Hitler), Alois – 221
 Schmedes, Erik – 79
 Schlittenbauer, bajor képviselő – 118, 119
 Schönberger Béla báró – 59
 Schöneberg, Max Baron von und zu – 52, 53
 Schöneberg József – 53
 Schöneberg Miksa – 53
 Schlézinger Samu – 33
 Schratt Katalin – 164
 Schwarz, [?] – 52
 Schwartz Jakab, szalkai – 14, 35
 Schweitzer Gábor – 33
 Seitz bankigazgató, München – 122
 Serényi Miklós, gróf – 174
 Seyß-Inquart, Arthur – 193
 Siménfalvy Sándor – 187
 Simon bácsi – 197
 Simon Géza Gábor – 37
 Simonyi-Semadam Sándor – 87-88
 Sipos András – 6
 Sixtus, herceg – 95
 Smialovszki (Smialovszky) Valér – 34
 Smittely József – 32
 Somossy Károly – 48
 Spitzer Adolf – 93
 Stern Samu – 187
 Stieber Vince – 51
 Stefán Aurél – 190
 Stefánia, hercegnő – 131
 Surányi József – 65
 Sümegi Vilmos – 16

Sz

Szabó Ferenc (Imre) – 104
 Szalay László – 158
 Szálasi Ferenc – 189
 Szalkai Gábor – 209
 Szalkai Sándor – 16, 101
 Szamosi Elza – 48
 Szapáry Gyula, gróf – 79
 Szatmári Móric – 58, 210
 Szeghy János, turo-tridvori – 102
 Székács Antal – 108
 Székely Ferenc – 86
 Széll Kálmán – 42, 85
 Szent-Györgyi Albert – 172, 183, 222
 Szerényi Jenő (Jakab) – 102
 Sziklai Kornél – 51
 Szilágyi Dezső – 79
 Szinyei Merse Pál – 97
 Szirmai Albert – 48
 Szirmai grófok – 79, 80
 Szirmai Imre – 48
 Szitnyay Zoltán – 171
 Szmrecsányi Dáriusz – 128
 Szmrecsányi György – 141
 Szomory Dezső – 6, 29, 31
 Szomory Emil – 31
 Szoyer Ilona – 50
 Sztankovich Szilárd – 83
 Sztterényi József – 7, 139, 153
 Szűcs Jenő – 108

T

Tanai Ferenc – 48
 Tänzer Pál – 22
 Táplánfay Beckék – 108
 Tarnay a tejgazdász – 66
 Telek György – 73, 74, 152, 153
 Tibold [?] doktor – 187
 Tisza Ilona – 102

Tisza István, gróf – 34, 67, 80, 94, 95,
97, 100, 101, 102, 105, 117, 203

Tisza László – 102

Toller, Ernst – 120

Trefort Ágoston – 79

U

Ugron Gábor (1847-1911) – 73, 80

Ugron Gábor (1880-1960) – 73, 74,
133

Uhr, [?] – 52

Ujváry Péter – 50

Ujházy Ede – 28, 29, 162

Ullmann Adolf, báró – 116, 147

Urmánczy Nándor – 92

V

Vadász István – 76

Vaida-Voevod, Alexandru – 100

Vajda Sándor – 38

Valérné [?] – 212

Vámbéry Ármin – 210

Vámbéry Rusztem – 109, 110 210

Vancsurka Judit – 198

Vannay László – 64, 66, 148, 174

Várady Aurél – 44

Varjassy Lajos – 133

Várnai Dániel – 212

Varsányi Irén – 28, 47, 162

Váry Albert – 40

Vasdényei István – 187, 212

Vass József – 141, 155

Vaszilievits János – 81

Vázsonyi Dávid – 15

Vázsonyi János (1900-1945) – 5, 6, 9,
30, 43, 92, 107, 124, 173, 175, 177,
186, 187, 190, 199, 204, 207, 208,
209, 213.219, 225, 226

Vázsonyi Jenő – 16, 17, 106, 116

Vázsonyi Mariska – 63

Vázsonyi Vilmos (1868-1926) – 8, 11,
13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 42,
44, 46, 47, 49, 52, 54, 57, 59, 60,
61, 62, 63, 66, 69, 71, 72, 73, 74,
75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
89, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 105,
113, 119, 121, 129, 133, 134, 135,
137, 139, 142, 144, 147, 148, 157,
161, 194, 203, 209, 215, 219, 220,
225

Vázsonyi Vilmos, ifjabb (1935-2008)
– 5, 7, 9, 10, 17, 30, 43, 66, 68, 71,
97, 130, 131, 135, 148, 157, 168,
173, 176, 177, 194, 199, 209, 215,
219, 225, 226

Vázsonyi Vilmosné, Szalkai Schwartz
Margit – 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15,
20, 24, 26, 28, 30, 31, 37, 43, 49,
50, 75, 87, 140, 148, 168, 225, 226

Veesenmayer, Edmund – 62, 146, 189

Vészi József – 24, 31

Vészi Margit – 31

Vidacs János – 18

Vidor Alfréd – 195

Vielwenig Lajos – 66, 105

Vilma, háztartási alkalmazott – 196

Vilmos II., Hohenzollern – 39, 94, 95,
113

Visontai Soma – 210

Vízváry Mariska – 48

Vörös Elek – 23

Vörösmarty Mihály – 85

W

Wabits Lujza – 38

Wadaszt [?] rendőrkapitány – 122
Wallenstein Róza – 58, 59
Walther, Maria – 138
Wampetics Ferenc – 163
Wedekind, Frank – 49
Wedel, gróf – 108, 111
Weil szállodaigazgató, München – 120
Weingruber István – 26
Weiss Konrád – 143
Weiss, Leopold – 196
Weiss Manfréd báró – 103
Weisschädel – 126
Weisz Erzsébet – 195
Weisz Oser(né) – 149, 150, 151
Weisz Richard – 106, 107
Weiszfeld Adolf – 15
Wekerle Sándor – 73, 96
Weltner Jakab – 96
Werner Adolf – 165
Werner Gyula – 165
Wertheimstein (Alfréd/Henrik) – 103
Wied Vilmos – 144
Wiener Pál – 5

Windischgrätz Lajos, herceg – 61, 131,
146, 147, 188, 189
Winterberg Rudolf – 131
Wolf [?] – 193
Wolff, Karl Felix – 54, 55
Wrede, herceg – 108
Wurm Adolf – 32

Z

Zboray Miklós – 211
Zeke Gyula – 5, 6, 9, 10, 15, 16, 29, 62,
66, 68, 176, 219
Zichy Aladár, gróf – 151
Zichy Jenő – 84
Zilahy Lajos – 170
Zimmermann Lajos – 11
Zita, királyné – 95
Zrumeckzy Dezső – 163

Zs

Zsitvay Leó – 60
Zsófia, főhercegnő – 99, 137

KÉPEK JEGYZÉKE

Borító:

Vázsonyi Vilmos és felesége útlevélképe, 1918

Vázsonyi János 1915-ben

ifj. Vázsonyi Vilmos 1947-ben

(Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

1. *A szerző és unokája 1941-ben.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
2. *Vázsonyi Vilmos és bátyja, Vázsonyi Jenő 1885-ben.* (Lapkivágat ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatékából)
3. *Vázsonyi Vilmosné fiával, Jánossal 1904 körül.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
4. *Anya és fia. Vázsonyi Vilmosné és János 1906 körül.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
5. *Vázsonyi, mint az „árja típus” megtestesítője Karl Felix Wolff „Fajtudomány” című könyvében.* (Karl Felix Wolff: Rassenlehre. Leipzig, 1927. VIII. tábla. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)
6. *Vázsonyi Vilmos 1918-ban.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
7. *Királyi kézirat Vázsonyi Vilmos miniszteri kinevezéséről.* (Eredeti példány ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatékából)
8. *Garami Ernő levele Vázsonyi Vilmos síremlékének felavatása alkalmából.* (Fénymásolat ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatékából)
9. *Vázsonyi nevével mozgósító emléklap az 1930. évi fővárosi törvényhatósági választás előtt.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
10. *Vázsonyi Vilmosné férje emlékével agítál fia mellett az 1931-es országgyűlési választáson.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
11. *Vázsonyi Vilmos és felesége a badeni kurparkban társasággal 1925 szeptemberében.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)

12. *Vázsonyi-kultusz: meghívó a halála évfordulóján rendezett emlékünnepekre, 1932. május 29.* (BFL IX.233.b. Budapesti Kávésok Ipartestülete, Általános iratok 496/1932.)
13. *Vázsonyi Vilmosné unokájával, ifj. Vázsonyi Vilmossal (1935–2008).* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
14. *Vázsonyi János 3 éves korában.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
15. *Vázsonyi János.* (Ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatéka)
- 16/a-b-c. *Molnár Ferenc levelei Vázsonyi Vilmosnéhoz, 1948.* (Fénymásolatok ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatékából)

Hátsó borító

Molnár Ferenc levele Vázsonyi Vilmosnéhoz, 1949. (Fénymásolat ifj. Vázsonyi Vilmos hagyatékából)

TARTALOM

Előszó	5
Egyszer volt... ..	11
„Egyszer volt egy igazi szép békevilág...”	13
Nagy perek és politika	57
Művészek, politikusok, főhercegek	66
Háború, forradalom, emigráció	93
Hazatérés és újabb megpróbáltatások	131
Üldözöttek 1944-ben	167
„Egyre várom és várom, hogy hazajön...”	198
Névmutató	225
Képek jegyzéke	235

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA BUDAPEST
TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI
CÍMŰ SOROZATÁNAK EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

Közcsend és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848–49-ben. Szerk.: Czaga Viktória. Budapest, 1998. (Budapest történetének forrásai [1.])

Dokumentumok Kispest történetéhez, 1873–1950. Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, 1999. (Budapest történetének forrásai [2.])

Dokumentumok Újpest történetéhez, 1840–1949. Szerk.: Sipos András. Budapest, 2001. (Budapest történetének forrásai [3.])

Aggházy Kamill: Budavár bevétele 1849-ben. – Buda ostroma 1849. május 4–21. I–II. Szerk.: Hermann Róbert Budapest, 2001. (Budapest történetének forrásai [4.])

Pest-budai nemzetőrök, 1848–1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Szerk.: Czaga Viktória – Jancsó Éva. Budapest, 2001. (Budapest történetének forrásai [5.])

Dokumentumok Budafok-Tétény történetéhez, 1731–1950. Szerk. Czaga Viktória – Garbóczi László – Szabó Csaba. Budapest, 2002. (Budapest történetének forrásai [6.])

Szögi László: Budai, pesti és óbudai diákok külföldi egyetemjárása I. 1526–1867. Budapest, 2004. (Budapest történetének forrásai [7.])

Géra Eleonóra Erzsébet: Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái, 1704–1707. Budapest, 2009. (Budapest történetének forrásai [8.])

Szögi László: Budai, pesti, óbudai és budapesti diákok egyetemjárása II. 1256–1525 és 1867–1919. Budapest, 2012. (Budapest történetének forrásai [9.])

Géra Eleonóra Erzsébet – Oross András – Simon Katalin: Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái, 1699–1703. Budapest, 2015. (Budapest történetének forrásai 10.)

Kiadja: Budapest Főváros Levéltára

Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István

Nyomta és kötötte: DIAVÁR Kft.

Felelős vezető: Dancsó Árpád

ISSN 1419-4368

ISBN 978-963-7323-96-6

Hotel Plaza
5. Avenue at 59. Street
New York 19. N. Y.

Febnuár 28. - 1949.

Kedves jó Margit néni, -

Köszönöm azt a réstelenül kedves
levelet, amelyet születésnapom üdvözlés-
nek írt. Persze, születésnapom elfeledkezős,
és nem is lett belőle. De ez az én hibám.
Összül kell, hogy mindig emlékezzék erre a
jóldi életre, régi barátaihoz jóldi kárpót.
Nem amlakozni nem jó. Isak az a baj,
hogy nem lehet lepedni róla. A gyász
az, hogy hirtelennek kellene lenni, - vagy
ami még jobb: tegnap kellett volna ön-
lelteni - ha már csak a szász úr ren-
delte, hogy ne növeljük valszállat, ha-
nem nevezett ember leányok leányok.
Minden jó kívánok, mind
mind. És régi, hű barátaihoz jóldi
kezeik

Molnár Feri